

Український ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

5

1961

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ ПАРТІЇ ЦК КП УКРАЇНИ —
ФІЛІАЛ ІНСТИТУТУ МАРКСИЗМУ-ЛЕНІНІЗМУ ПРИ ЦК КПРС

Український ІСТОРИЧНИЙ ЖУРНАЛ

РІК ВИДАННЯ П'ЯТИЙ

№ 5

ВЕРЕСЕНЬ — ЖОВТЕНЬ

ДАВНИЦТВО АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
КИЇВ — 1961

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Ф. П. ШЕВЧЕНКО (відповідальний редактор), І. Л. БУТИЧ,
І. О. ГУРЖИЙ, М. Р. ДОНІЙ, В. А. ЖЕБОКРИЦЬКИЙ,
П. М. КАЛЕНИЧЕНКО (заст. відповідального редактора),
С. М. КОРОЛІВСЬКИЙ, І. П. КРИП'ЯКЕВИЧ, П. А. ЛАВ-
РОВ, Г. М. МУЛТИХ (заст. відповідального редактора),
В. М. САМОФАЛОВ, Г. М. ШЕВЧУК.

Адреса редакції: Київ, 29, вул. Кірова, 4.

Телефон 9-71-31

Украинский исторический журнал № 5, 1961

(На украинском языке)

Технічний редактор *М. І. Єфімова*

Коректор *Г. М. Столярчу*

БФ 15440. Зам. № 1363. Вид. № 366. Тираж 3530. Формат паперу 70×108¹/₁₆. Друк. фіз. аркушів 1
Обл.-видавн. аркушів 17,5. Умонн. друк. аркушів 15,07. Здано на виробництво 18.VIII 1961 р.
Підписано до друку 15.IX 1961 р.

Друкарня Видавництва АН УРСР, Київ, вул. Репіна, 4.

ПРАПОР ВСЕНАРОДНОЇ БОРОТЬБИ ЗА КОМУНІЗМ

Комуністична партія Радянського Союзу і весь наш народ переживають велику і хвилюючу подію — опубліковано проект Програми партії, який за рішенням червневого (1961 р.) пленуму ЦК КПРС виноситься на широке обговорення всіх комуністів, усіх трудящих СРСР. В проекті нової Програми партія ставить як безпосереднє практичне завдання — побудову комуністичного суспільства. Положення і висновки проекту Програми є закономірним продовженням ідей Карла Маркса і Фрідріха Енгельса, вперше проголошених у «Маніфесті Комуністичної партії», ідей, які в нову історичну епоху збагатив і розвинув Володимир Ілліч Ленін. Ідеї комунізму понад сто років запалюють на боротьбу за світле майбутнє — комунізм. Спочатку десятки і сотні, потім тисячі і мільйони людей, натхненні ідеалами комунізму йшли на штурм старого світу. Паризька Комуна, Жовтнева революція, соціалістичні революції в Китаї та в ряді інших країн Європи і Азії — такі найважливіші історичні рубежі героїчних битв міжнародного робітничого класу за перемогу комунізму.

На початку ХХ століття центр міжнародного революційного руху перемістився в Росію. Вийшовши на арену політичної боротьби, героїчний робітничий клас Росії під керівництвом партії більшовиків на чолі з Володимиром Іллічем Леніним став в авангарді цього руху. Ленінська партія комуністів високо піднесла над світом прапор революційного марксизму. На всіх етапах історичного розвитку партія більшовиків, керуючись ученням Маркса — Енгельса — Леніна, на основі наукового аналізу економічного і політичного життя суспільства розв'язувала завдання, науково сформульовані в її програмах. Прийнята в 1903 р. на II з'їзді РСДРП перша Програма партії була найбільш революційною з усіх програм, які тоді існували в соціал-демократичних партіях. Вперше після «Маніфесту Комуністичної партії» вона висувала положення про диктатуру пролетаріату. Озброєна цією Програмою наша партія сміливо повела пролетаріат і народи Росії на штурм царизму, до перемоги соціалістичної революції. З перемогою Жовтневої революції перша Програма партії була виконана.

Жовтнева революція була вихідним пунктом нового етапу світового визвольного руху. Взявши владу, робітничий клас вперше дістав можливість практично приступити до здійснення своїх ідеалів — побудови соціалістичного суспільства. Відповідно до нових умов і завдань класової боротьби наша партія під керівництвом Володимира Ілліча Леніна розробила нову, другу Програму, яка була затверджена в березні 1919 р. VIII з'їздом РКП(б). Це була перша в світі програма побудови соціалістичного суспільства. Перетворюючи в життя другу Програму партії, радянський народ провів титанічну роботу по соціалістичному перетворенню країни. Ліквідовано експлуататорські класи. У країні:

склалась морально-політична єдність радянського суспільства. Наш народ відстояв незалежність своєї Батьківщини у боротьбі з іноземними загарбниками, забезпечив докорінну зміну у співвідношенні світових сил на користь соціалізму. Друга Програма партії також виконана.

Нова Програма, яка вноситься на розгляд і затвердження XXII з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу, є Програмою побудови комуністичного суспільства. Проект Програми КПРС — великий політичний і теоретичний марксистсько-ленінський документ сучасності. В ньому творчо узагальнено практику соціалістичного будівництва, враховано досвід революційного руху в усьому світі, визначено головні завдання та основні етапи комуністичного будівництва. Проект Програми відповідає умовам сучасного історичного періоду в житті Радянського Союзу, соціалістичного табору, всього світового робітничого і визвольного руху. Її зміст визначається тим, що СРСР вступив у період розгортаного будівництва комунізму, що світова соціалістична система перетворюється у вирішальний фактор розвитку людського суспільства, тим, що прискорюється процес розкладу імперіалізму і переходу на шлях соціалізму все нових народів.

Проект Програми зберігає повну наступність двох попередніх програм нашої партії. Новий проект Програми включає основні положення марксистсько-ленінського аналізу капіталізму і його найвищої стадії — імперіалізму, даного в першій і другій програмах партії і повністю підтвердженого розвитком світового капіталізму і революційної боротьби робітничого класу. В проекті Програми підкреслюється, що світова капіталістична система в цілому дозріла для соціальної революції пролетаріату, для заміни капіталізму вищим, комуністичним суспільним ладом. Виходячи з об'єктивних законів суспільного розвитку, проект дає глибокий, всебічний марксистський аналіз сучасної епохи, основний зміст якої становить перехід від капіталізму до соціалізму, епохи боротьби двох протилежних суспільних систем, епохи соціалістичних і національно-визвольних революцій, епохи краху імперіалізму, ліквідації колоніальної системи, епохи переходу на шлях соціалізму все нових народів, торжества соціалізму і комунізму в усьому світі.

Проект програми розкриває всесвітньо-історичне значення Жовтневої революції і перемоги соціалізму в СРСР, підводить підсумки славного шляху, пройденого радянським народом під керівництвом Комуністичної партії, показує, чого вчить досвід великих соціалістичних перетворень. В проекті відзначається, що «в результаті самовідданої праці радянського народу, теоретичної і практичної діяльності Комуністичної партії Радянського Союзу **людство здобуло реально існуюче соціалістичне суспільство і перевірену на досвіді науку про побудову соціалізму. Стовповий шлях до соціалізму прокладено.** Ним ідуть уже численні народи, ним рано чи пізно підуть усі народи»¹. Нині уже третина людства буде жити під прапором наукового комунізму. Світова соціалістична система впевнено йде до вирішальної перемоги в економічному змаганні з капіталізмом. Уже в найближчий період вона забезпечить свою перевагу над світовою капіталістичною системою щодо загального обсягу промислового і сільськогосподарського виробництва. Все в більшій мірі зростає вплив світової соціалістичної системи на хід суспільного розвитку в інтересах миру, демократії і соціалізму.

¹ «Програма Комуністичної партії Радянського Союзу, Проект», К., 1961, стор. 16 (далі посилання в тексті).

В проекті Програми дається глибокий аналіз загальної кризи світового капіталізму, переконливо показано, що антагонізм праці і капіталу, суперечності між народом і монополіями, зростаючий мілітаризм, розпад колоніальної системи, суперечності між імперіалістичними країнами, конфлікти і суперечності між молодими національними державами і старими колонізаторськими державами, бурхливе зростання світового соціалізму підмивають і руйнують імперіалізм, ведуть до його ослаблення і загибелі. Народи всього світу побачили, що капіталізм — це лад економічного хаосу і періодичних криз, хронічного безробіття і масових злиднів, хижацького розтрачання продуктивних сил, лад, який завжди несе в собі загрозу воєн. Людство не хоче і не буде миритися з системою капіталізму, яка історично зжила себе.

Проект Програми відзначає всесвітньо-історичні перемоги міжнародного революційного руху робітничого класу, головною з яких є світова соціалістична система. Вказавши, що пролетарська революція в кожній країні здійснюється робітничим класом, народними масами даної країни і не нав'язується народіві ззовні, проект відзначає, що «разом з іншими марксистсько-ленінськими партіями Комуністична партія Радянського Союзу вважає своїм інтернаціональним обов'язком закликати народи всіх країн згуртуватися, мобілізувати всі свої внутрішні сили, активно діяти і, спираючись на могутність світової соціалістичної системи, запобігти або дати рішучу відсіч втручання імперіалістів у справи народу будь-якої країни, що піднявся на революцію, і тим самим не допустити імперіалістичного експорту контрреволюції» (стор. 34).

Робітничий клас та його авангард — марксистсько-ленінські партії — воліють здійснити перехід влади з рук буржуазії в руки пролетаріату *мирним способом*, без громадянської війни. Це відповідало б інтересам робітничого класу і всього народу, загальнонаціональним інтересам країни. Проте в умовах, коли експлуататорські класи вдаються до насильства над народами, треба мати на увазі також можливість *немирного переходу до соціалізму*. Але хоч би в якій формі відбувався перехід від капіталізму до соціалізму, відзначається в проекті Програми, він можливий тільки шляхом революції. Хоч би які різноманітні були в період будівництва соціалізму форми нової, народної державної влади, суть їх одна — *диктатура пролетаріату*, що являє собою справжню демократію, демократію для трудящих.

В проекті Програми дається глибокий аналіз національно-визвольного руху, визначаються перспективи розвитку народів, що визволилися від колоніального рабства, а також і тих, які ще не скинули кайданів колоніалізму. Визвольний рух народів, що прокинулися, в багатьох країнах відбувається під прапором націоналізму. Марксистсько-ленінці, вказується в проекті Програми, розрізняють націоналізм пригноблених націй і націоналізм гноблячих націй. У націоналізмі пригнобленої нації є *загальнодемократичний зміст*, спрямований проти гноблення, і комуністи підтримують його, вважаючи історично виправданим на певному етапі. Комуністична партія Радянського Союзу розглядає союз з народами, що скинули колоніальне і напівколоніальне ярмо, як один з наріжних каменів своєї міжнародної політики. **«Об'єднання зусиль народів країн, які визволились,— підкреслює проект Програми,— і народів соціалістичних держав у боротьбі проти воєнної небезпеки — найважливіший фактор загального миру»** (стор. 44).

Відображенням в духовному житті людства історичного процесу переходу від капіталізму до соціалізму є боротьба двох ідеологій — комуністичної і буржуазної. Марксизм-ленінізм здобуває все нові й нові

перемоги. Він перемагає тому, що виражає життєві інтереси робітничого класу, величезної більшості людства, яка прагне до миру, свободи, прогресу, виражає ідеологію нового суспільства, що йде на зміну капіталізму. Буржуазія не змогла і не може дати наукову відповідь на питання, що їх висуває життя, вона вже неспроможна висунути ідеї, які могли б повести за собою народні маси. *Буржуазна ідеологія переживає глибoku кризу*. Головна ідейно-політична зброя імперіалізму, вказується в проекті Програми, *антикомунізм*, основним змістом якого є наклепи на соціалістичний лад, фальсифікація політики і цілей комуністичних партій, вчення марксизму-ленінізму. Під цим чорним прапором об'єдналися усі вороги соціального прогресу: фінансова олігархія і вояччина, фашисти і реакційні клерикали, колонізатори і поміщики, всі ідейні і політичні пособники імперіалістичної реакції. Антикомунізм — відображення крайнього ступеня деградації буржуазної ідеології.

Відображенням буржуазного впливу на робітничий клас, вказується в проекті Програми, є соціал-демократизм в робітничому русі. Найважливішою ідейною і політичною опорою буржуазії всередині робітничого руху є сучасна права соціал-демократія, яка остаточно порвала з марксизмом. Історичний досвід показав банкрутство як ідеології, так і політики соціал-демократизму. Антикомунізм завів соціал-реформізм в ідейно-політичний тупик. Це — одна з головних причин кризи соціал-демократизму. Всередині комуністичного руху вплив буржуазної ідеології знаходить своє відображення у вигляді ревізіонізму, правого опортунізму, який в сучасних умовах є головною небезпекою в комуністичному русі. Найповніше втілення ідеології ревізіонізму знайшла в програмі Союзу комуністів Югославії.

Проект Програми визначає головну мету зовнішньополітичної діяльності КПРС: забезпечити мирні умови для побудови комуністичного суспільства в СРСР і розвитку світової системи соціалізму і разом з усіма миролюбними народами врятувати людство від світової винищувальної війни. У світі склались і зростають сили, які ще до повної перемоги соціалізму на землі, при збереженні капіталізму в частині світу, здатні зберегти і зміцнити мир у всьому світі. Перемога соціалізму на нашій планеті остаточно усуне соціальні і національні причини виникнення всяких воєн. **«Знищити війни, утвердити вічний мир на землі, — проголошується в проекті Програми, — історична місія комунізму»** (стор. 51). Проект, даючи вичерпну характеристику сучасного міжнародного становища, підтверджує, що Радянський Союз — могутня економічна і військова держава — незмінно стоїть за принцип мирного співіснування, за мир і дружбу між народами.

Проект Програми стверджує неминучість заміни капіталізму соціалізмом. Велична будова нового світу, споруджувана героїчною працею радянського народу, трудящих усіх країн соціалістичного табору, — прообраз нового суспільства, майбутнього всього людства. Поступове переростання соціалізму в комунізм — об'єктивна закономірність; воно підготовлене всім попереднім розвитком радянського соціалістичного суспільства. В проекті Програми дано всебічну характеристику комунізму. **«Комунізм — це безкласовий суспільний лад з єдиною загальнонародною власністю на засоби виробництва, цілковитою соціальною рівністю всіх членів суспільства, де разом з всебічним розвитком людей виростуть і продуктивні сили на основі науки і техніки, що постійно розвивається, всі джерела суспільного багатства поллються повним потоком і здійсниться великий принцип «від кожного — по здібностях, кожному — по потребах».** Комунізм — це високоорганізоване суспільство вільних і свідомих трудівників, в якому утвердиться громадське само-

врядування, праця на благо суспільства стане для всіх першою життєвою потребою, усвідомленою необхідністю, здібності кожного будуть застосовуватися з найбільшою користю для народу» (стор. 54).

В проекті Програми вказується, що протягом двох десятиріч в СРСР буде в основному побудоване комуністичне суспільство. Повністю побудова комуністичного суспільства завершиться в наступний період. У 1961—1970 рр. Радянський Союз, створюючи матеріально-технічну базу комунізму, перевершить по виробництву продукції на душу населення наймогутнішу і найбагатшу країну капіталізму — США; значно підвищиться матеріальний добробут і культурно-технічний рівень трудящих, всім буде забезпечено матеріальний достаток; всі колгоспи і радгоспи перетворяться у високопродуктивні і високодохідні господарства; в основному будуть задоволені потреби радянських людей у впорядкованих житлах; зникне важка фізична праця; СРСР стане країною найкоротшого робочого дня. У другому десятиріччі (1971—1980 рр.) буде створено матеріально-технічну базу комунізму, для всього населення забезпечено достаток матеріальних і культурних благ; радянське суспільство безпосередньо підійде до здійснення принципу розподілу по потребах, здійсниться поступовий перехід до єдиної загальнонародної власності.

В проекті Програми визначені конкретні завдання в галузі економічного будівництва, створення і розвитку матеріально-технічної бази комунізму. Обсяг промислової продукції збільшиться за десять років приблизно в 2,5 раза, а за двадцять років — не менш як у 6 раз. Протягом десяти років продуктивність праці зросте більш як у 2 рази, а за двадцять років — у 4—4,5 рази. Через двадцять років продуктивність праці в радянській промисловості перевищить сучасний рівень продуктивності праці в США приблизно в 2 рази, а за годинним виробітком — у зв'язку з скороченням робочого дня в СРСР — значно більше. Наша промисловість на кінець другого десятиріччя зможе виробляти за рік до 2700—3000 мільярдів кіловат-годин електроенергії і виплавляти приблизно 250 мільйонів тонн сталі.

Творчо розвиваючи і збагачуючи ленінський кооперативний план, проект Програми розкриває перспективи руху села до комунізму, освітлює шляхи створення *процвітаючого, всебічно розвинутого і високопродуктивного сільського господарства*. Ставиться завдання збільшити загальний обсяг продукції сільського господарства за десять років приблизно в 2,5 рази, а за двадцять років — в 3,5 рази. Організуючи могутнє піднесення продуктивних сил сільського господарства, партія ставить завдання розв'язати два основні, тісно зв'язані між собою завдання: а) досягти достатку високоякісних продуктів харчування для населення і сировини для промисловості; б) забезпечити поступовий перехід радянського села до комуністичних суспільних відносин і ліквідувати в основному відмінності між містом і селом. **«Ліквідація соціально-економічних і культурно-побутових відмінностей між містом і селом, — підкреслюється в проекті Програми, — буде одним з найважливіших результатів будівництва комунізму»** (стор. 74).

Великі завдання намічає партія по піднесенню матеріального добробуту народу. Національний доход за двадцять років збільшиться приблизно у 5 раз, а реальні доходи на душу населення — більш як у 3,5 рази. У другому десятиріччі буде досягнутий достаток матеріальних і культурних благ для всього населення, створені матеріальні передумови для завершення переходу в наступний період до комуністичного принципу розподілу по потребах. Важливою умовою піднесення добробуту народу буде, передбачене проектом Програми КПРС, скорочення

робочого часу. Радянський Союз стане країною найкоротшого в світі і водночас найпродуктивнішого і найбільш високооплачуваного робочого дня. Протягом наступних десяти років здійсниться перехід на *шестигодинний робочий день* — при одному вихідному дні на тиждень або на 34—36-годинний робочий тиждень — при двох вихідних днях, а на підземних роботах і шкідливих виробництвах — на п'ятигодинний робочий день або на 30-годинний п'ятиденний робочий тиждень. У другому десятиріччі робочий час скоротиться ще більше. Поряд із скороченням робочого дня збільшиться тривалість щорічних оплачуваних відпусток трудящих. За двадцятиріччя Радянський Союз значно просунеться по шляху практичного здійснення комуністичного принципу розподілу по потребах. Суспільні фонди споживання становитимуть у своїй сумі приблизно половину всієї суми реальних доходів населення. Отже, Радянська держава становитиме приклад справді повного і всеосяжного задоволення зростаючих матеріальних і культурних потреб людини.

У проєкті Програми КПРС формулюються завдання партії в галузі державного будівництва і дальшого розвитку соціалістичної демократії. Теоретичні висновки про роль держави в період розгорнутого будівництва комунізму збагачують марксизм-ленінізм відповідно до нової історичної епохи. Великий Ленін, Комуністична партія в гострій боротьбі проти опортуністів відстояли і розвинули ідею диктатури пролетаріату. Наша партія першою в історії добилася встановлення диктатури пролетаріату, що було вирішальною умовою створення нового суспільства, великого піднесення країни від колишньої відсталості до вершин соціального прогресу. «Забезпечивши повну і остаточну перемогу соціалізму — першої фази комунізму, — і перехід суспільства до розгорнутого будівництва комунізму, — вказується в проєкті Програми, — диктатура пролетаріату виконала свою історичну місію і з точки зору завдань внутрішнього розвитку перестала бути необхідною в СРСР. Держава, що виникла як держава диктатури пролетаріату, перетворилася у загальнонародну державу, в орган вираження інтересів і волі всього народу» (стор. 87). В ході комуністичного будівництва підвищуватиметься роль Рад, які стали всеохоплюючою організацією народу, втіленням його єдності. Поеднуючи в собі риси державної і громадської організації, Ради все більше виступають як громадські організації при широкій і безпосередній участі мас в їх діяльності. Партія вважає за необхідне, вказується в проєкті Програми, вдосконалювати форми народного представництва і розвивати демократичні принципи радянської виборчої системи, далі підвищувати роль громадських організацій — професійних спілок, комуністичної спілки молоді, кооперації тощо.

Комуністична партія, спираючись на одностайну підтримку всього радянського народу, непохитно відстоює і захищає завоювання соціалізму, справу миру в усьому світі, безумовно бореться за остаточне звільнення людства від агресивних воєн, добивається загального і повного роззброєння під суворим міжнародним контролем. Але імперіалістичні держави уперто відмовляються від мирних пропозицій країни Рад, інтенсивно нарощують свої збройні сили. Вони не хочуть примиритися з існуванням світової соціалістичної системи і відкрито заявляють про свої божевільні плани нападу на СРСР та інші країни соціалізму. Це зобов'язує Комуністичну партію, Збройні Сили, всі народи СРСР проявляти неослабну пильність щодо агресивних підступів ворогів миру і бути завжди на сторожі мирної праці, в постійній готовності до збройного захисту своєї Батьківщини.

Величезні завдання намічає партія в галузі ідеології, виховання,

освіти, науки і культури. Головне в ідеологічній роботі на сучасному етапі — виховання всіх трудящих в душі високої ідейності і відданості комунізмові, комуністичного ставлення до праці і суспільного господарства, цілковите подолання пережитків буржуазних поглядів і нравів, всебічний, гармонійний розвиток особи, створення справжнього багатства духовної культури. Особливого значення партія надає вихованню підростаючого покоління. Проект Програми вказує шляхи і засоби виховання комуністичної свідомості, вироблення високих моральних якостей, формулює моральний кодекс будівника комунізму.

Перед радянськими вченими ставиться почесне завдання — закріпити за радянською наукою завойовані передові позиції у найважливіших галузях знання і зайняти *провідне становище в світовій науці* по всіх основних напрямках. Велике місце в науково-дослідній роботі радянських вчених в період комуністичного будівництва належить суспільним наукам, які становлять наукову основу керівництва розвитком суспільства. Головним у цій галузі є вивчення і теоретичне узагальнення практики комуністичного будівництва, дослідження основних закономірностей економічного, політичного і культурного розвитку соціалізму і переростання його в комунізм, розроблення проблем комуністичного виховання. Дослідження проблем всесвітньої історії і сучасного світового розвитку повинно розкривати закономірний процес руху людства до комунізму, зміну співвідношення сил на користь соціалізму, загострення загальної кризи капіталізму, крах колоніальної системи імперіалізму і його наслідки, піднесення національно-визвольного руху народів. Важливе значення має вивчення переможного, перевіреного життям історичного досвіду Комуністичної партії і радянського народу, закономірностей розвитку світової системи соціалізму, світового комуністичного і робітничого руху. Суспільні науки і далі повинні рішуче виступати проти буржуазної ідеології, проти правосоціалістичної теорії і практики, проти ревізіонізму і догматизму, відстоюючи чистоту принципів марксизму-ленінізму.

КПРС — невід'ємна частина міжнародного комуністичного і робітничого руху. Будівництво комунізму в Радянському Союзі — першій країні перемігшого соціалізму — складова частина будівництва комуністичного суспільства народами всієї світової соціалістичної системи. Проект Програми висуває запалюючі перспективи руху народів країн соціалістичної співдружності до комунізму.

Радянський народ буде комуністичне суспільство під мудрим керівництвом Комуністичної партії, її ленінського Центрального Комітету на чолі з товаришем М. С. Хрущовим. Розробка нової Програми свідчить про високу теоретичну і політичну зрілість нашої партії, її непохитну вірність принципам марксизму-ленінізму, про її провідну роль у дальшій розробці безсмертного вчення Маркса — Енгельса — Леніна відповідно до нової історичної обстановки. Центральний Комітет КПРС — справжній центр теоретичної думки, який спрямовує багатогранну теоретичну, політичну, організаторську діяльність партії. Загартована в боях, пройшовши кризь вогонь трьох революцій, *Комуністична партія робітничого класу в результаті перемоги соціалізму в нашій країні стала авангардом всього радянського суспільства, партією всього народу*. Це — розум, честь і совість нашої епохи, радянського народу, що здійснює великі революційні перетворення. Період розгорнутого будівництва комунізму, вказується в проекті Програми, характеризується дальшим *зростанням ролі і значення Комуністичної партії*, як керівної і спрямовуючої сили радянського суспільства. У вірності вченню Маркса — Енгельса — Леніна полягає найважливіше джерело

сили і могутності партії. Як передовий загін народу, що будує комуністичне суспільство, вказується в проекті, партія повинна йти попереду і в організації свого партійного життя, показуючи приклад і зразок вироблення найдосконаліших форм комуністичного суспільного самоврядування.

Основні положення проекту Програми про дальше зростання ролі і значення Комуністичної партії в будівництві комунізму, про підвищення ролі і відповідальності члена партії закріплені і розвинуті в опублікованому для загального ознайомлення і обговорення всіма комуністами проекті Статуту Комуністичної партії Радянського Союзу, який визначає форми побудови і методи практичної діяльності партії. Закон життя партії — неухильне додержання ленінських норм партійного життя і принципу колективності керівництва, підвищення відповідальності партійних органів та їх працівників перед партійною масою, забезпечення зростання активності і самодіяльності всіх комуністів, їх участь у виробленні і проведенні політики партії, розвиток критики і самокритики. Це неодмінна умова ідейної і організаційної міцності самої партії. «Непорушний закон життя КПРС, — підкреслюється в проекті Статуту партії, — ідейна й організаційна єдність, монолітність її рядів, висока свідомість дисципліна всіх комуністів». З ленінськими принципами партійного життя несумісний культ особи і зв'язані з ним порушення колективності керівництва, внутріпартійної демократії і соціалістичної законності. КПРС виходить з того, що непримиренна боротьба з ревізіонізмом, догматизмом і сектантством, з усякими відступами від ленінізму — необхідна умова дальшого зміцнення єдності міжнародного комуністичного руху, зміцнення соціалістичного табору.

Знайомлячись з новим документом партії, говорив М. С. Хрущов, кожна радянська людина порадується за майбутнє своєї країни, яка в найближчі два десятиріччя досягне грандіозних успіхів у розвитку економіки і культури, підвищенні добробуту народу. Ці великі і високі почуття широкій радості за майбутнє своєї країни відчують зараз всі радянські люди. До проекту Програми КПРС звернена увага всього світу. Наші друзі бачать в ньому реальну і науково обгрунтовану перспективу революційного перетворення світу, переможного руху народів до комунізму.

Радянські люди сповнені законної гордості за наші успіхи і перемоги. У передз'їздівські дні весь світ дізнався про нову видатну перемогу радянської науки і техніки. Ленінській партії, її XXII з'їзду присвятив свій безприкладний подвиг космонавт Герман Титов, який на космічному кораблі «Восток-2» 17 разів облетів навколо Землі. Зустрічаючи XXII з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу новими трудовими перемогами, радянські люди з гордістю повторяють хвилюючі заключні слова проекту Програми: «Партія урочисто проголошує: нинішнє покоління радянських людей житиме при комунізмі!». В них виражені благородні мета і зміст титанічної праці нашого народу, його прагнення і надії. Озброєний великою марксистсько-ленінською програмою будівництва комуністичного суспільства, радянський народ ще тісніше згуртовує свої ряди навколо Комуністичної партії, впевнено йде вперед до перемоги Комунізму.

СТАТТІ

До ХХІІ з'їзду КПРС і ХХІІ з'їзду КП України

І. В. ШУЛЬГА, В. І. ЮРЧУК

ПАРТІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНИ В БОРОТЬБІ ЗА ЗДІЙСНЕННЯ РІШЕНЬ ХХІ З'ЇЗДУ КПРС

ХХІ з'їзд КПРС ознаменував вступ Радянського Союзу в період розгорнутого будівництва комунізму. У затверджених ХХІ з'їздом партії контрольних цифрах розвитку народного господарства СРСР на 1959—1965 рр. передбачено бурхливе зростання економіки, науки і культури великого Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Семирічний план є першим етапом розгорнутого будівництва комунізму і водночас вирішальним етапом у виконанні основного економічного завдання СРСР.

Новий гігантський стрибок в економічному й культурному розвитку зробить в семиріччі й Радянська Україна. Вся промисловість республіки протягом 1959—1965 рр. зросте не менше, як на 77%. Середньорічний приріст валової продукції за ці роки становитиме приблизно 8,5%¹. В 1965 р. намічено виробити чавуну 31,6 млн. т, сталі — 31,5 млн. т, прокату — 24,7 млн. т, видобути 80 млн. т залізної руди, 6 млн. т нафти, 31,5 млрд. кубометрів газу². На Україні буде побудовано ряд гігантських теплових електростанцій, деякі з них матимуть потужність 1,5—2 і більше млн. кіловат. Легка і харчова промисловість України поповниться новими комбінатами, фабриками. Протягом семиріччя в республіці вступить до ладу 186 підприємств легкої промисловості³. Партія робить все для того, щоб в достатку задовольнити потреби радянських людей в тканинах, одязі, взутті, продовольчих та інших товарах. Цій благородній меті підпорядковані завдання і в галузі сільського господарства. Як відмічалось в постанові січневого (1961 р.) пленуму ЦК КП України, закупки зерна в республіці в ближчі роки повинні бути доведені до 700 млн. пудів, м'яса — до 2800 тис. т, молока — до 12 500 тис. т⁴.

На основі піднесення промислового і сільськогосподарського виробництва різко підвищиться життєвий рівень радянських людей. Національний дохід протягом семиріччя збільшиться на 62—65%, реальні прибутки робітників і службовців, а також колгоспників, підвищаться

¹ «Позачерговий ХХ з'їзд Комуністичної партії України, Матеріали з'їзду», К., 1959, стор. 16.

² Там же, стор. 16—17.

³ Там же, стор. 19.

⁴ «Про підсумки січневого Пленуму ЦК КПРС 1961 року і заходи по дальшому розвитку сільського господарства Української РСР, Постанова Пленуму ЦК КП України», газ. «Радянська Україна» від 2 лютого 1961 р.

не менше ніж на 40%. Значно зросте заробітна плата низькооплачуваних робітників і службовців, дедалі поліпшуватиметься пенсійне забезпечення. Особливу увагу приділяє партія житловому будівництву. Семирічним планом намічено в республіці побудувати лише за рахунок державних коштів 58 млн. квадратних метрів житлової площі, що вдвоє перевищує обсяг житлового будівництва за попереднє п'ятиріччя⁵.

Намічені партією й урядом заходи по зміцненню зв'язку школи з життям, з практикою комуністичного будівництва знаменують новий етап у розвитку народної освіти, в підготовці спеціалістів з вищою і середньою освітою. В грандіозних накресленнях семирічного плану з новою силою проявляється ленінська національна політика, яка забезпечує всебічний матеріальний і духовний розвиток всіх народів нашої країни.

Окрилена рішеннями ХХІ з'їзду КПРС, Комуністична партія України провела значну роботу по роз'ясненню трудящим великих накреслень семирічки, допомагала кожній радянській людині знайти своє місце в боротьбі за виконання величної програми розгорнутого комуністичного будівництва. Важливе значення в цьому мала постановою ЦК КПРС «Про вивчення і пропаганду рішень і матеріалів позачергового ХХІ з'їзду КПРС» (лютий 1959 р.), в якій підкреслювалася необхідність організації глибокого вивчення матеріалів і рішень ХХІ з'їзду комуністами і всіма трудящими, посилення партійно-політичної роботи в масах, мобілізації всіх сил радянського народу на здійснення поставлених з'їздом завдань. В республіці відбулись пленуми обкомів, міськкомів і райкомів КП України, збори первинних партійних організацій, на яких обговорювались підсумки ХХІ з'їзду КПРС і ХХ з'їзду КП України, намічались практичні заходи по їх реалізації. Про високу активність проведених зборів свідчить той факт, що на них виступило понад 200 тис. комуністів. На підприємствах, в колгоспах, радгоспах і установах відбулися мітинги і збори трудящих, на яких виступило 500 тис. чоловік⁶. На мітингах і зборах трудящі України продемонстрували тісну згуртованість навколо КПРС та її славного бойового загону — Комуністичної партії України, прагнення втілити в життя плани партії.

Розгортаючи боротьбу за здійснення семирічки, партійні організації України зосередили увагу на розвитку творчої активності й ініціативи мас, на вихованні в трудящих свідомого комуністичного ставлення до праці, до виконання завдань. Нове ставлення до праці найповніше відбилосся у змаганні колективів і ударників комуністичної праці. Цей рух, народжений творчою активністю мас напередодні ХХІ з'їзду КПРС, за короткий строк перетворився у велику економічну і моральну силу, став чудовою школою масового трудового героїзму і виховання трудящих. В ньому поєднуються воедино праця, навчання і побут, що активно впливають на всі сторони життя й діяльності радянської людини. Одними з перших на Україні почали змагатися за право називатися колективом комуністичної праці бригада гірників шахти № 5—6 ім. Димитрова, очолювана комуністом К. Севериновим, комсомольсько-молодіжний колектив печі № 12 заводу ім. Дзержинського м. Дніпродзержинськ на чолі з П. Лигуном і В. Пильтяєм, бригада Харківського заводу транспортного машинобудування (змінні бригадири І. Сич і О. Топчій), бригада Київського заводу «Червоний екскаватор», очолювана Ю. Куцим, бригада колгоспу ім. Шевченка, Тетіївського району, Київської області, якою керує М. Бузинюк, та ін. Своїм благородним прикладом вони

⁵ «Позачерговий ХХ з'їзд Комуністичної партії України», стор. 32.

⁶ Журн. «Комуніст України», 1959, № 7, стор. 29.

запалили мільйони радянських людей на боротьбу за дострокове виконання семирічного плану. Могутня хвиля змагання охопила цехи, завої будови Донбасу, Криворіжжя, Київщини, Волині, Станіславщини, Полтавщини.

Партійні організації України всіма засобами підтримували й розвивали цей патріотичний рух, узагальнювали досвід колективів і ударників комуністичної праці. З цією метою скликались заводські, районні, обласні зльоти, конференції. Важливу роль в дальшому розгортанні цього руху відіграла Республіканська нарада представників бригад і ударників комуністичної праці, що відбулась у квітні 1960 р. В її роботі взяли участь близько 2200 молодих ентузіастів, керівників партійних, радянських, господарських, профспілкових і комсомольських організацій⁷. Історичною віхою на шляху масового розгортання руху за комуністичну працю стала Всесоюзна нарада передовиків змагання бригад і ударників комуністичної праці (травень 1960 р.). Привітання Центрального Комітету КПРС, виступ товариша М. С. Хрущова, прийняті нарадою документи визначили найважливіші завдання руху за комуністичну працю, сприяли його могутньому піднесенню.

Завдяки невтомному піклуванню Комуністичної партії про рух бригад і ударників комуністичної праці, рік у рік зростає армія розвідників майбутнього. Якщо на початку семирічки на Україні змагалось за звання колективів комуністичної праці 35 тис. бригад, змін і цехів, які об'єднували понад 500 тис. трудящих, то на початок третього року семирічки кількість колективів, що змагаються за звання комуністичних, зросла до 90 526, які об'єднують 2 628 320 чоловік. На цей же час 23 272 колективи уже завоювали звання колективів комуністичної праці. Це високе звання присвоєно близько ста тисячам ударників комуністичної праці⁸.

У першому році семирічки народився такий чудовий почин, як перехід за прикладом В. Гаганової досвідчених майстрів і талановитих організаторів у відстаючі колективи для того, щоб підтягнути їх до рівня передових. Одним з перших на Україні наслідували приклад В. Гаганової комуністи начальники передових дільниць вугільних шахт «Анненська» № 3—3-біс та ім. Й. В. Сталіна тресту «Кадіїввугілля» Луганської області В. М. Антипов, О. П. Чертов, М. Є. Якушев та ін. Центральний Комітет, обласні, міські, районні комітети КП України та первинні парторганізації підтримали ініціативу інженерно-технічних працівників, спрямовану на зміцнення керівництва відстаючими ланками в усіх галузях народного господарства.

Благородний приклад служіння інтересам радянського суспільства В. Гаганової знайшов послідовників на підприємствах і будовах Києва. Перейшли працювати з передових бригад і дільниць у відстаючі бригади формувальників заводу «Червоний екскаватор» Є. Скребка, бригадир штукатурів ОБУ-4 тресту «Київпорядбуд» № 1 Д. Захаров, бригадир малярів ОБУ-3 цього ж тресту П. Григолюк. Київський міськком КП України схвалив ініціативу цих передових виробничників, організував широке обговорення патріотичної ініціативи В. Гаганової та її послідовників з тим, щоб зміцнити керівництво всіх ланок промисловості і будівництва і добитися того, щоб на підприємствах і будовах не було жодної відстаючої дільниці, цеху⁹.

⁷ Газ. «Радянська Україна» від 2 квітня 1960 р.

⁸ Газ. «Радянська Україна» від 28 квітня 1961 р.

⁹ Поточний архів Київського міськкому КП України, Постанова міськкому № 74 від 20 липня 1959 р. «Про поширення руху послідовників Героя Соціалістичної Праці В. Гаганової».

Підтримуючи почин В. Гаганової, знатний шахтар М. Мамай перейшов працювати у відстаючу бригаду і вивів її в передові. Комуніста М. Мамаю не злякали труднощі, викликані освоєнням нової техніки і зв'язане з цим тимчасове зменшення вуглевидобутку і зниження зарплати. «Хай буде важко, хай втратимо в заробітку, — говорив він членам своєї бригади, — але якщо ми відмовимося від нової машини, до чого ж ми йдемо? Назад до минулого? Нам діти цього не простять»¹⁰.

І вийшло по-мамаївському. Переборюючи труднощі, бригада за 1960 р. видобула 5,7 тис. т надпланового вугілля. У квітні 1961 р. М. Мамай проявив нову ініціативу — перейшов на шахту-новобудову, щоб подати допомогу її колективу в якнайшвидшому освоєнні потужності нового підприємства. За прикладом М. Мамаю та його послідовників донецькі гірники протягом перших чотирьох місяців 1961 р. видобули понад план 450 тис. т вугілля — на 110 тис. т більше, ніж передбачено річним зобов'язанням¹¹.

У похід за дострокове виконання семирічки вступили не лише окремі бригади, цехи, дільниці, а й колективи підприємств і економічних районів. На початку 1959 р. металурги ордена Леніна заводу «Запоріжсталь» виступили ініціатором всесоюзного соціалістичного змагання підприємств чорної металургії за дострокове виконання плану першого року семирічки. Партійна організація заводу спрямувала зусилля його робітників на боротьбу за впровадження найновішої техніки, модернізацію устаткування, підвищення продуктивності праці, що забезпечило різке збільшення виробництва металу. Металурги «Запоріжсталі» першими у світовій практиці сталеваріння почали використовувати природний газ в поєднанні з киснем, чим значно прискорили виробничий процес і збільшили продуктивність агрегатів.

У багатогранній роботі по створенню матеріально-технічної бази комунізму партія висуває на перший план такі корінні питання, як технічний прогрес, впровадження у виробництво досягнень науки і техніки. У червні 1959 р. пленум ЦК КПРС заслухав доповіді Московського, Ленінградського, Свердловського, Сталінського і Дніпропетровського раднаргоспів і намітив конкретні заходи по здійсненню рішень ХХІ з'їзду партії в галузі технічного прогресу. Пленум схвалив цінну ініціативу трудящих Запорізької і Дніпропетровської областей у виявленні резервів для дострокового виконання семирічного плану. У світлі рішень червеневого пленуму ЦК КПРС в липні 1959 р. відбувся пленум ЦК КП України. На ньому були конкретизовані завдання партійних організацій по прискоренню технічного прогресу. В Українській РСР, як і по всій країні, були створені комісії сприяння технічному прогресу, з участю яких розроблялись організаційно-технічні заходи по вдосконаленню техніки виробництва.

Велику роль у розвитку промисловості, як і всіх інших галузей економіки і культури, в піднесенні творчої активності трудящих, в діяльності партійних організацій відіграв ХХІ з'їзд Комуністичної партії України (лютий 1960 р.). З'їзд приділив велику увагу аналізу роботи партійних організацій в першому році семирічки, найбільш повному використанню резервів промисловості, всього народного господарства. З'їзд закликав партійні організації, всіх комуністів очолити нове трудове піднесення робітників, колгоспників, інтелігенції в боротьбі за виконання й перевиконання народногосподарських завдань семирічного плану.

¹⁰ Газ. «Правда» від 19 травня 1961 р.

¹¹ Газ. «Радянська Україна» від 28 квітня 1961 р.

Мобілізуючи радянський народ на розвиток промисловості, партія водночас постійно дбає про зростання сільськогосподарського виробництва, неухильне піднесення якого є однією з найважливіших умов побудови комуністичного суспільства. Партійні організації республіки, радянські і сільськогосподарські органи провели певну роботу по здійсненню рішень XXI з'їзду КПРС в галузі сільського господарства. В сільському господарстві України, як і в промисловості, народжуються і поширюються нові форми соціалістичного змагання, з допомогою яких партійні організації розвивають ентузіазм колгоспних мас. Зростають ряди колективів комуністичної праці, послідовників В. Гаганової. Лише протягом липня 1959 р. на відстаючі ділянки колгоспного виробництва республіки перейшло працювати близько тисячі чоловік¹². У жовтні 1959 р. група інженерно-технічних працівників промислових підприємств Київської області — начальник цеху П. Жарков, інженери У. Гудима, М. Сморшко, П. Кажукало та ін., наслідуючи приклад В. Гаганової, виявили бажання перейти на роботу в колгоспи на посади інженерів і техніків. ЦК КП України схвалив цей почин, підкресливши його велике значення для зміцнення колгоспів республіки кваліфікованими інженерно-технічними кадрами. За почином київських інженерів і техніків на 1 січня 1960 р. виїхало в колгоспи близько 1,5 тис. чоловік. Всього в 1959 р. за прикладом В. Гаганової на відстаючі ділянки сільського господарства республіки перейшло працювати 6 тис. передовиків¹³.

Партійні організації України провели певну роботу по узагальненню й поширенню досвіду новаторів і передовиків сільського господарства. Так, в ланці знатного кукурудзозвода Є. Долинюк в 1959 р. навчалась вирощуванню високих врожаїв понад 300 керівників комсомольсько-молодіжних ланок. Всі ланкові, які тут навчались, виростили по 100 і більше центнерів зерна кукурудзи з га, по 800—1000 ц зеленої маси¹⁴. В 1960 р. ланка Є. Долинюк з площі 20 га одержала по 167 ц зерна кукурудзи. В 1961 р. її ланка виступила ініціатором змагання за одержання 100 ц зерна з гектара на площі 100 га. Отже, якщо в 1960 р. ланка Є. Долинюк одержала понад 3300 ц кукурудзи, то в 1961 р. вона зобов'язалась виростити і зібрати 10 тис. ц зерна кукурудзи¹⁵.

Високих результатів у збільшенні виробництва продуктів тваринництва досягла прославлена доярка колгоспу ім. Леніна, Лебединського району, Сумської області, двічі Герой Соціалістичної Праці М. Савченко. Вона надоїла в 1959 р. по 8905 кг молока від корови, що є найвищим надоєм не тільки на Україні, а й в усьому Радянському Союзі¹⁶. В другому році семирічки М. Савченко, перейшовши на обслуговування 36 корів, зобов'язалась надоїти 216 т молока проти 107 т у 1959 р. Це зобов'язання було перевиконано. Знатна доярка надоїла 220 т, або по 6462 кг від кожної корови. Собівартість кілограма молока знизилась з 72 коп. у 1959 р. до 59 коп. в 1960 р. У третьому році семирічки М. Савченко бореться за одержання 225 т молока від 36 корів¹⁷. Досвід передової доярки стає надбанням багатьох тваринників. У колгоспі ім. Леніна, де працює М. Савченко, організована обласна школа передового досвіду, в якій сотні доярок України і братньої Російської

¹² Газ. «Правда» від 4 серпня 1959 р.

¹³ Газ. «Радянська Україна» від 20 січня 1960 р.

¹⁴ Журн. «Комуніст», 1960 р., № 6, стор. 31; газ. «Правда України» від 19 квітня 1960 р.

¹⁵ Газ. «Правда» від 7 квітня 1961 р.

¹⁶ Газ. «Радянська Україна» від 20 січня 1960 р.

¹⁷ Газ. «Радянська Україна» від 28 квітня 1961 р.

Федерації вивчають останні досягнення науки і практики з метою впровадження їх у виробництво.

З новим патріотичним починанням виступив двічі Герой Соціалістичної Праці, бригадир тракторної бригади колгоспу ім. ХХ з'їзду КПРС, Ново-Українського району, Кіровоградської області, О. Гіталов. З трибуни ХХІ з'їзду КПРС О. Гіталов закликає сільських механізаторів сміливо йти по шляху впровадження комплексної механізації на обробці кукурудзи та інших просяних культур без застосування ручної праці. В 1961 р. бригада О. Гіталова бореться за одержання 50 ц зерна кукурудзи з площі 1100 га¹⁸.

Успішне здійснення семирічного плану, далі швидке просування нашої країни до комунізму залежить насамперед від рівня організаторської і політичної роботи партійних організацій, від їх вміння мобілізувати маси на вирішення розроблених партією завдань. Відповідно до вимог ХХІ з'їзду КПРС партійні організації України провели певну роботу по поліпшенню добору, підготовки і виховання кадрів. Цьому питанню був присвячений пленум ЦК КП України (жовтень 1959 р.). Відмітивши ряд позитивних моментів в забезпеченні народного господарства республіки кваліфікованими спеціалістами, пленум вказав і на серйозні недоліки. Наявність відстаючих промислових підприємств, колгоспів, радгоспів і цілих районів свідчила про ще недостатню увагу багатьох партійних і радянських органів до роботи з кадрами.

Важливу роль у поліпшенні діяльності первинних партійних організацій, посиленні їх впливу відіграли постанови ЦК КПРС «Про створення партійних комітетів у великих парторганізаціях колгоспів і радгоспів» (січень 1959 р.) і «Про утворення в первинних партійних організаціях виробничих і торговельних підприємств комісій по здійсненню парторганізаціями права контролю діяльності адміністрації» (червень 1959 р.). Створені за рішенням ЦК КПРС комісії по здійсненню контролю за діяльністю адміністрації допомагають парторганізаціям успішно розв'язувати питання технічного прогресу, підвищення продуктивності праці, збільшення випуску і поліпшення якості продукції. На ХХІ з'їзді КП України відмічалась конкретна організаторська робота Костянтинівського міськкому партії, Сталінської області. В першому півріччі 1959 р. 4 заводи, 26 цехів, багато змін і дільниць промисловості міста не виконували державних планів. Міськком партії разом з активом намітив і енергійно взявся за проведення заходів, спрямованих на подолання відставання: було зміцнене керівництво цехів і бригад на ряді заводів; організовано вивчення і поширення на підприємствах міста передового досвіду, впровадження нової техніки; посилилась увага до роботи нічних змін. В результаті на кінець 1959 р. всі підприємства Костянтинівки подолали відставання¹⁹. У 1960 р. колективи підприємств міста достроково виконали річний план і випустили надпланової продукції більш ніж на 54 млн. крб. Костянтинівська міська партійна організація очолила рух колективів підприємств за виявлення і мобілізацію нових резервів для дальшого піднесення промисловості.

В результаті здійснення постанови ЦК КПРС про створення партійних комітетів у великих парторганізаціях колгоспів і радгоспів відбулось далі зміцнення колгоспних парторганізацій, поліпшилась розстановка комуністів в сільськогосподарському виробництві. Якщо в 1958 р. на одну колгоспну парторганізацію республіки в середньому припадало 19 комуністів, то на початку 1960 р. — 25. За рік більш ніж утриє

¹⁸ Газ. «Радянська Україна» від 5 лютого 1961 р.

¹⁹ «ХХІ з'їзд Комуністичної партії України, Матеріали з'їзду», К., 1960, стор. 44—45.

зросла кількість парторганізацій колгоспів, де налічується понад 50 членів і кандидатів партії²⁰. Ось один із прикладів. За останні два роки, подолавши відставання, міцно став на ноги колгосп ім. Леніна, с. Протопопівки, Олександрівського району, Кіровоградської області. В цьому чимала заслуга первинної партійної організації, в складі якої налічується 54 комуністи. Члени партії очолюють вирішальні ділянки колгоспного виробництва. Комуніст-свинар Л. Лукашевський показав приклад у відгодівлі свиней, на який рівняються інші молоді свинарі. Комуністка-доярка Г. Шило першою в артілі підхопила почин М. Савченко²¹. Сила цієї, як і інших партійних організацій, — в активності комуністів, тісних зв'язках з масами, з виробництвом.

Поліпшили організаторську роботу по піднесенню сільського господарства райкоми партії. Прикладом може бути робота Мар'їнського райкому КП України, Сталінської області, досвід якого одержав високу оцінку на січневому (1961 р.) пленумі ЦК КПРС. Мар'їнський райком КП України (секретар З. М. Глухов) по-справжньому займається питанням добору і виховання кадрів. Нині в кожному колгоспі працюють три-чотири спеціалісти сільського господарства, більшість з них — досвідчені організатори виробництва²². Всі 19 голів колгоспів і директорів радгоспів — комуністи, 14 — мають вищу і середню спеціальну освіту²³. Райком партії у своїй практичній роботі спирається на знання спеціалістів, радиться з ними, організовує впровадження науки і передового досвіду. В результаті в районі рік у рік зростає сільськогосподарське виробництво. Протягом 1956—1960 рр. колгоспи району одержали в середньому по 23 ц колоскових культур з гектара, по 30 ц кукурудзи, по 20 ц соняшника²⁴. У 1960 р. на сто гектарів сільськогосподарських угідь колгоспи району продали м'яса — 33,2 ц, молока — 196 ц²⁵.

Після XXI з'їзду КПРС поліпшилось партійне керівництво радянськими, профспілковими, комсомольськими організаціями. Здійснюється намічена партією лінія на підвищення ролі громадськості в комуністичному будівництві. На кінець 1960 р. в народних добровільних дружинах налічувалось понад мільйон чоловік, працювало 29 тис. товариських судів, з них 10 тис. на селі²⁶. Вони відіграють значну роль в посиленні відповідальності всієї громадськості за життя, працю і поведінку на виробництві та в побуті кожного члена суспільства.

Центральним завданням всіх партійних, радянських, профспілкових, комсомольських та громадських організацій, як підкреслив XXI з'їзд КПРС, є ідеологічна робота. Цією вказівкою неослабно керується у своїй практичній роботі і Комуністична партія України. Після XXI з'їзду ЦК КПРС прийняв життєво важливі постанови «Про стан і заходи поліпшення масово-політичної роботи серед трудящих Сталінської області» (березень 1959 р.), «Про завдання партійної пропаганди в сучасних умовах» (січень 1960 р.), «Про заходи по поліпшенню добору і підготовки пропагандистських кадрів» (травень 1961 р.). Постанови ЦК КПРС з ідеологічних питань всебічно обговорювалися на липневому (1959 р.) і квітневому (1960 р.) пленумі ЦК КП України, а також на пленумах обкомів, міськкомів, райкомів партії, на партійних активах і зборах

²⁰ Газ. «Радянська Україна» від 13 лютого 1960 р.

²¹ Газ. «Радянська Україна» від 18 квітня 1961 р.

²² Газ. «Радянська Україна» від 21 лютого 1961 р.

²³ Поточний архів Мар'їнського райкому партії Сталінської області. Дані оргвідділу про кількісний склад та розстановку комуністів у 1961 р.

²⁴ З. М. Глухов, Організатори більших дел. Об опыте работы с колхозными кадрами в Марьинском районе, Сталіно, 1961, стор. 5.

²⁵ Газ. «Радянська Україна» від 21 лютого 1961 р.

²⁶ Журн. «Блокнот агітатора», 1960, № 30, стор. 11—13.

первинних партійних організацій. Одностайно схвалюючи постанови ЦК партії, комуністи внесли багато цінних пропозицій, спрямованих на вдосконалення всіх ланок ідеологічної роботи і виховання радянських людей в комуністичному дусі. Це знайшло свій прояв у проведенні численних заходів по пропаганді передових методів праці в промисловості і сільському господарстві. В багатьох партійних організаціях практикуються вечори на теми: «Працею вславлено людину», «Хто не працює, — той не їсть», проведення свята Серпа і Молота, Днів урожаю, вечорів трудової слави під девізом «Жити і працювати по-комуністичному» тощо. Влаштовуються зустрічі трудящих з ударниками і колективами комуністичної праці, традицією стало вшанування передовиків і ветеранів виробництва. Використовуючи всі засоби виховання трудящих в дусі дружби народів СРСР, пролетарського інтернаціоналізму, партійні організації України ведуть боротьбу проти ворожої ідеології, зокрема українського буржуазного націоналізму, а також проти ревізіонізму, догматизму й сектантства.

Важливу роль в ідейно-теоретичному загартуванні кадрів відіграє політична освіта. На початок 1960 р. в системі політичної освіти навчалось близько 1,9 млн. чоловік — в два рази більше ніж у 1956 р.²⁷, а на початок 1961 р. — 3 млн. 861 тис. Крім того, системою комсомольської політосвіти охоплено 1 млн. 700 тис. юнаків і дівчат²⁸. Значно посилилось прагнення кадрів до оволодіння економічними знаннями. Політичну економію та конкретну економіку нині вивчає понад 60% слухачів системи партійної освіти. Така увага до економічної освіти дає можливість кадрам краще осмислювати закони суспільного розвитку, допомагає виявляти й приводити в дію внутрішні резерви виробництва. Помітно зріс інтерес комуністів і безпартійних до вивчення героїчної історії нашої партії, особливо післяжовтневого періоду, марксистсько-ленінської філософії, внутрішньої і зовнішньої політики партії. Основною формою оволодіння марксизмом-ленінізмом є політична самоосвіта і насамперед семінарські форми навчання.

Партійні організації, підвищуючи рівень пропаганди, більш диференційовано почали підходити до виховної роботи серед різних верств трудящих. Значно краще використовуються всі засоби ідеологічного впливу — лекційна пропаганда, агітація, преса, радіо, телебачення, кіно, клуби, бібліотеки, художня література, мистецтво. До ідейно-виховної роботи все більше залучаються керівні працівники, інтелігенція, передовики виробництва, ударники і члени колективів комуністичної праці, спеціалісти промисловості, сільського господарства. В республіці виникло багато нових форм і методів масово-політичної роботи серед трудящих. Так, партійні організації Харківщини на підприємствах створили лекторські секції із робітників. Лектори-робітники в лекціях головну увагу спрямовують на широке впровадження у виробництво передового досвіду, технічного прогресу. В Мелітополі, Запорізької області, при міському Будинку культури, при клубах залізничників, будівельників, працюють клуби нової техніки. В Сталінському районі Миколаєва діє клуб агітаторів. При Кіровоградському РК КП України працює інститут колгоспних умільців, в Одесі працює будинок естетичного виховання.

Про наявність могутніх засобів ідеологічного впливу на маси говорять такі дані. На Україні в 1961 р. видається 3375 республіканських, обласних, міських, районних і багатотиражних газет, 102 журнали і видань журнального типу, працює 34 книжкових і книжково-журнальних видавництва. В республіці щодня розповсюджується понад 22 млн. при-

²⁷ «Матеріали XXI з'їзду КП України», стор. 79.

²⁸ Журн. «Комуніст України» 1961, № 1, стор. 27.

мірників союзних, республіканських і місцевих газет. На Україні, як і в кожній братній республіці, трудящі проявляють винятково великий інтерес до ідейної спадщини класиків марксизму-ленінізму. Масовим тиражем виходить в республіці 30-томне видання творів Маркса і Енгельса, повне зібрання творів В. І. Леніна. Видатною подією в культурному житті трудящих України є видання багатотомної Української Радянської Енциклопедії. Населення міст і сіл республіки має понад 9 млн. радіотрансляційних точок і приймачів і більш як 75 тис. телевізорів²⁹.

Самовіддана праця українського народу, правильне керівництво Комуністичної партії та її бойового загону — КП України, велика організаторська і політична робота партійних організацій забезпечили великі успіхи у виконанні рішень XXI з'їзду КПРС. За перші два роки семирічки валова продукція промисловості республіки зросла на 20,6% проти 17%, передбачених контрольними цифрами. В промисловості нагромаджено необхідні резерви, які дають можливість в 1961 р. наблизитись до рівня промислового виробництва, передбаченого на четвертий рік семирічки. В 1959 р. в республіці нараховувалось 300 тис. винахідників і раціоналізаторів, в 1960 р. — 400 тис. За два роки вони внесли 1,1 млн. раціоналізаторських пропозицій³⁰. Достроково стали до ладу такі гіганти соціалістичної індустрії, як Кременчуцька ГЕС, найбільша в світі Криворізька домна, унікальний прокатний стан «1700» на заводі ім. Ілліча в м. Жданові, блок № 4 найбільшого в світі Янівського гідрорудника та інші об'єкти. В Києві введено в експлуатацію першу дільницю першої черги метрополітену.

Партійні організації, радянські і сільськогосподарські органи провели в 1960 р. певну роботу по забезпеченню дальшого розвитку сільського господарства. Колгоспи і радгоспи виростили майже 31 млн. т цукрових буряків — більше, ніж було зібрано у 1959 р. і в середньому за рік попереднього п'ятиріччя³¹. Перевиконано річний план продажу державі м'яса. Сотні колгоспів і радгоспів, тисячі передовиків добились високих показників у виробництві сільськогосподарських продуктів, що переконливо говорить про великі можливості для виробництва продуктів рослинництва і тваринництва по всій республіці.

Проте сільське господарство Української РСР в 1960 р. ще відставало від дедалі зростаючого попиту населення. Вироблено зерна, м'яса, молока менше, ніж намічалось семирічним планом на 1960 р., не виконано державний план закупок зерна, молока, яєць, цукрових буряків, соняшника, картоплі. Як відзначив січневий (1961 р.) пленум ЦК КПРС, це є наслідком великих хиб і помилок у керівництві сільським господарством, ослаблення організаторської роботи по виконанню планів і соціалістичних зобов'язань.

Сувору й справедливу критику, якій ці недоліки були піддані Центральним Комітетом партії, особисто товаришем М. С. Хрущовим, всі комуністи, весь український народ сприйняли, як батьківське піклування Комуністичної партії про розквіт економіки Радянської України, про підвищення добробуту її народу.

Проявом цієї допомоги була участь в роботі січневого пленуму ЦК КП України товариша М. С. Хрущова. Тривалий період Микита Сергійович працював на Україні, добре знає її умови і можливості, її славних трудівників, вкладає багато особистої праці і творчих думок в її

²⁹ Журн. «Комуніст України» 1961, № 1, стор. 31—32.

³⁰ Газ. «Радянська Україна» від 31 січня 1960 р. і 7 лютого 1961 р.

³¹ Газ. «Радянська Україна» від 2 лютого 1961 р.

зростання, глибоко вникаючи в процеси дальшого розвитку продуктивних сил і виробничих відносин. «Його глибокі і відверті виступи на пленумі, — говориться у вітальному листі учасників січневого пленуму ЦК КП України на ім'я Центрального Комітету КПРС, — допомогли нам ще раз проаналізувати наслідки своєї роботи, визначити нові завдання, мобілізувати зусилля комуністів республіки, всього українського народу на нові трудові подвиги. За все це ми сердечно і щиро дякуємо дорогому Микиті Сергійовичу Хрущову³². Озброєна рішеннями січневого пленуму ЦК КПРС, партійна організація України мобілізувала всіх комуністів, комсомольців, колгоспників, працівників радгоспів і РТС на найшвидше подолання відзначених недоліків і помилок, на дальше піднесення сільського господарства.

Успіхи радянської промисловості, сільського господарства, науково-технічної думки є міцним фундаментом для постійного неухильного піднесення добробуту радянського народу. В 1960 р. в усіх галузях народного господарства повністю завершено переведення робітників і службовців на 7 і 6-годинний робочий день, що супроводжувалося дальшим підвищенням заробітної плати. Швидкими темпами здійснюється намічена партією і урядом велика програма житлового будівництва. Лише в Українській РСР в 1960 р. введено в дію понад 14 млн. квадратних метрів житлової площі³³. Значно збільшився випуск товарів народного споживання. З початку 1961 р. в обіг надійшли нові гроші. Вони зробили карбованець однією з найстійкіших валют світу. Досягнуто дальших успіхів у розвитку народної освіти, науки і культури. Число тих, що навчалися у республіці, включаючи всі види навчання, становило на кінець 1960 р. понад 10 млн. чоловік. У вищих і середніх спеціальних учбових закладах, включаючи заочні та вечірні, навчається 816 тис. чоловік, з них майже 418 тис. є студентами вищих учбових закладів³⁴.

Нову могутню хвилю політичного й трудового піднесення в республіці, як і в усій країні, викликало рішення січневого (1961 р.) пленуму ЦК КПРС про скликання наступного XXII з'їзду КПРС. Підготовка до з'їзду партії в небувалих масштабах розкриває творчі сили народних мас. Вона охопила не тільки колективи окремих підприємств, колгоспів, радгоспів, а й цілі економічні райони, галузі виробництва. Ідучи назустріч XXII з'їзду КПРС, трудівники міста і села республіки спрямовують свої зусилля на дострокове виконання семирічки.

Трудячі Радянської України, як і народи всієї нашої соціалістичної Вітчизни, ще вище піднімають прапор соціалістичного змагання на честь XXII з'їзду КПРС, росте і міцніє могутній рух мільйонів передовиків за комуністичну працю, множаться ряди маяків виробництва. Партійні організації республіки популяризують і впроваджують в практику схвалене ЦК КП України починання керівників бригад і ударників комуністичної праці М. Мамаєв, К. Кислякова, Й. Галенка, І. Додукала, М. Ненюка, Л. Лукашевського, О. Гетьман, Ю. Пітри, Г. Ладані, які взяли зобов'язання до дня відкриття XXII з'їзду КПРС допомогти завоювати почесне звання бригад і ударників комуністичної праці сусіднім бригадам, товаришам по верстату, ланці, професії.

Натхнені Комуністичною партією, робітники, колгоспники, інтелігенція Радянської України, як і трудячі всього СРСР, не шкодують сил та енергії, щоб успішно здійснити величні завдання семирічки і швидше досягти заповітної мети людства — комунізму.

³² Газ. «Радянська Україна» від 31 січня 1961 р.

³³ Газ. «Радянська Україна» від 7 лютого 1961 р.

³⁴ Там же.

І. А. НОВИКОВ

ВИХОВАННЯ ТРУДЯЩИХ У ДУСІ ДРУЖБИ НАРОДІВ І СОЦІАЛІСТИЧНОГО ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Однією з найважливіших умов успішної боротьби за перемогу комунізму в такій багатонаціональній країні, як наша, є послідовне проведення в життя ленінської національної політики виховання трудящих у дусі братерської дружби народів і соціалістичного інтернаціоналізму. Дружба народів СРСР складалася і гартувалася у спільній боротьбі трудящих проти царського самодержавства, проти поміщиків і капіталістів, у боротьбі за встановлення диктатури пролетаріату, за перемогу нового, соціалістичного ладу. Величезним випробуванням дружби народів, могутності і непереможності нашої багатонаціональної соціалістичної держави була Велика Вітчизняна війна.

Зв'язані узами дружби і братерства, народи СРСР добилися успіхів, що викликають захоплення людей праці в усьому світі. Завдяки послідовному здійсненню ленінської національної політики, братерській взаємодопомозі і дружбі, всі народи СРСР зробили величезний економічний стрибок. Так, валова продукція промисловості у 1960 р. зросла в порівнянні з 1913 р. (в сучасних межах): по РРФСР — в 43 рази, по Українській РСР — в 27 разів, по Білоруській — в 34 рази, по Узбецькій — в 20 разів, по Казахській — в 57 разів, по Грузинській — в 40 разів, по Азербайджанській — в 17 разів, по Вірменській — в 68 разів, по Киргизькій — в 62 рази, по Таджикиській — в 37 разів, по Туркменській РСР — в 22 рази¹. На прикладі розквіту економіки і культури Радянської України особливо виразно помітні наслідки здійснення ленінської національної політики — політики братерської дружби і взаємодопомоги народів. Досить сказати, що на кінець 1961 р. у загальносоюзному виробництві питома вага України становитиме: по чавуну — більше половини, сталі — близько 40%, по видобутку залізної руди — 55%, кам'яного вугілля — понад 42%, по виробництву коксу — 56%, металургійного обладнання — 50%, електробурів — 80%². Значна питома вага України у виробництві і сільськогосподарських продуктів.

За роки Радянської влади в нашій країні здійснена справжня культурна революція. Тепер у всіх союзних республіках досягнуто суцільної письменності, неухильно проводиться в життя закон про загальне обов'язкове восьмирічне навчання. До революції в Росії було 105 вузів, в яких навчалось 127 тисяч студентів, причому більшість вузів знаходи-

¹ «СССР в цифрах в 1960 году, Краткий статистический сборник», М., 1961. стор. 125.

² А. М. Барановський. Економічний розвиток Української РСР в братерській сім'ї народів Радянського Союзу. Стенограма лекції, прочитаної на міжреспубліканському семінарі лекторів 23 травня 1961 р. в м. Львові. стор. 5—6.

І. А. НОВИКОВ

ВИХОВАННЯ ТРУДЯЩИХ У ДУСІ ДРУЖБИ НАРОДІВ І СОЦІАЛІСТИЧНОГО ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Однією з найважливіших умов успішної боротьби за перемогу комунізму в такій багатонаціональній країні, як наша, є послідовне проведення в життя ленінської національної політики виховання трудящих у дусі братерської дружби народів і соціалістичного інтернаціоналізму. Дружба народів СРСР складалася і гартувалася у спільній боротьбі трудящих проти царського самодержавства, проти поміщиків і капіталістів, у боротьбі за встановлення диктатури пролетаріату, за перемогу нового, соціалістичного ладу. Величезним випробуванням дружби народів, могутності і непереможності нашої багатонаціональної соціалістичної держави була Велика Вітчизняна війна.

Зв'язані узами дружби і братерства, народи СРСР добилися успіхів, що викликають захоплення людей праці в усьому світі. Завдяки послідовному здійсненню ленінської національної політики, братерській взаємодопомозі і дружбі, всі народи СРСР зробили величезний економічний стрибок. Так, валова продукція промисловості у 1960 р. зросла в порівнянні з 1913 р. (в сучасних межах): по РРФСР — в 43 рази, по Українській РСР — в 27 разів, по Білоруській — в 34 рази, по Узбецькій — в 20 разів, по Казахській — в 57 разів, по Грузинській — в 40 разів, по Азербайджанській — в 17 разів, по Вірменській — в 68 разів, по Киргизькій — в 62 рази, по Таджикиській — в 37 разів, по Туркменській РСР — в 22 рази¹. На прикладі розквіту економіки і культури Радянської України особливо виразно помітні наслідки здійснення ленінської національної політики — політики братерської дружби і взаємодопомоги народів. Досить сказати, що на кінець 1961 р. у загальносоюзному виробництві питома вага України становитиме: по чавуну — більше половини, сталі — близько 40%, по видобутку залізної руди — 55%, кам'яного вугілля — понад 42%, по виробництву коксу — 56%, металургійного обладнання — 50%, електробурів — 80%². Значна питома вага України у виробництві і сільськогосподарських продуктів.

За роки Радянської влади в нашій країні здійснена справжня культурна революція. Тепер у всіх союзних республіках досягнуто суцільної письменності, неухильно проводиться в життя закон про загальне обов'язкове восьмирічне навчання. До революції в Росії було 105 вузів, в яких навчалось 127 тисяч студентів, причому більшість вузів знаходи-

¹ «СССР в цифрах в 1960 году, Краткий статистический сборник», М., 1961, стор. 125.

² А. М. Барановський, Економічний розвиток Української РСР в братерській сім'ї народів Радянського Союзу. Стенограма лекції, прочитаної на міжреспубліканському семінарі лекторів 23 травня 1961 р. в м. Львові, стор. 5—6.

лась у Москві, Петербурзі, Харкові, Києві. В 1960 р. в СРСР налічувалось 739 вузів, в яких навчалось 2396 тис. студентів³. Тепер у кожній республіці є вищі навчальні заклади, в яких навчається студентів: у РРФСР — 1496,1 тис., в Українській РСР — 417,7 тис., в Білорусії — 59,3 тис., в Узбекистані — 101,3 тис., Казахстані — 77,1 тис., Грузії — 56,3 тис., Азербайджані — 36 тис., Литві — 26,7 тис., Латвії — 21,6 тис., Вірменії — 20,2 тис., Киргизії — 17,4 тис., Таджикистані — 20 тис., Молдавії — 19,2 тис., Естонії — 13,5 тис., Туркменії — 13,1 тис.⁴

В усіх союзних республіках створено академії наук, де працюють сотні тисяч науковців.

Питання дальшого зміцнення братерської дружби і співробітництва народів завжди були в центрі уваги Комуністичної партії. Накреслений XXI з'їздом КПРС план розгорнутого комуністичного будівництва передбачає зміцнення духовної єдності націй і народностей країни на основі піднесення культури і комуністичної свідомості мас, дальшого утвердження ідей марксизму-ленінізму. В. І. Ленін завжди розглядав комуністичне виховання мас як одне з найважливіших завдань Комуністичної партії і Радянської держави⁵. Комуністичне виховання має своїм завданням зробити всіх трудящих свідомими, культурними і освіченими, вольовими і стійкими в досягненні поставленої мети. Класики марксизму-ленінізму науково обгрунтували ідею пролетарського інтернаціоналізму, довели, що внаслідок особливостей свого становища у суспільстві і умов боротьби проти капіталу робітники всіх націй і країн повинні прагнути до найтіснішої єдності і братерської солідарності. В. І. Ленін писав, що «інтереси праці вимагають найповнішого довір'я, найтіснішого союзу між трудящими різних країн, різних націй. Прихильники поміщиків і капіталістів, буржуазії стараються роз'єднати робітників, посилити національний розбрат і ворожнечу, щоб знесилити робітників, щоб зміцнити владу капіталу.

Капітал є сила міжнародна. Щоб її перемогти, потрібен міжнародний союз робітників, міжнародне братерство їх.

Ми — противники національної ворожнечі, національного розбрату, національної відособленості. Ми — міжнародники, інтернаціоналісти»⁶.

Пролетарський інтернаціоналізм — це міжнародна класова єдність і солідарність пролетарів і трудящих усіх країн світу в боротьбі за повалення влади буржуазії, знищення імперіалізму, встановлення диктатури пролетаріату. Пролетарський інтернаціоналізм — це відстоювання свободи і рівності всіх народів, дружби і співробітництва між ними, боротьба за мир, демократію і соціалізм. Справжні інтернаціоналісти завжди були полум'яними борцями за свободу своєї вітчизни, за співробітництво і дружбу трудящих усіх націй. Принципи пролетарського інтернаціоналізму лежать в основі національної політики Комуністичної партії, в основі її взаємовідносин з країнами і комуністичними партіями світової соціалістичної системи, комуністичними партіями і трудящими масами капіталістичних держав. Ідеологія пролетарського інтернаціоналізму докорінно протилежна буржуазному націоналізму.

З перемогою соціалізму в нашій країні зникла національна відособленість, замкнутість, викорінено колишне недовір'я народів і встановилась братерська співдружність між ними. Наша партія керується вказівками В. І. Леніна про те, що «тільки величезна уважність до інтересів різних націй усуває ґрунт для конфліктів, усуває взаємне не-

³ «СССР в цифрах в 1960 году, Краткий статистический сборник», стор. 308.

⁴ Там же, стор. 321.

⁵ Див. В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 163.

⁶ В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 263.

довір'я...»⁷. Внаслідок величезної виховної роботи, що її проводить Комуністична партія, стався переворот у свідомості народних мас, в їх ставленні до праці, до соціалістичної власності, до народів інших націй.

Але не можна забувати і про те, що у нас ще збереглися пережитки капіталізму в свідомості окремих людей, залишилися носії буржуазних поглядів. Пережитки націоналізму виявляються у спробах ідеалізувати минуле, розглядати історію тих чи інших народів у дусі «єдиного потоку». Імперіалісти США, Західної Німеччини та інших країн, використовуючи буржуазних націоналістів з емігрантів, проводять шалену пропаганду проти дружби народів СРСР — основи могутності й непереможності радянської багатонаціональної держави. В тих же найбрудніших цілях вони намагаються використати нестійкі елементи внутрі нашої країни.

Націоналістичні, як і інші пережитки капіталізму, гальмують розвиток соціалістичного суспільства на шляху до комунізму. Саме тому виховання трудящих у дусі дружби народів і соціалістичного інтернаціоналізму в сучасних умовах набуває особливо великого значення. В резолюції ХХІ з'їзду КПРС вказується, що одним з головних завдань партії є посилення ідейно-виховної роботи партії, підвищення комуністичної свідомості трудящих і, передусім, підростаючого покоління, виховання їх у дусі комуністичного ставлення до праці, радянського патріотизму й інтернаціоналізму, подолання пережитків у свідомості людей, боротьба з буржуазною ідеологією⁸.

Центральний Комітет КПРС звернув особливу увагу партійних організацій на необхідність посилення інтернаціонального виховання трудящих. «Партійні організації і комітети, — говорить у постанові ЦК КПРС «Про завдання партійної пропаганди в сучасних умовах», — повинні серйозно враховувати у пропагандистській роботі національні особливості різних шарів населення нашої країни, зробивши особливий наголос на інтернаціональне виховання трудящих, на дальше зміцнення дружби народів, неухильне зближення і всебічне взаємне збагачення соціалістичних націй. Необхідно вести непримиренну боротьбу проти проявів буржуазного націоналізму, тенденцій до ідеалізації і затушовування соціальних суперечностей минулого, до перекручення справжньої історії тієї чи іншої нації та її взаємовідносин з іншими народами СРСР, проти окремих проявів національної замкнутості і винятковості»⁹.

Квітневий (1960 р.) пленум ЦК КП України підкреслив, що одним з найважливіших завдань партійних організацій є інтернаціональне виховання трудящих України, виховання їх у дусі любові і глибокої пошани до великого російського народу і всіх інших братніх народів Радянського Союзу. Вся ідеологічна робота повинна сприяти дальшому зміцненню дружби народів, зближенню соціалістичних націй. В рішенні вказується на необхідність непримиренної боротьби проти аполітичності, космополітизму, розтлінної буржуазної ідеології і особливо проти українського буржуазного націоналізму¹⁰.

В останній час партійні, комсомольські, профспілкові організації посилили роботу по вихованню трудящих у дусі соціалістичного інтернаціоналізму і дружби народів. В кінці травня 1961 р. у Львові правління Всесоюзного товариства для поширення політичних і наукових

⁷ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 337.

⁸ «Внеочередной ХХІ съезд КПСС, Стенографический отчет», т. 2, М., 1960, стор. 434.

⁹ «Про завдання партійної пропаганди в сучасних умовах», К., 1960, стор. 18.

¹⁰ Газ. «Радянська Україна» від 30 квітня 1960 р.

знань спільно з правліннями товариств Української, Білоруської і Молдавської РСР було проведено міжреспубліканський семінар-нараду на тему: «Дружба народів і соціалістичний інтернаціоналізм — велика сила в боротьбі за побудову комунізму». На семінарі виступили представники багатьох союзних республік — міністри, вчені, лектори, партійні працівники, які на конкретних прикладах показали розквіт соціалістичних націй у братній сім'ї народів і поділились своїм досвідом виховної роботи¹¹.

У містах і селах Української РСР значно поліпшилась лекційна пропаганда. Читаються лекції на теми: «Дружба соціалістичних націй — рушійна сила радянського суспільства», «Соціалістичний інтернаціоналізм — велика сила в боротьбі за комунізм», «Непорухна дружба народів СРСР — торжество ленінської національної політики», «Розквіт Радянської України в братній сім'ї народів СРСР» та ін. За дев'ять місяців 1960 р. у Сталінській області було прочитано 2855 лекцій про пролетарський інтернаціоналізм, 3275 — про дружбу народів СРСР і 3418 — про радянський патріотизм. За 8 місяців 1960 р. про дружбу народів у Станіславській області прочитано 1438 лекцій, у Волинській — 1225; у Закарпатській області за 11 місяців про дружбу народів прочитано 1323 лекції, про соціалістичний інтернаціоналізм — 1250¹². Підвищився ідейний рівень лекцій. Часто лекції супроводжуються кінофільмами, в яких викриваються дії буржуазних націоналістів («Іванна», «Народ обвинувачує» та ін.).

Особливу увагу Комуністична партія приділяє вихованню трудящих у дусі соціалістичного інтернаціоналізму і дружби народів в процесі спільної комуністичної праці. На наших заводах, фабриках, будовах, у радгоспах і колгоспах працюють разом представники багатьох національностей, і всі вони охоплені єдиним прагненням — внести гідний вклад у комуністичне будівництво. Окремі дільниці, бригади і колективи комуністичної праці, що складаються з людей різних національностей, борються за виконання семирічного плану, працюють за принципом «Всі за одного — один за всіх».

Візьмемо, наприклад, Харківський тракторний завод ім. С. Орджонікідзе. Цей багатотисячний колектив бореться за звання підприємства комуністичної праці. Тут поруч з українцями і росіянами працюють білоруси, євреї, вірмени, татари, грузини, молдавани і представники багатьох інших національностей. ХТЗ — кузня інтернаціональних кадрів. За останній час на цьому заводі проходили виробничу практику і технічне навчання студенти і робітники 24 зарубіжних країн, у тому числі китайці, корейці, в'єтнамці, монголи, поляки, югослави, німці, румуни, болгары, чехи — всього понад 3 тис. чоловік¹³. Подаючи їм братню допомогу в технічному навчанні, радянські робітники та інженерно-технічні працівники самі глибоко проймаються почуттям інтернаціоналізму і дружби народів. В свою чергу, представники інших народів, беручи участь у комуністичній праці величезного багатонаціонального колективу, здобуваючи знання і навички роботи на соціалістичному підприємстві, виховуються у дусі братерського співробітництва, взаємодопомоги і дружби народів.

На будівництві Братської гідроелектростанції працюють представники п'ятидесяти національностей, у тому числі понад 2200 українців; на будівництві Кременчуцької ГЕС — представники сорока національностей.

¹¹ Газ. «Львовская правда» від 24 і 27 травня 1961 р.

¹² За даними звітів обласних правлінь Товариства для поширення політичних та наукових знань Української РСР.

¹³ Підрахунок зроблено автором за даними відділу кадрів ХТЗ.

тей. Прикладом інтернаціонального виховання людей у процесі комуністичної праці може бути 1-а Сімферопольська швейна фабрика. Це підприємство одне з перших на Україні удостоєно почесного звання колективу комуністичної праці. На ньому працюють представники дев'яти національностей: росіяни і українці, білоруси і євреї, чуваші і грузини, поляки і чехи. На фабриці немає жодного робітника, який не виконував би виробничого плану. Тут широко розвинена взаємодопомога в праці.

Процес інтернаціонального виховання людей різних національностей в праці відбувається і в колгоспному селі. Часто у колгоспах поруч працюють люди різних національностей. Так, перша бригада колгоспу ім. Максима Горького, Євпаторійського району, складається з 214 сімей, у тому числі російських — 104, українських — 93, білоруських — 9, естонських — 3, інших національностей — 5 сімей¹⁴.

Найбільш яскравим прикладом інтернаціонального виховання у праці є підняття цілинних і перелогових земель. На полях Казахстану особливо яскраво виявилась братерська дружба народів. Разом з синами казахського народу цілину піднімали росіяни, українці, білоруси, молдавани, латиші, естонці та інші народи нашої багатонаціональної Батьківщини. Лише за три роки (1956—1958) на збиранні цілинного врожаю працювало понад три мільйони студентів, молодих робітників, службовців різних міст СРСР — Москви, Ленінграда, Києва, Харкова, Дніпропетровська, Полтави, Сімферополя, Мінська, Кишиньова та ін. У радгоспі «Сталінградський», Кокчетавської області, дружньою сім'єю живуть і працюють посланці 13 національностей.

За прикладом комуністів і комсомольців депо Москва-Сортувальна почався рух за звання бригад і ударників комуністичної праці. За короткий час цей рух набув широкого розмаху в усіх союзних і автономних республіках. Патріотичний лозунг передовиків праці — «Вчитись, працювати і жити по-комуністичному» — є виразом насущної потреби нашого розвитку в період розгорнутого будівництва комунізму. Далеко за межами нашої Батьківщини відомий патріотичний почин В. Гаганової. Її приклад наслідували тисячі передовиків виробництва в усіх союзних республіках, у тому числі і на Україні. Учасники нового руху виступають ініціаторами сміливих починань. На всю країну прославились трудовими подвигами М. Мамай, О. Кольчик, М. Переверзев, П. Махота, Є. Долинюк, В. Сидора, Г. Яворський, М. Ткачук та багато інших.

Передовий досвід праці, що виникає в тій чи іншій радянській республіці, швидко знаходить своїх послідовників в усіх республіках країни. Лозунг — «Поруч з тобою не повинно бути відстаючих», — кинутий сімферопольським токарем Г. Яворським і схвалений ВЦРПС, знайшов своїх послідовників далеко за межами Української РСР. В університеті передового досвіду двічі Героя Соціалістичної Праці Є. Долинюк вчаться представники багатьох союзних республік. До Харкова приїжджала новосибірська делегація, яка відвідала турбінний, верстатобудівний, цементний заводи, завод «Електротяжмаш», взуттєву і швейну фабрики та інші підприємства. Російські друзі ознайомилися з роботою українських братів і поділились своїм досвідом. У свою чергу делегація харків'ян відвідала сибіряків. Змагання, співробітництво, взаємодопомога, обмін передовим досвідом між братніми народами дає змогу впроваджувати у виробництво прогресивні методи праці і прискорює наш рух до комунізму.

¹⁴ Підрахунок зроблено автором на підставі книги обліку членів колгоспу ім. Максима Горького.

Соціалістичне змагання, рух колективів і ударників комуністичної праці привели до виникнення нових форм передачі передового досвіду. З ініціативи комсомолу на Україну приїжджали представники молодіжних організацій кількох союзних республік. Вони ознайомились з роботою промислових підприємств, колгоспів і радгоспів, а також відвідали театри, клуби, навчальні заклади. Представники братніх республік вивчали передовий досвід українців і водночас відзначали недоліки й по-товариському ділились своїм досвідом. Багато районних молодіжних організацій України посилають в інші республіки бригади для вивчення передового досвіду, проводять спільно свята дружби, семінари, вечори зустрічей тощо. Наприклад, у с. Великій Косиці, Вінницької області, відбулася зустріч секретарів комсомольських організацій колгоспів двох районів — Ямпільського (Україна) і Сорокського (Молдавія). Секретарі райкомів комсомолу тт. Єршова і Скарупа поділилися досвідом організації соціалістичного змагання молоді районів двох братніх республік.

Традиційними стали дружні зв'язки між Україною і Грузією. Делегації трудящих Грузії часто відвідують Україну, а українські трудящі неодноразово були гостями у Грузії. Грузини з вдячністю згадують про ту допомогу, яку їм подали російські та українські друзі у будівництві заводу в Руставі і підготовці кадрів металургів. Трудящі столиці України — Києва змагаються з трудящими столиці Вірменської РСР — м. Єревана. Плодотворну роботу по обміну передовим досвідом з іншими союзними республіками проводить кримська обласна комсомольська організація. Молодь і комсомольці Криму протягом кількох років змагаються з комсомольцями і молоддю братньої Молдавії.

Партійні і комсомольські організації мають багатий досвід виховання радянських людей, особливо молоді, в дусі дружби народів. Народжуються нові форми і методи цієї роботи: вечори, тижні, декади, місячники дружби народів, виставки досягнень народного господарства. Демонструються кінофільми, що розповідають про успіхи братніх союзних республік, газети публікують матеріали, присвячені окремим республікам. Наприклад, газета «Комсомолец Киргизии» під час «Тижня дружби» опублікувала сторінку матеріалів під назвою «На просторах України». Цікавий вечір дружби відбувся у м. Краснограді, Харківської області, на якому була присутня естонська делегація. Після лекції про успіхи комуністичного будівництва на Україні виступили члени естонської делегації, які розповіли про розквіт економіки і культури Естонської РСР за роки Радянської влади. Такі ж вечори дружби проводилися в Дніпропетровській та інших областях республіки. У Кагарлицькому, Богуславському, Ставищанському, Васильківському та інших районах Київської області великою популярністю користуються вечори дружби, де, крім лекцій, читаються художні твори російських, українських, білоруських письменників та письменників інших республік. У березні 1960 р. в клубі Богутинського лісокомбінату, Тячівського району, Закарпатської області, було проведено вечір дружби народів, в якому взяли участь представники різних національностей. Була прочитана доповідь на тему: «Непорушна дружба народів СРСР — торжество ленінської національної політики». Після доповіді взяв слово казах тов. Тайманов. Він сказав: «Лише завдяки дружбі і безкорисливій підтримці великого російського народу забитий за часів царизму казахський народ тепер живе вільно і щасливо. Я працюю на комбінаті з 1948 р. Дружина у мене — українка. У нас троє дітей. Про сім'ю нашу дбає держава». Потім виступили туркмен С. Епгеклієв, грузин Ш. Зергінідзе, росіянка З. Усанова, поляк С. Піскорський, українець А. Яцько. На закінчення

вечора відбувся концерт художньої самодіяльності, в якому взяли участь представники багатьох національностей¹⁵.

Завдяки неухильному здійсненню ленінської національної політики розквітла національна формою, соціалістична змістом, натхнена великими ідеями марксизму-ленізму культура народів нашої країни. Література і мистецтво кожної соціалістичної нації мають свої традиції, свій національний колорит, свої художні засоби, відзначаються неповторною своєрідністю і національними особливостями. Глибоке вивчення і знання літератури і мистецтва братніх народів сприяє зближенню соціалістичних націй. У багатонаціональній Радянській державі немає жодного народу, який не вніс би у спільну скарбницю соціалістичної культури свій вклад. Радянська культура — культура народів Росії, України, Білорусії, Середньої Азії, Казахстану, Кавказу, Молдавії — всіх союзних і автономних республік, об'єднаних в єдину братню сім'ю.

Декади літератури і мистецтва, що відбувалися в столиці нашої батьківщини — Москві, були доброю школою для працівників культурного фронту. Дружня критика недоліків і висока оцінка досягнень, нагороди за краще виконання, присвоєння звання Народного артиста СРСР — все це служить могутнім рушієм взаємного збагачення культури народів СРСР і важливим фактором виховання трудящих у душі соціалістичного інтернаціоналізму і братерської дружби народів.

Взаємному збагаченню культур, зближенню соціалістичних націй, кращому розумінню життя і побуту інших народів служать гастрольні поїздки працівників культурного фронту. Останнім часом культурні зв'язки між союзними республіками значно поширились. Досить зазначити, що за 1958 і 1959 рр. на Україні відбулося близько десяти тисяч гастрольних концертів, з них більше половини дано силами колективів братніх союзних республік¹⁶.

У свою чергу, українські художні колективи виїжджали в Казахстан, Туркменію, Таджикистан, Грузію, Вірменію, Азербайджан, Білорусію, РРФСР та інші республіки.

Грандіозне будівництво в нашій країні, зокрема будівництво Кременчуцької, Київської, Сталінградської, Іркутської, Братської та багатьох інших гідроелектростанцій, освоєння цілинних земель, надр Сибіру вимагає праці десятків і сотень тисяч людей різних національностей. Для кращого взаєморозуміння, для успішного виконання величних планів будівництва комунізму, для більшого зближення соціалістичних націй потрібне знання, крім своєї рідної мови, російської мови, зрозумілої для всіх націй. Знання російської мови дає можливість народам України, Білорусії, Молдавії та інших республік підтримувати зв'язок з народами Кавказу, Середньої Азії, Казахстану та інших союзних і автономних республік, а також з трудящими країн соціалістичного табору.

Радянський народ не відокремлює національні інтереси від інтересів трудящих інших країн. Між народами соціалістичних країн склалася нові, нечувані при капіталізмі відносини — відносини братерського співробітництва, взаємодопомоги і дружби в будівництві соціалізму і комунізму. У тісній співдружності країни соціалістичного табору добились величезних успіхів у розвитку економіки й культури. Співробітництво і взаємодопомога в галузі науки, техніки і культури забезпечують небувалий технічний прогрес соціалістичного виробництва, сприяють всебічному розквіту матеріальної і духовної культури, формуванню нової людини соціалістичного суспільства.

¹⁵ Газ. «Правда України» від 20 березня 1960 р.

¹⁶ Довідка Республіканської філармонії.

Благородним актом Радянського уряду і всього радянського народу є створення в Москві Університету дружби народів ім. Патріса Лумумби, в якому навчаються представники 64 національностей. Університет готує інженерів, агрономів, лікарів, учителів, економістів та інших спеціалістів для країн Африки, Азії і Латинської Америки. Всебічне, безкорисливе сприяння зміцненню політичної і економічної самостійності слаборозвинених країн є основою наших відносин з державами, які виникли, визволившись від ярма колоніалізму. Всі ці факти — незаперечне свідчення того, що перемога соціалізму в СРСР, здійснення ленинської національної політики сприяли виникненню відносин співробітництва, взаємодопомоги і братерської дружби народів.

На фоні цих світлих, рівноправних відносин між народами чорною плямою в світовій історії були недавні події на Кубі, в Лаосі, Конго, Алжирі, Анголі, де колонізатори намагаються вогнем і мечем утримати народи в рабстві. Радянський Союз та інші країни соціалістичного табору, все прогресивне людство незмінно подавали і будуть подавати всебічну допомогу народам Африки і Латинської Америки, що борються за свою свободу і незалежність. Допомога слаборозвиненим країнам, боротьба проти буржуазної ідеології і, перш за все, проти націоналізму і шовінізму сприяють інтернаціональному згуртуванню трудящих всіх країн в їх священній боротьбі проти імперіалізму і колоніалізму.

Програмним документом, що висвітлює завдання інтернаціонального виховання, є Заява Народи представників комуністичних і робітничих партій у Москві (1960 р.). В ній вказано на необхідність посилення боротьби проти націоналізму, шовінізму і космополітизму, розкрито шляхи і засоби інтернаціонального виховання трудящих. **«Комуністичні і робітничі партії, — говориться в Заяві Народи представників комуністичних і робітничих партій, — безустанно виховують трудящих в дусі соціалістичного інтернаціоналізму, непримиренності до всіх проявів націоналізму і шовінізму. В згуртованості, єдності комуністичних і робітничих партій, народів соціалістичних країн, в їх вірності марксистсько-ленінському вченню — головне джерело сили і непереможності кожної соціалістичної країни і соціалістичного табору в цілому»**¹⁷.

Якщо зараз навколо сонця обертається штучний супутник, якщо кригу океану розрізає атомний криголам, якщо наші ракети доставили вимпел на Місяць, якщо радянські громадяни — Юрій Гагарін та Герман Титов зробили космічні польоти — то в усьому цьому не можна не вбачати багатогранної діяльності Комуністичної партії по інтернаціональному вихованню мас, героїчної праці нашого славного багатонаціонального радянського народу і непорушної братерської дружби соціалістичних націй.

Виступаючи з промовою на святкуванні 40-річчя Вірменської РСР у м. Єревані 6 травня 1961 р., М. С. Хрущов говорив: «Велика дружба народів Радянської країни, викувана в ході соціалістичного будівництва, в боротьбі проти всякого роду націоналістичних партій і течій, — це одне з наших найцінніших завоювань, які становлять основу сили і могутності багатонаціональної Радянської держави»¹⁸.

¹⁷ «Документи Народи представників комуністичних і робітничих партій, Москва, листопад 1960 року», К., 1960, стор. 20.

¹⁸ Газ. «Радянська Україна» від 7 травня 1961 р.

Г. А. КОРВ'ЯКОВ

РОЗВИТОК ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ФОРМ УПРАВЛІННЯ ПРОМИСЛОВІСТЮ ТА БУДІВНИЦТВОМ НА УКРАЇНІ

Серед найважливіших проблем комуністичного будівництва, розроблених XXI з'їздом КПРС, важливе значення має питання про організацію управління промисловістю та будівництвом в нашій країні. У даній статті ставиться завдання висвітлити головні причини, що обумовлювали перехід від одних форм управління промисловістю та будівництвом до інших.

З перших днів свого існування Радянська влада розпочала налагодження нових форм соціалістичного господарства. Передумовою цього стала, перш за все, націоналізація знарядь і засобів виробництва. В результаті націоналізації у власність Радянської влади перейшли промисловість, земля, транспорт, зв'язок, торгівля, фінанси тощо¹.

В. І. Ленін розробив основні принципи діяльності радянського державного апарату: радянський демократизм, що створив можливість залучати до управління країною широкі маси трудящих; демократичний централізм, на основі якого формується і працює радянський державний апарат; зміцнення плановості і додержання суворой пропорційності розвитку соціалістичного народного господарства; підвищення особистої заінтересованості кожного трудівника і виробничих колективів; зміцнення оперативної господарської самостійності і господарського розрахунку підприємств; виробнича спеціалізація і територіальне розміщення господарських органів; соціалістична законність про недоторканність нових суспільних порядків, завоювань народу, прав і свобод радянських громадян; добір та розміщення кадрів і перевірка виконання як головне в організаційній роботі; колегіальність керівництва в усіх ланках державного апарату; здешевлення управлінського апарату; викорінення бюрократизму у роботі державних органів; національна єдність усіх народів, які проживають на території СРСР; ідейно-політичне і організаційне керівництво Комуністичної партії Радянського Союзу діяльністю Рад та їх виконавчих і розпорядчих органів.

Демократичний централізм, на основі якого створювався новий державний апарат, був закріплений у Конституції 1918 р. і забезпечив керівництво Радянською державою з єдиного центра, підпорядкування нижчих органів влади вищим і керівництво з боку останніх. Творча ініціатива трудящих допомагала партії швидше знаходити і негайно втілювати в життя ті політичні і правові форми, які найбільш відповідали суспільним відносинам. Це, в свою чергу, прискорювало розви-

¹ «Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам», т. I, М., 1957, стор. 79—84.

ток самих суспільних відносин, полегшувало процес будівництва соціалізму.

Виняткове місце в організації і будівництві соціалістичного сектора народного господарства займала Вища рада народного господарства (ВРНГ), утворена 2 грудня 1917 р. декретом ВЦВК і РНК. За визначенням В. І. Леніна, ВРНГ була найоригінальнішим і найскладнішим органом, що виник в результаті революційної творчості робітничого класу. Її завданням було об'єднання в одному центрі всіх господарських зусиль країни для боротьби з розрухою і придушення експлуаторських елементів, які чинили опір революційним заходам у галузі економіки. ВРНГ розробляла загальні норми і плани регулювання економічного життя країни, узгоджувала і об'єднувала діяльність місцевих і центральних господарських установ. 23 грудня 1917 р. ВРНГ затвердила положення про місцеві раднаргоспи.

Серйозне значення у визначенні економічної політики Радянської держави мав I Всеросійський з'їзд Рад народного господарства (кінець травня — початок червня 1918 р.), який був скликаний для вирішення важливого питання про методи організації народного господарства в умовах громадянської війни, що розгорталася. З'їзд більшістю голосів прийняв більшовицьку резолюцію, визнав за необхідне поширення націоналізації не тільки на основні галузі промисловості, а й на великі торговельні підприємства. З'їзд прийняв положення про товарообмін між містом та селом і проект положення про реорганізацію ВРНГ, згідно з яким її функції розширились².

За короткий час свого існування раднаргоспи провели певну роботу по прискоренню темпів націоналізації великої та середньої промисловості. Так, на 1 червня 1918 р. налічувалось понад 500 націоналізованих промислових підприємств, а на початок вересня їх було вже більше 3 тис.³

У зв'язку з розгортанням громадянської війни виникла необхідність централізувати управління промисловістю. З цією метою у 1918 р. почали утворюватися главки, центри і відділи при ВРНГ. Уже в 1919 р. їх налічувалось понад 60⁴. Для вирішення важливих питань управління і організації народного господарства у грудні 1918 р. був скликаний II Всеросійський з'їзд Рад народного господарства. З'їзд уточнив функції ВРНГ, наділив главки і центри, які раніше були регулюючими органами, виробничими функціями і тим самим перетворив їх у центри, що управляли всіма підприємствами даної галузі промисловості. З'їзд прийняв положення про ВРНГ і місцеві Ради народного господарства. Говорячи про ВРНГ як про новий тип державного органу, В. І. Ленін у своєму виступі на з'їзді підкреслив, що «апаратів управління у власному, тісному, вузькому розумінні слова, апаратів старої держави судилося смерті, а апаратів типу Вищої ради народного господарства судилося рости, розвиватися і міцніти, заповнюючи собою всю найголовнішу діяльність організованого суспільства»⁵. Таким чином, на початку 1919 р. в основу організації ВРНГ остаточно була покладена система поділу її органів за окремими галузями промисловості, кожна з якої мала свої главки чи центри, що відали не тільки організацією виробництва, а й розподілом готової продукції між споживачами. У місцевих органах ВРНГ аналогічно були створені власні галузеві відділи. Через них главки давали не тільки загальні директиви,

² В. І. Ленін, Твори, т. 28, стор. 343—347.

³ «Історія Комуністичної партії Радянського Союзу», К., 1959, стор. 255.

⁴ Н. Ю. Петров, Советы народного хозяйства, М., 1958, стор. 16.

⁵ В. І. Ленін, Твори, т. 27, стор. 363.

а й прямі розпорядження по роботі підприємств, що були розташовані на території губраднаргоспів. Главки і центри ВРНГ керували всією промисловістю країни, займалися встановленням цін, нормуванням праці, розподілом продукції, обліком і регулюванням виробництва та ін.

Утворення ВРНГ і раднаргоспів на місцях відіграло велику роль у вирішенні найважливіших питань організації промисловості: підвищення продуктивності праці, встановлення суворого обліку та контролю, правильне ставлення до колишніх технічних кадрів. Без вирішення цих питань соціалістичне народне господарство не могло б успішно розвиватися далі.

У червні 1919 р. уряд України уклав договір з урядом РРФСР про об'єднання діяльності обох республік, а 27 січня 1920 р. ухвалив постанову про анулювання всіх декретів Української РСР і поширення на її території декретів РРФСР.

У кінці грудня 1920 р. зібрався VIII Всеросійський з'їзд Рад, який обговорив і схвалив план ГОЕЛРО — величезну програму побудови в нашій країні фундаменту соціалізму. З'їзд затвердив також союзний договір Української РСР і РРФСР: У договорі підкреслювалося, що уряди Російської Федерації і Української РСР, «виходячи з проголошеного Великою пролетарською революцією права народів на самовизначення, визнаючи незалежність і суверенність кожної з договірних сторін і усвідомлюючи необхідність згуртувати свої сили для оборони, а також в інтересах їх господарського будівництва, вирішили вступити... між собою у військовий і господарський союз»⁶. Відповідно до прийнятого договору РРФСР і УРСР об'єднували діяльність найважливіших наркоматів: військово-морського, ВРНГ, зовнішньої торгівлі, праці, пошти, шляхів, фінансів і телеграфу. Це було головною умовою відродження промисловості України. VIII Всеросійський з'їзд Рад відіграв велику роль у мобілізації радянського народу на мирне господарське будівництво, в розробці основних принципів нової економічної політики.

За прикладом РРФСР у 1919—1920 рр. на Україні були створені губернські раднаргоспи, що підпорядковувались губвиконкомам і Українській Раді народного господарства. Для посилення діяльності губраднаргоспів і підприємств тієї чи іншої галузі промисловості у 1920 р. за рішенням IX з'їзду партії були створені обласні економічні органи управління — промбюро, які підпорядковувались безпосередньо ВРНГ⁷. Таким чином виникли великі економічні райони з своїми місцевими управліннями. Очолювала промбюро колегія або єдиноначальний завідуючий, призначений Президією ВРНГ. У складі промбюро були відділи і управління. Промбюро здійснювали керівництво і контроль за діяльністю державних промислових підприємств, розташованих на території даної області і підпорядкованих ВРНГ. Наприклад, вони розглядали і затверджували кошторис їх витрат і доходів, виробничі плани, звіти, баланси та ін.

Велику роль у розробці наукових принципів соціалістичного господарювання відіграв X з'їзд партії, який викрив анархо-синдикалістський ухил «робітничої опозиції», дав рішучу відсіч сапронівській групі і засудив антиленінські, ревізіоністські погляди троцькістів, які намагали-

⁶ «Съезды Советов Всероссийские и Союза ССР в постановлениях и резолюциях», М., 1935, стор. 161—162.

⁷ «КПРС в резолюциях і рішеннях з'їздів, конференцій, пленумів ЦК», ч. 1. К., 1954, стор. 451—454.

ся збити партію з ленінського шляху і спрямувати її на шлях, що вів до реставрації капіталізму в Радянській країні.

Після створення СРСР розширилась компетенція Ради Праці і Оборони (РПО), яка стала при РНК СРСР органом, що координував діяльність народних комісаріатів у галузі господарства і оборони. РПО відала розглядом і практичним здійсненням через відповідні органи господарських і фінансових планів СРСР, розглядала питання оборони країни і вживала заходів до поліпшення військової справи, затверджувала статuti трестів та акціонерних товариств, керувала економічними нарадами союзних республік, розв'язувала питання розподілу майна між окремими державними органами і республіками, що входили до складу СРСР. Таким чином, РПО безпосередньо відповідала за розвиток конкретних галузей народного господарства, а ВРНГ здійснювала загальне керівництво всією промисловістю. Постанови, розпорядження та інструкції РПО були обов'язковими для всіх центральних і місцевих державних органів і могли бути оскаржені окремими її членами, народними комісарами та раднаркомом союзних республік лише до Раднаркому СРСР. Однак оскарження не припиняло їх виконання. В РПО входили керівники (наркоми) господарських та оборонних наркоматів, голова правління Держбанку і голова Держплану⁸. У 1937 р. РПО була ліквідована.

У зв'язку з утворенням СРСР була організована ВРНГ СРСР, покликана керувати діяльністю Рад народного господарства республік⁹. Утворення СРСР привело до розподілу трестів на трести союзного, республіканського і місцевого значення. Трестування державної промисловості дало змогу вже на кінець 1921 р. ліквідувати громіздкі апарати главків та їх губернських органів — губуправлінь, — що значно знизило накладні витрати державної промисловості. Водночас було ліквідовано повітові відділи народного господарства, як органи, що втратили безпосередні об'єкти управління. Для повітів з дуже розвинутою промисловістю губраднаргоспи виділили своїх уповноважених. В результаті проведеної реорганізації управління промисловістю органи раднаргоспів з апарату безпосереднього керування перетворилися в органи загального регулювання і керівництва. Для керівництва ними при ВРНГ СРСР було створено Центральне управління державної промисловості. З метою здійснення планового керівництва економічними життям країни і діяльністю РНГ союзних республік при ВРНГ СРСР було створено Головне економічне управління (ГЕУ).

ВРНГ здійснювала керівництво не тільки промисловістю, а й усім будівництвом. Ще 9 травня 1918 р. з метою об'єднання діяльності в галузі будівництва В. І. Ленін підписав декрет РНК про утворення Комітету державних споруд, який увійшов до складу ВРНГ РРФСР на правах відділу. Вищим його органом була колегія. Комітет займався розробкою планів, встановленням порядку їх виконання і здійсненням усього державного будівництва¹⁰. Усі проекти державних споруд, що надходили у відділи ВРНГ, передавались на розгляд комітету, і тільки через нього справи вирішувались у Президії ВРНГ. Річний єдиний будівельний план республіки затверджувався урядом за поданням Президії ВРНГ. При Комітеті державних споруд була організована Центральна комісія державного плану будівництва. Усі наркомати і главки

⁸ «Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам», т. I, стор. 197.

⁹ Там же, стор. 413—417.

¹⁰ Там же, стор. 54—56.

ВРНГ були зобов'язані подавати на затвердження Центральної комісії свої пропозиції з питання будівництва для включення їх до єдиного будівельного плану республіки. Кредити на будівельні роботи і капітальний ремонт виключалися з кошторисів наркоматів та главків і включалися в єдиний кошторис ВРНГ. При губернських комітетах державних споруд створювалися державні планові комісії, куди всі відомства повинні були вносити пропозиції про будівництво для узгодження та складання єдиного будівельного плану губернії. Комітет державних споруд проіснував до 1924 р., потім був розформований, а керівництво будівництвом передано відповідним відомствам.

Із завершенням відбудови народного господарства і переходом країни до соціалістичної індустріалізації значно посилилась роль центрального керівництва промисловістю. У 1927 р. при ВРНГ СРСР знов утворюються галузеві головні управління. Центральне управління державної промисловості було ліквідовано, а Головне економічне управління реорганізовано у Планове економічне управління. Така перебудова управління промисловістю та будівництвом диктувалась тим, що партія взяла лінію на прискорення темпів індустріалізації країни. Крім того, в країні відчувалась гостра нестача кваліфікованих технічних кадрів. Тому партія повинна була концентрувати їх на провідних ділянках промислового будівництва.

У 1928—1930 рр. у зв'язку з реконструкцією народного господарства провадилась дальша реорганізація і удосконалення управління промисловістю. Так, промислові об'єднання, утворені у 1919 р. шляхом злиття ряду синдикатів з главками, що підпорядковувались управлінням ВРНГ, за 1930—1931 рр. дуже розрослись і кожному з них підпорядковувалось понад 200 підприємств¹¹. Вони стали надзвичайно громіздкими і були неспроможні здійснювати оперативне керівництво. Почалось розукрупнення промислових об'єднань. У листопаді 1930 р. для керівництва галузями промисловості при ВРНГ були створені функціональні і галузеві сектори. 5 січня 1932 р. ВРНГ була перетворена у загальносоюзний Народний комісаріат важкої промисловості з одночасним виділенням у самостійні наркомати управлінь легкої, лісової, деревообробної галузей промисловості. Керівництво промисловістю Наркомважпром здійснював через галузеві головні управління. 24 січня 1939 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР Наркомважпром був поділений на шість галузевих наркоматів. Така реорганізація мала велике значення. Вона дозволила сконцентрувати зусилля партії і держави, а також матеріальні і фінансові засоби на створення вирішальних галузей важкої індустрії, підготовці висококваліфікованих інженерно-технічних кадрів. Швидке зростання промислового виробництва і поглиблення його спеціалізації, зв'язаної з технічним прогресом, обумовили і дальшу спеціалізацію управління по лінії створення окремих наркоматів.

У роки Великої Вітчизняної війни був утворений Державний Комітет Оборони, який відіграв велику роль у вирішенні воєнних питань. Перемога у Великій Вітчизняній війні показала могутність радянського суспільного і державного ладу, соціалістичних форм управління народним господарством.

Дальше зміцнення радянського державного апарату обумовило прийняття Верховною Радою СРСР (березень 1946 р.) закону про перетворення народних комісаріатів СРСР у міністерства СРСР, а на-

¹¹ «Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам», т. II, М., 1957, стор. 169.

родних комісаріатів союзних і автономних республік — у міністерства союзних і автономних республік.

У післявоєнний період галузеве централізоване управління промисловістю посилилось. Така організаційна форма управління промисловістю і будівництвом відіграла велику позитивну роль. Вона допомогла у короткий строк створити нові галузі промисловості, дала змогу зосередити зусилля партії і держави на розвитку вирішальних галузей важкої індустрії, на підготовці висококваліфікованих інженерно-технічних кадрів і організаторів виробництва, здатних освоїти нову техніку і вести у широких масштабах промислове виробництво на сучасному науково-технічному рівні. Обсяг промислової продукції в СРСР зріс до 1957 р. порівняно з 1940 р. майже у чотири рази, а порівняно з дореволюційним періодом — більш ніж у 30 разів. У цих умовах дедалі більш посилювалась тенденція до утворення нових міністерств та відомств¹².

Життя показало, що управління виробництвом через міністерства і відомства при сучасному великому господарстві породжувало серйозні недоліки. Найбільші з них — відомча розрізненість галузей промисловості, численність відомчих бар'єрів, що утруднюють і ускладнюють нормальні виробничі взаємовідносини між підприємствами. Відокремленість і відірваність міністерства від своїх підприємств зумовлювали вкорінення паперово-бюрократичних методів керівництва. Так, Дніпропетровський металургійний завод ім. Карла Лібкнехта протягом 1956 р. одержав від розташованого поруч з ним Міністерства чорної металургії УРСР 17 тис. директив¹³. Ця паперова бюрократія душила живу, творчу роботу. Істотною хвилю в роботі промисловості до перебудови управління промисловістю та будівництвом була складна, багатоступінчаста система. Наявність багатьох спеціалізованих міністерств заважала розвитку спеціалізації промислових підприємств і раціональній виробничій кооперації між ними. Необхідність перебудови управління промисловістю і будівництвом диктувалась інтенсивним зростанням економіки союзних республік. Тому лютневий (1957 р.) пленум ЦК КПРС визнав за необхідне здійснити перехід від господарського управління через галузеві міністерства до нової системи управління, побудованої за територіальним принципом. При цьому було обгрунтовано необхідність створення в союзних і автономних республіках економічних адміністративних районів, що територіально обумовлені господарським комплексом, який історично склався і в якому провідне місце належить одній галузі чи групі галузей виробництва.

У тих союзних і автономних республіках, де мала місце економічна і територіальна спільність, але господарство за своїм рівнем і галузевою складністю на сучасному етапі не вимагало диференційованого керівництва, було вирішено утворити по одному економічному адміністративному району. У союзних республіках із складним господарством було вирішено утворити кілька економічних районів і раднаргоспів. 10 травня 1957 р. Верховна Рада СРСР внаслідок всебічного обговорення доповіді товариша М. С. Хрущова і старанного вивчення позицій трудящих прийняла Закон «Про дальше удосконалення організації і управління промисловістю та будівництвом». Відповідно до цього закону в СРСР було організовано 104 раднаргоспи, яким були передані підприємства, що виробляли 94% усієї промислової продукції

¹² Газ. «Правда» від 10 травня 1957 р.

¹³ Г. Александренко, Раднаргоспи економічних адміністративних районів Української РСР, К., 1959, стор. 72—74.

країни¹⁴. Оперативне керівництво всіма підприємствами і установами при раднаргоспах здійснювали галузеві головні управління і відділи.

31 травня 1957 р. IV сесія Верховної Ради Української РСР прийняла Закон про дальше удосконалення організації управління промисловістю і будівництвом Української РСР, згідно з яким на території України було створено 11 економічних адміністративних районів: Вінницький, Ворошиловградський (тепер Луганський), Дніпропетровський, Запорізький, Київський, Львівський, Одеський, Сталінський, Станіславський, Харківський, Херсонський. Їм було передано понад 2750 промислових підприємств¹⁵.

У багатьох випадках економічний розподіл збігається з адміністративним. Однак, у деяких союзних республіках економічні адміністративні райони, в яких створені раднаргоспи, об'єднують по 2—3 області, наприклад, Львівський, Київський, Херсонський, Станіславський. Наявність кількох областей на території таких економічних районів утруднює роботу раднаргоспів, вимагає створення в обласних центрах nepotрiбних трестів і контор. Останні створюють громіздкість у структурі раднаргоспів і вимагають розширення штатів. Тільки цим, наприклад, пояснюється наявність у складі Львівського раднаргоспу 16 обласних трестів та контор. Якщо, наприклад, у Владимирському, Куйбишевському та інших раднаргоспах, аналогічних за обсягом роботи, де адміністративний розподіл збігається з економічним, штати раднаргоспів налічують менше трьох штатних одиниць (включаючи штати середніх ланок управління, трестів, контор) на тисячу працюючих, то у Львівському, Херсонському та Київському раднаргоспах—більше шести. Така система не дозволяла належним чином розвивати ініціативу на місцях і гальмувала використання великих можливостей, закладених у соціалістичному господарстві. Для забезпечення кращого розвитку господарства і економності в управлінні Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 17 травня 1960 р. з Київського економічного адміністративного району були виділені Черкаський, з Харківського—Полтавський, з Херсонського—Кримський. 4 липня 1960 р. Указом Президії Верховної Ради Української РСР була створена Рада народного господарства України.

Сучасні раднаргоспи підпорядковані тільки Радам Міністрів союзних республік, а в РРФСР, Українській РСР і Казахській РСР—безпосередньо Радам народного господарства республік, які покликані поліпшити координацію діяльності раднаргоспів, полегшити керівництво останніми з боку Рад Міністрів згаданих союзних республік. При Радах народного господарства республік створено галузеві головні управління і відділи, що безпосередньо здійснюють керівництво окремими галузями промисловості і будівництва.

Нова організаційна форма управління спрямована на послідовне здійснення ленінського принципу демократичного централізму—основні управління виробництвом у радянській соціалістичній державі. Вона відкриває ще ширші можливості для участі трудящих мас в управлінні виробництвом, для розгортання їх ініціативи на місцях.

Про поліпшення роботи промисловості і будівництва внаслідок утворення раднаргоспів свідчить те, що вже за друге півріччя 1957 р. соціалістична промисловість України виконала планові завдання по валовій продукції на 103%, тоді як у 1956 р. план другого півріччя по валовій продукції було виконано на 101%. У Сталінському і Харків-

¹⁴ Газ. «Правда» від 10 травня 1957 р.

¹⁵ Газ. «Радянська Україна» від 18 травня 1960 р.

ському раднаргосплах освоєно нові великі родовища газу, які вперше у світовій практиці використовуються у виробництві чавуну, що набагато знижує витрати коксу і підвищує продуктивність доменних печей.

У 1957 р. Придніпровська і Дніпродзержинська ГРЕС були повністю переведені з твердого палива на природний шебелинський газ. Тим самим зекономлено понад 2 млн. т вугілля.

Внаслідок перебудови промисловості та будівництва раднаргоспни провели певну роботу по концентрації виробництва однотипної продукції і припиненню її випуску на малопотужних, технічно відсталих підприємствах, а також по розвитку раціональних кооперованих зв'язків між підприємствами, що дало змогу істотно скоротити обсяг нераціональних перевозок. Так, у Макіївці, Сталінського раднаргоспу, за пропозицією колективу трудящих дві малі шахти — «Макіїв-підвід» і № 28 — приєднано до великих шахт. Це дало можливість зменшити кількість добуваючих дільниць. Перебудова вугільних шахт дозволила тільки по тресту «Макіїввугілля» вивільнити близько 2 тис. підсобних робітників¹⁶.

У 1956 р. для 36 підприємств Києва було завезено близько 26 тис. т чавунного і сталевого литва з Уралу та інших віддалених місць країни, тоді як київські заводи «Більшовик» і «Червоний екскаватор» вивозили своє литво за межі республіки. Бердянський завод «Азовкабель» (Запорізька область) одержував литво з Астрахані і Кольчугіна, а розташований поруч механічний завод виробляв таке ж литво на вивіз. Львівський арматурний завод Головного управління газової промисловості СРСР виробляв велику кількість сталевого та чавунного литва і постачав його заводам цього ж управління, розташованим у різних місцях країни, а для своїх потреб завозив литво з Горківської області, Мінська та ін. Таке становище значно підвищувало вартість литва, завантажувало транспорт, призводило до зривів ритмічного постачання литва підприємствам, викликало простої устаткування, вело до штурміщини. Підприємства Запорізького раднаргоспу в 1957 р. ввезли близько 20 тис. т машинного чавунного литва, тоді як діюче чавунно-ливарне виробництво Запорізької області використовувалось не повністю. Реорганізація управління промисловістю і будівництвом допомогла швидко розв'язати це питання.

Галузева структура управління промисловістю і будівництвом не забезпечувала нормальне матеріально-технічне постачання підприємств і будов. Кожне міністерство мало свій громіздкий постачальний і збутовий апарат, який дуже дорого обходився державі. Так, у Києві було понад 120 різних постачальних і збутових організацій. Крім того, 30 главків і контор забезпечували київські будови всім необхідним. У самому тільки Головкиївбуді було 11 своїх постачальних контор. У Харківській області до реорганізації існувало 104 постачальних організацій з апаратом понад 5 тис. чоловік, на утримання яких щороку витрачалось 4,5 млн. крб. Створений Сталінський раднаргосп провів певну роботу по спрощенню структури, об'єднанню і ліквідації дрібних організацій і підприємств, усуненню зайвих ланок. Усього було ліквідовано і об'єднано 137 підприємств і організацій, при цьому вивільнено 2840 чоловік, що забезпечило річний фонд економії заробітної плати 2,95 млн. крб. і загальної суми адміністративно-господарських витрат — 5,64 млн. крб.¹⁷ Крім того, було ліквідовано і об'єднано 29 будівельних організацій і скорочено кількість працівників у них на 830 чо-

¹⁶ И. Дядык. Год работы по-новому, Сталино, 1958, стор. 18.

¹⁷ Тут і далі фонд економії подається в нових цінах.

ловік¹⁸. Львівський раднаргосп за рахунок ліквідації надмірностей у штатах і спрощення структури управління зменшив штати адміністративного управлінського персоналу більш як на тисячу чоловік і зекономив на цьому близько 1 млн. крб. на рік¹⁹. Водночас промислові підприємства і будови поповнились висококваліфікованими кадрами спеціалістів, які раніше були відірвані від виробництва.

Реорганізація управління промисловістю і будівництвом дала змогу швидше провести роботу по технічному удосконаленню діючих промислових підприємств і будівельних організацій, що сприяло нарощуванню виробничих потужностей, збільшенню випуску продукції, прискоренню будівництва, систематичному зростанню продуктивності праці. За рахунок поліпшення використання виробничих потужностей на колишньому Львівському заводі вимірювальних приладів організовано виготовлення телевізорів. Виробництво вимірювальних приладів перенесено на Тернопільський завод. З метою кращого забезпечення житлового і промислового будівництва місцевими будівельними матеріалами секція будівельних матеріалів після всебічного вивчення питання рекомендувала Львівському раднаргоспу організувати виробництво сількальцитних виробів, великих стінових блоків.

Станіславський раднаргосп з самого початку свого існування спрямував роботу на ліквідацію відставання найважливіших ділянок господарства. Так, уже в 1958 р. обсяг розвідувального і експлуатаційного буріння нафтодобувної промисловості збільшився на 37,3% порівняно з 1957 р., а випуск нафтової апаратури зріс майже в два рази. Колишнє Міністерство хімічної промисловості побудувало Роздольський хімкомбінат тільки для виробництва сірки і зовсім не звернуло уваги на можливість організації виробництва з відходів цементу і мінеральних добрив²⁰. Ліквідація відомчих бар'єрів дозволила за два роки роботи збільшити валову продукцію промисловості Станіславського раднаргоспу на 34,2%, а Львівського — на 42%²¹.

Однак поряд з досягнутими позитивними результатами в галузі управління промисловістю і будівництвом у зв'язку з проведеною реорганізацією ще мають місце окремі недоліки. Деякі керівники економічних адміністративних районів захоплюються нарадами та засіданнями, не ведуть рішучої боротьби з паперово-бюрократичними методами керівництва. Це створює багато непотрібної роботи, яка вимагає розширення штатів. Окремі керівники, проявляючи місницькі тенденції, не дотримуються також державної дисципліни в галузі виконання кооперативних замовлень і поставок. Незважаючи на неперервне удосконалення і здешевлення управлінського апарату, існуючий апарат продовжує лишатися багатоланковим і в ряді випадків неповністю завантаженим.

Досвід свідчить про те, що краще й економніше керувати підприємствами безпосередньо без трестів і навіть галузевих управлінь. Тому зараз деякі раднаргоспи стали на шлях ліквідації трестів, контор і підпорядкування підприємств безпосередньо раднаргоспам. Перебудова управління промисловістю і будівництвом дала можливість значно скоротити і спростити апарат управління, у тому числі і сам апарат

¹⁸ И. И. Дядык, назв. праця, стор. 9.

¹⁹ В. Петрушко, Розвиток промисловості західних областей України, К., 1959, стор. 83.

²⁰ А. Єременко, Семирічка Станіславського економічного району, газ. «Прикарпатська правда» від 19 листопада 1958 р.

²¹ В. Петрушко, назв. праця, стор. 88.

раднаргоспів, що, в свою чергу, дозволяє забезпечити оперативність і конкретність керівництва промисловими підприємствами.

Наслідки перебудови управління промисловістю і будівництвом свідчать про значне наближення керівництва до підприємств і будов, посилення оперативності і конкретності керівництва, а значить, і його ефективності, про ще більшу спеціалізацію підприємств, поширення кооперації, що має важливе значення для дальшого зростання продуктивності праці, створення сприятливих умов для комплексного розвитку господарства економічних районів. Перебудова відкрила новий простір для використання місцевих ресурсів, колосальних запасів сировини в різних районах країни, дозволила зменшити далекі і ліквідувати зустрічні перевозки, покінчити з дублюючими господарськими організаціями і скоротити управлінський апарат. Діяльність раднаргоспів позитивно вплинула на темпи зростання промислового виробництва, підвищення продуктивності праці і зниження собівартості продукції. Ради народного господарства цілком виправдали себе як нова, більш досконала форма організації управління промисловістю і будівництвом.

Великий досвід, нагромаджений партією і народом у галузі управління господарством, став здобутком усіх країн, які будують соціалістичне суспільство. Вони творчо, відповідно до своїх історичних і національних особливостей здійснюють ленінський принцип демократичного централізму у соціалістичному будівництві і домагаються величезних економічних успіхів.

Проведення реорганізації управління промисловістю у 1958—1959 рр. в Китаї, Чехословаччині, а потім в НДР, Польщі і Болгарії показало повну перевагу нових методів перед колишньою системою управління промисловістю.

Успіхи, досягнуті Радянським Союзом і країнами народної демократії в галузі розвитку промисловості, яскраво свідчать про перевагу соціалістичного ладу над капіталістичним.

Є. П. ТАЛАН

ЗАХОДИ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ ПО ДАЛЬШОМУ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

(1958—1961 рр.)

Створення матеріально-технічної бази комунізму є головним економічним завданням періоду розгорнутого будівництва комуністичного суспільства в нашій країні. Провідну роль у створенні матеріально-технічної бази соціалізму і комунізму відіграє важка промисловість. Проте Комуністична партія вчить, що для побудови комунізму, крім важкої промисловості, електрифікації країни, необхідне також добре розвинене сільське господарство, здатне забезпечити достаток продуктів для народу. «Без добре розвиненого сільського господарства,— говорить у рішенні січневого (1961 р.) пленуму ЦК КПРС,— без достатку сільськогосподарських продуктів не може бути процвітаючої соціалістичної економіки. Боротьба за неухильне піднесення сільського господарства — це найважливіша умова побудови комуністичного суспільства, це справді всенародна справа»¹. Однією з вирішальних умов дальшого розвитку сільського господарства, піднесення його продуктивності є всемірний розвиток і зміцнення матеріально-технічної бази сільськогосподарського виробництва.

Важливим етапом у зміцненні матеріально-технічної бази колгоспів була реорганізація МТС, проведена в 1958 р. відповідно до рішення лютого пленуму ЦК КПРС. У постанові пленуму на доповідь М. С. Хрущова «Про дальший розвиток колгоспного ладу і реорганізацію машинно-тракторних станцій» відзначалась величезна політична й організаторська роль МТС у створенні і зміцненні колгоспного ладу, в технічному оснащенні сільського господарства, у зміцненні союзу робітничого класу з селянством. На перших етапах колгоспного будівництва в нашій країні МТС становили найбільш доцільну форму державної допомоги селянству у зміцненні громадського господарства. Через них Комуністична партія і Радянська держава переконували селянство в перевагах великого машинного сільського господарства, здійснювали технічний прогрес у сільському господарстві, готували кваліфіковані механізаторські кадри, підвищували культуру землеробства і тваринництва. Водночас через МТС держава одержувала значну кількість хліба і сировини для промисловості. Після 1953 р. МТС відіграли позитивну роль у боротьбі за ліквідацію відставання сільськогосподарського виробництва.

В результаті крутого піднесення сільського господарства переважна більшість колгоспів зміцніли організаційно й економічно. Велике

¹ «Постанова січневого Пленуму ЦК КПРС 1961 року», К., 1961, стор. 13.

значення у цьому мало полігшення матеріально-технічної бази колгоспів, радгоспів та МТС. Оснащеність сільського господарства СРСР тракторами, комбайнами, вантажними автомашинами та іншою сучасною технікою з 1953 по 1957 р. порівняно з попередніми чотирма роками зросла в півтора-два рази². Сільське господарство одержало від держави різної техніки на суму 13,3 млрд. крб., або вдвоє більше, ніж за попередні п'ять років³.

На керівну роботу в колгоспи і МТС Комуністична партія направила в ті роки тисячі партійних і радянських працівників, інженерів і техніків, агрономів, зоотехніків та інших спеціалістів. У системі Міністерства сільського господарства Української РСР на кінець 1957 р. працювало близько 108 тис. спеціалістів, у тому числі в колгоспах — понад 38,5 тис., в МТС — близько 29 тис., в радгоспах — понад 8 тис. 42,5% голів колгоспів мали вищу і середню спеціальну освіту. Серед голів колгоспів було понад 3700 тридцятитисячників. Тоді ж на Україні директорів МТС з вищою освітою налічувалось 68,7%, головних інженерів — 66,4%, головних агрономів — 74,5%, головних зоотехніків — 64,7%⁴. Колгоспні кадри набули досвід ведення великого громадського господарства і застосування в ньому нової техніки.

Зросли й зміцніли первинні партійні організації на селі. На кінець 1958 р. на Україні було 13 329 колгоспних партійних організацій, в яких налічувалось близько 245 тис. комуністів, або майже в два рази більше, ніж у 1953 р.⁵

В 1953—1957 рр. було значно збільшено державні асигнування на розвиток сільського господарства, введено новий порядок планування, відновлено ленінський принцип матеріальної заінтересованості колгоспів і колгоспників, МТС і радгоспів у збільшенні виробництва сільськогосподарської продукції тощо.

Організаційно-господарське зміцнення колгоспів привело до значного збільшення виробництва продуктів землеробства і тваринництва, ознаменувало початок нового етапу в розвитку колгоспного ладу. В 1953—1957 рр. збір зерна в СРСР збільшився на 27% у порівнянні з попередніми чотирма роками, виробництво м'яса — на 38%, в тому числі в колгоспах і радгоспах майже на 80%, молока — на 50%, а в колгоспах і радгоспах більше ніж у 2 рази. На основі піднесення колгоспної економіки виросли доходи колгоспів, збільшились їх неподільні фонди. Грошові і натуральні доходи колгоспників від громадського і особистого господарства з розрахунку на одного працюючого збільшились в 1957 р. на 33% проти 1953 р. в порівнянних цінах⁶.

В цих умовах існуюча форма виробничо-технічного обслуговування колгоспів через МТС перестала відповідати потребам розвитку продуктивних сил сільського господарства, а в багатьох випадках уже гальмувала дальше піднесення передових колгоспів, сковувала ініціативу колгоспних кадрів і колгоспників у кращому використанні резервів колгоспного виробництва, породжувала знеосібку в організації виробництва і знижувала відповідальність за підвищення врожайності, викликала великі й непотрібні витрати на утримання управлінського апарату. Тому лютневий (1958 р.) пленум ЦК КПРС, керуючись інтересами дальшого розвитку колгоспного ладу, визнав правиль-

² «Матеріали лютневого (1958 року) Пленуму ЦК КПРС», К., 1958, стор. 7.

³ «Пленум Центрального Комітету Комуністичної партії України 5—6 січня 1959 року», К., 1959, стор. 31.

⁴ Архів Міністерства сільського господарства Української РСР (далі — Архів МСГ УРСР), ф. 1, оп. 28, спр. 58, арк. 392, 394, 400.

⁵ «Матеріали лютневого (1958 року) Пленуму ЦК КПРС», стор. 6.

⁶ Там же.

ною і своєчасною пропозицією Президії ЦК КПРС про необхідність реорганізації МТС і продаж сільськогосподарської техніки безпосередньо колгоспам. Враховуючи виняткове державне значення цих заходів, пленум вирішив провести всенародне обговорення і розглянути це питання на сесії Верховної Ради СРСР. Рішення пленуму дістали палку підтримку і одностайне схвалення трудящих нашої країни. 31 березня 1958 р. І сесія Верховної Ради СРСР (п'ятого скликання), обговоривши доповідь М. С. Хрущова, прийняла закон, згідно з яким МТС реорганізовувались у ремонтно-технічні станції (РТС). Техніка, що належала МТС, продавалась колгоспам у різні строки, з урахуванням особливостей районів⁷. У квітні 1958 р., відповідно до рішень лютого (1958 р.) пленуму ЦК КПРС і Закону про дальший розвиток колгоспного ладу і реорганізацію машинно-тракторних станцій, ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову, в якій накреслювались конкретні заходи по здійсненню Закону⁸.

На Україні здійснення рішень партії і уряду про реорганізацію МТС почалось у березні 1958 р. Пленум ЦК КП України (19—20 березня) одностайно і повністю схвалив тези доповіді М. С. Хрущова «Про дальший розвиток колгоспного ладу і реорганізацію машинно-тракторних станцій». Пленум доручив Президії ЦК КП України розробити конкретні заходи по реорганізації МТС і дальшому організаційно-господарському зміцненню колгоспів республіки і подати їх на розгляд ЦК КПРС і Союзного уряду⁹. 23 травня 1958 р. ЦК КП України і Рада Міністрів УРСР прийняли постанову «Про реорганізацію машинно-тракторних станцій в ремонтно-технічні станції і створення районних інспекцій по сільському господарству». Згідно з цією постановою на базі 1367 МТС було створено 713 РТС з 560 відділеннями¹⁰, в тому числі 57 РТС із змішаними функціями, тобто функціями РТС і МТС. За цією постановою при виконкомах районних Рад депутатів трудящих були створені районні інспекції по сільському господарству¹¹. На кінець 1958 р. реорганізація МТС, що проходила на Україні під безпосереднім керівництвом партійних організацій, була завершена. На той час колгоспи придбали близько 100 тис. тракторів (у 15-сильному обчисленні), понад 40 тис. зернових комбайнів і багато іншої техніки, всього на суму 4,3 млрд. крб., з них 2 млрд., або 48% вартості, колгоспи виплатили. Близько 1100 колгоспів Української РСР повністю розрахувались за куплену техніку¹². В результаті реорганізації МТС у колгоспах була створена власна виробничо-технічна база. Колгоспи дістали широку можливість купувати потрібні їм машини за своїм вибором. На початок 1960 р. в сільськогосподарських артілях України було вже 130 тис. тракторів¹³, а всього в сільському господарстві республіки працювало в 1960 р. 259 тис. тракторів і 67 тис. зернових комбайнів¹⁴.

Після реорганізації МТС колгоспи України поповнились кваліфікованими кадрами. З МТС до колгоспів України було переведено 262 тис. керівних працівників і спеціалістів¹⁵. Тільки в Дніпропетровській обла-

⁷ Газ. «Радянська Україна» від 1 квітня 1958 р.

⁸ Газ. «Радянська Україна» від 20 квітня 1958 р.

⁹ Газ. «Радянська Україна» від 21 березня 1958 р.

¹⁰ Архів МСГ УРСР, ф. 1, оп. 28, спр. 10, арк. 108.

¹¹ Там же, спр. 62, арк. 4.

¹² «Пленум Центрального Комітету Комуністичної партії України, 5—6 січня 1959 року», стор. 31.

¹³ Газ. «Правда» від 25 липня 1960 р.

¹⁴ «СССР в цифрах в 1960 году. Краткий статистический сборник». М., 1961, стор. 216.

¹⁵ Архів МСГ УРСР, ф. 1, оп. 28, спр. 63, арк. 53.

сті після реорганізації МТС до колгоспів було прийнято 5400 спеціалістів і механізаторів, а всього в 1958 р. тут працювало понад 23,5 тис. механізаторів, в тому числі 14,5 тис. трактористів, близько 2,5 тис. комбайнерів, 770 машиністів, понад 6 тис. шоферів¹⁶. На початок 1959 р. у колгоспах України працювало майже 426, 5 тис. механізаторів, причому з них не членів колгоспів — лише 5,7 тис. чоловік¹⁷.

Передача техніки безпосередньо колгоспам забезпечила краще її використання, сприяла прискоренню технічного прогресу в сільськогосподарському виробництві, підвищенню продуктивності праці і зниженню собівартості продукції. Вже в 1958 р. колгоспи України польові роботи провели високоякісно і в кращі агротехнічні строки. Більш організовано, з найменшими втратами було проведено збирання врожаю зернових культур; широко застосовувалось роздільне збирання хлібів, що дало можливість колгоспам скоротити строки збирання та достроково виконати план здачі хліба державі. Більш успішно, ніж у 1957 р., провадилась заготівля силосу. Про краще використання техніки в колгоспах після реорганізації МТС говорить досвід багатьох тракторних бригад. Якщо раніше в бригаді колгоспу ім. Дзержинського, Овідіопольського району, Одеської області, яку очолює Герой Соціалістичної Праці депутат Верховної Ради УРСР Л. Кушко, виробіток на трактор за сезон не перевищував 650—700 га м'якої оранки, то в 1960 р. він становив 850—900 га. Тут трактори стали широко використовуватись і на таких роботах, як вивезення добрив та внесення їх у ґрунт, міжрядний обробіток просапних, запилення та обприскування садів, виноградників, силосування, підвезення та роздача кормів на тваринницьких фермах та ін.¹⁸

Передача техніки колгоспам сприяла піднесенню політичної і виробничої активності трудівників села, більш широкому розвитку винахідництва й раціоналізації в сільськогосподарському виробництві, впровадженню комплексної механізації. Ініціатором соціалістичного змагання за комплексний обробіток кукурудзи без застосування ручної праці виступила тракторна бригада колгоспу ім. ХХ з'їзду КПРС, Ново-Українського району, Кіровоградської області, яку очолює Герой Соціалістичної Праці О. В. Гіталов. У 1958 р. п'ятьма агрегатами, обладнаними відповідними знярядями, бригада обробила 500 га кукурудзи. На площі 380 га було зібрано по 305 ц зеленої маси з початками молочно-воскової стиглості. З 120 га зібрано по 40 ц зерна кукурудзи. Під час обробітку кукурудзи бригада зекономила 528 людиноднів. Вартість одного центнера зерна кукурудзи при комплексній механізації становила 3,5 крб., одного центнера зеленої маси — 43 коп. проти відповідно 5,5 крб і 65 коп.¹⁹ ЦК КП України схвалив ініціативу бригади О. В. Гіталова і закликав усіх механізаторів включитись у соціалістичне змагання за високопродуктивне використання техніки і вирощення високих врожаїв просапних культур. У 1958 р. за прикладом О. В. Гіталова на Україні працювало 12,5 тис. агрегатів, які здійснили комплексну механізацію на площі 13 млн. га.

Велике значення для піднесення механізації сільськогосподарських робіт і більш продуктивного використання техніки має передовий досвід механізаторів-швидкісників, нагромаджений у 1960 р. в Одеській і Дніпропетровській областях. Ударник комуністичної праці керівник

¹⁶ Міністерство сільського господарства УРСР (далі — МСГ УРСР), зведений річний звіт колгоспів Дніпропетровської області за 1958 р., таблиці I і IV.

¹⁷ МСГ УРСР, зведений звіт колгоспів УРСР за 1958 р., таблиця IV.

¹⁸ Газ. «Правда України» від 22 листопада 1960 р.

¹⁹ «Пленум Центрального Комітету Комуністичної партії України», К., 1959, стор. 146.

комплексної ланки Г. Бочевар з колгоспу ім. Сталіна, Саратовського району, Одеської області, і відомий механізатор Г. Сулима запропонували обробіток культур вести на підвищених швидкостях. Цінну ініціативу механізаторів-швидкісників підхопили й інші. Влітку 1960 р. брати Михайло, Микола і Борис Криворученко з колгоспу ім. Кутузова, Татарбунарського району, Одеської області, обробляючи посіви кукурудзи агрегатами на підвищених швидкостях, збільшивши денний виробіток з 18 до 40—45 га. За їх прикладом на підвищених швидкостях почали працювати всі механізатори. Це дало можливість підвищити продуктивність тракторного парку в 1,6 раза. Колгоспні механізатори провели додатково обробіток 2450 га пропашних культур. Збирали кукурудзу на зерно і силос комбайнами теж на підвищених швидкостях. Це зменшило на 219 крб. грошові витрати і вдвоє — затрати праці на обробіток одного гектара кукурудзи. Ланка М. Криворученка, яка обробляла в 1960 р. 560 га кукурудзи, дала понад 120 тис. крб. економії²⁰.

Зміцнення матеріально-технічної бази колгоспів і ефективність використання машин значною мірою залежали від діяльності ремонтно-технічних станцій. РТС подавали велику допомогу колгоспам і радгоспам насамперед у проведенні ремонту машинно-тракторного парку. Аналіз роботи РТС Вінницької, Одеської, Луганської, Сталінської та Чернігівської областей у 1958 р. показує, що більшість з них виконали і перевиконали встановлений на IV квартал план ремонту тракторів. У 1959 р. РТС республіки мали 2600 автопересувних майстерень, що давало можливість своєчасно ремонтувати сільськогосподарську техніку під час польових робіт. Було відремонтовано колгоспам і радгоспам 109 тис. тракторів, 20 тис. автомашин, 38 тис. різних двигунів, 22 тис. комбайнів та багато інших машин²¹.

Значну роботу провели РТС України по впровадженню нової сільськогосподарської техніки, виготовленню різних пристосувань до машин, механізації робіт у колгоспах і радгоспах. Це мало велике значення для прискорення технічного прогресу, створення системи машин для комплексної механізації і автоматизації сільськогосподарського виробництва. З допомогою РТС у 1959 р. в колгоспах України було механізовано 60—70% трудомістких робіт на тваринницьких фермах²².

Реорганізація МТС була важливим революційним кроком у розвитку соціалістичного сільського господарства в нашій країні. Вона була складовою частиною тієї величезної роботи, яку партія проводить в останні роки по удосконаленню управління народним господарством.

Важливе значення для дальшого піднесення сільського господарства країни мають рішення січневого (1961 р.) пленуму ЦК КПРС. У прийнятому пленумом рішенні відзначалось, що наша країна під керівництвом Комуністичної партії в перші два роки семирічки досягла нових великих успіхів у розвитку економіки, науки і культури, дальшому піднесенні добробуту радянського народу. Пленум відзначив значні успіхи, досягнуті Комуністичною партією і радянським народом у розвитку сільського господарства за період після 1953 р. Виробництво зерна за сім років (з 1953 по 1960 р.) зросло більш як на 3 млрд. пудів, а державні закупки — майже на 1 млрд. пудів, виробництво м'яса — в півтора раза, а закупки — більш ніж у два рази, молока — в 1,7 раза, а закупки — майже в 2,5 раза. Виходячи з цих даних, пленум відзначив, що ніколи раніше наша країна не мала таких темпів розвитку сільськогосподарського виробництва, як за останні сім років.

²⁰ Архів МСГ УРСР, ф. 1, оп. 21, спр. 12, арк. 420.

²¹ Газ. «Правда» від 25 липня 1960 р.

²² Газ. «Правда» від 25 липня 1960 р.

Водночас пленум зауважив, що досягнутий рівень і темпи зростання виробництва сільськогосподарських продуктів є недостатніми. Сільське господарство відстає від бурхливого зростання нашої індустрії і попиту населення. Особливо відстає сільське господарство у виробництві продуктів тваринництва. Нестача продуктів тваринництва пояснюється швидким збільшенням населення, особливо — міського, і зростанням доходів трудящих. За останні п'ять років доходи трудящих з розрахунку на рік збільшилися на 24,2 млрд. крб. у нових грошах. Це привело до значного збільшення попиту на продовольчі товари, насамперед на м'ясо, молоко і масло. Проте партія вважає, що ці обставини не можуть бути об'єктивною причиною для відставання сільського господарства. Відставання сільськогосподарського виробництва пояснюється насамперед тими хибами і помилками, які були допущені у керівництві сільським господарством з боку партійних, радянських та сільськогосподарських органів ряду республік, областей і країв.

Січневий (1961 р.) пленум ЦК КПРС вказав на великі хиби і помилки, допущені в керівництві сільським господарством в Українській РСР, на послаблення організаторської роботи по виконанню планів і соціалістичних зобов'язань по виробництву і закупках сільськогосподарської продукції. У 1960 р. Україна не виконала державного плану за купок зерна, молока, яєць, цукрових буряків, соняшника, картоплі. Особливо з поганими результатами в сільському господарстві завершили 1960 р. Полтавська, Луганська, Кіровоградська, Сумська і Миколаївська області. Пленум підкреслив, що інтереси комуністичного будівництва, неухильного піднесення добробуту народу вимагають тепер інших, вищих темпів розвитку сільського господарства. Завдання полягає в тому, щоб виробництво продуктів сільського господарства завжди випереджало попит населення.

Пленум визначив, що для повного задоволення потреб держави необхідно найближчими роками довести щорічні закупки зерна до 4,2 млрд. пудів, м'яса — до 13 млн. т, молока — до 50 млн. т. В постанові пленуму, у виступі товариша М. С. Хрущова, в його записці Президії ЦК КПРС визначено конкретні завдання і заходи дальшого розвитку сільського господарства. Виходячи з того, що наша країна має тепер потужну індустрію, пленум вказав на необхідність значно збільшити капіталовкладення на розвиток сільського господарства.

Уже в січні 1961 р. партія і уряд прийняли постанову про зниження цін на запасні частини, сільськогосподарські машини, бензин, про надання пільг колгоспам по прибутковому податку, здешевлення кредитів і відстрочку платежів по позиках. Все це приведе до зменшення видатків колгоспів на 887 млн. крб. на рік (у нових цінах)²³. Колгоспи України в результаті здійснення цих заходів матимуть вигоду уже в 1961 р. в сумі 260 млн. крб.²⁴. Виділяючи додаткові кошти на розвиток сільського господарства, Комуністична партія ставить завдання створити умови, які давали б змогу вести сільське господарство так, щоб воно не залежало від примх природи, щоб кожного року при будь-яких кліматичних умовах можна було одержувати необхідні країні продукти для повного задоволення потреб народу.

Січневий пленум ЦК КПРС вважає великим і невідкладним завданням здійснення заходів по дальшому розвитку сільськогосподарського машинобудування, всебічному впровадженню комплексної механізації, значному збільшенню виробництва мінеральних добрив, гербіцидів, отрутохімікатів та ін. Пленум ЦК КПРС особливо підкреслив, що го-

²³ Газ. «Правда України» від 1 лютого 1961 р.

²⁴ Газ. «Правда України» від 27 січня 1961 р.

ловне тепер полягає в найповнішому використанні наявних можливостей для різкого збільшення сільськогосподарського виробництва. А це вимагає значного поліпшення керівництва сільським господарством з боку партійних, радянських, сільськогосподарських органів, посилення організаторської і політичної роботи, зосередження уваги на поліпшенні добору і вихованні кадрів, на дальшому організаційно-господарсько-му зміцненні колгоспів і радгоспів, всемірному розвитку громадського господарства, наполегливому впровадженні досягнень науки і передового досвіду, підвищенні культури ведення сільського господарства, піднесенні добробуту колгоспників.

Важливим засобом могутнього піднесення сільськогосподарського виробництва є дальша перебудова керівництва сільським господарством. Відповідно до рішень пленуму у лютому 1961 р. Центральний Комітет КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову «Про реорганізацію Міністерства сільського господарства СРСР»²⁵. З органу адміністративного, яким було Міністерство сільського господарства, воно перетворюється в організаторський центр по впровадженню у сільськогосподарське виробництво досягнень науки і передового досвіду.

Створено також всесоюзне об'єднання «Союзсільгосптехніка»²⁶ при Раді Міністрів СРСР, яке є посередником між колгоспами і радгоспами, з одного боку, і промисловістю, з другого. Свою роботу об'єднання повинно будувати так, щоб повністю задовольнити потреби колгоспів і радгоспів у потрібній для них техніці, запасних частинах, мінеральних добривах та інших матеріально-технічних засобах. Важливе значення для створення достатку сільськогосподарських продуктів у країні має постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про перебудову і поліпшення організації державних закупок сільськогосподарських продуктів»²⁷. Надаючи важливого державного значення електрифікації народного господарства, ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР у лютому 1961 р. прийняли постанову «Про електрифікацію сільського господарства СРСР в 1961—1965 роках»²⁸, якою передбачається дальше розширення використання електроенергії у виробничих процесах колгоспів і радгоспів. Якщо в 1960 р. сільське господарство УРСР одержувало 1,7 млрд. кіловат-годин електроенергії, то в 1965 р. воно споживатиме 8 млрд. кіловат-годин²⁹.

Важливе значення для дальшого піднесення сільського господарства Української РСР мають рішення січневого (1961 р.) пленуму ЦК КП України. В роботі пленуму взяв участь Перший секретар ЦК КПРС, Голова Ради Міністрів СРСР товариш М. С. Хрущов, що є свідченням великої уваги і піклування партії про неухильний розквіт економіки Радянської України. Для участі в роботі Пленуму ЦК КП України були запрошені секретарі райкомів партії, голови райвиконкомів, голови колгоспів, директори радгоспів, секретарі первинних партійних організацій колгоспів і радгоспів, директори РТС, наукові працівники, передовики сільського господарства, відповідальні працівники міністерств і республіканських відомств — усього близько 12 тис. чоловік.

На доповідь товариша М. В. Підгорного пленум ЦК КП України прийняв постанову «Про підсумки січневого Пленуму ЦК КПРС 1961 р. і заходи по дальшому розвитку сільського господарства Української РСР»³⁰. Викривши недоліки в керівництві сільським господарством і

²⁵ Газ. «Радянська Україна» від 21 лютого 1961 р.

²⁶ Газ. «Радянська Україна» від 22 лютого 1961 р.

²⁷ Газ. «Радянська Україна» від 26 лютого 1961 р.

²⁸ Газ. «Радянська Україна» від 23 лютого 1961 р.

²⁹ Газ. «Правда України» від 14 травня 1961 р.

³⁰ Газ. «Радянська Україна» від 2 лютого 1961 р.

врахувавши можливості і резерви республіки, пленум ЦК КП України визначив конкретні шляхи різкого збільшення виробництва сільськогосподарської продукції в республіці. Учасники пленуму прийняли звернення «До всіх колгоспників і колгоспниць, робітників і робітниць радгоспів, механізаторів і спеціалістів сільського господарства, до всіх трудящих Радянської України», в якому закликали їх успішно виконати рішення партії про дальше піднесення сільськогосподарського виробництва³¹.

Рішення січневих (1961 р.) пленумів ЦК КПРС і ЦК КП України були обговорені на партійних активах, нарадах передовиків і спеціалістів сільського господарства, пленумах партійних комітетів. Були виявлені резерви кожної області, району, колгоспу і радгоспу, конкретизовані завдання і плани сільськогосподарського виробництва на 1961 і наступні роки.

Трудящі Радянської України разом з усіма народами СРСР зустріли січневий пленум ЦК КПРС і його рішення з величезним політичним і трудовим піднесенням. Партійні, радянські, профспілкові і комсомольські організації України спрямували всю свою діяльність і сили трудящих на успішне виконання історичних рішень. Дальше розгортання комуністичного змагання на честь ХХІІ з'їзду КПРС сприяє успішному здійсненню заходів щодо розвитку сільського господарства, народженню нових цінних починань. Наприкінці березня 1961 р. ЦК КП України схвалив патріотичний почин групи керівників колективів та ударників комуністичної праці, які через газету «Радянська Україна» звернулись до всіх учасників змагання за комуністичну працю з закликом: «Хай поряд з кожним ударником комуністичної праці до з'їзду партії стане товариш по верстату, по ланці, по професії, хай поряд з кожною бригадою комуністичної праці буде хоча б ще одна на сусідній ділянці або на іншій зміні»³². Це ще один яскравий доказ непорушності союзу Серпа і Молота, спільної боротьби робітничого класу і колгоспного селянства за створення в країні достатку, за перемогу комунізму. ЦК КП України висловив упевненість у тому, що цей патріотичний почин знайде гарячу підтримку робітничого класу, колгоспного селянства і трудової інтелігенції республіки, які помножать ряди учасників комуністичного змагання і зустрінуть ХХІІ з'їзд Комуністичної партії новими перемогами на всіх ділянках комуністичного будівництва.

Борючись за виконання рішень січневих пленумів ЦК КПРС і ЦК КП України, колгоспне селянство України в 1961 р. весняну посівну кампанію провело з великим трудовим піднесенням. Близько 100 тис. ланок ведуть боротьбу за високий врожай кукурудзи³³. В авангарді цієї боротьби ідуть комуністи і комсомольці. Так, партійні організації Запорізької області послали в ланки, які вирощують кукурудзу, понад 700 комуністів. А всього в ланках по вирощуванню кукурудзи працює близько 1400 комуністів і понад 5 тис. комсомольців³⁴.

Живий відгук у серцях українських тваринників знайшли сказані на січневому пленумі ЦК КП України слова М. С. Хрущова про те, що Україна може не тільки достроково виконати семирічку по виробництву м'яса, молока, а й швидко вирішити завдання — наздогнати США по виробництву продуктів тваринництва на душу населення. Партійні організації України послали увагу до розвитку тваринництва. Як відзначалось на травневому (1961 р.) пленумі ЦК КП України, партійні

³¹ Газ. «Радянська Україна» від 5 лютого 1961 р.

³² Газ. «Радянська Україна» від 22 і 26 березня 1961 р.

³³ Газ. «Правда» від 4 травня 1961 р.

³⁴ Газ. «Правда» від 25 квітня 1961 р.

організації Полтавської області направили на тваринницькі ферми 1500 комуністів і 2560 комсомольців. На фермах створено 132 партійні групи³⁵. Приклад боротьби за достаток продуктів тваринництва для народу, як і належить, показують маяки сільськогосподарського виробництва. Тільки за три місяці 1961 р. знатна доярка М. Савченко надоїла 57,5 т молока³⁶. Трудівники колгоспів та радгоспів Києво-Святошинського району, Київської області, до 1 травня перевиконали піврічний план продажу м'яса державі. На сто гектарів сільськогосподарських угідь вони одержали близько 158 ц молока³⁷. За 4 місяці 1961 р. на Україні закуплено на 189 тис. т молока більше, ніж за цей період минулого року. Значно збільшили виробництво і заготівлю молока Кіровоградська, Полтавська, Луганська та інші області³⁸.

Велику допомогу колгоспному селянству подають робітники міст і промислових центрів України. У січні 1961 р. ЦК КП України схвалив почин колективу Ніжинського машинобудівного заводу, який звернувся з пропозицією розгорнути соціалістичне змагання за дострокове виготовлення техніки для механізації робіт у тваринництві, за високу якість машин і зниження їх собівартості. Колектив зобов'язався виконати план 1961 р. до 20 грудня³⁹.

Звернення ніжинців підтримали промислові підприємства і будівельні організації Львівського раднаргоспу, колектив ордена Леніна металургійного заводу «Запоріжсталь» ім. С. Орджонікідзе та ін.⁴⁰ Відповідаючи на рішення партії і готуючи гідну зустріч ХХІІ з'їзду КПРС, робітничі колективи Києва вирішили подати широку допомогу колгоспам і радгоспам у ремонті машинно-тракторного парку і підготовці його до весняних робіт. Цей почин було схвалено ЦК КП України, який зобов'язав партійні організації широко розгорнути соціалістичне змагання колективів підприємств по поданню колгоспам і радгоспам допомоги у своєчасній і якісній підготовці машинно-тракторного парку до весняної сівби⁴¹. Виконуючи свої зобов'язання, промислові підприємства столиці України послали на села Київської області понад 200 бригад, до складу яких входили висококваліфіковані робітники і спеціалісти. Їх зусиллями відремонтовано близько 600 тракторів, понад 700 сівалок та багато іншої сільськогосподарської техніки⁴².

Після січневих пленумів ЦК КПРС і ЦК КП України на Україні за почином алтайського механізатора А. Беккера розгорнулася нова форма шефської допомоги відстаючим колгоспам. Передові райони, колгоспи, бригади і окремі новатори сільськогосподарського виробництва беруть зобов'язання підняти до свого рівня відстаючих сусідів. Першими послідовниками А. Беккера на Україні стали колгоспи Березівського району, Одеської області, — ім. ХХІ з'їзду КПРС, яким керує двічі Герой Соціалістичної Праці М. Посмітний, та ім. Сталіна, де головою двічі Герой Соціалістичної Праці П. Ведута. М. Посмітний і П. Ведута через газету «Известия» звернулись до колгоспів-маяків Радянського Союзу із закликом підтримати їх почин⁴³. Ця ініціатива була схвалена ЦК КП України. Багато послідовників цієї благородної справи є вже в Одеській, Черкаській, Чернівецькій та інших областях

³⁵ Газ. «Правда» від 21 травня 1961 р.

³⁶ Газ. «Правда України» від 25 квітня 1961 р.

³⁷ Газ. «Правда України» від 28 квітня 1961 р.

³⁸ Газ. «Правда України» від 6 травня 1961 р.

³⁹ Газ. «Правда України» від 8 січня 1961 р.

⁴⁰ Газ. «Правда України» від 20 січня 1961 р.

⁴¹ Газ. «Правда України» від 7 лютого 1961 р.

⁴² Газ. «Правда України» від 4 квітня 1961 р.

⁴³ Газ. «Известия» від 28 березня 1961 р.

України, зокрема колгосп «Радянська Україна» Черкаської області, яким керує двічі Герой Соціалістичної праці Г. Буркацька⁴⁴.

Здійснення рішень січневих пленумів ЦК КПРС і ЦК КП України знаходиться в центрі уваги партійних організацій України. Під їх керівництвом трудівники села з кожним днем все ширше розгортають боротьбу за повне використання резервів і можливостей сільськогосподарського виробництва, за підвищення урожайності і продуктивності тваринництва. Колгоспники, робітники радгоспів, спеціалісти, всі трудівники сільського господарства України, йдучи назустріч XXII з'їзду КПРС, перед всією партією і народом взяли високі і відповідальні зобов'язання: вже в 1961 р. продати державі 650—700 млн. пудів зерна, 1700 тис. т м'яса і 6712 тис. т молока⁴⁵.

Виконання цих зобов'язань трудівники українського села вважають справою своєї честі. Створення достатку сільськогосподарської продукції сприятиме дальшому могутньому розвитку всього народного господарства, піднесенню матеріального добробуту і культурного рівня радянського народу.

⁴⁴ Газ. «Известия» від 29 березня 1961 р.

⁴⁵ Газ. «Правда» від 28 травня 1961 р.

І. І. ОСТРОВЕРХИЙ

ПАРТІЙНЕ КЕРІВНИЦТВО РОБІСІЛЬКОРІВСЬКИМ РУХОМ НА УКРАЇНІ

(1953—1961 рр.)

Літопис боротьби і перемог, літопис сповненого трудового героїзму і творчих дерзань життя радянських людей веде день у день радянська преса. У своїй повсякденній роботі вона не є пасивним фіксатором подій. Вона активно втручається в життя, веде широку пропаганду і агітацію в масах, організує й мобілізує їх на здійснення величних завдань комуністичного будівництва. Непорушним законом нашої преси є ленінський заповіт: «Писати історію сучасності і старатися писати її так, щоб наше побутописання приносило посильну допомогу безпосереднім учасникам руху... на місці дій,— писати так, щоб сприяти розширенню руху, свідомому вибору засобів, прийомів і методів боротьби, здатних при найменшій затраті сил дати найбільші і найміцніші результати»¹.

Виходячи з ленінських вказівок, Комуністична партія повсякденно піклується про пресу як про бойове знаряддя комуністичного будівництва. Товариш М. С. Хрущов говорить, що «преса — це найбільш далекобійна ідейна зброя нашої партії. Ми можемо, якщо добре будемо підбирати для газет і журналів матеріали, бити в ціль на багато тисяч кілометрів, викривати хиби в усіх кутках нашої величезної країни. Тому, хто недооцінює пресу, той ослабляє наші сили»². Комуністична партія систематично дбає про якісне і кількісне зростання преси, про охоплення нею найширших мас читачів.

Яскравим прикладом невтомного піклування Комуністичної партії про своє бойове знаряддя є розвиток преси Радянської України. За 1953—1960 рр. значно зросла кількість періодичних видань на Україні та їх загальний тираж. Якщо в 1953 р. на Україні видавалася 1191 газета разовим тиражем понад 5 млн. примірників³, то на початок 1961 р.— 3300 газет, разовий тираж яких становить 10,3 млн. примірників⁴. Слід також врахувати, що за цей період збільшено формат усіх районних і міських газет. У 1960 р. на Україні видавалося 110 журналів⁵, тоді як у 1953 р.— лише 40⁶. Крім друкованої преси, партійні ор-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 8, стор. 82.

² «На допомогу редакторам газет, Щомісячний бюлетень відділу пропаганди та агітації ЦК КП України», 1953, № 10, стор. 8.

³ «Печать Украинской ССР, Статистические таблицы», Харьков, 1954, стор. 3; газ. «Радянська Україна» від 5 травня 1953 р.

⁴ Журн. «Комуніст України», 1961, № 1, стор. 31.

⁵ «Литература и искусство Советской Украины к декаде в Москве», К., 1960, стор. 207.

⁶ «Печать СССР (1917—1954), Статистические материалы», М., 1955, стор. 81.

ганізації у своїй роботі використовують і низову пресу: стінні та світлові газети, листівки, бюлетені тощо. Тепер у республіці випускається близько 131 тис. стінних газет⁷. Значний розвиток преси України і надходження в республіку великої кількості центральних газет і журналів дають можливість охопити друкованою пропагандою широкі маси трудящих. Якщо на 1954 р. у республіці було передплачено 8340,3 тис. примірників газет і журналів⁸, то на 1961 р.— 19 540 тис. примірників або в 2,3 раза більше⁹.

Партійні організації України повсякденно дбають за посилення боєздатності преси. У 1953—1961 рр. ЦК КП України провів три широкі наради працівників преси республіки, на яких обговорювалися конкретні питання роботи преси та її завдання. За той же час ЦК КП України прийняв постанови про роботу газет «Радянська Україна», «Правда України», «Вільна Україна», «Радянська освіта», «Київська правда» та ін постійними формами партійного контролю і допомоги редакціям газет і журналів стали періодичні огляди преси, звіти редакцій перед партійними комітетами.

Основою змістовності, злободенності і дієвості партійно-радянської преси є підтримка її широкими масами робітничих і сільських кореспондентів, згуртування навколо газет авторського активу. Робсількори мають найбільше можливостей оперативно, із знанням справи відгукнутися на ту чи іншу подію, внести ділові пропозиції. В. І. Ленін говорив, що «орган буде живим и життєвим тоді, коли на п'ять літераторів, що керують і постійно пишуть,— п'ятсот і п'ять тисяч працівників не літераторів»¹⁰.

Виконуючи ленінську вказівку, Комуністична партія розвиває і підтримує робсількорівський рух. Немає жодного огляду газети, жодної постанови або рішення партійних органів про пресу, в яких би не йшла мова про роботу з робсількорами. У листопаді—грудні 1953 р. в Москві відбулася нарада працівників преси, присвячена завданням преси у всенародній боротьбі за круте піднесення сільського господарства. Виступаючи на нараді, товариш М. С. Хрущов підкреслював, що редакції повинні залучати до участі в газеті чи журналі людей, які знають виробництво, використовувати досвід, нагромаджений народом¹¹. Відповідно до цих вимог на республіканській нараді працівників преси (грудень 1953 р.) підкреслювалось, що преса Радянської України може виконати поставлені Комуністичною партією завдання тільки тоді, коли вона постійно зміцнюватиме зв'язки з масами, дорожитиме кожним листом, коли редакції постійно працюватимуть з авторами¹². У грудні 1954 р. на нараді кореспондентів газет і РАТАУ ЦК КП України вимагав постійно дбати про розширення робсількорівської мережі та проведення індивідуальної виховної роботи з кожним робсількором¹³.

Пам'ятаючи ленінську настанову, що газета повинна сама шукати і знаходити зв'язки з масами¹⁴, наші газети використовують найрізноманітніші форми організаторської роботи по згуртуванню робсількорів-

⁷ Газ. «Радянська Україна» від 22 лютого 1961 р.

⁸ Поточний архів Міністерства зв'язку Української РСР. Річний звіт по розповсюдженню преси за 1953 р., стор. 12—13.

⁹ Там же. Доповідь про підсумки передплати на газети і журнали на 1961 р. по Українській РСР, стор. 6—7.

¹⁰ В. І. Л е н і н, Твори, т. 7, стор. 470.

¹¹ Газ. «Правда» від 4 грудня 1953 р.

¹² «На допомогу редакторів газети», 1954, № 1—2, стор. 28.

¹³ «На допомогу редакторів газети», 1954, № 10, стор. 4, 6.

¹⁴ В. І. Л е н і н, Твори, т. 35, стор. 38.

ського і авторського активу. Однією з найбільш поширених і впливових форм залучення трудящих до участі у роботі преси є безпосереднє звернення партії і газет до широких мас читачів. Так, Чернівецька обласна газета «Радянська Буковина» звернулася до читачів з анкетною «На яку тему Ви бажали б написати в газету?»¹⁵. Республіканська газета «Правда України» звернулася до партійних працівників з запитанням «Як Ви впроваджуєте передовий досвід?» У відповідь цілий ряд нових авторів провели на сторінках газети важливу розмову під девізом «Силі прикладу — масову дію!»¹⁶.

Масові обговорення важливих політичних і господарських питань допомагають Комуністичній партії враховувати багатий досвід мас, збуджують творчу ініціативу й активність трудящих. Так, в обговоренні тез доповіді товариша М. С. Хрущова на VII сесії Верховної Ради СРСР про дальше удосконалення управління промисловістю і будівництвом у центральних і місцевих газетах СРСР з зауваженнями і пропозиціями виступили 68 тис. трудящих, з них лише в обласних, міських і районних газетах України близько 12 тис.¹⁷ В ході обговорення тез доповіді товариша М. С. Хрущова на XXI з'їзді КПРС до редакцій газет, журналів, радіо і телебачення СРСР надійшло понад 650 тис. листів і статей, з них було опубліковано більш як 300 тис.¹⁸ Редакції газет України одержали таких листів понад 102 тис., з них близько 84 тис. були опубліковані¹⁹.

У зміцненні зв'язків газет з масами велику роль відіграють безпосередні контакти редакцій з трудящими: наради передовиків за професіями, редакційні «середки» і «п'ятниці», читацькі конференції, звіти редакцій тощо. Це не лише сприяє зростанню авторського активу, а й допомагає редакціям знайти найбільш злободенні теми, створює всі можливості для поширення передового досвіду. Враховуючи важливість тісних зв'язків редакцій з трудящими, партійні органи підтримують найрізноманітніші форми масової роботи. Так, Харківський обком КП України у 1957 р., напередодні Дня преси, запропонував редакціям газет «Соціалістична Харківщина» і «Красное знамя» зробити звіти перед читачами²⁰. У прийнятій у 1958 р. постанові ЦК КП України «Про поліпшення керівництва робітниківським рухом у республіці» вказувалося на необхідність надати Дню преси більш масового і ділового характеру. ЦК КП України рекомендував партійним комітетам та редакціям газет і журналів організувати звіти редакцій перед читачами²¹.

Значного поширення набрали наради, семінари, збори, з'їзди і конференції робітників, що їх проводять обкоми і райкоми партії разом з редакціями газет. На таких зустрічах партійні комітети і редакції знайомлять робітників з основними завданнями, що стоять перед областю, районом, зосереджують їх увагу на вузлових питаннях господарського будівництва. Останнім часом партійні комітети і редакції газет розробили конкретні заходи по мобілізації робітниківських сил на допомогу партійним організаціям у боротьбі за здійснення рішень січневих (1961 р.) пленумів ЦК КПРС і ЦК КП України.

¹⁵ Газ. «Радянська Буковина» (орган Чернівецького обласного і міського комітетів Комуністичної партії України та виконкомів обласної і міської Рад депутатів трудящих) від 8 і 18 грудня 1953 р.

¹⁶ Газ. «Правда України» від 24 квітня, 29 травня, 12 червня 1958 р.

¹⁷ «На допомогу редакторів газет», 1957, № 5, стор. 6.

¹⁸ М. С. Хрущов. Про контрольні цифри розвитку народного господарства СРСР на 1959—1965 роки, К., 1959, стор. 17.

¹⁹ «На допомогу редакторів газет», 1959, № 5, стор. 7.

²⁰ Поточний архів Харківського обкому КП України. Протоколи засідання бюро обкому партії № 43 від 13 квітня 1957 р., стор. 117—118.

²¹ «На допомогу редакторів газет», 1958, № 9, стор. 4—5.

Січневий (1961 р.) пленум ЦК партії піддав суворій критиці істотні недоліки у розвитку сільського господарства ряду областей України. Серед них названо і Миколаївську область²². До боротьби за здійснення рішень січневих пленумів ЦК КПРС і ЦК КП України і ліквідацію недоліків у розвитку сільського господарства партійна організація Миколаївської області широко залучила робсількорівський актив. 7 березня 1961 р. обком КП України скликав III з'їзд робсількорів Миколаївщини. З доповіддю про підсумки пленумів ЦК КПРС і ЦК КП України виступила секретар обкому КП України А. Й. Гусєва. Доповідач детально сплилась на завданнях, що стоять перед трудівниками сільського господарства Миколаївщини. У 1961 р. хлібороби взяли зобов'язання боротися за вирощення врожаю пшениці по 18 ц з кожного гектара. Особливу увагу трудівники села звертають на вирощування кукурудзи. Вони зобов'язалися виростити по 50 ц зерна на кожному з 180 тис. гектарів посіву. Тваринники вирішили одержати 311 ц молока і 60 ц м'яса на сто гектарів сільськогосподарських угідь. У вітальних листах на ім'я ЦК КПРС і ЦК КП України учасники з'їзду робсількорів запевняли Комуністичну партію, що робсількори Миколаївської області докладуть усіх зусиль, щоб допомогти партійним організаціям подолати відставання і добитися крутого піднесення виробництва сільськогосподарської продукції²³.

Відразу ж після з'їзду робсількори розгорнули широку роботу по здійсненню своєї урочистої обіцянки, активно включилися в роботу виїзної редакції республіканської газети «Колгоспне село», яка з початку квітня взяла під свій контроль підготовку і проведення сівби у колгоспах області, стали активніше виступати в обласній і районній пресі²⁴.

В останні роки відроджено бойову традицію партійно-радянської преси 30-х років — масові робсількорівські рейди, мета яких — глибоко перевіряти і висвітлювати в пресі стан тієї чи іншої ділянки господарського будівництва. Так, у 1959 р. на Україні було проведено масовий робкорівський рейд з метою перевірити впровадження нової техніки на підприємствах і будовах. У цьому рейді взяло участь понад 45 тис. робкорів — новаторів виробництва, спеціалістів, працівників преси. Матеріали рейдових бригад публікувалися в 765 газетах республіки²⁵. Особливо широко розмаху набрав проведений з ініціативи Сталінської обласної газети «Социалистический Донбасс» рейд робкорів під девізом «Автомати — крила семирічки». Рейд мав своєю метою з'ясувати, як впроваджується комплексна механізація і автоматизація на виробництві. Рейдові бригади, до складу яких входило 20 тис. робкорів, партійних, радянських і господарських працівників, вивчали і поширювали передовий досвід, організували масове збирання раціоналізаторських пропозицій, а також виявляли недоліки у впровадженні сучасної техніки на підприємствах. Матеріали рейдових бригад обговорювалися на засіданнях бюро міськомів і райкомів КП України, на відкритих партійних зборах, виробничих нарадах і технічних конференціях. Сталінський раднаргосп прийняв спеціальне рішення про підсумки рейду, в якому зобов'язав господарські організації реалізувати пропозиції рейдових бригад. Виконання рішення взяли під свій контроль постійні робкорівські пости²⁶. Масовий робкорівський рейд був одним з важливих

²² «Постанови січневого Пленуму ЦК КПРС 1961 року», К., 1961, стор. 9—10.

²³ Газ. «Радянська Україна» від 8 березня 1961 р.

²⁴ Газ. «Колгоспне село» від 2 квітня 1961 р.

²⁵ Журн. «Рабоче-крестьянский корреспондент», 1960, № 1, стор. 53.

²⁶ И. Д о м а н о в, Рейд двадцати тысяч, Сталино, 1959.

заходів партійної організації Сталінської області в боротьбі за технічний прогрес і підвищення продуктивності праці на підприємствах. У 1959 р. на шахтах Сталінської області на автоматичне і дистанційне управління було переведено 890 установок, на 91 шахті — механізовано і автоматизовано відкатку і обмін вагонеток у надшахтних будівлях. Це дозволило вивільнити близько 3200 робітників для інших робіт і зекономити 30 млн. крб. державних коштів. Гірники комбінату «Сталінвугілля» видобули понад план 538 тис. т вугілля²⁷. В цих трудових успіхах донецьких шахтарів є частка праці і робкорів — учасників рейду.

Розгортаючи боротьбу за здійснення рішень січневих (1961 р.) пленумів ЦК КПРС і ЦК КП України, редакції багатьох газет України мобілізували робітників на активне втручання в усі господарські справи на селі. 2 лютого 1961 р. за почином газети «Колгоспне село» на Україні почався масовий сількорівський рейд «Як ви готуєтесь до весни?» В цей рейд активно включилися сількори Миколаївської, Хмельницької, Сумської, Полтавської та інших областей²⁸. Широкого розмаху набрав рейд на Київщині. Так, сількори колгоспу «Шлях до комунізму», Узинського району, вирішили взяти під свій контроль не лише підготовку до сівби, а й увесь комплекс робіт по вирощуванню кукурудзи і цим самим допомогти парторганізації в проведенні соціалістичного змагання за вирощення 60 ц зерна на кожному з 130 гектарів посіву кукурудзи і 400 ц зеленої маси на кожному з 110 гектарів. Рейдова бригада виявила ряд недоліків у підготовці колгоспу до сівби: невивистачало районованих сортів насіння кукурудзи, затримувалося виготовлення органічно-мінеральних гранул, неповністю був відремонтований інвентар. На засіданні правління колгоспу було обговорено результати рейду. Накреслені заходи забезпечили підготовку насіння кукурудзи до сівби, пуск гранулятора, розробку проекту додаткової оплати колгоспників. Київський обком КП України і редакція газети «Київська правда» схвалили ініціативу сількорів колгоспу «Шлях до комунізму». Київський обком КП України зобов'язав райкоми партії і редакції районних газет та колгоспних багатотиражок провести рейд-перевірку в кожному колгоспі і радгоспі. «Київська правда» закликала сількорів включитися в масовий рейд-перевірку готовності до вирощування високих урожаїв кукурудзи. Газета в кожному номері стала публікувати матеріали рейдових бригад, хроніку рейду тощо²⁹. 18 березня Київський обком КП України провів обласний зліт робітників, де були підведені підсумки робітниківської діяльності по здійсненню рішень січневих (1961 р.) пленумів ЦК КПРС і ЦК КП України. Зліт закликав активістів обласної преси розгорнути соціалістичне змагання на честь XXII з'їзду КПРС.

В активізації роботи робітників, у підвищенні їх теоретичного рівня і поліпшенні кваліфікації велику роль відіграють створені при багатьох редакціях районних газет кабінети преси. Так, кабінет преси, створений редакцією Білоцерківської районної газети «Ленінський шлях» (Київська область), подає велику допомогу робітникам в їх повсякденній роботі. У кабінеті обладнано стенд «Пером і особистим прикладом», який розповідає про трудові і кореспондентські діла кращих робітників району. На допомогу робітникам оформлено

²⁷ Газ. «Социалистический Донбасс» (орган Сталинского областного и городского комитетов Коммунистической партии Украины и исполкомов областного и городского Советов депутатов трудящихся) від 5 лютого 1960 р.

²⁸ Газ. «Колгоспне село» від 2, 19, 21, 28 лютого, 5 березня, 2 квітня 1961 р.

²⁹ Газ. «Київська правда» від 22, 26, 28 лютого, 1, 15, 18 березня 1961 р.

спеціальний стенд, куток низової преси, куток «Письменники про мову і літературу». В спеціальних альбомах ведеться облік пропозицій і зауважень робсількорів, виступів обласної, республіканської і центральної преси про газету «Ленінський шлях». Тут же, в кабінеті, відбуваються зустрічі працівників редакції і райкому КП України з авторським активом, передовиками сільськогосподарського і промислового виробництва. Часто відвідують білоцерківський кабінет преси журналісти з інших областей СРСР. Побували тут і зарубіжні гості — журналісти Чехословаччини, Польщі, Німецької Демократичної Республіки, Югославії, Франції та інших країн³⁰. Подібні кабінети створені і в інших районах України. Вже більше п'яти років веде масову роботу через кабінет преси редакція газети «Колгоспник Жашківщини» (Черкаська область). Добре обладнані кабінети преси створені в Уманському, Черкаському (Черкаська область), Вінницькому (Вінницька область), Охтирському (Сумська область) та інших районах Української РСР.

30 серпня 1958 р. ЦК КПРС прийняв постанову «Про поліпшення керівництва масовим рухом робітничих і сільських кореспондентів радянської преси»³¹, в якій визначив заходи дальшого розвитку робсількорівського руху. ЦК КПРС відзначив кількісне зростання рядів робсількорів, підвищення їх ролі у суспільному житті країни. Разом з цим ЦК визнав за необхідне поліпшити керівництво робсількорівським рухом. Узагальнюючи досвід ряду обкомів і райкомів партії та редакцій газет, ЦК КПРС рекомендував і надалі практикувати такі форми масової роботи з робсількорами, як наради, збори, конференції. Відповідно до постанови ЦК КПРС 20 жовтня 1958 р. ЦК КП України прийняв постанову «Про поліпшення керівництва робсількорівським рухом у республіці»³². ЦК КП України вимагав від обкомів і райкомів партії повсякденно допомагати робсількорам, регулярно обговорювати питання про роботу партійних організацій і редакцій газет з робсількорами. Постановою рекомендувалося організувати навчання робсількорівського активу у школах і на семінарах, створити при всіх редакціях кабінети або кімнати преси.

Виконуючи постанови ЦК КПРС і ЦК КП України, обкоми і райкоми партії послали керівництво робсількорівським рухом. Так, 18 листопада 1958 р. бюро Черкаського обкому КП України обговорило питання про керівництво масовим рухом робітничих і сільських кореспондентів Смілянським міськкомом партії і редакцією газети «Червоний стяг»³³. За завданням обкому працівники обласної газети «Черкаська правда» провели перевірку роботи з робсількорами в 15 районах області і подали організаційну допомогу редакціям районних газет³⁴. Полтавський міський комітет КП України питання про дальше поліпшення роботи стінної преси і активізацію робсількорівського руху обговорював на пленумі³⁵.

Важливим кроком у поліпшенні роботи з робсількорами був перехід до систематичного навчання їх за певною програмою. До 1958 р. окремі редакції вже організовували такі систематичні заняття з ав-

³⁰ Партархів Київського обкому КП України, ф. 5, оп. 13, од. зб. 224, арк. 43—47, 136.

³¹ Журн. «Партийная жизнь», 1958, № 17, стор. 33—34.

³² «На допомогу редакторів газети», 1958, № 9, стор. 3—5.

³³ Поточний архів Черкаського обкому КП України, Протокол засідання бюро обкому партії від 18 листопада 1958 р., стор. 5—7.

³⁴ Поточний архів Черкаського обкому КП України. Звіт редакції газети «Черкаська правда» про керівництво робсількорами та проведення організаційно-масової роботи за 1958 р., стор. 1—2.

³⁵ «На допомогу редакторів газети», 1959, № 1, стор. 48.

торським активом. Так, при редакції шосткинської районної газети «Зоря» (Сумська область) у 1956—1957 рр. працював постійний семінар по вивченню основ радянської журналістики³⁶. В 1958 р. партійні комітети і редакції газет перейшли від поодиноких прикладів постійного навчального процесу в роботі з робітниками до масової організації робітничих шкіл по всій республіці. До читання лекцій і доповідей у цих школах залучалися партійні працівники, спеціалісти різних галузей народного господарства, досвідчені журналісти, викладачі вузів. Безпосередню участь в організації роботи шкіл робітників при редакціях газет «Київська правда» і «Вечірній Київ» в Обухівському і Білоцерківському районах взяли викладачі факультету журналістики Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. З метою координації навчання в робітничих школах відділ пропаганди і агітації ЦК КП України розробив примірну програму. В ній передбачалося читання лекцій з питань поточної політики партії, конкретної економіки сільського господарства і промисловості, газетної справи, а також обмін досвідом робітників³⁷. Школи робітників як форма політичного навчання трудящих були включені в сітку партійної освіти³⁸. Тепер робітничі школи працюють майже при всіх редакціях обласних, міських, районних і багатотиражних газет.

У зв'язку з зростанням майстерності робітників, які навчалися в школах, необхідно підвищувати їх знання і удосконалювати кореспондентські навички. З ініціативи Сталінського обкому КП України і редакції газети «Радянська Донеччина» було створено університет робітників з філіалами в 11 містах області. Уже в 1959/1960 навчальному році в ньому налічувалось понад 500 слухачів — активних авторів обласної преси³⁹.

Враховуючи важливе значення поширення досвіду роботи з авторським активом радянської преси, ЦК КП України рекомендував Комітетові по радіомовленню і телебаченню при Раді Міністрів УРСР передавати по радіо матеріали на допомогу робітничому активу і редакціям газет, а редакціям газет і журналів — систематично друкувати консультації і поради робітникам та матеріали з досвіду керівництва робітничим рухом⁴⁰. Виконуючи ці рекомендації, багато редакцій ввели на сторінках газет розділи «Куток робітника», «Наші бесіди з робітниками», тематичні робітничі сторінки та ін. Держполітвидав УРСР, відділи пропаганди і агітації Харківського, Чернігівського, Львівського, Закарпатського, Житомирського та інших обкомів КП України підготували і видали масовими тиражами бібліотечки на допомогу робітникам і активістам низової преси.

Піднесення робітничого руху створило сприятливі умови для дальшого розвитку громадських начал у роботі нашої преси. Так, районна газета «Колгоспник Жашківщини» (Черкаська область) ще в 1954 р. мала 9 позаштатних інструкторів по роботі з робітниками⁴¹. Тоді ж при редакції обласної газети «Вінницька правда» було створено на громадських началах консультаційне бюро, до складу якого входили члени обласної колегії адвокатів, працівники прокуратури, облас-

³⁶ Журн. «Советская печать», 1959, № 2, стор. 33.

³⁷ «На допомогу редакторів газети», 1960, № 4, стор. 33—44.

³⁸ Журн. «Рабоче-крестьянский корреспондент», 1960, № 2, стор. 95.

³⁹ «На допомогу редакторів газети», 1960, № 4, стор. 18—20.

⁴⁰ «На допомогу редакторів газети», 1958, № 9, стор. 4.

⁴¹ Партархів Інституту історії партії ЦК КП України, ф. 1, оп. 196, од. зб. 31, арк. 17.

ного відділу сільського господарства та ін.⁴² З 1958 р. розвиток громадських начал у роботі редакцій газет України набрав широкого розмаху. При багатьох редакціях газет України почали створюватися робсількорівські і авторські ради. Однією з перших на Україні була рада авторського активу, створена при редакції газети «Радянська Донеччина». До її складу ввійшло 128 представників громадських організації, передовиків виробництва, робсількорів. Рада бере активну участь в обговоренні планів редакції, тематики статей, допомагає вирішувати в газеті найактуальніші політико-господарські питання⁴³.

При редакції газети «Вечірній Київ» організована громадська рада з певним завданням: вести боротьбу за високу якість продукції підприємств Києва. Рада проводить виїзні засідання і перевірки на підприємствах, обговорює разом з колективами і партійними організаціями підприємств результати перевірок і контролює хід виконання заходів, намічених для ліквідації виявлених недоліків⁴⁴. За почином Мінералодської районної газети «Комуніст» (Ставропольський край) при міських і районних газетах України створено на громадських началах позаштатні відділи, які допомагають редакціям більш ґрунтовно, із знанням справи висвітлювати питання економіки, науки і культури. Як правило, склад цих відділів затверджується на засіданнях бюро райкомів і міськкомів партії. Своєрідним позаштатним відділом обласної газети «Київська правда» є громадська редакція «Сторінки передового досвіду», створена редакцією газети разом з Київською обласною радою профспілок для посилення пропаганди досвіду новаторів виробництва. До її складу ввійшли токар-новатор Київського заводу «Червоний екскаватор» В. Семінський, секретар Жовтневого райкому КП України м. Києва Р. Пузинін, інженер верстатобудівного заводу ім. Горького Г. Трегубенко, токар редукторного заводу О. Ніколаєв та ін.⁴⁵

Значного підвищення ролі преси в ідеологічній роботі партійних організацій вимагає постанова ЦК КПРС «Про завдання партійної пропаганди в сучасних умовах» (січень 1960 р.). У постанові говориться: «Необхідно покінчити з шкідливою практикою участі в друкованій пропаганді лише вузької групи авторів, залучати до виступів у пресі партійних і радянських працівників, учених, спеціалістів усіх галузей виробництва, новаторів промисловості і сільського господарства, діячів літератури і мистецтва»⁴⁶.

Узагальнюючи досвід розгортання робсількорівського руху, ЦК КПРС прийняв постанову «Про дальший розвиток громадських начал в радянській пресі та радіо» (червень 1960 р.)⁴⁷.

Керуючись вказівками ЦК КПРС, Центральний комітет КП України багато уваги приділяє дальшому розвитку громадських начал у роботі преси. На республіканській нараді працівників преси (лютий 1961 р.) відзначалося, що поширення громадських начал у пресі знаменує новий, якісно вищий етап у розгортанні робсількорівського руху, в зростанні радянської преси. Цей етап — закономірний розвиток партійно-радянської преси. ЦК КПРС схвалив практику організації на громадських началах позаштатних відділів, робсількорівських і авторських рад при відділах і редакціях. Обкомам партії рекомендовано вво-

⁴² Поточний архів Вінницького обкому КП України. Інформація редакції газети «Вінницька правда» від 21 квітня 1955 р., стор. 4.

⁴³ Журн. «Комуніст України», 1959, № 7, стор. 31.

⁴⁴ «На допомогу редакторам газет», 1960, № 4, стор. 2—3.

⁴⁵ Газ. «Київська правда» від 22 березня 1961 р.

⁴⁶ «Про завдання партійної пропаганди в сучасних умовах. Постанова Центрального Комітету КПРС», К., 1960, стор. 26.

⁴⁷ Журн. «Рабоче-крестьянский корреспондент», 1960, № 7, стор. 3—4.

дити до складу редакцій передових робітників і колгоспників, представників інтелігенції, партійних, радянських, комсомольських і профспілкових організацій. Передбачено також заходи масово-виховної роботи серед позаштатного активу — видання літератури про досвід роботи позаштатних відділів і авторських рад, проведення семінарів.

Постанови ЦК КПРС і ЦК КП України сприяли дальшій активізації робітничого руху, зміцненню зв'язків редакцій з авторським активом. На Україні при редакціях газет тепер працює 2477 позаштатних відділів і авторських рад⁴⁸. Крім того, 122 позаштатних відділи допомагають у роботі редакціям радіомовлення і телебачення⁴⁹, а редакції всіх колгоспних і радгоспних багатотиражок і всієї стінної преси працюють повністю на громадських засадах. Партійні організації і редакції газет у роботі з робітниками знаходять різні форми заохочення. В газетах вміщуються статті і сторінки про робітників, кращим з них присвячуються листівки. Окремі партійні комітети відзначають активну участь трудящих у пресі похвальними грамотами. Так, Сталінський обком КП України на другій обласній робітничій конференції нагородив грамотами 50 робітників⁵⁰. Заслугує схвалення практика відзначення робітничого активу в Шполянському районі на Черкащині. Редакція районної газети «Шлях колективіста» разом з райкомом партії і партійними організаціями систематично проводить урочисті ювілеї найстаріших активних сількорів. У 1958—1959 рр. проведено ювілей активних сількорів Х. Г. Скуцького⁵¹ і М. І. Дранченка⁵². У своїх спогадах Х. Г. Скуцький пише: «На все життя збережу я пам'ять про знаменний для мене день — 13 серпня 1958 року. Тільки в нашій країні можлива така честь і наша простій радянській людині. Сповнений найпалкішою вдячності Комуністичній партії і Радянському уряду, я, скільки вистачить моїх сил, допомагатиму своїм досвідом рідному колгоспові, триматиму тісний зв'язок з нашими газетами»⁵³.

Важливе значення для розгортання робітничого руху має боротьба партійних організацій за дієвість преси. Комуністична партія з усією рішучістю бореться із спробами затиску критики. У прийнятій в 1958 р. постанові «Про поліпшення керівництва масовим рухом робітничих і сільських кореспондентів радянської преси» ЦК КПРС вимагав від партійних органів виносити на обговорення звіти керівників про вжиття заходів по критичних кореспонденціях, ставати на захист робітників і суворо карати затискувачів критики⁵⁴. Тоді ж ЦК КПРС у постанові «Про серйозні недоліки в розгляді листів, скарг і заяв трудящих» підкреслював, що партійні організації і редакції газет повинні поліпшити роботу з листами, показувати зразки чуйного, уважного ставлення до потреб трудящих⁵⁵.

Партійні організації України послідовно здійснюють рішення ЦК КПРС про забезпечення дієвості преси. ЦК КП України звернув увагу обкомів партії і редакцій на необхідність ділового реагування на критичні виступи преси. В постановах про роботу газет «Київська правда», «Південна правда» і «Бугская заря» (Миколаїв), «Вільна Україна»

⁴⁸ Журн. «Комуніст України», 1961, № 2, стор. 40.

⁴⁹ За даними сектора преси відділу агітації та пропаганди ЦК КП України.

⁵⁰ «На допомогу редакторів газети», 1958, № 6, стор. 27.

⁵¹ Газ. «Черкаська правда» (орган Черкаського обласного і міського комітету Комуністичної партії України та обласної Ради депутатів трудящих) від 19 серпня 1958 р.

⁵² «На допомогу редакторів газети», 1959, № 6, стор. 48.

⁵³ «Преса — гостра зброя партії», Черкаси, 1959, стор. 29—30.

⁵⁴ Журн. «Партийная жизнь», 1958, № 17, стор. 34.

⁵⁵ «Справочник партійного работника», вып. 11, 1959, стор. 550—554.

(Львів) та ін.⁵⁶ ЦК КП України визнав за необхідне факти переслідування робсількорів, крім заходів прокуратури, обговорювати партійними органами, широкою громадськістю в пресі⁵⁷. Керуючись вказівками ЦК КПРС і ЦК КП України, партійні органи на місцях посилили контроль за реагуванням керівних працівників на газетну критику. У січні 1957 р. бюро Вінницького обкому КП України, обговоривши питання про дієвість критичних виступів «Вінницької правди», надіслало всім райкомам і міськкомам партії доповідну записку редакції і рішення зажадало від них партійного ставлення до критики⁵⁸. Такі ж питання обговорювалися і на засіданнях секретаріату Кіровоградського обкому КП України та бюро багатьох міськкомів і райкомів КП України⁵⁹.

Рішучіше стали виступати проти тих, хто нехтує робсількорівською критикою, і газети. Вони наполегливіше беруть під захист робсількорів. Провідним взірцем для всієї преси в боротьбі за дієвість критики є газета «Правда». В 1956—1958 рр. на сторінках «Правды» було піддано гострій принципівій критиці ряд партійних органів Одеської, Дніпропетровської, Миколаївської та інших областей Української РСР за лібералізм по відношенню до затискувачів критики, за неправильне ставлення до критичних виступів газет. Активно борються за дієвість критики газети «Вінницька правда», «Радянська Донеччина», «Соціалістична Харківщина», «Правда Лозівщини» та ін. Вартий наслідування досвід боротьби за ділове і своєчасне реагування на газетну критику львівської обласної газети «Вільна Україна». Дошкульною, гострою сатирою у спеціальному розділі «Тягнибюро» газета таврує тих, хто намагається відмовчатися, ухилитися від реагування на критичні виступи. Коли йдеться про дієвість матеріалів, слід мати на увазі й ті листи, які залишаються ненадрукованими. Редакції надсилають їх до відповідних партійних і радянських органів для перевірки і вжиття заходів. Лише у 1958 р. до редакції газети «Радянська Україна» надійшло понад 5,5 тис. критичних листів, по яких місцеві партійні і радянські органи вжили відповідних заходів⁶⁰.

Партійні організації України вживають заходів до підвищення дієвості і низової преси. Так, у 1959 р. в Запоріжжі було проведено двомісячний рейд-перевірку дієвості критичних матеріалів, вміщених у багатотиражних і стінних газетах підприємств і установ міста. В рейді взяли участь понад 1800 активних робкорів. Бюро Запорізького міськкому КП України обговорило наслідки рейду і зобов'язало партійні організації вжити конкретних заходів до ліквідації виявлених недоліків⁶¹.

Зразком партійного підходу до критичних листів і заяв для кожної партійної організації і партійно-радянської преси служать глибокі виступи товариша М. С. Хрущова на сіневих пленумах ЦК КПРС і ЦК КП України, на зональних нарадах передовиків сільського господарства. У цих виступах використано велику кількість листів трудящих, що надійшли на адресу ЦК КПРС і на ім'я М. С. Хрущова. Звертаючись до секретарів обкомів і райкомів партії, товариш М. С. Хру-

⁵⁶ «На допомогу редакторів газети», 1953, № 10, стор. 29, 30; 1954, № 8, стор. 20; 1955, № 7, стор. 35—36.

⁵⁷ «На допомогу редакторів газети», 1958, № 9, стор. 5.

⁵⁸ Поточний архів Вінницького обкому КП України, Протокол засідання бюро обкому партії від 25 січня 1957 р., стор. 23—24.

⁵⁹ Поточний архів Кіровоградського обкому КП України, Протокол засідання секретаріату обкому партії від 30 червня 1958 р., стор. 13—14.

⁶⁰ «Работа с рабселькорами», М., 1959, стор. 65.

⁶¹ Журн. «Рабоче-крестьянский корреспондент», 1959, № 9, стор. 72.

щов попередив їх, що за кожний факт нехтування критичними сигналами доведеться нести серйозну відповідальність⁶². Характерно, що після цих виступів товариша М. С. Хрущова значно зріс потік листів до редакцій газет.

Партійне керівництво розвитком преси і робітничого руху, різноманітністю масово-виховної роботи партійних організацій і редакцій газет, боротьба за високу дієвість газетної критики є передумовою широкого розгортання руху робітничих і сільських кореспондентів. Протягом 1953—1960 рр. на Україні кількість робітничих республіканських, обласних, міських і районних газет зросла з 250 тис.⁶³ до 500 тис.⁶⁴ Відповідно збільшилось і надходження до редакцій листів трудящих. Якщо у 1953 р. редакції газет України (крім багатотиражок) одержали понад мільйон листів⁶⁵, то в 1960 р. кількість листів до редакцій становила вже понад 1600 тис.⁶⁶ Серед численного загону робітничих України — відомі усій країні трудівники міста і села: шахтар М. Мамай, сталевар П. Махота, сільські механізатори О. Гіталов і Г. Сулима, знатні колгоспні трудівниці С. Виштак, О. Островська, Є. Долиннюк, М. Савченко, М. Плахотник та багато інших. Робітничі ряди сильні не лише чисельністю, а й трудовою практикою, багатим досвідом, високою свідомістю і любов'ю до праці. Праця на своєму робочому місці і робітничий діяльність доповнюють одна одну, бо вони служать одній меті — побудові комуністичного суспільства. Тому з повною підставою можна сказати, що робітничі радянської преси, як усі радянські журналісти, заслуговують високого і почесного звання підручних партії, активних бійців за її справу⁶⁷.

XXI з'їзд КПРС накреслив величну програму комуністичного будівництва, яка знайшла свій вияв у семирічному плані розвитку народного господарства. Здійснення історичних завдань семирічки вимагає від партійних організацій значного посилення організаторської і масово-політичної роботи, всебічного розвитку творчої думки та ініціативи трудящих. Складовою частиною цієї партійної роботи є піклування партійних організацій про дальший розвиток преси і робітничого руху.

⁶² Газ. «Радянська Україна» від 1 березня 1961 р.

⁶³ Газ. «Правда України» від 5 травня 1954 р.

⁶⁴ За попередніми даними сектора преси відділу пропаганди і агітації ЦК КП України.

⁶⁵ Газ. «Правда України» від 5 травня 1954 р.

⁶⁶ За попередніми даними сектора преси відділу пропаганди і агітації ЦК КП України.

⁶⁷ М. С. Хрущов. Радянська преса повинна бути найбільш сильною і найбільш бойовою. К., 1959. стор. 10.

ПОВІДОМЛЕННЯ

А. Д. РУДОЙ

З ІСТОРІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАВОДІВ-ВТУЗІВ НА УКРАЇНІ

Комуністична партія і Радянський уряд на всіх етапах соціалістичного будівництва приділяли і приділяють величезну увагу створенню і безперервному поповненню кадрів радянської інтелігенції, питанням підготовки, виховання і використання спеціалістів. Проблема кадрів завжди була однією з найважливіших при вирішенні всіх питань господарського і культурного будівництва в нашій країні.

Розв'язуючи проблему підготовки кадрів, Комуністична партія виходила з конкретних вимог того чи іншого періоду. В роки другої п'ятирічки, коли завдяки зусиллям партії і боротьбі трудящих промисловість, транспорт і сільське господарство технічно переозброювались і поповнювались у дедалі зростаючій кількості всілякими машинами та новітнім устаткуванням, основним завданням у розвитку економіки країни була підготовка кадрів, здатних оволодіти технікою і повністю використати її. Проте зростання кадрів не встигало спочатку за бурхливим розвитком техніки.

Масова підготовка нових кадрів була однією з вирішальних умов успішного здійснення соціалістичної реконструкції народного господарства країни. Для того, щоб зосередити увагу партійних організацій на розв'язанні проблеми кадрів, Комуністична партія висунула в роки другої п'ятирічки лозунг: «Кадри вирішують все!» Якщо в період першої п'ятирічки, що був періодом подолання «голоду в кадрах», практично приділялося більше уваги кількісній стороні справи, ніж якісній, то в другій п'ятирічці центр ваги переносився у галузь боротьби за високу наукову кваліфікацію спеціаліста. Зокрема, необхідно було різко підняти рівень політичної і загальнотеоретичної підготовки кадрів, подолати вузькість і обмеженість їх наукового кругозору.

Нові завдання у підготовці кадрів виробничо-технічної інтелігенції Центральний Комітет партії і Рада Народних Комісарів СРСР визначили у постанові «Про роботу вищих навчальних закладів і про керівництво вищою школою» (23 червня 1936 р.). У постанові говорилося, що «в умовах перемоги соціалізму, коли кадри, які оволоділи технікою, вирішують все, до вищих навчальних закладів мають ставитися нові, більш високі вимоги, що забезпечують підготовку висококваліфікованих, політично вихованих, всебічно освічених і культурних кадрів, які володіють «знанням всіх тих багатств, що їх виробило людство» (Ленін), і здатні повністю освоїти новітні досягнення науки, використати

техніку до дна і по-більшовицькому зв'язати теорію з практикою, поєднати виробничий досвід з наукою»¹.

Протягом другої п'ятирічки вищі навчальні заклади країни підготували 369,9 тис. спеціалістів, у тому числі 134,4 тис. інженерів². У той же період промисловість значно поповнилася кадрами техніків. Поряд з підготовкою спеціалістів у вузах і технікумах велика кількість їх була підготовлена і перепідготовлена без відриву від виробництва. Серед створених ще в роки першої п'ятирічки нових форм підготовки спеціалістів без відриву від виробництва (ці форми діяли ще й протягом другої п'ятирічки) були підприємства-школи або заводи-вузи, організовані на найбільших підприємствах країни відповідно до директив ЦК партії. Листопадовий (1929 р.) пленум ЦК ВКП(б), звертаючи увагу партійних, профспілкових і господарських організацій на проблему кадрів, доручив ВРНГ СРСР спільно з ВЦРПС і наркоматами освіти республік організувати як досвід одно-два підприємства-школи, в яких поєднувалася б підготовка кадрів з постійною роботою на виробництві³. Відповідно до постанови листопадового пленуму ЦК партії, ВРНГ СРСР у березні 1930 р. прийняла рішення організувати перші підприємства-школи в Москві — на заводі «Серп і молот», в Ленінграді — на металічному заводі ім. Сталіна і в Харкові — на електромеханічному заводі. Ці підприємства стали називатися заводами-вузами. Тоді ж було перетворено на підприємства-школи заводи «Електрик», «Динамо», «Самоточка», «Інструментальний завод» (Москва)⁴.

На Україні з кінця 1930 р., крім Харківського електромеханічного заводу, функціонувало ще два заводи-вузи на Штерівській електростанції, на верстатобудівному заводі ім. Леніна в Одесі й шахта-вуз ім. Ілліча в Кадіївці⁵. Всі ці підприємства, розташовані в найбільших культурно-промислових центрах країни, мали досить високе технічне устаткування, значну кількість інженерно-технічних працівників і багато підготовлених у культурному відношенні робітників. Отже, вони становили собою сприятливу базу для створення підприємств-шкіл. Головним завданням заводу-вузу було, крім підвищення загальноосвітнього, технічного та політичного рівня робітників, поповнення рядів спеціалістів свого підприємства новими кадрами радянських інженерів і техніків. Ідея підприємства-школи, ідея перетворення великих підприємств на осередки формування кадрів виробничо-технічної інтелігенції зустріла гарячу підтримку з боку робітників, бо вона відповідає їх прагненням оволодіти наукою і технікою. Створення в СРСР підприємств-шкіл було фактором великої політичної і господарської ваги.

До складу заводу-вузу, зокрема на Харківському електромеханічному заводі, входили, відповідно до директив листопадового пленуму ЦК партії, три ланки: перший ступінь — робоча освіта (строк навчання — три роки), другий ступінь — підготовка техніків (строк навчання — три роки) і підготовка інженерів (строк навчання — чотири роки). В цих трьох ланках на 1 жовтня 1934 р. навчалася 732 чоловіки, в тому числі у першому ступені — 327 чоловік, у технікумі — 220 чоло-

¹ «Директиви ВКП(б) и постановления Советского правительства о Народном образовании, Сборник документов (1917—1947 гг.), вып. 2», М.—Л., 1947, стор. 93.

² «Культурное строительство СССР (Статистический сборник)», М., 1956, стор. 216.

³ «КПРС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, ч. II (1924—1930)», К., 1954, стор. 591.

⁴ Д. Александров, Подготовка кадров без отрыва от производства, М., 1932, стор. 55.

⁵ Журн. «Кадри», 1931, № 5, стор. 23; С. М. Чагир, До питання про історію заводів-вузів на Україні, «Український історичний журнал», 1959, № 2, стор. 60—66.

вік, у втузі — 185 чоловік⁶. Підготовка спеціалістів на ХЕМЗ здійснювалася по трьох спеціальностях: електромашиннобудування, електроапаратобудування і холодна обробка металів. Навчальні плани окремих ступенів були побудовані так, що вищі ланки (технікум, втуз) комплектувалися учнями, які закінчили нижчий ступінь. Студенти втузу мали щомісяця три дні, повністю вільні для навчання. Заняття у ці дні становили сім годин на добу. В інші дні заняття провадилися тричі на шестиденку по чотири години.

Заводи-втузи мали винятково цінні виробничі контингенти учнів, яких не було у звичайних інститутах. У втузі Харківського електромеханічного заводу в 1934 р. навчалася 87,4% інженерно-технічних працівників (практиків) і 12,6% кваліфікованих робітників. За виробничим стажем вони розподілялися так: від 3 до 4 років — 18,5%, від 5 до 10 років — 53,4% і понад 10 років — 34,8% учнів. Переважна кількість тих, що навчалися у втузі, вже займала відповідальні інженерно-технічні пости на заводі. Так, з 60 студентів IV курсу 25 працювали інженерами, 12 — конструкторами, 6 — техніками⁷.

Другою перевагою заводів-втузів була можливість широкого використання лабораторій і виробничо-технічної бази великих підприємств з передовою технікою. При вивченні спеціальних дисциплін цехи заводів були ніби своєрідними лабораторіями, де учні на практиці засвоювали всі тонкощі інженерної справи. Студенти звичайних втузів цих можливостей не мали. І третій позитивний момент — використання як викладачів визначних спеціалістів — інженерів заводів. На Харківському електромеханічному заводі з 22 викладачів втузу 15 були працівниками заводу⁸. Внаслідок усього цього щодо виробничо-практичної і навіть теоретичної підготовки випускники заводів-втузів стояли не нижче, а часто й вище тих, які закінчили стаціонарні інститути.

В роботі підприємств-шкіл у період їх організації і становлення були й серйозні недоліки, зв'язані з відсутністю будь-якого досвіду в цій галузі. В основі навчального процесу заводів-втузів лежала ідея творчої роботи студентів на виробництві як невід'ємної частини навчання. Але програми та навчальні плани недостатньо забезпечували повну єдність теоретичної і практичної підготовки. Дві головні лінії — наука і виробництво — проходили паралельно, кожна сама по собі. Органічно вони були слабо злиті в єдиний процес формування спеціаліста, який досконало володів би майстерністю провідних професій. Студенти і викладачі брали недостатню участь у розв'язанні актуальних науково-дослідних проблем, зв'язаних із створенням нових зразків верстатів і машин, впровадженням прогресивних технологічних процесів. Учебний режим в українських заводах-втузах не був уніфікований і часто не забезпечував поєднання успішного навчання студентів з роботою на виробництві. ЦК КП(б)У у постановою «Про роботу заводів-шкіл на ХЕМЗі й Штергресі» (25 березня 1931 р.)⁹ і «Про завод-школу на ХЕМЗі» (22 квітня 1932 р.)¹⁰, викриваючи ці та інші недоліки, подавав партійним і профспілковим організаціям допомогу у налагодженні та поліпшенні роботи заводів-втузів.

В роки другої п'ятирічки підприємства-школи дали перші загопи інженерів і техніків, підготовлених у процесі напруженої роботи й успішного навчання. Завод-втуз Харківського електромеханічного заводу

⁶ Журн. «Высшая техническая школа», 1935, № 1, стор. 37.

⁷ Там же, стор. 38.

⁸ «Генератор» (щоденна газета ХЕМЗ-ВТУЗу ім. Сталіна) від 11 березня 1936 р.

⁹ Журн. «Кадри», 1931, № 5, стор. 41–42.

¹⁰ Журн. «Кадри», 1932, № 8, стор. 33.

ім. Сталіна до березня 1936 р.—шестиріччя свого існування — зробив три випуски спеціалістів. Він підготував 44 висококваліфікованих інженери і 62 техніки. На 1 липня 1936 р. в усіх відділеннях заводу-вузу продовжували навчання ще 706 чоловік¹¹.

Студенти з робітничої молоді проявляли в навчанні високу організованість, дисципліну і виняткову наполегливість. Ось один з багатьох прикладів. Вихованець дитячого будинку Абрамов у 1926 р. вступив у гурток ліквідації технічної неписьменності, згодом учився на профтехкурсах, у 1931 р. закінчив технікум заводу-вузу на ХЕМЗі, а в 1932 р. став студентом вузу¹². Колишній безпритульний здобув вищу освіту і став кваліфікованим інженером-електриком.

У заводах-вузах здобували спеціальну освіту не тільки молодь, а й представники старшого покоління. Так, використовуючи різні форми навчання, малописьменний робітник Козловський виріс до техника. Партійна організація Харківського електромеханічного заводу-вузу, залучаючи до навчання передовиків виробництва, широко пропагувала ці приклади серед робітників.

Створення вузів і технікумів на виробництві мало важливе значення не тільки для формування і поповнення рядів виробничо-технічної інтелігенції з робітничого класу, а й відіграло важливу роль у зміцненні трудової дисципліни, підвищенні продуктивності праці, поліпшенні ідейно-політичного виховання робітників. Надаючи великого значення підготовці кадрів спеціалістів без відриву від виробництва, товариш М. С. Хрущов у промові на XIII з'їзді ВЛКСМ говорив: «Вважаю, що слід було б подумати про відновлення роботи заводів-вузів. У минулому це дало непогані результати, і в народному господарстві країни працює чимало інженерів, які дістали знання і дипломи спеціалістів таким шляхом. І треба сказати, що це у переважній більшості своїй дуже добрі інженери, досвідчені спеціалісти своєї справи»¹³.

Відповідно до Закону про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР, у вересні 1960 р. в Москві, Ленінграді, Пензі, Ростові-на-Дону та Дніпродзержинську відкрито заводи-вузи. Ці вищі навчальні заклади нового типу створені при найбільших і найпередовіших підприємствах як самостійні вищі технічні навчальні заклади. У сучасних умовах, коли життя ставить високі вимоги до підготовки висококваліфікованих спеціалістів, питання відновлення діяльності заводів-вузів набирає актуального значення. З тридцятих років, коли вперше в історії соціалістичного будівництва були створені підприємства-школи, в економіці нашої країни й культурно-технічному рівні радянського народу сталися величезні зміни. Ці зміни незмірно розширили сприятливі можливості для плідної діяльності заводів-вузів. На великих і технічно передових підприємствах країни є багато виробничників з відповідною загальноосвітньою підготовкою. 20 жовтня 1960 р. на мітингу трудящих Москви товариш М. С. Хрущов вказував, що серед радянських громадян, зайнятих фізичною працею, є 32% людей з середньою або навіть вищою освітою, в тому числі 39% серед робітників і 21% серед колгоспників¹⁴.

Заводи-вузи в сучасних умовах мають необмежені можливості для використання багатих виробничо-технічних досягнень підприємств,

¹¹ Газ. «Генератор» від 25 січня 1936 р.

¹² Журн. «Кадри», 1932, № 11—12, стор. 18.

¹³ М. С. Хрущов, Виховувати активних і свідомих будівників комуністичного суспільства. Промова на XIII з'їзді ВЛКСМ 18 квітня 1958 року, К., 1958, стор. 19—20.

¹⁴ М. С. Хрущов, Промова на мітингу трудящих Москви 20 жовтня 1960 року. Про роботу радянської делегації на XV сесії Генеральної Асамблеї ООН, газ. «Правда» від 21 жовтня 1960 р.

їх лабораторій з новітнім устаткуванням, їх передової техніки. До викладацької діяльності у цих навчальних закладах поряд з досвідченими науково-педагогічними силами залучено висококваліфікованих інженерів, конструкторів і новаторів виробництва. Мета заводів-втузів—на основі поєднання продуктивної праці з теоретичним навчанням готувати спеціалістів, здатних оволодіти передовою наукою і технікою, озброєних знанням наукового соціалізму, активних борців за побудову комуністичного суспільства. Поряд з підготовкою висококваліфікованих спеціалістів з працівників виробництва заводи-втузи мають підвищувати кваліфікацію інженерно-технічних працівників заводів, готувати наукові кадри через аспірантуру, проводити науково-дослідницьку роботу, популяризувати наукові й технічні знання, а також впроваджувати новітні досягнення науки і техніки у виробництво.

Завод-втуз ім. Арсенічева у Дніпродзержинську створено відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР від 13 січня 1960 р. на базі вечірнього металургійного інституту при металургійному заводі ім. Дзержинського¹⁵. Народження вузу нового типу робітничої молоді зустріла з великим задоволенням. Вона зразу побачила в ньому вищий навчальний заклад, що якнайкраще відповідає її інтересам і запитам. Стати першими студентами заводу-втузу побажали сотні молодих робітників споріднених за профілем промислових підприємств Дніпродзержинська та інших міст. Громадські організації заводів старанно відбирали кандидатів і посилали на навчання передових виробничників, які мають середню або середню спеціальну освіту. В 1960/61 навчальному році на перший курс прийнято 225 чоловік. Це майбутні інженери-металурги. Серед прийнятих до заводу-втузу 95% комуністів і комсомольців, активних громадських працівників та передовиків виробництва¹⁶. Крім того, на другому—шостому курсах вчиться 919 чоловік і на трирічному загальнотехнічному факультеті заводу-втузу—830 робітників¹⁷.

У наполегливій праці й навчанні зростають не тільки висококваліфіковані спеціалісти, а й виховуються люди майбутнього суспільства. Більшість втузівців бере активну участь в русі колективів і ударників комуністичної праці, є раціоналізаторами та винахідниками. Студент другого курсу член Дніпропетровського обкому КП України тов. Абрамов очолює одну з перших на заводі бригад комуністичної праці. Його бригада складається в основному з студентів заводу-втузу. Ця бригада під керівництвом науковців, удостоєних Ленінської премії в 1960 р., вперше почала застосовувати природний газ у доменному виробництві. Студент другого курсу металургійного факультету М. Лукашенко очолює бригаду комуністичної праці, бере участь у змаганні за безперебійну роботу печей¹⁸. Сім років тому, після демобілізації з Радянської Армії, В. Ф. Пильтяй прийшов на завод рядовим робітником-обрубником. Згодом йому довірили газове господарство. У 1959 р. він успішно закінчив втуз і став майстром доменної печі № 12. Йому присвоєно високе звання Героя Соціалістичної Праці. Тепер у бригаду комуністичної праці, очолювану В. Ф. Пильтяєм, послано для виробничої підготовки молодих робітників-студентів. Тут, у робітничому колективі, вони дістають справжній практичний гарт¹⁹.

¹⁵ Поточний архів Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти УРСР, спр. 1606.

¹⁶ Там же.

¹⁷ Газ. «Знамя Дзержинки» (орган парткому, завкому металургів і дирекції заводу ім. Дзержинського) від 2 листопада 1960 р.

¹⁸ Поточний архів Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти УРСР, спр. 1606.

¹⁹ Там же.

Велике значення у формуванні творчих інженерних навичок на заводі-втузі мають студентські науково-дослідні гуртки та конструкторські групи. Тільки в 1960 р. студенти під керівництвом наукових працівників та інженерів заводу виконали 15 дослідницьких робіт. І. І. Водоп'ян здійснив дослідження режиму роботи маніпулятора і кантувача блюмінга «1150» і довів, що можна збільшити швидкість, яка дасть змогу підвищити продуктивність стана. Машиніст автовкрана В. І. Зімін запропонував конструкцію зварного дишла для причепа до трактора «Беларусь»²⁰. Ці та інші раціоналізаторські пропозиції уже впроваджені у виробництво й дали великий економічний ефект. Можна було б навести ще чимало прикладів, які свідчать про перші успіхи студентів заводу-втузу у навчанні й праці.

Отже, в результаті величезної організаторської діяльності Комуністичної партії ще в роки другої п'ятирічки було досягнуто значних успіхів у здійсненні ленінської ідеї перетворення заводів, фабрик, електростанцій у своєрідні школи підготовки та перепідготовки кадрів. Створення заводів-втузів у наш час є знаменною подією в діяльності вищої школи. Вони покликані відіграти важливу роль у зміцненні зв'язку вищої школи з життям, з практикою комуністичного будівництва.

М. І. ГОРЛАЧ

РОЗВИТОК ТВОРЧОЇ ІНІЦІАТИВИ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ УКРАЇНИ В ПЕРІОД НАСТУПУ СОЦІАЛІЗМУ ПО ВСЬОМУ ФРОНТУ

Історія розвитку творчої ініціативи мас — це історія самовідданої героїчної боротьби робітничого класу і всіх трудящих СРСР за перемогу соціалізму. В ході соціалістичного змагання народжується нове ставлення до праці, формуються нові риси робітничого класу. І нині, коли радянський народ успішно будує комунізм, досвід перших ударних бригад, зустрічних промфінпланів, застосування госпрозрахунку має не тільки велике теоретичне, але й практичне значення. У багатій скарбниці творчої ініціативи мас робітничий клас черпає нині сили і натхнення для великих звершень. В. І. Ленін передбачав, що слідом за комуністичними суботниками творчість робітничого класу висуне в боротьбі за піднесення продуктивності праці нові форми виробничої активності і соціалістичного змагання, підкреслював необхідність своєчасної і рішучої підтримки народної ініціативи: «Справа в підтримці всіх і всіхляких паростків нового, з яких життя відбере найбільш життєздатні»²¹. Здійснюючи ленінські вказівки, Комуністична партія завжди з великою увагою ставилась до почину робітничого класу, спрямовувала діяльність громадських організацій і, насамперед, профспілок на дальший розвиток нових форм виробничої активності, що висувались творчістю мас.

Історії розвитку творчої ініціативи широких мас в період соціалістичної індустріалізації присвячено ряд праць радянських істориків, зокрема, книжки Г. Н. Євстаф'єва, Є. Єфременка, Р. П. Дадикіна, кандидатські дисертації В. Н. Довгопола, В. І. Белова, Л. І. Берліна, В. С. Ми-

²⁰ Поточний архів Міністерства вищої та середньої спеціальної освіти УРСР, спр. 1606.

²¹ В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 378.

хайлюка, В. П. Сидоренко та інші, окремі статті²². Проте далеко не всі питання цієї теми вивчено досить повно. Це, насамперед, торкається такого питання як висвітлення ролі профспілок України в розвитку творчої ініціативи мас. В книжці Г. Н. Євстаф'єва зібрано багатий фактичний і документальний матеріал, вперше в історичній літературі дається огляд, хоча в загальних рисах, розвитку форм виробничої активності мас від перших комуністичних суботників до руху новаторів в післявоєнний період. Проте автор майже зовсім не розкриває ролі радянських профспілок в розгортанні соціалістичного змагання. В монографії Р. П. Дадикіна детально висвітлено початок масового соціалістичного змагання в СРСР, розкрито його передумови і джерела. Автор побіжно торкається і діяльності профспілок, проте помилково твердить, що профспілки в період розгортання масового соціалістичного змагання не відіграли організуючої ролі в мобілізації мас на розв'язання важливих завдань виробництва. В змістовній в цілому праці Є. Єфременка зроблено спробу узагальнити розвиток соціалістичного змагання на Україні. Автор згадує і про профспілки, але не розкриває їх організуючої і мобілізуючої ролі в розвитку виробничої активності, не показує, що профспілки часто виступали ініціаторами багатьох цінних починань. В кандидатських дисертаціях і статтях дослідники роблять узагальнення багатого досвіду соціалістичного змагання на Україні, показують джерела розвитку творчої ініціативи робітничого класу, але знову таки лише в загальних рисах висвітлюють діяльність профспілок, не аналізують набутого ними досвіду соціалістичної організації праці.

В даній статті автор робить спробу висвітлити розвиток творчої активності робітничого класу України в період розгорнутого наступу соціалізму по всьому фронту, на конкретних фактах розкрити роль профспілок у розвитку нових форм соціалістичної організації праці.

Прийнятий в квітні 1929 р. XVI Всесоюзною партконференцією п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР був втіленням генеральної лінії Комуністичної партії на соціалістичну індустріалізацію країни. Основне завдання першої п'ятирічки полягало в створенні власної технічної бази і, зокрема, важкої індустрії для соціалістичного перетворення народного господарства СРСР²³.

Здійснення історичних завдань першого п'ятирічного плану, а також виняткова напруженість темпів будівництва вимагали мобілізації всіх сил робітничого класу і його масових організацій, насамперед, профспілок, які повинні були активніше і безпосередньо включитися в господарське і культурне будівництво, повернутися лицем до виробництва. Проведений в кінці 1928 — на початку 1929 р. з ініціативи газети «Прав-

²² Г. Н. Евстафьев, Социалистическое соревнование — закономерность и движущая сила экономического развития советского общества, М., 1952; Є. Єфременко, Могутній засіб організації активності мас, К., 1959; Р. П. Дадикін, Начало массового социалистического соревнования в промышленности СССР, М., 1954; В. Н. Довгопол, Борьба шахтеров Донбасса за уголь в год великого перелома (1928—1929 год), Харьков, 1953; В. И. Белов, Борьба Коммунистической партии за развертывание социалистического соревнования в промышленном строительстве в годы первой пятилетки, Л., 1956; В. П. Сидоренко, Возникновение и развитие массового социалистического соревнования на Украине в 1929 году, К., 1956; А. И. Эпштейн, Борьба рабочего класса машиностроительной промышленности Украины за досрочное выполнение первой пятилетки, Харьков, 1955; И. Ю. О д у х а, ВКП(б) в борьбе за развитие социалистического соревнования рабочего класса в годы первой пятилетки, К., 1954; А. П. Тараканова, Борьба Коммунистической партии Советского Союза за развитие социалистического соревнования в промышленности в годы первой пятилетки (на материалах Днепропетровщины и Запорожья), К., 1955, та ін.

²³ «Пятилетний план народнохозяйственного строительства СССР», т. III, М., 1929, стор. 133—134.

да» з участю профспілок Всесоюзний огляд роботи виробничих нарад і комісій сприяв підвищенню виробничої активності робітничого класу, став могутнім засобом мобілізації трудящих на боротьбу за поліпшення кількісних і якісних показників роботи, соціалістичну раціоналізацію виробництва і підвищення продуктивності праці. За період огляду на підприємствах України тільки по спілці гірників було внесено близько 6 тис. і по спілці металістів 4 тис. раціоналізаторських пропозицій²⁴. Багато робітників, які раніше не брали участі у виробничих нарадах, включалися в їх роботу. Цілий ряд бригад і груп заявляли про добровільне підвищення норм виробітку, включались у боротьбу за режим економії, зниження собівартості і поліпшення якості продукції²⁵. Огляд сприяв розгортанню творчої активності мас.

На Україні ще в перші роки індустріалізації за прикладом робітників Ленінграда, Москви та інших промислових центрів країни створювались виробничі бригади, які переходили на ударні темпи роботи²⁶. Проте рух ударників не став масовим. Першим ударникам доводилось переборювати опір відсталих, малосвідомих робітників, які, боячись зниження розцінок і збільшення норм виробітку, нерідко виступали проти створення ударних груп, юнацьких артилей і комун²⁷.

Прийнята в січні 1929 р. постанова ЦК ВКП(б) «Про завдання вугільної промисловості Донбасу» дала могутній поштовх розвитку творчої активності робітничого класу України. У відповідь на цю постанову багато шахт Донбасу розгорнули між собою змагання, в яке включались не тільки колективи шахт, а й колективи підприємств інших галузей промисловості. Під час обговорення постанови ЦК партії колективи московського заводу «Геофизик», Ленінградського заводу ім. Карла Маркса та інших звернулись до шахтарів Донбасу з закликом зміцнити трудову дисципліну, підвищити продуктивність праці, підняти видобуток вугілля. Тоді ж Вища Рада народного господарства СРСР, врахувавши важливість широкого розповсюдження передового досвіду ударних бригад у промисловості, видала наказ, в якому запропонувала всіляко сприяти і допомагати в роботі існуючих і в організації нових ударних бригад, ставлячи перед ними певні завдання²⁸.

Важливу роль у розгортанні соціалістичного змагання і руху передових робітників відіграла опублікована 20 січня 1929 р. в газеті «Правда» стаття В. І. Леніна «Як організувати змагання?». Закладені в ній великі ідеї соціалістичного змагання були з величезним піднесенням і захопленням сприйняті трудящими. Газета «Комсомольская правда» звернулася до всієї молоді країни з закликом організувати всесоюзне змагання за зниження собівартості і поліпшення якості продукції. Робітничий клас України палко підтримав цей заклик. У січні—березні у соціалістичне змагання включилися шахтарі Горлівки, Ірміно, Кадіївки, Красного Луча, Луганського, Артемівського округів та інших районів Донбасу. Слідом за шахтарями у змагання включились металурги При-

²⁴ Центральний державний архів Жовтневої революції та соціалістичного будівництва СРСР (далі — ЦДАЖР СРСР), ф. 5451, оп. 13, спр. 242, арк. 11.

²⁵ Там же, спр. 240, арк. 170.

²⁶ Партархів Інституту історії партії ЦК КП України (далі — ПА ІІІ ЦК КП України), ф. 7, оп. 1, од. зб. 362, арк. 80.

²⁷ Юнацькі артилі, виробничі комуні створювались переважно з комсомольців і молоді, які брали високі зобов'язання: перевищувати норми виробітку, давати продукцію високої якості. Крім того, кожен член юнартілі чи комуні зобов'язувався не робити прогулів, бути зразком на виробництві. Отже, юнартілі, виробничі комуні були по суті першими ударними колективами.

²⁸ «Политический и трудовой подъем рабочего класса СССР (1928—1929 гг.)», Сборник документов», М., 1956, стор. 188—191, 195, 196, 127.

дніпров'я, машинобудівники Харкова, Києва, Миколаєва та інших районів²⁹.

Широкий розмах творчої ініціативи робітничого класу України на початку 1929 р. спростовує неправильне твердження Є. Рефердера про те, що соціалістичне змагання почало розгортатися на Україні лише з квітня — після того, як на початку квітня II пленум Всеукраїнської ради профспілок (ВУРПС) звернувся до всіх робітників і робітниць, інженерно-технічних працівників із зверненням про розгортання соціалістичного змагання³⁰.

Соціалістичне змагання, розгортаючись дедалі ширше, охопило й інші галузі промисловості. На початку березня 1929 р. колектив «Красного выборжца» звернувся до всіх робітників країни із закликом розгорнути змагання за підвищення продуктивності праці, зміцнення трудової дисципліни і зниження собівартості продукції³¹. Звернення красновиборжців палко підтримали металурги і шахтарі Донбасу. Робітники передових шахт Луганська і Сталіно в березні перевиконали виробничі програми по видобутку вугілля³². Металурги Дніпропетровська уклали між собою господарсько-політичні договори. Цими договорами було охоплено 58 тис. робітників. Десятки ударних бригад і колективів створили робітники Харкова, Миколаєва, Одеси, Києва та інших промислових районів України³³. Розвиток змагання і проведення великої масово-виховної роботи серед трудящих сприяли зміцненню трудової дисципліни, підвищенню продуктивності праці. Наприклад, по тресту «Донвугілля» за січень — березень прогули скоротились з 12 до 8%, а продуктивність праці зросла на 8—9%³⁴.

Перші успіхи, досягнуті на Україні у розгортанні змагання, ще не означали, що все було зроблено в цьому напрямку. Багато профспілкових організацій підприємств Донбасу та інших промислових районів на початку виникнення змагання були захоплені зненацька і виявились нездатними очолити творчу ініціативу робітників. Більше того, ряд профспілкових організацій Артемівського, Луганського, Полтавського, Одеського округів, посилаючись на відсутність директив зверху, намагались перекласти все керівництво змаганням на комсомол. З боку окремих профспілкових органів у ставленні до змагання проявились бюрократизм, косність, інертність. Тому в початковий період розвитку змагання для керівництва ним з ініціативи робітників і при підтримці партійних і комсомольських організацій створювалися спеціальні комісії, штаби, п'ятірки, трійки. Комісії і штаби створювалися при окружках партій та редакціях газет. До їх складу входили переважно представники партійних, профспілкових і комсомольських організацій, редакцій газет. На Україні керівництво змаганням спочатку здійснювало оргбюро ЦК КП(б)У та «Комітет керівництва», створений з

²⁹ «Политический и трудовой подъем рабочего класса СССР (1928—1929 гг.)», стор. 193; «Рабочая газета» від 31 січня, 16 лютого 1929 р.; газ. «Кочегарка» (орган Артемівського окружного КП(б)У, окрвиконкому і окрпрофради) від 7 лютого 1929 р.; Центральний державний архів Жовтневої революції та соціалістичного будівництва Української РСР (далі — ЦДАЖР УРСР), ф. 2605, оп. 3, спр. 300, арк. 131; газ. «Луганская правда» (орган Луганського окружного КП(б)У, окрвиконкому і окрпрофради) від 12 березня 1929 р.; газ. «Диктатура труда» (орган Сталінського окружного КП(б)У, окрвиконкому і окрпрофради) від 7 березня 1929 р.

³⁰ Е. Рефердер, Социалистическое соревнование в годы первой сталинской пятилетки, журн. «Вопросы истории», 1950, № 8, стор. 81.

³¹ Газ. «Правда» від 5 березня 1929 р.

³² ЦДАЖР УРСР, ф. 2602, оп. 1, спр. 398, арк. 47, 50.

³³ ЦДАЖР УРСР, ф. 5451, оп. 13, спр. 240, арк. 11—14.

³⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 2602, оп. 1, спр. 378, арк. 48, 51.

представників господарських, профспілкових та інших громадських організацій³⁵. Згодом до керівництва змаганням партійні організації почали більше залучати профспілки³⁶.

Важливе значення у розвитку соціалістичного змагання на Україні мали рішення XVI Всесоюзної партійної конференції і Другої конференції КП(б)У (квітень 1929 р.), постанова ЦК ВКП(б) «Про соціалістичне змагання фабрик і заводів» (9 травня 1929 р.), які поставили перед партійними, профспілковими і комсомольськими організаціями завдання повсякденно здійснювати авангардну роль на виробництві, виступати організаторами творчої активності мас на всіх ділянках господарського і культурного будівництва. XVI Всесоюзна партійна конференція прийняла звернення до всіх трудящих Радянського Союзу, в якому закликала організувати соціалістичне змагання за успішне виконання народногосподарських планів, підвищення продуктивності праці, зниження собівартості продукції³⁷.

Успішне здійснення профспілками поставлених Комуністичною партією завдань соціалістичної індустріалізації було можливе лише при умові повного розгрому і вигнання з профспілок правих капітулянтів. II пленум ВЦРПС (травень 1929 р.), який обговорив підсумки квітневого (1929 р.) пленуму ЦК ВКП(б) і XVI партійної конференції, а також питання про соціалістичне змагання, схвалив рішення квітневого пленуму ЦК про зняття з роботи у ВЦРПС правих капітулянтів. Секретарем ВЦРПС було обрано стійкого більшовика-ленінця М. М. Шверника. Пленум накреслив шляхи перебудови діяльності профспілок відповідно до завдань соціалістичного будівництва.

У травні — червні 1929 р. на підприємствах України за рішенням ВУРПС було ліквідовано всі штаби і комісії по керівництву змаганням, і замість них безпосереднє керівництво змаганням почали здійснювати фабзавкоми.

У процесі боротьби за перетворення в життя величних планів індустріалізації на підприємствах створювались нові ударні бригади, виникали ударні цехи, підприємства. Влітку на Дніпропетровському металургійному заводі ім. Петровського змагання розгорнулось під лозунгом: «Ліквідувати прогули, знизити собівартість продукції, підвищити продуктивність праці». Тут були створені спеціальні рейдові бригади по виявленню прогульників, проводились показові товариські суди. Це сприяло поліпшенню трудової дисципліни і значному скороченню прогулів. Учасники рейду зібрали понад 130 пропозицій, спрямованих на поліпшення організації і підвищення продуктивності праці³⁸. На Кам'янському вагонобудівному заводі ім. «Правди» для своєчасного виконання замовлень Дніпробуду були створені ударні цехи³⁹.

Високо підняли прапор змагання шахтарі Донбасу. В Сталінському, Артемівському, Луганському та інших округах десятки колективів шахт переходили на ударні темпи роботи. Так, на шахті № 1, Боково-Хрустального рудоуправління, Артемівського округу, спочатку багато забобів відставали по видобутку вугілля; за роботу щоденно не виходило 20—21% гірників, слабо було організовано і змагання. У червні партійна і профспілкові організації на всі вирішальні ділянки видобутку ву-

³⁵ Газ. «Комуніст» (орган ЦК КП(б)У) від 26 березня 1929 р.

³⁶ Газ. «Комуніст» від 3 квітня 1929 р.

³⁷ «КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. II, К., 1954, стор. 585; «Политический и трудовой подъем рабочего класса СССР (1928—1929 гг.)», стор. 257.

³⁸ «Робітнича газета пролетар» від 17 вересня 1929 р.

³⁹ Газ. «Комуніст» від 10 серпня 1929 р.

гілля направили кращих виробничників і профактивістів, які особистим прикладом запалювали шахтарів на виконання виробничих завдань. Профспілкові активісти провадили велику масово-роз'яснювальну роботу серед шахтарів, вели рішучу боротьбу проти порушників трудової дисципліни. Було проведено три показові товариські суди над прогульниками та порушниками трудової дисципліни. Все це сприяло активізації соціалістичного змагання⁴⁰.

2 вересня за прикладом лєнінградців на багатьох підприємствах і шахтах України профспілкові організації провели «День індустріалізації», який перетворився у величезний масовий суботник⁴¹. За даними ВУКу металістів, у «День індустріалізації» на підприємствах Дніпропетровська було створено 246 нових ударних бригад, Харкова — 112 ударних груп і 59 ударних бригад, Одеси — 97 ударних бригад⁴². Десятки і сотні нових ударних бригад, юнацьких артилей і комун було організовано на шахтах Донбасу. Весь заробіток робітники відраховували у фонд індустріалізації.

У вересні — листопаді за рішенням ВЦРПС на підприємствах проводилась масова перевірка соціалістичного змагання⁴³.

Для перевірки змагання і виконання договорів профспілкові організації в кожному цеху, зміні і відділі створювали робітничі бригади, а для узагальнення підсумків роботи — спеціальні тимчасові контрольні комісії. Починаючи з листопада на підприємствах відбувалися виробничі конференції, на яких підводились підсумки виконання господарсько-політичних договорів і виробничої діяльності підприємств. Для подання практичної допомоги профспілковим організаціям в перевірці змагання ВЦРПС направила на Україну 142 керівних профпрацівники. ВУРПС в свою чергу направила на підприємства і будови понад 100 профпрацівників і запропонувала окружним радам і відділенням профспілок створити перевірочні бригади з профпрацівників і направити їх на підприємства. ВУРПС вважала за необхідне залучити до цієї роботи комсомольські та інші громадські організації⁴⁴.

Перевірка змагання і виконання господарсько-політичних договорів сприяла підвищенню виробничої активності мас і зосередила увагу профспілок на питаннях поліпшення керівництва змаганням і рухом ударників. Представник бригади ВЦРПС у доповідній записці про перевірку результатів на кіровоградському машинобудівному заводі «Червона Зірка» писав: «Я сам недавно прийшов від верстата і вражений небаченим піднесенням робітників. Зараз нема на заводі куточка, де б не говорилось про п'ятирічку, про недоліки і помилки, що зустрічаються на шляху її виконання. Нема цеху, який би не був зайнятий великою організаторською роботою по підготовці до оголошення свого цеху ударним»⁴⁵. На Дніпропетровському металургійному заводі ім. Дзержинського під час перевірки від робітників надійшло 646 цінних пропозицій, спрямованих на поліпшення виробництва і організації праці. Пожвавилась діяльність виробничих нарад⁴⁶.

В ході перевірки змагання з ініціативи профспілкових та комсомольських організацій на багатьох підприємствах для молодіжних удар-

⁴⁰ ЦДАЖР УРСР, ф. 2602, оп. 1, спр. 86, арк. 63, 67; «Робітнича газета пролетар» від 8 серпня 1929 р.

⁴¹ Газ. «Правда» від 3 вересня 1929 р.

⁴² ЦДАЖР УРСР, ф. 2595, оп. 1, спр. 2296, арк. 47—48.

⁴³ Газ. «Труд» (орган ВЦРПС) від 6 вересня 1929 р.

⁴⁴ ЦДАЖР СРСР, ф. 5451, оп. 13, спр. 318, арк. 1; журн. «Вісник профруху України» (орган ВЦРПСу і ВУКів спілок), 1929, № 20, стор. 7.

⁴⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 3, спр. 299, арк. 18.

⁴⁶ Журн. «Вісник профруху України», 1929, № 23, стор. 36—37.

них бригад складалися інструкції, в яких визначалися їх завдання⁴⁷. На ряді підприємств Харкова, Києва, Одеси, Миколаєва, Херсона з ініціативи профспілкових та комсомольських осередків складалися і розповсюджувалися листівки та пам'ятки молодих ударників⁴⁸. У матеріалах ВУРПСу відзначалося, що кількість залучених робітників у внутрізаводське змагання на Україні в результаті перевірки збільшилася з 10—30% до 40—50%⁴⁹. На кінець 1929 р. на підприємствах України (за неповними даними) налічувалось близько 150 тис. ударників, у тому числі на шахтах Донбасу — понад 25 тис., на підприємствах Харкова і Дніпропетровська — 35 тис.⁵⁰ Зростала кількість ударних бригад, змін, а потім і ударних цехів і заводів. Тільки в період перевірки змагання на шахтах Донбасу було створено 256 ударних бригад⁵¹. Особливість масового соціалістичного змагання полягала в тому, що воно відразу і глибоко охопило весь процес праці, знаменувало собою корінний перелом не тільки в поглядах людей на працю, але й у самій організації праці.

Важливою віхою у розвитку соціалістичного змагання був I Всеоюзний з'їзд ударних бригад, який відбувся 5—10 грудня 1929 р. в Москві. На підприємствах і будовах Радянської України розгорнулася активна боротьба за право бути делегатом з'їзду. Першим на Україні одержав право послати на з'їзд делегатів Харківський машинобудівний завод «Серп і молот», другим — колектив Дніпропетровського металургійного заводу ім. Петровського. У жовтні — листопаді скрізь відбулися окружні конференції та з'їзди ударних бригад⁵². I Всесоюзний з'їзд ударних бригад підвів підсумки розвитку змагання і узагальнив певний досвід ударництва. На з'їзді в центрі уваги стояли питання раціоналізації виробництва, поліпшення організації праці і методів роботи, зниження собівартості і підвищення якості продукції.

У січні 1930 р. з метою ширшого розгортання соціалістичного змагання і мобілізації зусиль робітничого класу на ліквідацію проривів у виконанні планів в окремих важливих галузях промисловості ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ оголосили ленінський призов до нових ударних бригад. ЦК партії схвалив цю ініціативу і підкреслив, що профспілки повинні забезпечити широкий розвиток змагання⁵³. Всеукраїнська рада і республіканські комітети профспілок звернулися із закликом перетворити змагання тисяч у змагання мільйонів. Для подання практичної допомоги в розгортанні змагання на підприємства було відряджено понад 200 профспілкових працівників і спеціалістів⁵⁴. На підприємствах і будовах профспілки проводили масово-роз'яснювальну роботу, організовували виробничі і технічні конференції, зльоти ударників, на яких обговорювали підсумки господарської діяльності підприємств, накреслювали заходи по ліквідації недоліків у розвитку змагання й ударництва.

З ініціативи профспілкових організацій і самих робітників на багатьох підприємствах Донбасу, Придніпров'я, Харкова, Києва, Одеси, Миколаєва та інших промислових районів у дні ленінського призову

⁴⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 3, спр. 346, арк. 27—28.

⁴⁸ Там же, спр. 348, арк. 31, 33; спр. 349, арк. 43, 45—46, 55.

⁴⁹ ЦДАЖР СРСР, ф. 5451, оп. 13, спр. 253, арк. 116—117.

⁵⁰ Там же, спр. 271, арк. 43—44.

⁵¹ Є. Єфременко, назв. праця, стор. 55.

⁵² ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 3, спр. 351, спр. 352 (Матеріали окружних з'їздів ударних бригад).

⁵³ Журн. «Лицем до виробництва» (орган ВУРПС, ВУКів спілок та ХОРПС), 1930, № 33, стор. 2.

⁵⁴ ЦДАЖР СРСР, ф. 5451, оп. 14, спр. 295, арк. 161.

створювались ударні бригади по поліпшенню якості і зниженню собівартості продукції, по боротьбі з втратами, браком, прогулами та ін. Ударні бригади, а потім і колективи цехів, підприємств брали на себе підвищені зобов'язання по достроковому виконанню виробничих планів. На Одеському заводі ім. Старостіна 256 ударників добровільно знизили собі розцінки на 15%, на Миколаївському суднобудівному заводі 18 ударних бригад підвищили норми виробітку і знизили розцінки на 15—20%⁵⁵.

За даними ВУРПСу, на 5 березня профспілки залучили до ударних бригад 257 588 робітників, майже 30% всієї їх кількості. Найбільше робітників було залучено в ударні бригади на підприємствах Луганського округу — 37,7 тис., Сталінського — 33,6 тис., Київського — 33,1 тис., Дніпропетровського — 22,6 тис. та Одеського — 21,5 тис. Це майже в два рази більше, ніж було залучено у змагання до початку ленінського призову до ударних бригад⁵⁶.

У відповідь на ленінський призов багато колективів ставили перед собою завдання: перевести цех, підприємство на ударні темпи роботи, ліквідувати відставання. За даними ВУКу металістів, у березні на 42 металургійних і машинобудівних заводах 113 цехів, в яких було зайнято понад 17 тис. робітників, перейшли на ударні темпи роботи. За даними ВУКу хіміків, на хімічних підприємствах у період ленінського призову колективи 80 цехів оголосили себе ударними. Понад 120 підприємств харчової промисловості України в дні ленінського призову перейшли на ударні темпи роботи⁵⁷. Наприкінці квітня ВУРПС і ВУКи спілок підвели підсумки ленінського призову до ударних бригад. Число ударників на підприємствах важкої промисловості за час його проведення подвоїлось, а в легкій і харчовій промисловості — потроїлось⁵⁸.

З метою закріплення досягнутих успіхів у розгортанні змагання і виконанні виробничих планів за рішенням ВУРПС з 15 березня по 30 квітня на підприємствах України проводилась самоперевірка — огляд виконання підприємствами планів і ходу соціалістичного змагання і ударництва⁵⁹. В період огляду профспілкові організації провели широку масово-роз'яснювальну роботу. Краснолуцький окружком профспілки гірників провів на шахтах 420 загальних зборів, в яких взяло участь понад 24 тис. робітників і спеціалістів⁶⁰. Сталінський окружком металістів провів 395 зборів, у яких взяли участь близько 40 тис. робітників⁶¹. Проте в перші дні огляду-перевірки ряд ВУКів не забезпечили керівництва оглядом, не подали практичної допомоги низовим організаціям, захоплювались парадністю, перевірку проводили без участі широких мас, зводили її в ряді випадків до реєстрації фактів і т. д. ВУРПС своєчасно вжила заходів по усуненню недоліків в організації огляду. На місця було відряджено 250 профспілкових працівників, які подали активну допомогу у налагодженні перевірки⁶².

В ході перевірки профспілкові організації приділяли більше уваги широкій пропаганді виробничих планів, укладенню договорів, організації обліку підсумків змагання, а також популяризації досвіду удар-

⁵⁵ ЦДАЖР СРСР, ф. 5451, оп. 14, спр. 295, арк. 161, 163; журн. «Лицем до виробництва», 1930, № 6, стор. 16.

⁵⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 3, спр. 698, арк. 127—128.

⁵⁷ ЦДАЖР СРСР, ф. 5451, оп. 14, спр. 298, арк. 75.

⁵⁸ «Матеріали к отчету ВЦСПС IX съезду профсоюзов СССР», М., 1931, стор. 25; ЦДАЖР СРСР, ф. 5451, оп. 15, спр. 298, арк. 73.

⁵⁹ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 4, спр. 619, арк. 17—18.

⁶⁰ ЦДАЖР СРСР, ф. 5451, оп. 14, спр. 295, арк. 161 зв.

⁶¹ Там же, арк. 162.

⁶² Журн. «Лицем до виробництва», 1930, № 8, стор. 24.

них бригад. Уже на початку квітня огляд набрав масового характеру. На Дніпропетровському металургійному заводі ім. Петровського, Харківському електромеханічному заводі, швейній фабриці ім. Тинякова, на Миколаївському суднобудівному і Запорізькому машинобудівному заводах та інших в огляді брав участь кожний третій робітник⁶³. Проведена профспілковими організаціями перевірка виконання виробничих планів, ходу соціалістичного змагання і розвитку ударництва відіграла велику роль у закріпленні новостворених ударних бригад, у конкретизації зобов'язань. За вказівкою ЦК КП(б)У Всеукраїнська рада і всеукраїнські комітети профспілок спільно з ВРНГ України посилили оперативне керівництво соціалістичним змаганням.

У процесі боротьби за дострокове виконання народногосподарських планів першої п'ятирічки дедалі більше зростала армія ударників, виникали нові форми соціалістичного змагання.

У дні підготовки до XVI з'їзду ВКП(б) виникли наскрізні ударні бригади і громадські буксири. Ініціаторами наскрізних ударних бригад виступили робітники Ростовського заводу сільськогосподарських машин, які для своєчасного забезпечення випуску тракторних сівалок і досягнення ритмічності в роботі створили наскрізну ударну бригаду, що охоплювала всі ланки технологічного процесу виробництва⁶⁴.

Почин росієльмашівців знайшов палкий відгук на підприємствах України. Вперше на Україні наскрізні ударні бригади виникли на Дніпровському металургійному заводі ім. Дзержинського. Тут у рейкобалочному цеху затримувалось виробництво матеріалів, необхідних для інших цехів. Тоді за пропозицією старого кадровика-комуніста П. І. Нікуліча створили наскрізну бригаду з робітників рейкобалочного і середньосортного цехів. З метою ліквідації вузьких місць бригада встановила тісний зв'язок з усіма цехами і стежила, щоб продукція ніде не затримувалась. Вона добилась ритмічної подачі вугілля, піску та інших допоміжних матеріалів, які раніше через погану роботу транспортного цеху постачались несвоєчасно. Про свою роботу бригада щоденно інформувала цехком, а в кінці декади звітувала на виробничій нараді. До з'їзду бригада Нікуліча виконала виробничу програму на 123%, добилась підвищення продуктивності праці на 24,5% і зниження собівартості продукції на 17,3%. За її прикладом у цехах було створено ще 14 наскрізних бригад⁶⁵.

Наскрізні ударні бригади були створені на харківському машинобудівному заводів «Серп і молот»⁶⁶, Сталінському, Макіївському, Єнакіївському та інших металургійних заводах, на Харківських паровозобудівному та електромеханічному, Миколаївському суднобудівному, київському заводі «Ленінська кузня» та багатьох інших підприємствах, Дніпробуді, Тракторобуді. Уміло організували роботу комсомольці Дніпробуду. В напружений період відповідальних бетонних робіт на відстаючих ділянках від початку до кінця бетонування діяли наскрізні бригади комсомольців-ударників. Такий метод роботи на Дніпробуді називали «комсомольським процесом». Наскрізні ударні бригади створювались і на шахтах Донбасу⁶⁷.

Широке розповсюдження набрали наскрізні ударні бригади на підприємствах легкої і харчової промисловості України. Так, Кременчуцька

⁶³ ЦДАЖР СРСР, ф. 5451, оп. 14, спр. 295, арк. 161, 166.

⁶⁴ Газ. «Правда» від 10 червня 1930 р.

⁶⁵ ЦДАЖР СРСР, ф. 5451, оп. 14, спр. 295, арк. 7.

⁶⁶ «Молотарка» (п'ятиденна газета робітників і службовців Харківського заводу «Серп і молот») від 19 серпня 1930 р.

⁶⁷ ПА ІП ЦК КП України, ф. 1, оп. 10, од. зб. 546, арк. 24.

панчішна фабрика тривалий період відставала з виконанням виробничих планів. У дні підготовки до XVI з'їзду партії з ініціативи профуповноваженого С. Ф. Панченка було створено наскрізні ударні бригади, які охоплювали весь технологічний процес. Це сприяло поліпшенню організації праці. Уже в червні — липні колектив ліквідував відставання і добився виконання плану на 101,3%. Змаганням було охоплено 98% робітників. Значних успіхів добивались наскрізні ударні бригади на швейних та взуттєвих фабриках Харкова, Києва, Одеси⁶⁸.

За даними ВУКу харчовиків, на підприємствах харчової промисловості України в червні—серпні було створено 86 наскрізних ударних бригад, а також залучено до рядів ударників 62% всіх робітників⁶⁹.

За неповними даними, вже на кінець 1930 р. на Україні налічувалось близько 600 наскрізних ударних бригад, які об'єднували понад 20 тис. робітників⁷⁰. Наскрізні бригади створювались і в 1931 р. Вони вдосконалювались, в організацію їх праці вводилося багато нових форм і методів, в окремих випадках вони охоплювали не тільки різні цехи одного заводу, а й суміжні заводи, розширюючи і поглиблюючи виробничо-технічний зв'язок між ними.

У першій половині 1930 р. в тяжкому прориві опинився Донбас. Значна частина шахт не виконувала виробничої програми, недодавала десятки тисяч тонн палива країні. Це сталося, зокрема, тому, що на шахтах не було достатньої кількості постійних кадрів робітників. Здебільшого тут працювали сезонники. Слабо була забезпечена і механізація робіт. Прорив у Донбасі негативно відбивався на всьому народному господарстві.

На заклик Комуністичної партії ліквідувати прорив з новою силою розгорнулося соціалістичне змагання. У травні на шахтах Донбасу широкого розмаху набрав рух громадського буксиру. Його ініціатором став слюсар-комуніст П. Афанасенко з шахти ім. Артема, який запропонував взяти на буксир відстаючу шахту ім. Жовтневої революції. Цю пропозицію підтримали партійний осередок і шахтком. «Буксирники» на практиці показували як треба знаходити і усувати недоліки. Артемівці внесли і допомогли реалізувати близько 400 пропозицій, спрямованих на поліпшення організації роботи. Це допомогло ліквідувати відставання шахти⁷¹. «Артемівці, — писали в рапорті XVI з'їзду партії робітники шахти ім. Жовтневої революції, — допомогли нам стати на ноги. Ми довели добовий видобуток до тисячі тонн замість 700 і менше тонн, що їх видобували раніше... Завдяки допомозі артемівців ми зуміли добитися значного перелому в настроях робітників, змогли виявити і вигнати з виробництва багатьох опортуністів, злісних рвачів і шкурників...»⁷².

Цінний почин артемівців знайшов широке розповсюдження на інших шахтах і підприємствах України. За даними сектора виробництва і зарплати ВУРПС, у 1930 р. понад 560 передових підприємств України допомогли ліквідувати відставання 1257 підприємств, у 1931—1932 рр. передові підприємства України допомогли ліквідувати відставання більш як 2500 колективам заводів і фабрик⁷³.

У ході розвитку змагання значно підвищувалась роль внутрізавод-

⁶⁸ Журн. «Лицем до виробництва», 1930, № 19, стор. 8.

⁶⁹ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 5, спр. 738, арк. 45—46.

⁷⁰ М. Ч у в ы р и н, Профсоюзы Украинны на социалистической стройке, М., 1931, стор. 18.

⁷¹ Газ. «Пролетар» від 17 травня 1930 р.

⁷² Газ. «Правда» від 20 червня 1930 р.

⁷³ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 5, спр. 1125, арк. 14, 25—26.

ського і, особливо, оперативного планування. З допомогою виробничих нарад і виробничих комісій профорганізації збирали і реалізовували робітничі пропозиції, спрямовані на більш повне використання потужностей і резервів підприємств. Однією з важливих форм забезпечення справжньої участі робітників у плануванні і керівництві виробництвом було зустрічне планування. Суть зустрічного планування полягала в тому, що складений на заводі план детально обговорювався і перевірявся робітниками безпосередньо на виробництві. Передові робітники виявляли нові, невраховані резерви і виробничі можливості і висували пропозиції, спрямовані на збільшення виробничої програми, підкріплюючи ці пропозиції підвищеними зобов'язаннями.

Ініціаторами зустрічного планування були робітники Ленінградського машинобудівного заводу ім. Карла Маркса (липень 1930 р.), Дніпровського металургійного заводу ім. Дзержинського і вагонобудівного заводу ім. «Правди» (серпень 1930 р.). На Дніпропетровському заводі ім. Петровського під час розробки зустрічного плану профспілкова організація провела велику роботу по вивченню і виявленню резервів виробництва. З ініціативи цехкомів і профактиву було складено 15 тис. паспортів технічного устаткування. Це дало можливість виявити значні резерви раціонального використання устаткування. Крім того, робітники внесли 1812 пропозицій по раціоналізації виробництва та механізації процесів. Внаслідок проведеної профспілковою організацією роботи по підготовці зустрічного плану дніпропетровські металурги збільшили виробничі завдання заводу на 25% ⁷⁴. Борючись за виконання зустрічних промфінпланів 1931 р., колективи Дніпробуду, Тракторобуду, машинобудівного заводу «Серп і молот», електромеханічного (Харків), паровозобудівного ім. Жовтневої революції (Луганськ), металургійних заводів ім. Петровського, ім. Дзержинського, Єнакіївського, Макіївського та багатьох інших успішно справились з поставленими завданнями, значно перевиконали виробничі програми ⁷⁵.

На підприємствах і будовах України рух за створення зустрічних промфінпланів на 1932 р. супроводжувався масовим потоком раціоналізаторських і винахідницьких пропозицій, створенням нових ударних бригад. За даними ВУКу металістів, тільки на 19 металургійних підприємствах у процесі підготовки зустрічного плану було висунуто 10 463 пропозиції по механізації, поліпшенню технологічного процесу і боротьбі з браком ⁷⁶.

Зустрічний промфінплан був новою формою творчої ініціативи трудящих, могутнім засобом їх залучення в безпосередній процес планування, мобілізації їх досвіду і використання його в боротьбі за виконання виробничих програм. Проте в процесі практичного застосування зустрічного промфінплану на підприємствах виявились недоліки, зв'язані з організацією систематичної роботи по забезпеченню зобов'язань. Взяті при висуненні зустрічного плану зобов'язання не підкріплювались необхідною організацією постачання сировини і матеріалів та контролю за їх виконанням. З метою усунення цих недоліків за пропозицією майстра прокатного цеху Маріупольського металургійного заводу ім. Ілліча І. Шарого та змінного інженера цього заводу П. Колпакова на доповнення до зустрічного плану розроблялись зустрічні змінні і годинні виробничі завдання. Зустрічний план і змінне зустрічне планування мали величезне значення для мобілізації і найбільш економного викорис-

⁷⁴ «Профсоюзы Украины в борьбе за пятилетку в четыре года», Харьков, 1932, стор. 34—35.

⁷⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 5, спр. 616, арк. 47—49.

⁷⁶ Там же, ф. 2595, оп. 1, спр. 3654, арк. 143—144.

тання наявних на підприємствах матеріальних ресурсів, робочої сили і виробничих можливостей.

Масовий рух за зустрічний план на підприємствах України сприяв виникненню нових форм соціалістичної організації праці — раціоналізаторських бригад, груп по якості, планово-оперативних груп і т. д. В 1931 р. тільки на 16 підприємствах чорної металургії і машинобудування було організовано 4471 планово-оперативну групу, в складі яких налічувалось 29 087 робітників і спеціалістів⁷⁷. Якщо на кінець 1930 р. на підприємствах України налічувалось 689 раціоналізаторських бригад, то в 1931 р. їх було 900⁷⁸, а на 1 липня 1932 р. — 1613 бригад, які об'єднували 13 426 робітників⁷⁹.

Велику роль у боротьбі за технічний прогрес, за оволодіння новою технікою і визволення народного господарства від імпоротної залежності відіграв зустрічний промфінплан 1932 р. З ініціативи трудящих було створено фонд раціоналізаторських пропозицій «Економічна незалежність СРСР». На багатьох підприємствах створювались спеціальні планово-оперативні бригади по перевірці використання імпортного устаткування та складанню винахідницьких темників⁸⁰.

Введення в останні роки п'ятирічки господарського розрахунку на робочому місці висунуло нову форму соціалістичної організації праці — *госпрозрахункову бригаду*, яка дозволяла поєднувати господарський розрахунок з зустрічним плануванням. Взаємовідносини госпрозрахункової бригади з адміністрацією цеху, підприємства регулювалися договором, в якому були записані, *по-перше*, кількісні і якісні показники, що висувалися бригадою як зустрічні завдання, і, *по-друге*, зобов'язання заводоуправління (адміністрації) по своєчасному забезпеченню бригади сировиною, матеріалами, інструментами, проведення ремонту устаткування, організації обліку собівартості, а також по преміюванню бригади за її досягнення в сумі 20 — 60% від одержаної бригадою економії. Госпрозрахункові бригади мали велике значення у створенні того масового обліку і контролю, який В. І. Ленін вважав обов'язковою умовою для переходу до соціалізму⁸¹. Початок масовому руху за впровадження бригадного госпрозрахунку в промисловості, на транспорті і в будівництві поклала зразкова бригада ливарників Ленінградського заводу ім. Леніна, яку очолював тов. Капков. У січні 1931 р., розробляючи зустрічний план по якісних показниках, вона складала бригадний кошторис витрат допоміжних матеріалів. Обмежившись твердим лімітом, бригада визначила, що, економно витрачаючи матеріали, вона зможе заощадити 35 тис. крб. на рік і на 50% знизити собівартість продукції⁸².

Почин ленінградців було широко підтримано робітничим класом України. На підприємствах розгорнувся масовий рух за впровадження госпрозрахунку. Так, на Краматорському машинобудівному заводі госпрозрахунковими бригадами було охоплено 41% всіх робітників, у доменному цеху машинобудівного заводу ім. Фрунзе — 100%, у прокатному — 98% і т. д.⁸³ У госпрозрахункових бригадах було досягнуто раціональної розстановки робочої сили і зміцнення трудової дисципліни, оволодіння технікою, мобілізовано внутрішні резерви, ліквідовано

⁷⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 2595, оп. 1, спр. 3063, арк. 43—44.

⁷⁸ «Профсоюзы Украины в борьбе за пятилетку в четыре года», стор. 29.

⁷⁹ ЦДАЖР СРСР, ф. 5451, оп. 18, спр. 254, арк. 47—55, 82—85.

⁸⁰ «Построение фундамента социалистической экономики в СССР 1926—1932 гг.», М., 1960, стор. 72.

⁸¹ Див. В. І. Ленін, Твори, т. 26, стор. 367.

⁸² Г. Н. Евстафьев, Назв. праця, стор. 128.

⁸³ «Профсоюзы Украины в борьбе за пятилетку в четыре года», стор. 29.

зрівнялівку. Так, бригадир П. Хажицький з Миколаївського суднобудівного заводу розповідав, що з переходом на госпрозрахунок у бригаді проведено раціональну розстановку робочої сили — робітник високої кваліфікації уже не виконував тієї роботи, яка під силу малокваліфікованому. Більше того, висококваліфіковані робітники навчали робітників нижчих розрядів. За п'ять місяців (жовтень 1931 — березень 1932 р.) виробничу програму бригада виконала на 110%⁸⁴. У бригаді С. Завалишина з Харківського паровозобудівного заводу завдяки розвитку госпрозрахунку, а також мобілізації уваги всіх робітників навколо питань економії палива за 9 місяців 1931 р. було зекономлено 10% палива, а з жовтня, після переходу всіх кочегарів на госпрозрахунок, економія палива щомісяця становила 15%, або тисячу тонн. Розвиток госпрозрахунку також забезпечив значну економію металу⁸⁵. Госпрозрахункові бригади по-господарському вникали у кожну дрібницю, виявляли вузькі місця на виробництві і усували їх, добиваючись успіхів.

За даними I Всеукраїнської конференції (22—24 грудня 1931 р.), на Україні тоді налічувалось понад 25 тис. госпрозрахункових бригад, які об'єднували близько 300 тис. робітників⁸⁶. Охоплення робітників ударництвом і госпрозрахунковими бригадами становило в металургії 79,8%, у вугільній промисловості — 56,9%, у машинобудуванні — 75,4%, у будівництві — 67%⁸⁷. На кінець 1932 р. в промисловості України налічувалось понад 30 тис. госпрозрахункових бригад⁸⁸.

Госпрозрахункові бригади були однією з форм організації праці на основі соціалістичного змагання, що відкрили можливість, як відзначала XVII Всесоюзна партконференція, «...при даних матеріальних засобах, на основі більшої економії, кращого використання виробничих можливостей, кращої мобілізації сил і кращого практичного керівництва дати країні більше продукції і кращої якості»⁸⁹. На основі госпрозрахунку і в результаті його розвитку в промисловості виникла нова форма соціалістичного змагання і ударництва — т е х п р о м ф і н п л а н, суть якого полягала в складанні технічно і економічно обґрунтованого виробничого плану. Вперше на Україні техпромфінплан було розроблено на Дніпропетровському металургійному заводі ім. Петровського, на Харківській швейній фабриці ім. Тинякова та Одеській швейній фабриці ім. Воронського та ін.⁹⁰

Впровадження техпромфінплану викликало посилення руху раціоналізаторів. За даними ВУРПС, уже в 1932 р. від робітників надійшло 498 тис. пропозицій. Це майже вдвічі більше, ніж на початку п'ятиріччя. Впровадження робітничих пропозицій дало близько 70 млн. крб. економії⁹¹. Водночас широкого розмаху набрало змагання по професіях. У всеукраїнському масштабі було проведено змагання бетонярів, врубмашиністів, сталеварів та робітників інших професій. Профспілки України всіляко підтримували й розвивали нові форми змагання, дбали про зростання рядів ударників. Уже на кінець 1932 р. на підприємствах України соціалістичним змаганням було охоплено майже 70% робітників промисловості та транспорту. Провідна роль в ударному русі, в створен-

⁸⁴ Газ. «Пролетар» від 10 квітня 1932 р.

⁸⁵ Газ. «Харьковский пролетарий» від 12 квітня 1932 р.

⁸⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 5, спр. 955, арк. 7

⁸⁷ Там же, спр. 1131, арк. 102 зв.

⁸⁸ Там же, спр. 1198, арк. 17–18.

⁸⁹ «КПРС в резолюціях...», ч. III. К., 1954, стор. 140.

⁹⁰ ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 5, спр. 955, арк. 36–37; спр. 1132, арк. 16; спр. 1197, арк. 97–98 зв.

⁹¹ М. Эскин. Основные пути развития социалистических форм труда, М., 1934, стор. 170–172.

ні нових форм організації праці належала комуністам і профспілковим активістам. Питома вага ударників серед членів і кандидатів партії зросла з 67,8 на 1 січня 1931 р. до 76,2% на 1 липня 1932 р.⁹² Винятково важливим було те, що 52,8% усіх жінок-робітниць було втягнуто в змагання⁹³.

Розвиток творчої ініціативи мас, який набрав у роки першої п'ятирічки широкого розмаху, забезпечив величезну історичну перемогу: план першої п'ятирічки було виконано достроково — за чотири роки і три місяці. В перших рядах борців за п'ятирічку разом з трудящими усієї країни йшов керований Комуністичною партією робітничий клас Радянської України. Набутий радянським народом в період будівництва соціалізму багатий досвід широко й уміло використовується для розв'язання важливих проблем розгорнутого комуністичного будівництва.

О. І. КОНОВАЛЮК

ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП КОЛГОСПНОГО БУДІВНИЦТВА НА КУБАНІ

(1920 — ПЕРША ПОЛОВИНА 1921 р.)

Величезна роль колгоспів у нашій країні висуває перед історичною наукою актуальне завдання — вивчити колгоспне будівництво на всіх його етапах. Що ж до початкового етапу колгоспного будівництва, то вивчення його тим більше необхідне, бо цей період ще недостатньо висвітлено. З питання, що розглядається, опубліковано кілька праць⁹⁴. Використання значного архівного матеріалу, правильне трактування різних сторін колгоспного будівництва, висвітлення творчої ролі трудящих мас є безперечною заслугою авторів. Проте в історичній літературі зовсім не досліджено початковий етап колгоспного будівництва на Кубані.

Весною 1920 р. Кубань була визволена від білогвардійських військ Денікіна. З перших же днів відновлення Радянської влади на Кубані трудящі з ентузіазмом розгорнули перервану інтервенцією роботу по перетворенню аграрних відносин. У травні 1920 р. відбувся I Всеросійський з'їзд трудящих козаків. Він прийняв постанову, згідно з якою поміщицькі, військові, офіцерські, монастирські, удільні, казенні і церковні землі перейшли в розпорядження іногородньої бідноти та трудящого козацтва. Величезне значення для здійснення аграрних перетворень мав підписаний 18 листопада 1920 р. В. І. Леніним декрет Раднаркомом РРФСР «Про землекористування і землеустрій в колишніх козацких областях». В результаті здійснення аграрних перетворень ко-

⁹² С. Хейнман, К вопросу о производительности труда в СССР, М., 1933, стор. 37.

⁹³ «Профсоюзы Украины в борьбе за пятилетку в четыре года», стор. 26.

⁹⁴ И. А. Конюков, Очерки о первых этапах развития коллективного земледелия, 1917—1925 гг., М., 1949; А. Ф. Чмыга, Очерки по истории колхозного движения на Украине, 1921—1925 гг., М., 1959; Н. С. Скрябинев, Первые шаги социалистического переустройства сельского хозяйства в 1918—1920 гг., М., 1951; С. И. Устюжанин, Первые коллективные хозяйства в Татарии (1918—1920 гг.), «Ученые записки Казанского университета им. В. И. Ульянова (Ленина)», т. 114, кн. 5, 1954; П. В. Семернин, Первые шаги Донской областной партийной организации в колхозном движении (1920 — начало 1921 гг.), «Ученые записки Ростовского университета, Труды кафедры марксизма-ленинизма», вып. 1, 1955, та ін.

лишні іногородці і найбідніше козацтво Кубані одержали 1 682 223 дес. землі⁹⁵. Це сприяло поліпшенню матеріального становища трудівників села, особливо бідноти. Проведений на Кубані землеустрій ліквідував кричущу нерівність у земельних правах біднішого і іногороднього населення і створив необхідні умови для успішного будівництва соціалістичної економіки в сільському господарстві.

Внаслідок панування контрреволюції всі галузі господарства Кубані перебували в повному занепаді. В 1920 р. посівна площа скоротилась до 65,4% в порівнянні з 1916 р. Серйозної шкоди було завдано тваринництву. В Сочинському районі майже зовсім не залишилось коней, корів, свиней. В цілому на Кубані поголів'я коней і великої рогатої худоби скоротилось до 76,8% рівня 1916 р. Набагато зменшилась кількість сільськогосподарського реманенту, в 1920 р. вона становила лише 57,7% в порівнянні з 1917 р.⁹⁶ Більша половина (70%) наявного реманенту була непридатна для використання⁹⁷. Низька продуктивність праці обумовила низьку урожайність. У 1920 р. урожай на Кубані становив 63,3 млн. пудів проти 304,6 млн. пудів у 1913 р.⁹⁸

Важливе значення для відбудови народного господарства країни, в тому числі й Кубані, мали рішення VIII Всеросійського з'їзду Рад (грудень 1920 р.). Керуючись вказівками В. І. Леніна, з'їзд визнав зміцнення і розвиток селянського господарства найважливішим завданням Радянської влади, прийняв звернення «До всіх трудящих Росії», в якому закликав мобілізувати всі сили на боротьбу з розрухою.

1 квітня 1920 р. Кубано-Чорноморський обласний ревком ухвалив постанову «Про відновлення посівних площ і ліквідацію господарської розрухи», яка закінчувалась палким закликком: «Всі до плугів! Всі на роботу по засіву ланів на благо всіх трудящих, для піднесення свого власного добробуту»⁹⁹. Питання поліпшення селянських господарств обговорювались на II обласній партійній конференції, яка визнала весняну посівну кампанію 1921 р. одним з найважливіших завдань і зобов'язала місцеві комітети і комуністичні осередки станиць працювати спільно з земельними відділами і посівками. Держава подала значну допомогу селянству у відбудові сільського господарства, виділивши для області протягом 1920—1922 рр. близько 28 тис. сільськогосподарських знарядь виробництва¹⁰⁰. З перших днів Радянської влади Комуністична партія і Радянський уряд приділяли велику увагу культурному веденню землеробства. Вже в 1921 р. на Кубані були організовані сільськогосподарські школи, 28 курсів, 79 дослідних ділянок і станцій, проведено 256 лекцій на агрономічні теми¹⁰¹.

Важливе значення для зміцнення сільського господарства мали рішення X з'їзду РКП(б) про перехід до непу. Аналіз господарського і політичного становища показує, що перехід до непу повністю відповідав економічному розвитку та інтересам трудящих. Дозвіл торгівлі

⁹⁵ Державний архів Ростовської області (далі — ДАРО), ф. 1390, оп. 1, спр. 789, арк. 319.

⁹⁶ «Население и хозяйство Кубано-Черноморской области, Статистический сборник за 1922—23 гг.», ч. II, Краснодар, 1924, стор. 302, 514.

⁹⁷ Газ. «Красное знамя» (орган Кубано-Черноморського обкому РКП(б) і облвиконкому) від 9 грудня 1920 р.

⁹⁸ «Отчет Кубано-Черноморского областного экономического совещания Совету Труда и обороны на 1 апреля 1922 г.», Краснодар, 1922, стор. 3.

⁹⁹ Газ. «Красное знамя» від 3 квітня 1920 р.

¹⁰⁰ ДАРО, ф. 1390, оп. 1, спр. 61, арк. 1; газ. «Советский юг» (орган Кавказького бюро ЦК РКП(б) і крайової економічної наради) від 6 квітня 1921 р.

¹⁰¹ «Год работ, Сборник отчетов о деятельности Кубано-Черноморского облисполкома Совета рабоче-крестьянских, казачьих и горских депутатов и его отделов за время с января по декабрь 1921 г.», Краснодар, 1921, стор. 4.

мав для козачих господарств, як більш товарних, більше значення, ніж для господарств центральних областей Росії.

Отже, система заходів, розроблена Комуністичною партією і Радянським урядом, забезпечила значні успіхи в ліквідації розрухи в країні, в тому числі і на Кубані, сприяла зародженню і розвитку колективних господарств.

В. І. Ленін, розробляючи план побудови соціалізму в СРСР, вважав необхідним усунювати засоби виробництва в промисловості і сільському господарстві. Єдиним шляхом залучення трудового селянства до соціалістичного будівництва була кооперація. Сільськогосподарські колективи створювались не штучно, а в результаті життєвої потреби, об'єктивної необхідності, бо будівництво колгоспів можливе лише тоді, «коли необхідність змушує людей переробити своє життя»¹⁰². Розорення і занепад сільського господарства, що проявилися на Кубані найбільше, спонукали найбільш біднішу частину селян і козаків, які не мали можливості вести своє індивідуальне господарство, створювати сільськогосподарські об'єднання. «Перемогти розруху ми можемо тільки колективізацією»¹⁰³, — відзначав з'їзд колективістів Темрюцького відділу в березні 1921 р. Досвід організації колективного землеробства в інших районах Росії широко використовувався на Кубані.

З моменту встановлення Радянської влади на Кубані партійні і радянські органи закликали комуністів і трудящих вести систематичну роботу по створенню колгоспів. Питання організації колективного землеробства в 1920—1921 рр. обговорювались першою, другою і третьою обласними партійними конференціями РКП(б). У листопаді 1920 р. пленум Кубано-Чорноморського обласного комітету РКП(б) зобов'язав партійні організації «приділяти максимальну увагу дальшому розвитку... сільськогосподарських колективів»¹⁰⁴. У травні 1920 р. обласний з'їзд трудящих козаків Кубані вирішив найважливіше питання політики землеустрою — наділення іногородців землею і водночас закликав бідніше селянство переходити до громадського виробництва в сільському господарстві. В резолюції першого з'їзду Рад Кубано-Чорноморської області підкреслювалась необхідність розвинути до найбільших розмірів діяльність по колективізації сільського господарства.

Партійна організація Кубані створила в Таманському, Майкопському і Лабінському «ударних районах» базу колгоспного руху, а потім, спираючись на неї, поширювала практику створення комун, артілей і товариств по спільному обробітку землі на інші райони. Населення «ударних районів» відзначалось найбільш революційною свідомістю і в роки громадянської війни рішуче виступало за Радянську владу. Комуністи були організаторами колгоспного будівництва. Так, ініціатором і організатором першого на Кубані колгоспу «Новая жизнь» (х. Урусово, Краснодарського відділу) був комуніст М. Є. Лазаренко. 10 квітня 1920 р. ініціаторами створення комуні «Заря», с. Белое, Майкопського відділу, виступили комуністи С. Ф. Будніков і В. Л. Суворов¹⁰⁵. Комуна ім. Леніна станиці Ст.-Леушковської, Єйського відділу, заснована в травні 1920 р. з активною участю комуніста А. П. Замоти¹⁰⁶. Комуна ім. Чапаєва, Майкопського відділу, була створена з до-

¹⁰² В. І. Ленін, Твори, т. 28, стор. 308.

¹⁰³ Державний архів Краснодарського краю (далі — ДАКК), ф. 60, спр. 771, арк. 1.

¹⁰⁴ «Коллективизация сельского хозяйства на Кубани, Сборник документов и материалов 1918—1927 гг.», т. 1, Краснодар, 1959, стор. 54.

¹⁰⁵ В. Л. Суворов — нині пенсіонер; Є. Ф. Будніков — пізніше працював головою ради союзу колгоспів цього ж відділу.

¹⁰⁶ Газ. «Красное знамя» від 24 травня 1923 р. А. П. Замота — член КПРС, персональний пенсіонер.

помогою політпрацівників продовольчого загону IX армії Белорусова і Шарокопова¹⁰⁷, організатором відомої комуні «Федоровской» (ст. Тимашевська, Краснодарського відділу) був робітник-комуніст А. А. Сильченко¹⁰⁸. З активною допомогою партійного комітету Єйського відділу за шість місяців було організовано 22 колективних господарства¹⁰⁹. Обстеження в Кубано-Чорноморській області, проведене Кубанською сільською спілкою, показало, що з наївної до 1924 р. 121 комуні майже всі організовані з ініціативи комуністів.

Створенню перших колгоспів велику увагу приділяла місцева преса. В газетах друкувались замітки про організовані комуні і артїлі, пропагандистські статті, що висвітлювали переваги колективного господарства перед одноосібним і закликали селян до об'єднання в колгоспи. Вороги Радянської влади, прагнучи опорочити перші колективні господарства, поширювали чутки про їх насильне створення. Тому дуже важливо було роз'яснити селянству і козацтву Кубані добровільний принцип організації сільськогосподарських колективів. VII Всеросійський з'їзд Рад у своєму зверненні до козаків вказував: «Нікого з вас, козаки, Радянська влада силком не потягне до комуні». Преса Кубані, партійні і радянські організації роз'яснювали селянам це важливе положення соціалістичного будівництва на селі. Кубанський ревком зобов'язав земельні органи не проводити «насильного нав'язування комун»¹¹⁰. В результаті напруженої роботи комуністів і трудящих мас з квітня 1920 по квітень 1921 р. на Кубані було створено 497 колективних господарств.

Проте ставлення до колгоспів з боку різних верств селянства було неоднаковим. Якщо бідняки і маломіцні середняки бачили в об'єднанні порятунком від злиднів, то куркулі намагались пролізти в колективи, щоб уникнути обмежувальної політики Радянської влади.

Спочатку в колгоспному будівництві допускались помилки. Однією з них було передчасне створення колективів-гігантів, що перешкоджало організаційно-господарському зміцненню об'єднань, сприяло проникненню в них чужих, ворожих елементів. Так, якщо на Кубані в середньому колектив налічував близько ста членів, то в об'єднання «Земледелец», станиці Дондуковки, Майкопського району, входило 2500 чоловік, «Союз хлеборобов» — 9985¹¹¹. Ці та інші господарства володіли тисячами десятин землі. У період воєнного комунізму колгоспне будівництво часто ґрунтувалось на принципі зрівнялівки. На Кубані були створені районні комісії «перерозподілу лишків» інвентаря серед колективів відділу¹¹². Перерозподіл підривав і без того слабу матеріальну базу об'єднань, призводив до знеосібки.

Складні умови соціалістичного будівництва на Кубані і допущені помилки в колгоспному будівництві вимагали вмілого і глибокого керівництва колективним будівництвом з боку партійної організації Кубані. Друга Всеросійська нарада по роботі на селі прийняла рішення, щоб «розвиток... комун перебував цілком і повністю під контролем і всебічним керівництвом нашої партії»¹¹³. У квітні 1920 р. на Кубані було створено обласний центр усупільнення і підвідділ колективних гос-

¹⁰⁷ Державний архів Адигейської автономної області (далі — ДАААО), ф. 50, спр. 39, арк. 13.

¹⁰⁸ ДАКК, ф. 60, спр. 305, арк. 75.

¹⁰⁹ Газ. «Советский юг» від 21 жовтня 1920 р.

¹¹⁰ ДАКК, ф. 158, спр. 122, арк. 4.

¹¹¹ ДАКК, ф. 60, спр. 7719, арк. 23—43.

¹¹² ДАКК, ф. 59, спр. 18, арк. 2.

¹¹³ «Матеріали совещання (резольюції, тези, інструкції)», М., 1920, стор. 5.

подарств¹¹⁴. Для спільного обговорення насущних завдань колгоспного руху, а також з метою узагальнення досвіду і його поширення трудівники колективного землеробства часто збирались на з'їзди. Тільки з червня 1920 р. по червень 1921 р. у Майкопському відділі відбулися 4 з'їзди представників колгоспів. У грудні 1920 р. на Кубані відбувся перший обласний з'їзд комун і артільей (271 делегат), на якому були підведені перші підсумки колгоспного руху. Значною подією в організації і зміцненні соціалістичного землеробства став перший Всеросійський з'їзд колективів (1921 р.). На ньому були присутніми 11 делегатів кубанських об'єднань. Вивчення досвіду більше як трирічного колгоспного будівництва в центрі країни позитивно вплинуло на молоді колективні господарства Кубані.

Найважливішим завданням в умовах Кубані був захист колективних господарств від проникнення в них куркулів. Перший обласний з'їзд колективів ухвалив рішення очистити колективні господарства від чужих, ворожих елементів. Весною 1921 р. була проведена чистка комун, артільей і ТСОЗів, в результаті якої значну частину класових ворогів було з них вигнано, а кількість сільськогосподарських колективів скоротилась на сто.

Партійна організація Кубані багато уваги приділила створенню ядра працівників по колективізації. Тільки в 1920 р. на курсах було підготовлено близько 300 чоловік, які були відряджені на роботу в районні відділи усупільнення, в комуну і артілі¹¹⁵. В 1921 р. III обласна партійна конференція зобов'язала комуністів, які жили в станицях, вступити в сільськогосподарські товариства. В результаті вжитих заходів партійне ядро в комунах і артілях збільшилось: якщо в жовтні 1920 р. в комунах і артілях налічувалось 570 комуністів, що становило 1% від загальної кількості членів колективів, то до травня 1921 р. їх було 1584, тобто 3,7%.

Дані по 60 колективах свідчать про те, що в 1920 р. партійні осередки були в 30% об'єднань¹¹⁶. В ряді колективів вони були досить численні. В комунах ім. Леніна і «Румяный Восток», аулу Хатукай, Краснодарського відділу, в артілі «Криница», с. Берегове, Черноморського округу, налічувалось по 12 комуністів¹¹⁷, у комуні «Федоровская» — 22 комуністи, а в комуні «Всемирная дружба», станиці Роговської, Слов'янського відділу, — 32 комуністи¹¹⁸. Всі члени комуну «Мирный пахарь», станиці Отрадо-Кубанської, Армавірського відділу, були комуністами¹¹⁹. Важливо відзначити, що комуну і артілі з міцними партійними організаціями, як правило, були великими господарствами. Не випадково, що комуну і артілі «Всемирная дружба», «Криница», «Федоровская», «Свободный труд», аулу Джерокай, Майкопського відділу, вигідно відрізнялись від інших господарств уже на ранній стадії свого розвитку. Згодом вони стали широко відомі не тільки на Кубані, Північному Кавказі, а й в усій країні.

Комуністи відігравали вирішальну роль у соціалістичному перетворенні сільського господарства. 47% голів комун і артільей Кубані були комуністами¹²⁰. Партійна організація Кубані повсякденно дбала про зміцнення керівних кадрів колективів, направляла на вирішальні ді-

¹¹⁴ ДАКК, ф. 60, спр. 965, арк. 10.

¹¹⁵ ДАКК, ф. 60, спр. 537, арк. 4; спр. 771, арк. 55.

¹¹⁶ ДАКК, ф. 60, спр. 556, арк. 1, 9, 11, 20, 36—116.

¹¹⁷ ДАКК, ф. 60, спр. 536, арк. 9; газ. «Советский юг» від 12 червня 1925 р.

¹¹⁸ ДАКК, ф. 60, спр. 1058, арк. 50.

¹¹⁹ ДАКК, ф. 158, спр. 55, арк. 208.

¹²⁰ ДАКК, ф. 60, спр. 771, арк. 23—48.

лянки соціалістичного перетворення сільського господарства досвідчених, ініціативних комуністів. Місцеві партійні організації, а також партійні осередки комун і артільей постійно дбали про організаційно-господарське зміцнення сільськогосподарських колективів. На жаль, немає достатніх даних, які дозволили б зробити загальний висновок з цього питання. Слід урахувати, що Кубань тільки в 1920 р. вийшла з смуги війни. У зв'язку з цим, природно, звітність у колгоспах була поставлена незадовільно. Вдалося встановити, що за 1920 р. тільки партійна організація Тамані провела 8 нарад з представниками колективів з питань їх організаційно-господарської і культурної діяльності¹²¹.

Однією з форм переконання мас у перевагах колективного господарства були відкриті партійні збори, де комуністи, спираючись на бідноту, добивались організаційно-господарського зміцнення колективів. У комуні «Набат», Слов'янського відділу, тривалий період не працював паровий млин. Комуністи винесли це питання на відкриті партійні збори, на яких зобов'язали керівництво колективу негайно відремонтувати млин. Завдяки наполегливості комуністів було значно посилено господарську міцність об'єднання¹²². У комуні «Красное знамя», Армавірського відділу, у зв'язку з труднощами намітився розпад колективу. Партійна організація наполегливо роз'яснювала тим, хто вагався, переваги колективного ведення господарства. На відкритих партійних зборах комуністи зуміли довести бідноті, що вихід для неї з тяжких матеріальних умов — у збереженні колективу. Партійна організація комуні мобілізувала сили колективістів у найкритичніші для них дні і відвернула розпад об'єднання¹²³.

Активно вирішували партосередки організаційні і господарські питання в комунах ім. Дем'яна Бедного, Краснодарського відділу, «Свободный труд», «Просвещение труда» та ін. Комуна «Свободный труд» до 1921 р. складалася наполовину з сектантів, які саботували рішення партії і уряду. Завдяки наполегливій роботі комуністів і голови комуні члена партії В. Т. Чучуліна вдалося очистити комуноу від ворожих елементів. Згодом вона вийшла в число передових¹²⁴. Невпинно зростало господарство комуні «Пролетарская», Темрюцького відділу, яку очолював комуніст Х. В. Усенко. В 1921 р. площу посіву було доведено до 200 десятин. Силами комуністів було організовано кузню, шевську майстерню, налагоджено риболовство. Значну увагу в комуноні приділялось освітній роботі: було організовано молодіжний театр, проводились мітинги і бесіди, створено школу¹²⁵. Ці факти показують, що партосередки колективів вникали в усі галузі життя об'єднань і спрямовували їх роботу.

З кожним роком на Кубані збільшувалась кількість колективних об'єднань. Якщо на 1 січня 1921 р. налічувалось 40 комун і 252 артільей, то на 1 січня 1922 р. їх уже було відповідно 92 і 509¹²⁶. Ці дані свідчать про значну перевагу сільськогосподарських артільей над комунами, особливо в 1921 р. Виникла також і третя форма сільськогосподарських об'єднань — товариства по спільному обробітку землі. До травня 1920 р. були створені ТСОЗи «Кубанец», станиці Старо-Мінської, Ейського

¹²¹ Газ. «Советский юг» від 7 грудня 1920 р.

¹²² Газ. «Красное знамя» від 18 червня 1921 р.

¹²³ А. С. Беткович, Коллективизация сельского хозяйства, 1927, стор. 63.

¹²⁴ ДАААО, ф. 50, спр. 45, арк. 69; спр. 56, арк. 119.

¹²⁵ Газ. «Красное знамя» від 17 квітня 1921 р.

¹²⁶ ДАКК, ф. 60, спр. 537, арк. 3.

відділу, та «Прогресс», с. Івановського, Армавірського відділу¹²⁷. В 1921 р. комунами, артілями і ТСОЗами було охоплено 57 291 чоловік¹²⁸, а за даними обласного земельного відділу — 73 093 чоловіки¹²⁹. В об'єднаннях переважали бідняки, батраки, сім'ї червоноармійців, колишні партизани. За даними 50 колективів Кубані, в 1920 р. налічувалось бідняків 66,1%, середняків — 26,8%, куркулів — 7,1%¹³⁰. Уже на початку будівництва сільськогосподарських об'єднань залучення середняків до колективів збільшувало їх виробничу базу, у зв'язку з чим колективи в більш короткі строки виявляли свої переваги. Питома вага куркульських елементів у колективах була невелика. Відомості за 1920 р. говорять про те, що в об'єднаннях налічувалось 95% іногородців і 5% козаків. Це пояснюється тим, що іногородці в більшості були безземельні, тому вони з більшою охотою, ніж козаки, вступали до сільськогосподарських колективів. Мали вплив також традиції відсталого частини козацтва.

Комуністична партія проводила велику роботу по ліквідації станової ворожнечі, прагнучи згуртувати в один табір бідняків і середняків з іногородців і козацтва, попереджала місцеві власті проти огульного підходу до різних шарів населення. З самого початку виникнення колективних господарств партія і уряд приділяли їм велику увагу, подавали всебічну підтримку і допомогу. Тільки за 1920—1921 рр. з коштів мільярдного фонду комунам і артілям Кубані було відпущено більше 50 млн. крб.¹³¹

Особливо велике значення мало надання у тимчасове користування сільськогосподарського реманенту. Тільки за 1920 р., за неповними даними, комуни, артілі й ТСОЗи Кубані одержали від радянських організацій понад 300 сільськогосподарських машин і знарядь, 253 голови робочої і продуктивної худоби¹³². Не менш важливу роль відіграла допомога насінневими позиками, що її подавала держава насамперед радгоспам і колективам. У 1920—1921 рр. комуни, артілі, радгоспи і сім'ї червоноармійців Кубані одержали 1430 тис. пудів зерна. Ця допомога держави мала велике значення, особливо для колгоспів, які склалися переважно з бідноти. Крім того, держава подавала агрономічну допомогу, давала пільги по податках, допомагала у навчанні керівним колгоспним кадрам.

Важливою умовою життєдіяльності колективів було наділення їх землею. Виділення землі для колективів Кубані почалося з 1920 р. З доповідної записки підвідділу землеустрою (вересень 1920 р.) видно, що тоді уже було підготовлено наділи землі 34 колективам¹³³. У вересні на засіданні обласного земельного відділу була ухвалена постанова, в якій органам землеустрою пропонувалось «відводити колективам землю в першу чергу і починати це негайно»¹³⁴. Землеустрій колгоспів було віднесено до першочергових заходів. Проте земля відводилась колективам повільно.

¹²⁷ «С/х кооперативы района деятельности Кубсельсоюза», Краснодар, 1924, стор. 151.

¹²⁸ И. А. Конюков, Коллективное земледелие. Из итогов аграрной революции, 1927, стор. 23.

¹²⁹ ДАКК, ф. 60, спр. 536, арк. 72.

¹³⁰ Розрахунки зроблені на основі даних ДАКК, ф. 59, спр. 385 та ряду інших.

¹³¹ Газ. «Красное знамя» від 3 квітня 1921 р.

¹³² ДАКК, ф. 60, спр. 165, арк. 15; спр. 556, арк. 30—76; спр. 787, арк. 46; спр. 530, арк. 3; ф. 59, спр. 311, арк. 127; спр. 320, арк. 51, 159; журн. «Сельскохозяйственная кооперация Северо-Кавказского края» (орган Північно-Кавказької крайової ради спілок сільськогосподарської кооперації і крайової сільспілки), 1923, № 3, стор. 140—146.

¹³³ ДАКК, ф. 60, спр. 206, арк. 48.

¹³⁴ Там же.

У перші роки колективи організовувались переважно на базі усупільнення власних ділянок. У травні 1921 р. із 397 колективних господарств Кубані 200 мали 66 368 десятин усупільнених земель. За даними обласного підвідділу колгоспів, у 1920 р. в середньому на колектив припадало 409 десятин землі¹³⁵. Сільськогосподарські об'єднання Кубані за розмірами земельних площ вигідно відрізнялись від інших областей, бо по РРФСР на колектив припадало в середньому 73 десятини землі¹³⁶.

Знаряддя виробництва колективних об'єднань складались переважно з усупільненого та конфіскованого у поміщиків і куркулів інвентаря. Бідняки Кубані, об'єднавшись у колективні господарства, за рішенням Кубано-Чорноморського ревкому одержали у тимчасове користування конфіскований інвентар нетрудових господарств. Комуні ім. Леніна було передано 99 голів худоби та 11 сільськогосподарських машин, що раніше належали поміщику Рожкову¹³⁷. Комуні «Всемирная дружба» було передано конфісковане майно Магдалинівського монастиря—198 голів худоби і 56 сільськогосподарських машин¹³⁸. Про те, що сільськогосподарські колективи Кубані зосереджували значні матеріальні цінності і мали великі виробничі можливості, свідчать такі дані: у 1921 р. в 397 комунах і артілях налічувалось 16 679 коней, 1820 волів, 4692 корови, 2374 плуги, 2166 борін, 230 косарок, 490 сівалок, 316 жаток, 209 молотарок та ін.¹³⁹ Але все ж матеріальна база колективів була недостатньою. В 1921 р. у 93% колективів не вистачало сільськогосподарського реманенту¹⁴⁰, до того ж третина наявного реманенту була непридатна для використання.

З самого початку сільськогосподарські об'єднання прагнули до кращого обробітку землі. В 1920 р. обком партії, облвиконком Кубані підкреслювали всю важливість подання агрономічної допомоги колективам. Передові колективи переходили від трипільної системи землеробства до культурної сівозміни. Проте більшість об'єднань обробляла землю застарілими методами. За даними обстеження 60 колективів, чотирипільля застосовувало тільки в 13¹⁴¹. Відставання комун, артілей і ТСОЗів у культурі землеробства пояснювалося недостатньою кількістю агрономічних сил. У 1921 р. в 397 колективах було тільки 24 агрономи. Однак те становище, що п'ята частина об'єднань у перший рік свого існування відійшла від «дідівського трипільля», свідчить про успішне ламання колгоспами застарілого, віджилого сільськогосподарського виробництва.

Незважаючи на короткочасність свого існування, колективи уже тоді показали переваги перед одноосібним роздрібним селянським господарством. Об'єднання посівних площ ліквідувало межі, вело до кращого обробітку землі. Продуктивність праці була значно вищою, ніж в дрібних господарствах. Прогрес сільськогосподарських колективів проявився, по-перше, в неухильному розширенні посівних площ. У комуні «Федоровская» у 1920 р. було засіяно 83 десятини, а в 1921 р.—131 десятину. Площа посівів в комуні «Красное знамя» на од-

¹³⁵ ДАКК, ф. 60, спр. 537, арк. 8.

¹³⁶ Н. Скрипнев, Первые шаги социалистического переустройства сельского хозяйства в 1918—1920 гг., стор. 82.

¹³⁷ ДАКК, ф. 60, спр. 955, арк. 90.

¹³⁸ Там же, спр. 1058, арк. 60.

¹³⁹ «Год работ. Сведения о состоянии населения и инвентаря в 153 коммунах и 244 артелях».

¹⁴⁰ ДАКК, ф. 60, спр. 536, арк. 46.

¹⁴¹ ДАКК, ф. 60, спр. 556, арк. 1, 9, 11, 20, 36—116.

ного працездатного в 1920 р. становила 0,7 десятини, а в 1921 р. — 2 десятини. У першій рік роботи комуна «Всемирная дружба» підняла 90 десятин цілини¹⁴². По-друге, більш продуктивніше використовувалась жива тяглова сила. Так, завантаження робочого тягла в об'єднаннях на земельну площу було значно більшим, ніж в одноосібників. За даними Томашевського і Таманського відділів, у селянських господарствах у 1918 р. на 100 десятин ріллі припадало 34 голови худоби, а в 1921 р. у колективних господарствах — 15,5 голови худоби. Навантаження на одне сільськогосподарське знаряддя в багатьох відділах було дуже високим. Так, в об'єднаннях Майкопського відділу на один плуг припадало всієї землі 64 десятини при нормі 15—20 десятин, на борону — 71, сівалку — 355 (при нормі 40—60 десятин) і т. д.¹⁴³ Такі навантаження було майже в усіх колективних господарствах Кубані. Фактично воно було значно вищим, бо обласні дані не враховували кількості непридатного інвентаря. Те становище, що комуні, артільні ТСОЗи обробляли меншою кількістю реманенту великі посівні площі говорить на їх користь. Нарешті, по-третє, валові збори з десятини у колективних господарствах неухильно зростали. Урожайність по шести культурах в комуні «Красное знамя» зросла за рік з 76 до 94 пудів з десятини. Валовий збір за той же період збільшився в комунах «Федоровская» на 172%, «Всемирная дружба» — на 177%, «Красное знамя» — на 317%¹⁴⁴. Незважаючи на те, що ці дані відбивають успіхи передових колективів, вони свідчать про прогрес великого землеволодіння взагалі в порівнянні з одноосібними господарствами.

Досягнуті колективами успіхи були б більш значними, коли б не труднощі, з якими доводилось зустрічатися будівникам нового життя. Сільськогосподарські об'єднання мали занадто відсталу техніку. Житлові умови в колективах були часто-густо дуже поганими. 75% колективних господарств мали напівзруйноване житло¹⁴⁵.

Скориставшись тимчасовими труднощами, що їх зазнавали трудящі Кубані в період воєнного комунізму, контрреволюційні елементи перейшли до збройної боротьби проти соціалістичних форм господарювання. В 1920—1921 рр. інструкторам колективів доводилось з великою небезпекою для життя їздити по області. Загони білобандитів часто нападали на колективні об'єднання. Будівникам нового, соціалістичного життя нерідко доводилось працювати в полі, маючи з собою гвинтівку на випадок нападу банд. У 1921 р. на комуна «Заря коммунизма» бандити вчинили збройний напад, убили 15 комунарів, забрали хлібні запаси, худобу. В тому ж році великого збройного нападу банди зазнала комуна «Набат». Бандити вбили 43 комунари, пограбували майно і розгромили господарство, спалили чотири будівлі. Для відсічі бандам багато малочисельних колективів об'єднувались, організовували бойові загони. У Тимашівському відділі з 60 комунарів було сформовано кавалерійський загін. Збройний загін створили і члени комуни «Свободный труд».

Отже, завдання усупільнення сільського господарства, що відповідало інтересам селянських мас, постало перед партійними і радянськими організаціями Кубані відразу ж після встановлення Радянської влади. Колгоспний шлях став об'єктивною необхідністю. В умовах розореного сільського господарства Кубані колективні господарства в своїй масі в той період не могли бути міцними. Питома вага їх була не-

¹⁴² А. А. Бежкович, Колективизация сельского хозяйства, стор. 43, 94.

¹⁴³ ДАКК, ф. 60, спр. 779, арк. 57.

¹⁴⁴ А. А. Бежкович, назв. праця, стор. 46.

¹⁴⁵ «Год работ...», стор. 66; ДАКК, ф. 60, спр. 537, арк. 70.

велика і становила 2,3% сільського населення. Незважаючи на ряд недоліків у діяльності сільськогосподарських колективів, вони були твердою опорою Радянської влади, виконували господарські і політичні завдання, поставлені перед ними державою. Колективні господарства набували досвід колективної праці і були запалюючим прикладом для одноосібних селян.

І. Ф. ЄВСЄЄВ

ВАЖЛИВА ФОРМА СПІВРОБІТНИЦТВА НАРОДІВ УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ

За останні роки між Українською РСР і Польською Народною Республікою склалась і успішно розвивається така важлива форма братерського співробітництва, як прикордонний обмін делегаціями трудящих. Він є важливою ланкою у системі радянсько-польських відносин, у зміцненні братерської дружби і обміну досвідом соціалістичного будівництва. Безпосередні зв'язки встановились між трудящими Львівської і Волинської областей України, з одного боку, і Люблінським та Жешувським воєводствами Польщі,— з другого. Названі області Радянської України і воєводства народної Польщі обмінюються делегаціями працівників промисловості, сільського господарства, діячів науки, культури, групами артистів, учасників художньої самодіяльності, спортсменами та ін. Початком прикордонного обміну делегаціями стали контакти, що встановилися у 1956 р. між представниками Львівського і Волинського обласних комітетів КП України і Люблінського воєводського комітету ПОРП.

Протягом перших двох років прикордонний обмін делегаціями здійснювався без попереднього погодження між обома країнами і регулювався в кожному окремому випадку домовленістю між обласними і воєводськими організаціями. Тому він був епізодичним і охоплював лише окремі галузі діяльності. У 1956 р., наприклад, з Люблінського воєводства у Волинську область виїжджало лише три делегації, до складу яких входило 65 чоловік, а з Волинської області у Люблінське воєводство — дві делегації, у складі яких було 70 чоловік¹⁴⁶. Проте результати взаємного ознайомлення з партійною, радянською і господарською роботою уже в той період були дуже позитивними. Було встановлено безпосередні контакти між партійними працівниками, наприклад, Грубешувського повітового комітету ПОРП і Володимир-Волинського райкому КП України, Томашувського повітового комітету ПОРП і Рава-Руського райкому КП України. Багато керівних партійних працівників повітових комітетів мали можливість ознайомитися з формами і методами роботи районних комітетів КП України.

Здійснювався також і деякий культурний обмін. У квітні 1957 р. у Володимир-Волинському відбулась зустріч делегацій діячів культури Волинської області і Люблінського воєводства. Вони обмінялись досвідом підготовки до Всесвітнього фестивалю молоді й студентів. Польські друзі побували на обласному фестивалі у Луцьку. У червні 1957 р. Люблін відвідали молодіжні делегації Волинської і Львівської обла-

¹⁴⁶ Поточний архів Українського Товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами, відділ країн народної демократії.

стей. До їх складу входили керівні комсомольські працівники, учасники гуртків художньої самодіяльності, агрономи, шахтарі. Делегації ознайомились з роботою молодіжних організацій у Любліні, Хелмі, Замості, а також взяли участь у фестивалі польської молоді, що тоді відбувався в Любліні. Здійснювались також спільно інші культурні заходи¹⁴⁷.

Зважаючи на взаємну користь прикордонного обміну делегаціями, уряди обох країн прийшли до висновку про необхідність удосконалювати цю форму співробітництва з тим, щоб по можливості охопити всі сторони господарської і культурної діяльності. З цією метою в кінці березня і на початку квітня 1958 р. в Києві відбулась нарада представників Українського Товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами і Товариства польсько-радянської дружби, на якій було підведено підсумки прикордонного обміну за минулі два роки і намічено та підписано план взаємного обміну делегаціями на 1958 р. між Львівською, Волинською і Дрогобицькою областями Української РСР і Люблінським та Жешувським воєводствами Польської Народної Республіки¹⁴⁸. План передбачав обмін делегаціями партійно-радянських, культосвітніх працівників, спеціалістів сільського господарства, вчителів, лікарів, молоді. Значне місце в плані займав обмін театральними і спортивними колективами, а також концертними групами¹⁴⁹. Було зазначено, що весь комплекс прикордонного обміну здійснюється на безвалютній основі. Кожна сторона, що приймає делегацію, бере на себе всі витрати, за винятком вартості проїзду до обласних або воєводських центрів.

Характерно, що заходи, передбачені планом, були не тільки виконані, а й значно перевиконані. Так, Дрогобицька область і Жешувське воєводство обмінялись 15 делегаціями замість 10, не рахуючи кількох художніх колективів і спортивних команд загальною кількістю близько 200 чоловік¹⁵⁰. Львівська і Волинська області обмінялись з Люблінським воєводством 21 делегацією замість 19, не рахуючи кількох великих художніх колективів, театральних груп і делегацій спортсменів, у складі яких загалом налічувалось кілька сотень чоловік¹⁵¹. Трудящі Любліна і Жешува приймали у себе Львівський драматичний театр ім. Заньковецької, театр юного глядача, колектив Львівської філармонії, хор з Луцька і дві концертні групи з Львова. В Дрогобичі виступав театр з Жешува, а в Луцьку — Люблінський театр ім. Остерви. Обидва ці театри, а також оркестр з Замостя гастролювали у Львівській області¹⁵².

Отже, в прикордонному обміні у 1958 р. брали участь з обох сторін уже сотні людей. Але значення нової форми співробітництва полягає не тільки в кількості учасників. Постійний і безпосередній обмін делегаціями трудящих, як говориться у підписаному в лютому 1959 р. протоколі наради представників Української РСР і Польської Народної Республіки з питань дальшого прикордонного обміну, «сприяв взаємному ознайомленню з життям і досягненнями обох народів, допоміг в установленні безпосередніх контактів між промисловими підприєм-

¹⁴⁷ Поточний архів Українського Товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами, відділ країн народної демократії, спр. 4, 1959 р.

¹⁴⁸ Там же, арк. 38.

¹⁴⁹ Там же, арк. 39.

¹⁵⁰ Там же, арк. 142.

¹⁵¹ «Информационный бюллетень Польско-советского института». 1959, № 3, Варшава, стор. 84.

¹⁵² Там же, стор. 88—89.

ствами, установами, молоддю, науковими і культурними закладами. Обмін вніс значне пожвавлення в культурне життя прикордонних областей і воєводств, сприяв передачі досвіду в різних галузях діяльності, а в ряді випадків — і практичному його застосуванню»¹⁵³.

Наведемо кілька характерних прикладів. Робітники Свидницького заводу транспортного устаткування з винятковою радістю зустріли повідомлення про обмін делегаціями з Львівським заводом сільськогосподарського машинобудування. В цехах заводу відбулись збори, на яких були обрані члени делегації, що відряджалась до Львова. Повернувшись на батьківщину, делегати виступили із звітами, провели ряд ділових розмов про те, що вони бачили на Україні, з чим познайомились на Львівському заводі і як краще застосувати і використати радянський досвід на своєму підприємстві¹⁵⁴. Візит делегації Львівського заводу також відбувався в дусі обміну виробничим досвідом. За пропозицією львівської делегації спільно з польськими робітниками були вироблені, обговорені й підписані умови змагання між двома заводами.

Делегація Львівського заводу подарувала колективу заводу телевізор марки «Львів». Люблінське воєводство тоді ще не могло приймати польських телевізійних передач, і колективу заводу була надана можливість приймати програму з Львова¹⁵⁵.

Дуже плідотворним виявився обмін делегаціями селян. Представники селян з Люблінського воєводства, що побували у 1958 р. у Львівській області, стали ініціаторами створення близько 40 виробничих сільськогосподарських кооперативів¹⁵⁶.

Корисним також був обмін делегаціями учителів. Вони взаємно знайомились з програмами шкіл, методами навчання, особливо в галузі підготовки молоді до конкретної професії¹⁵⁷. Досвід роботи Дрогобицького технікуму по підготовці кадрів для культосвітніх установ сприяв налагодженню навчального процесу ліцею в м. Ярославі, Жешувського воєводства¹⁵⁸.

Прикордонний обмін делегаціями виявився дуже ефективною формою співробітництва трудящих і одержав дальший розвиток у наступні роки. Про це свідчать такі дані: у 1959 р. з обох сторін брало участь у прикордонному обміні 98 делегацій, в яких налічувалося 846 чоловік¹⁵⁹. У 1960 р. за планом прикордонного обміну з України виїжджало до Польської Народної Республіки 39 делегацій, а з Польщі до Львівської і Волинської областей — 43 делегації¹⁶⁰. З Львівської області, наприклад, побувало в народній Польщі 25 делегацій, в складі яких налічувалось 304 чоловіки, у тому числі в Жешувському воєводстві 15 делегацій, у Люблінському воєводстві — 10. У свою чергу, Львівська область прийняла 29 делегацій, в складі яких було 286 чоловік, в тому числі 16 делегацій з Жешувського воєводства і 13 — з

¹⁵³ Поточний архів Українського Товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами, спр. 14, арк. 39.

¹⁵⁴ Там же, арк. 48; «Інформаційний бюллетень Польско-советского института», 1959, № 3, Варшава, стор. 35.

¹⁵⁵ «Інформаційний бюллетень Польско-советского института», 1959, № 3, Варшава, стор. 35.

¹⁵⁶ Поточний архів Українського Товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами, спр. 4, арк. 205.

¹⁵⁷ «Інформаційний бюллетень Польско-советского института», 1959, № 3, Варшава, стор. 86.

¹⁵⁸ Там же, стор. 87.

¹⁵⁹ Поточний архів Українського Товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами, відділ країн народної демократії.

¹⁶⁰ Там же.

Люблінського воєводства. У складі цих делегацій і груп спеціалістів з Львівської області до Жешувського і Люблінського воєводств виїжджали працівники районних комітетів партії і місцевих Рад, передовики виробництва та спеціалісти по вирощуванню кукурудзи, голови колгоспів, художні й спортивні колективи, комсомольсько-молодіжні делегації, активісти Товариства радянсько-польської дружби. Відповідно до планів у Жешувське воєводство була відряджена виставка з Львівського філіалу музею В. І. Леніна, а в Люблінському воєводстві експонувалась виставка українського народного мистецтва. Крім того, дві групи піонерів Львівщини протягом 21 дня перебували в харцерських таборах Люблінського і Жешувського воєводств.

Аналогічні делегації трудящих і групи спеціалістів з Польщі відідали, в свою чергу, Львівську область. Так, делегації Жешувського воєводства у 1959 р. склалися з спеціалістів нафтової промисловості, інженерів і техніків автомобілебудування, працівників сірчаних промислів, залізничників, працівників харчової промисловості, селян-одноосібників і членів виробничих кооперативів, спеціалістів сільського господарства, робітників держгоспів, працівників культосвітніх установ, партійного і державного апарату¹⁶¹. Поряд з збільшенням кількості делегацій робітників, селян, партійних і радянських працівників значно розширився культурний обмін художніми колективами, режисерами, диригентами, керівниками хорів, працівниками бібліотек та ін. Визнано було доцільним періодично робити обмін статтями і цілими газетними полосами між обласними і воєводськими газетами, програмами радіопередач місцевих радіостанцій, обмін кореспонденціями між підприємствами, різноманітними кооперативами, школами, вузами і науково-дослідними установами¹⁶².

На відміну від 1958 р. планами передбачалися обмін делегаціями протягом року, однорідний склад їх, збільшення кількості делегацій селян і працівників сільського господарства. Хоч обмін великими художніми колективами себе виправдав, проте сторони визнали, що в межах прикордонного співробітництва доцільно обмінюватись невеликими художніми колективами, які уособлювали б різні жанри. Такі колективи доцільніше можна використовувати в умовах області або воєводства, де у сільській місцевості і в ряді міст немає придатних для великої аудиторії приміщень.

Аналіз підсумків прикордонного обміну за останні роки показує, що поглиблення і розширення нової форми співробітництва дозволило обом країнам поширити її на всі сторони економічного і культурного життя. Як відзначено в протоколі наради сторін, що відбувалася у березні 1961 р. в Луцьку, «прикордонний обмін 1960 р. мав більш діловий і конкретний характер у порівнянні з минулими роками, краще сприяв розв'язанню завдань соціалістичного і комуністичного будівництва в наших країнах. Взаємний обмін досвідом став більш конкретним, передовий досвід частіше і краще впроваджується на практиці в промисловості, сільському господарстві і культурному житті прикордонних областей і воєводств»¹⁶³. Це свідчить про те, що прикордонний обмін делегаціями трудящих між Українською РСР і Польською Народною Республікою є однією з найважливіших ланок у розвитку економічного, науково-технічного і культурного співробітництва.

¹⁶¹ За матеріалами Генерального консульства ПНР у Києві.

¹⁶² Поточний архів Українського Товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами, спр. 4, арк. 41—49.

¹⁶³ Поточний архів Українського Товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами, відділ країн народної демократії.

«Обмін делегаціями,— пишуть керівники Жешувського воєводського відділення Товариства польсько-радянської дружби,— дуже допомагає нам у поширенні знань про наукові, виробничі і політичні успіхи СРСР. Одним словом, він становить собою одну з живих форм роботи партії і товариства з нашими громадянами і користується великою популярністю серед населення»¹⁶⁴.

В результаті обміну делегаціями укладено договори про соціалістичне змагання між колективами і окремими працівниками підприємств, колгоспів, радгоспів прикордонних районів УРСР і Польщі, налагоджено систематичну передачу передового досвіду праці, методів організації виробництва, взаємну інформацію про життя і діяльність колективів. Слід відзначити, що останнім часом до складу делегацій стали входити представники преси і радіо, що дозволяє ще ширше висвітлювати весь комплекс заходів, зв'язаних з прикордонним обміном. Матеріали на ці теми систематично друкують українські газети «Вільна Україна», «Львовская правда», польські газети «Штандар люду», «Новини жешовське» та ін.

Про плідотворність співробітництва прикордонних областей свідчать численні приклади і факти. Так, велику практичну користь принесли безпосередні зв'язки і обмін делегаціями інженерно-технічних працівників і робітників між автозаводом у м. Саноку (Жешувське воєводство) і Львівським автобусним заводом. Під час перебування польської делегації на Львівському автозаводі і делегації львівського автозаводу у м. Саноку відбувся товариський обмін досвідом між польськими і радянськими спеціалістами. Уважно знайомлячись з основними принципами конструкції Львівського автобуса марки «ЛАЗ-695», з технологією його виробництва, з питаннями планування виробництва і модернізацією устаткування на Львівському автозаводі, польські спеціалісти дійшли до висновку про необхідність здійснення ряду удосконалень і внесення змін у техніку виробництва на своєму заводі. Зокрема була запозичена конструкція підвішування кузова. В свою чергу, львівські автомобілебудівники використали у себе більш легку конструкцію елементів шасі «Автосана», а також вивчили оригінальну конструкцію підлоги автомашини, організацію лінії фарбування, роботу складального цеху та ін.¹⁶⁵

Восени 1959 р. Жешувське воєводство і Львівська область обмінялись делегаціями залізничників. Радянські залізничники, знайомлячись з роботою Жешувського паровозного депо, обмінюючись з польськими друзями досвідом роботи, підказали польським залізничникам, що кращі якісні показники можуть бути досягнуті при введенні конвейерної системи ремонту паровозів. Застосування такої системи польськими залізничниками, як заявив начальник Жешувського паровозного депо, сприяло поліпшенню організації роботи й привело до скорочення строків ремонту і кількості робітників, а, отже, до значної економії¹⁶⁶.

З метою вивчення досвіду виробництва ковбасних виробів у 1960 р. Львівський м'ясокомбінат відвідала делегація спеціалістів Дембицького м'ясокомбінату, Жешувського воєводства. Польські друзі зустрілися з робітниками, інженерно-технічними працівниками, ознайомились з технологією виробництва на Львівському м'ясокомбінаті, а також поділились досвідом організації технології виробництва на своєму під-

¹⁶⁴ За матеріалами Генерального консульства ПНР у Києві.

¹⁶⁵ Там же.

¹⁶⁶ Там же.

приємстві. Така зустріч, як відзначали польські і радянські спеціалісти, принесла велику користь, взаємно збагатила їх досвід¹⁶⁷. Герой Соціалістичної Праці Володимир Гургаль, бригадир колективу комуністичної праці Львівського машинобудівного заводу, у складі делегації робітників відвідав завод ім. Жовтневої революції в м. Любліні. Він розповів польським робітникам про свій досвід і запозичив у них багато корисного для себе¹⁶⁸.

Прискоренню соціалістичних перетворень у польському селі, переваганню в перевагах соціалістичного ведення господарства сприяють безпосередні зустрічі селян-одноосібників і членів виробничих кооперативів з колгоспниками України. Тільки в 1960 р. з обох сторін у складі делегацій за планом прикордонного обміну брало участь понад 100 селян і спеціалістів сільського господарства. З Люблінського і Жешувського воєводств, наприклад, для обміну досвідом ведення сільськогосподарського виробництва приїжджало у Львівську і Волинську область 25 голів і членів сільськогосподарських виробничих кооперативів, близько 30 селян-одноосібників і близько 20 спеціалістів сільського господарства¹⁶⁹. Колгоспники і спеціалісти сільського господарства Радянської України охоче діляться з своїми польськими друзями досвідом ведення господарства, вирощування сільськогосподарських культур, досягненнями у галузі механізації і розвитку тваринництва. Так, у Томашувському повіті, Люблінського воєводства, радянські спеціалісти на площі 20 га посіяли і виростили високий урожай кукурудзи. Приклад радянських друзів став здобутком не тільки Люблінського воєводства, а й інших воєводств Польщі.

Змістовними були зустрічі львівських колгоспників і спеціалістів сільського господарства з членами виробничих землеробських кооперативів, з робітниками держгоспів і селянами-одноосібниками у Ветліні, Сколишені, Пшеслав'ї, Острові і Грембові, Жешувського воєводства. Представники радянського села уважно оглянули городи, тваринницькі двори, познайомились з урожайністю сільськогосподарських культур, методами обробітку ґрунту, станом поголів'я худоби і способами його годівлі, продуктивністю праці і доходами членів кооперативів. Великий інтерес викликала у них дослідна станція рослинництва у Пшеслав'ї. Польські спеціалісти поділились своїм досвідом роботи¹⁷⁰.

В 1960 р. селяни і спеціалісти сільського господарства Люблінського і Жешувського воєводств під час перебування у Львівській області детально ознайомились з економікою окремих колгоспів, досвідом роботи кращих кукурудзозоводів, доярок, свинарок та ін. Члени делегацій цікавились життям і побутом колгоспників, культурним будівництвом на селі¹⁷¹. Водночас голови колгоспів, спеціалісти і передовики сільського господарства Львівської області, знайомлячись з сільським господарством Польської Народної Республіки, давали польським друзям цінні поради по організації сільськогосподарського виробництва і, зокрема, по вирощуванню високих урожаїв кукурудзи¹⁷².

¹⁶⁷ Матеріали Львівського обласного відділення Товариства радянсько-польської дружби.

¹⁶⁸ Газ. «Вільна Україна» від 1 травня 1960 р.

¹⁶⁹ Поточний архів Українського Товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами, відділ країн народної демократії.

¹⁷⁰ За матеріалами Генерального Консульства ПНР у Києві.

¹⁷¹ Матеріали Львівського обласного відділення Товариства радянсько-польської дружби.

¹⁷² Матеріали Львівського обласного відділення Товариства радянсько-польської дружби.

У зв'язку з проведенням у Польщі Днів радянського сільського господарства у Люблінське і Жешувське воєводства були послані бібліотеки сільськогосподарської літератури. У ПНР було відправлено також 9 науково-популярних і хронікально-документальних фільмів українських кіностудій на сільськогосподарську тематику¹⁷³.

Плодотворним є обмін делегаціями учених, діячів культури і мистецтва, лікарів, учителів, молодіжними і піонерськими групами. Відбувся обмін групами учених і співробітників між Люблінським університетом ім. Марії Кюрі-Скłodовської і Львівським університетом ім. Ів. Франка. Практикуються наукові конференції з участю вчених обох університетів, переклад і видання праць учених Львова і Любліна, співробітництво в університетських наукових записках і збірниках. Так, група професорів і аспірантів Люблінського університету взяла участь у науковій сесії Львівського університету, присвяченій 90-річчю з дня народження В. І. Леніна. У 1959 р. видавництво Львівського університету видало у перекладі українською мовою дві великі монографії професора Люблінського університету Зайдлера — «Правові доктрини імперіалізму» та «Політична думка старого світу». На ряді факультетів Львівського університету розробляються наукові теми з історії, літератури і правознавства Польщі, студенти охоче беруть їх для курсових і дипломних робіт. Велика увага відводиться Польщі також у тематиці наукових праць¹⁷⁴. Тісні зв'язки існують між колективами учених сільськогосподарських науково-дослідних установ Львівської області і Люблінського воєводства¹⁷⁵.

Велике місце в планах прикордонного обміну займає культурне співробітництво. Львівська і Волинська області, з одного боку, Люблінське і Жешувське воєводства, — з другого, щорічно здійснюють обмін театральними колективами і концертними групами, режисерами, диригентами, керівниками хорових колективів, колективами художньої самодіяльності, працівниками музеїв, бібліотек, виставками і т. п., що відіграє позитивну роль у взаємному ознайомленні з досягненнями сучасного мистецтва. У 1959—1960 рр., наприклад, трудящі Львівської області приймали ансамбль пісні і танцю та драматичний театр ім. Ванди Семашкової з Жешувського воєводства, драматичний театр і концертну групу з Люблінського воєводства. За той же час у польських воєводствах побували сім різних концертних груп, Прикарпатський ансамбль пісні і танцю Львівської філармонії. Тільки у 1959 р. в Жешувському воєводстві львівські театральні колективи дали 47 концертів, на яких побувало 35 тис. польських трудящих¹⁷⁶. У 1959 р. львівські і жешувські діячі культури обмінялись делегаціями диригентів, хореографів і концертмейстерів. На спеціально організованих нарадах працівників будинків культури, клубів, бібліотек у Саноку, Жешуві, Кросно, Дембах, Вздові та інших місцях радянські працівники культури знайомили польських колег з роботою львівських будинків культури, заводських клубів і червоних кутків. Крім того, представники хореографічного мистецтва, працюючи безпосередньо в палацах культури та клубах воєводства, розучували з польськими художніми колективами українські танці і пісні¹⁷⁷.

¹⁷³ Поточний архів Українського Товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами, відділ країн народної демократії.

¹⁷⁴ Там же.

¹⁷⁵ Матеріали Львівського обласного відділення Товариства радянсько-польської дружби.

¹⁷⁶ Там же.

¹⁷⁷ За матеріалами Генерального консульства ПНР у Києві.

В результаті взаємного обміну досвідом культосвітньої роботи Жешувське воеводське відділення Товариства польсько-радянської дружби спільно з відділом культури воеводської Ради Народової випустили бюлетень, присвячений методиці й організації культосвітньої роботи у воеводському центрі, в окремих районах, селах, на підприємствах, у вузах і школах. «Яскравим прикладом результатів цього обміну,— писали керівники Жешувського відділення Товариства польсько-радянської дружби,— є робота в Жешуві, де тепер жодний вихідний день, неділя або свято не проходять без цікавих розваг і виступів, причому в такій кількості, що уже не завжди є можливість виступати всім бажаним цього колективу. Причиною такої активності є застосування директором тов. Штейном досвіду роботи, запозиченого ним під час поїздки у Львів, звідки він привіз цілий ряд цінних пропозицій щодо роботи ансамблів»¹⁷⁸.

Великий інтерес проявляє польська громадськість до української культури. Жешувський будинок культури, наприклад, здійснив постановку своїми силами класичної української опери «Запорожець за Дунаєм». Такий же позитивний вплив має культурний обмін і на широкі кола громадськості Львівської і Волинської областей. У репертуарі багатьох танцювальних колективів цих областей є польські народні танці, а в репертуарі майже всіх сільських хорів — польські пісні. Самодіяльний театр Львівського будинку вчених поставив драму Габріелі Запольської «Мораль пані Дульської». При Львівському будинку вчителя працює самодіяльний польський драматичний колектив, який здійснив постановку ряду творів польської драматургії¹⁷⁹.

Про значення взаємного обміну молодіжними делегаціями свідчить той факт, що в 1959 р. група польської молоді, яка відвідала Львівську область і мала можливість широко ознайомитися з участю радянської молоді у політичному і громадському житті, зокрема, з молодіжними бригадами комуністичної праці, після повернення на батьківщину стала ініціатором організації молодіжних бригад соціалістичної праці на багатьох підприємствах в Сталевій Волі, Мелеці, Жешуві, Дембі, Дембіці та інших містах. «Ця форма участі молоді у виробничому змаганні,— пишуть керівники Жешувського воеводського відділення Товариства польсько-радянської дружби,— уже дала значний ефект. Наприклад, підприємства Демби, де колектив переважно молодіжний, так само як і в Стомлі, виконали план достроково і одержали перехідний прапор Ради Міністрів»¹⁸⁰.

Польські організації Спілки соціалістичної молоді підхопили також ініціативу комсомолу в наданні допомоги молоді, яка працює і вчиться у вечірніх середніх школах або вищих учбових закладах. З цією метою були створені вечірні школи, де викладаються загальноосвітні предмети¹⁸¹. На честь зустрічі молоді на підприємствах і в сільській місцевості влаштовуються вечори дружби, на яких читаються лекції, доповіді, виступають самодіяльні ансамблі і т. п.

Прикордонний обмін між Україною і Польщею знаходить свій прояв і в таких формах, як дружнє листування, обмін літературою, матеріалами для преси і радіо, різного роду виставками і т. п. Форми ці з кожним роком удосконалюються. Так, у жовтні 1960 р. у Люблінському воеводстві експонувалась виставка українського народного

¹⁷⁸ За матеріалами Генерального консульства ПНР у Києві.

¹⁷⁹ Поточний архів Українського Товариства дружби і культурних зв'язків з зарубіжними країнами, відділ країн народної демократії.

¹⁸⁰ За матеріалами Генерального консульства ПНР у Києві.

¹⁸¹ Там же.

мистецтва. Три чверті всіх експонатів становили вироби народних умільців. Виставка мала великий успіх. За вісім днів її відвідало близько п'яти тисяч чоловік.

Представники різних верств населення і професій залишили в книзі відгуків захоплені відзиви. Директор однієї з шкіл, який оглянув виставку з групою учнів, писав: «Молодь захоплювалась експонатами виставки, дістаючи тут розуміння великих естетичних якостей народного мистецтва України»¹⁸².

У тому ж році в ленінські дні до Жешувського воєводства прибула з Львова пересувна виставка Львівського філіалу музею В. І. Леніна. За тиждень у містах і селах Жешувського воєводства лекторами, які супроводжували пересувну виставку, була прочитана 21 лекція.

Газети Львівської і Волинської областей дуже багато уваги приділяють висвітленню дружніх радянсько-польських відносин, систематично розповідають про успіхи соціалістичного будівництва в Польській Народній Республіці, про хід виконання плану прикордонного обміну. Уже стало традицією, що українські і польські газети кілька разів на рік обмінюються спеціально підготовленими полосами. В українських газетах часто виступають з статтями і кореспонденціями польські журналісти, члени делегацій, а в воєводських газетах Польщі — радянські журналісти. Так, у 1960 р. газета «Вільна Україна» опублікувала 34 матеріали, присвячені Польській Народній Республіці, в тому числі три спеціальні полоси.

Обмінні передачі практикують Львівське і Волинське обласне радіо з воєводськими студіями радіомовлення у Любліні і Жешуві. Програми Львівської студії телебачення добре приймаються у прикордонних польських воєводствах. По Львівському радіо, наприклад, часто виступають члени польських делегацій, відомі громадські, державні і партійні діячі. У 1960 р. трансливався виступ секретаря Жешувського воєводського комітету ПОРП Богуня, секретаря Жешувського відділення Товариства польсько-радянської дружби Лищатова, директора Люблінського театру ім. Остерви Торончика та ін. На честь 15-річчя радянсько-польського Договору про дружбу, взаємну допомогу і післявоєнне співробітництво по телебаченню виступав голова Люблінської воєводської Ради Народової Домбек¹⁸³.

Систематично здійснюється обмін періодичною літературою. У 1960 р., наприклад, з Львівської і Волинської областей систематично надсилалися: у Люблінське воєводство десять газет і вісім журналів, у Жешувське воєводство — 11 газет і 16 журналів. У такому ж обсязі надсилаються періодичні видання і в 1961 р.¹⁸⁴

План прикордонного обміну делегаціями трудящих між Львівською і Волинською областями Української РСР і Люблінським та Жешувським воєводствами Польської Народної Республіки на 1961 р. передбачає дальше розширення і поглиблення цієї форми співробітництва. У 1961 р. з обох країн в обмін братиме участь 84 делегації, які налічують понад 700 чоловік — представників різних галузей промисловості, сільського господарства, діячів науки і культури¹⁸⁵.

¹⁸² Поточний архів Українського Товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами, відділ країн народної демократії.

¹⁸³ Матеріали Львівського обласного відділення Товариства радянсько-польської дружби.

¹⁸⁴ Поточний архів Українського Товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами, відділ країн народної демократії.

¹⁸⁵ Там же.

Аналіз нової форми співробітництва дає підстави гадати, що і надалі безпосередні контакти між областями Української РСР і воєводствами Польської Народної Республіки розширюватимуться й поглиблюватимуться, охоплюючи і ті адміністративно-територіальні райони, які не межують між собою. Такі контакти дозволяють обом народам краще пізнати життя один одного, взаємно використати досвід у конкретних галузях господарського та культурного будівництва і тим самим ще більше зміцнювати братерську радянсько-польську дружбу.

Тепер уже встановились дружні зв'язки між Києвом і Краковом, Вінницею і Кельцями, Черкасами і Бидгощею, Харковом і Познанню, Сталіно і Катовицями, Запоріжжям і Новою Гутою, Одесою і Гданьськом¹⁸⁶. Трудящі цих областей обмінюються партійно-радянськими делегаціями і встановлюють особисті контакти. За своїм характером зв'язки між цими областями і воєводствами дещо відрізняються від прикордонного обміну. Вони не мають поки що планового характеру, а, отже,— не регулярні. Проте, враховуючи значення безпосередніх контактів і досвід прикордонного обміну, а також бажання обох народів ширше і глибше розвивати всебічне співробітництво, можна гадати, що в майбутньому нова форма співробітництва буде дедалі поширюватись. При цьому контакти можуть бути найбільш повними тоді, коли вони встановляться між областями і воєводствами, що мають спільні риси в економіці.

Встановлення широкого обміну між областями Української РСР і Польської Народної Республіки дасть можливість мати міцні зв'язки між однотипними підприємствами, установами, учбовими закладами і т. п., що сприятиме успішному соціалістичному і комуністичному будівництву в обох країнах.

¹⁸⁶ Поточний архів Українського Товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами, відділ країн народної демократії.

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

Ю. І. ПАТЛАЖАН

ПРО ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ В V КЛАСІ

У доповіді на XXI з'їзді КПРС товариш М. С. Хрущов підкреслив, що «особливе місце в комуністичному вихованні підростаючого покоління належить школі»¹. Великі можливості для виховання учнів у дусі радянського патріотизму відкриваються перед учителем історії. Надзвичайно багатий матеріал для прищеплення учням палкої любові до нашої Батьківщини дають курси вітчизняної історії у восьмирічній та середній школі. На відповідних уроках учитель озброює учнів знаннями про те, як народні маси відстоювали честь і незалежність нашої країни, боролися проти експлуататорів, за соціалізм, який величезний вклад внесли вони у скарбницю світової культури. Але не можна недооцінювати виховного значення інших курсів історії, зокрема історії стародавнього світу. Вивчаючи у 5 класі далеке минуле зарубіжних країн, учні вперше знайомляться з поділом людського суспільства на антагоністичні класи, з першими проявами класової боротьби. Вони дізнаються про те, як різні народи відстоювали свою свободу і незалежність. Все це відкриває великі можливості для вирішення різноманітних виховних завдань.

На жаль, питання про патріотичне виховання учнів на уроках історії стародавнього світу не дістало достатнього узагальнення і висвітлення в пресі. Автор цієї статті робить спробу на конкретному матеріалі (переважно по темі «Греко-перські війни») розкрити деякі методичні прийоми і засоби виховання учнів у дусі патріотизму на уроках стародавньої історії. Розповідаючи про героїчну боротьбу народних мас за незалежність своєї батьківщини, учитель викликає в учнів захоплення мужніми вчинками борців проти гноблення, виховує почуття патріотизму.

Готуючись до висвітлення теми «Греко-перські війни», учитель, насамперед, відновлює у своїй пам'яті вказівки класиків марксизму-ленінізму про класову природу і характер воєн, зокрема висловлення В. І. Леніна про те, що «... бувають війни справедливі і несправедливі, прогресивні і реакційні, війни передових класів і війни відсталих класів, війни, що служать закріпленню класового гніту, і війни, що служать його поваленню...»².

Вивчення ходу і характеру греко-перських війн неможливе без елементарного розуміння учнями становища Перської держави, яка напала на греків. У зв'язку з скороченням програми тема «Перська держава

¹ М. С. Хрущов, Про контрольні цифри розвитку народного господарства на 1959—1965 рр., К., 1959, стор. 61.

² В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 303.

в кінці VI—на початку V ст. до н. е.» не вивчається. Тому добре роблять В. М. Іроденко з середньої школи с. Угорники, Тисменицького району, А. Г. Гальчинська з восьмирічної школи № 7 м. Станіслава та інші вчителі Станіславської області, які, переходячи до вивчення теми «Греко-перські війни», наводять дуже короткі, але необхідні відомості про ворогів греків. Вони показують величезну територію Перської монархії, яка в VI ст. до н. е. була наймогутнішою державою у стародавньому світі, звертають увагу учнів на ті суперечності, що її послаблювали. Після такого вступу учням легше зрозуміти мету перських загарбників і остаточні наслідки воєн.

Коротко повідомивши про повстання у Мілеті, учитель розповідає про Марафонську битву, яка відіграла важливу роль у ході війни. В основу розповіді про цю подію може бути покладений матеріал підручника³, доповнений фрагментами цікавого опису Марафонської битви Геродотом. Наприклад, з метою показати учням, що греки, захищаючи свою свободу і незалежність, хоробро билися проти переважаючих сил загарбників, доцільно навести такий уривок з твору стародавнього історика: «Бачачи, що на них біжить ворог, перси готувалися відбити його, гадаючи, що афіняни збожеволіли і йдуть на неминучу загибель, коли ринуть на них бігом у невеликій кількості, без кінноти і без стрільців з лука. Так вирішили про них варвари. Тимчасом афіняни усім своїм військом ударили на варварів і билися відважно...»⁴.

Щоб зробити розповідь більш дохідливою і яскравою, слід користуватися схемою битви, складеною за зразком, вміщеним у книзі для читання⁵. Проте найраціональніше використовувати більш чітку схему з книги Е. А. Разіна⁶. Ця схема добре розкриває окремі етапи битви, її динаміку. Практика показує, що учні найкраще засвоюють хід воєнних дій, якщо учитель в процесі розповіді креслить схему на дошці, користуючись крейдою різного кольору.

Учитель повідомляє про те, що радість афінян з приводу перемоги над персами в Марафонській битві не знала меж. Вони послали в рідне місто гінця з радісною звісткою. Покритий кров'ю і пилом, він подолав відстань від Марафона до афінського акрополя в 42 км 195 м, ще знайшов у собі сили крикнути: «Радуйтеся, ми перемогли!» — і впав мертвим. Пов'язуючи виклад навчального матеріалу з сучасністю, учитель зазначає, що з того часу і до наших днів ця відстань стала дистанцією марафонського бігу, визнаного спортсменами усього світу. Це показує, що людство не забуває і шанує героїв.

З'ясовуючи причини перемоги греків у Марафонській битві, учитель може навести слова підручника: «Мужності і сили надавала їм думка, що вони борються за батьківщину, за незалежність, за життя матерів, жінок і дітей» (стор. 99). Отже, натхнені патріотичним почуттям, народні маси маленької Греції піднялись на захист своєї батьківщини від ворожого вторгнення і успішно відстояли її честь та незалежність.

Незважаючи на поразку під Марафоном, перси не відмовились від планів поневолення Греції. В 480 р. до н. е. після старанної підготовки величезна перська армія і флот на чолі з Ксерксом — спадкоємцем Дарія I — знову вторглися в країну. Повідомивши про просування персів,

³ Ф. П. Коровкін, Історія стародавнього світу. Підручник для 5—6 класів середньої школи, К., 1960, стор. 99 (далі посилання на це видання).

⁴ «Хрестоматія з історії стародавнього світу, за редакцією акад. В. В. Струве, т. II, К., 1954, стор. 125.

⁵ «Стародавня Греція, Книга для читання, За редакцією С. Л. Утченка і Д. П. Калістова», К., 1955, стор. 68.

⁶ Е. А. Разін, Історія воєнного мистецтва, т. I, М., 1955, стор. 151.

учитель переходить до розповіді про битву, яка відбулася біля єдиного Фермопільського проходу з півночі в Середню Грецію. На цьому матеріалі також можна успішно виховувати учнів у патріотичному дусі. Оточені з усіх боків, 300 спартанців на чолі з царем Леонідом героїчно оборонялись від ворога, який переважав їх у багато разів. Жоден спартанець не здався ворогові. Перси перемогли в цьому бою ціною величезних втрат. Навіть у явно безнадійній обстановці героїчні захисники Фермопільського проходу продовжували битися і віддали життя в ім'я незалежності своєї батьківщини. Завдяки тому, що їм вдалося затримати на деякий час армію Ксеркса, основні війська греків змогли вчасно відійти і готуватися до наступних боїв. Вдячні співвітчизники збудували пізніше над могилою героїв пам'ятник з написом: «Подорожній, підісповісти наших громадян у Лакедемоні, що, їх заповіді додержуючи, тут ми кістками полягли».

Навівши цей текст, учитель звертає увагу учнів на те, що героїзм і самопожертва трьохсот спартанців послужили запалюючим прикладом для інших греків, і підкреслює, що на відміну від війська греків армія завойовників складалась не лише з персів, а й з представників підкорених ними країн, які більше бажали Ксерксу поразки, ніж перемоги. Значна частина армії перського царя йшла в бій тільки під страхом жорстокого покарання. Це добре проілюструвати таким уривком з опису Геродотом битви біля Фермопіл: «Позад їх загонів (армії Ксеркса. — Ю. П.) стояли з бичами в руках начальники і ударами гнали всіх вперед, все далі і далі. Через те, що елліни були переконані, що їх чекає загибель від тих варварів, які обійшли гору, вони проявили в боротьбі з ворогом найвищу міру мужності, билися одчайдушно і з шаленою відвагою. Коли у більшості еллінів списи вже зламалися, вони рубали персів мечами»⁷.

У важкому становищі опинилися греки після того, як перси оволоділи Фермопілами. Шлях на Афіни виявився відкритим для переважаючих сил ворога. Не бажаючи стати рабами східного деспота, всі жителі Афін залишили рідне місто. Жінки, діти і старики були переведені на Саламін та інші острови, чоловіки, здатні носити зброю, пішли в армію і флот. З кораблів та з ближніх островів афіняни бачили, як горить їх рідне місто, підпалене й спустошене персами. Учитель зазначає, що ніякі випробування і труднощі війни не могли побороти рішимості греків продовжувати боротьбу за свободу й незалежність.

Вранці 28 вересня 480 р. до н. е. у вузькій протоці між берегом Аттики і островом Саламіном грецькі і перські кораблі вступили в битву, яка до вечора закінчилася повною поразкою перського флоту. Це був переломний пункт у ході всієї війни. Греки захопили ініціативу і невдовзі очистили свою батьківщину від ненависних загарбників.

У шкільному підручнику наводиться уривок з трагедії Есхіла «Перси», в якому зображено загибель перського флоту. З метою виховання в учнів патріотизму слід ширше використовувати твір великого грецького драматурга, який сам брав участь у Саламінській битві. Есхіл образно розкриває рішимість греків битися за вітчизну, не на життя, а на смерть, їх надзвичайну хоробрість:

«Весь флот спішив, і чути крик було:
«Вперед, сини Еллади! Батьківщину,
Жінок, дітей своїх рятуйте, храми
Богів дідівських і гробниці предків:
За все ми будем битися тепер»⁸.

⁷ «Хрестоматія з історії стародавнього світу», т. II, стор. 135—136.

⁸ Там же.

Для того, щоб конкретизувати уявлення учнів про цю історичну подію, учителі показують їм ілюстрацію з підручника «Саламінський бій» (стор. 102).

Розвиваючи логічне мислення учнів, деякі вчителі після вивчення теми «Греко-перські війни» пропонують їм дома відповісти письмово на запитання: «Яка головна причина перемоги греків?». Незважаючи на те, що це — одна з перших письмових робіт з історії, вона показує, який великий виховний вплив на учнів справляє ця тема. Так, учень О. (5 клас восьмирічної школи № 4 м. Станіслава) пише: «... Коли перський цар із своєю величезною армією напав на Грецію, над греками нависла смертельна загроза. Перед ними постало питання: залишатися вільними чи стати рабами? І греки вирішили битися за свободу. Вони перемогли, тому що захищали і відстоювали незалежність своєї батьківщини. Перси ж переслідували загарбницьку мету».

Учнівські відповіді свідчать про те, що учні готові наслідувати народних героїв, які самовіддано боролись за незалежність своєї батьківщини. Учень Д. (5 клас восьмирічної школи № 8 м. Станіслава) так висловив свої думки: «Подвиги греків під Марафоном, у Фермопільському проході і в Саламінській протоці мали дуже велике значення. Греки так воювали тому, що захищали свою країну. Якби на нашу країну напали вороги, то я пішов би її захищати. Але я сподіваюсь, що війни не буде. Мир переможе війну!».

Курс історії стародавнього світу дає учителю багато інших фактів, за допомогою яких він розкриває героїзм народних мас, що боролись за свою свободу і незалежність. Так, третю Пунічну війну учитель характеризує як тяжку і героїчну боротьбу карфагенян проти в багаті разів переважаючих сил римських завойовників. Ф. Енгельс писав: «Третю ж Пунічну війну навряд чи можна назвати війною; це було просте гноблення слабшого противника в 10 разів сильнішим противником»⁹. Про героїзм і мужність захисників Карфагена учитель знайде яскравий матеріал у курсах з історії стародавнього Риму¹⁰.

Важливе виховне значення мають і теми, присвячені стародавній культурі різних народів. Згадуючи про творчість одного з відомих драматургів стародавньої Греції — Есхіла, учитель називає учням трагедію «Перси», з уривками якої учні вже ознайомились на попередніх уроках. У цьому творі Есхіл прославляє любов до батьківщини і мужність, проявлені греками в боротьбі з перськими завойовниками.

Підручник знайомить учнів і з неперевершеним майстром комедії стародавнього світу Арістофаном. Радянські люди і все прогресивне людство поважають цього великого поета стародавньої Греції, тому що він ще на зорі цивілізації висміяв і затаврував у своїх комедіях експлуататорів, казнокрадів, паліїв війни — запеклих ворогів народу. Саме тому в 1954 р. за пропозицією Всесвітньої Ради Миру в усьому світі широким відзначалось 2400-річчя з дня народження Арістофана.

У процесі вивчення історії стародавнього світу вчитель має можливість показати учням приклади і зразки героїчної боротьби народів за незалежність своєї батьківщини, викликати глибоке співчуття до тих, хто бореться за свободу свого народу, за мир і дружбу між народами, і бажання наслідувати їх. Все це значною мірою сприяє вихованню молодих патріотів Радянської Вітчизни.

⁹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. VIII, стор. 434.

¹⁰ Н. О. Машкін, Історія стародавнього Риму, К., 1956, стор. 180; «История древнего Рима, под редакцией В. Н. Дьяконова и Н. М. Никольского», М., 1952, стор. 534—535.

М. М. ЛИСЕНКО

**ВИВЧЕННЯ ТЕМИ «УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В XIV—XV ст.»
В ЕЛЕМЕНТАРНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ СРСР І УРСР
В VII КЛАСІ ВОСЬМИРІЧНОЇ ШКОЛИ**

У відповідності з постановами ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР та ЦК КП України і Ради Міністрів Української РСР про деякі зміни у викладанні історії, в 1961/62 навчальному році у VII—VIII класах восьмирічної школи нашої республіки розпочалося викладання цілком нового, елементарного курсу історії СРСР і УРСР з найважливішими відомостями про суспільний і державний лад Радянської держави, а також відомостями з нової і новітньої історії зарубіжних країн. У VI класі цей курс охоплює вітчизняну історію з найдавніших часів до кінця XIX ст., а також відомості з зарубіжної історії з XVII до кінця XIX ст.

Завдання елементарного курсу історії СРСР і УРСР — ознайомити учнів на конкретних викладених у хронологічній послідовності історичних фактах і подіях з героїчним минулим нашої Батьківщини. В процесі вивчення цього курсу учні підводяться до розуміння і свідомого засвоєння основних історичних понять і закономірностей, до усвідомлення того, що вся історія суспільств, розділених на експлуататорів та експлуатованих, є передусім історією класової боротьби, а творцем історії є народ, бо саме йому належить вирішальна роль як у матеріальному виробництві, так і в усіх інших галузях життя.

Перед учителем історії стоять відповідальні завдання наблизити викладання історії у восьмирічній школі до життя, наполегливо формувати в учнів марксистсько-ленінський світогляд, комуністичну переконаність, виховувати їх у дусі соціалістичного патріотизму, поваги до революційних традицій нашого радянського народу, в дусі пролетарського інтернаціоналізму і дружби між народами. Слід керуватись настановою товариша М. С. Хрущова про те, що «нам потрібне не просте засвоєння знань, а перетворення їх у глибокі ідейні переконання, такі переконання, які породжують сильні почуття, виявляються в ділах, у вчинках на благо народу»¹¹.

Викладаючи елементарний курс історії СРСР і УРСР, необхідно поєднувати вивчення найважливіших подій історії СРСР в цілому з розкриттям конкретного матеріалу з історії нашої республіки. Це забезпечить засвоєння учнями як основних закономірностей, спільних для всіх народів нашої Батьківщини, так і характерних особливостей історії УРСР. Цим і пояснюється те, що програмою передбачено вивчення матеріалу з історії Української РСР у хронологічній послідовності у певному розділі після засвоєння учнями загального матеріалу з історії СРСР. Матеріал з історії України подається, в залежності від його важливості, у вигляді короткого логічного доповнення до уроку з загального курсу або окремого уроку, повністю присвяченого минулому українського народу, або цілої теми з історії УРСР, скажімо такої, як «Визвольна війна українського і білоруського народів (1648—1654 рр.). Возз'єднання України з Росією».

Вивчення історії українського народу в елементарному курсі історії СРСР і УРСР забезпечить розуміння учнями VII класу питань про спіль-

¹¹ М. С. Хрущов. За тривалий мир в ім'я щастя і світлого майбутнього народів. К., 1960, стор. 25.

ність походження російського, українського і білоруського народів з єдиного кореня древньоруської народності, віковичну дружбу українського і російського народів та інших народів СРСР, їх спільну боротьбу проти соціального і національного гноблення, проти іноземних загарбників.

Матеріал з історії Української РСР від найдавніших часів і до XIV ст. вивчається у відповідних темах з історії СРСР.

* * *

Дана стаття на допомогу вчителям історії, що викладають у VII класі, присвячується першому окремому уроку з історії України на тему «Українські землі в XIV—XV ст.». На цьому уроці вивчаються дуже важливі події в історії нашої республіки. Учні одержать перші уявлення про час утворення української народності, ознайомляться з соціальними відносинами в країні, зокрема з питаннями про розвиток сільськогосподарського і ремісничого виробництва та закріпачення селян, а також з найвидатнішими зовнішньополітичними подіями.

Учитель ставить перед собою мету підвести учнів до розуміння, що *український народ на самому початку свого існування прагнув до возз'єднання з російським народом, боровся проти іноземних загарбників*. Здійснення цієї мети допоможе виховувати учнів у дусі патріотизму і дружби народів.

Щоб зробити поступовий перехід до нового навчального матеріалу, учитель під час опитування може поставити учням, поряд з іншими, такі запитання: 1. *Які древньослов'янські племена жили на території сучасної України?* 2. *Які великі князівства утворились на території України внаслідок феодального роздроблення Київської Русі?* 3. *Які причини посилення Галицько-Волинського князівства в XII—XIII ст.?* 4. *Які народності утворились з єдиної древньоруської народності?*

Після узагальнення відповідей учнів учитель називає тему і зачитує план уроку:

- 1) Захоплення українських земель Литвою і Польщею.
- 2) Закріпачення селян польськими, литовськими і українськими феодалами.
- 3) Розвиток ремесла і торгівлі на Україні.

Обладнання уроку: карти «Древньоруська держава (Київська Русь) в IX—X ст.»; «Руські князівства в XIII ст.»; «Утворення Російської централізованої багатонаціональної держави (1462—1533 рр.)»; репродукції з картин І. Іжакевича «Княгиня не пускає литовського воеводу Гаштовта до міста», «Повстання селян Галичини під керівництвом Мухи (1490 р.)».

Викладаючи новий матеріал, учитель зазначає, що у XIV—XV ст. українські землі були загарбані литовськими і польськими феодалами. У першій половині XIV ст., коли Русь була ослаблена внаслідок феодальної роздробленості, коли над нею тяжіло татарське іго, литовські князі, що мали у своєму розпорядженні значну на той час військову силу, почали захоплювати землі Південно-Західної Русі, на яких тоді вже складалась українська народність. Спочатку (1340 р.) литовські феодали захопили Галицько-Волинське князівство. На західноукраїнські землі нападали також польські, угорські і молдавські феодали. Після тривалої боротьби угорські феодали захопили Закарпатську Русь, а молдавські — Буковину. Польські магнати закріпились у Галичині, а литовські поступово загарбали Волинь, Поділля, Київське, Переяславське і Чернігово-Сіверське князівства.

Учитель показує по карті князівства і землі, загарбані в XIV ст. іноземними поневолювачами. Об'єднання у 1385 р. на основі Кревської

унії Литви з Польщею в єдину державу, провідну роль у якій відігравали польські великі землевласники, спричинилось до дальшого поневолення українських земель польсько-литовськими феодалами.

Народні маси руських князівств чинили жорстокий опір завойовникам. Вони захищали кожне місто, кожен фортецю. Незважаючи на зрадницьку роль бояр, які в 1340 р. отруїли свого князя, м. Галич і все Галицьке князівство довгий час боролось проти угорських, польських та литовських феодалів і було повністю захоплено Польщею лише в 1387 р. Рішуче боролися за свої права й інші міста та князівства. Використовуючи репродукцію картини І. Іжакевича «Кияни не пускають литовського воєводу Гаштовта до міста», учитель розповідає, як у 1471 р. кияни одностайно виступили проти підступних намірів короля Казимира ліквідувати Київське князівство. Після смерті київського князя король призначив до Києва свого воєводу Мартина Гаштовта, який через деякий час з'явився біля міста з військом. Але озброєні кияни не відкрили перед ним брами.

На картині учні бачать, як, зупинившись біля дерев'яних укріплень київської фортеці, Гаштовт з своїм загоном знахабніло вимагає визнання його влади над Києвом. Бундючні сподвижники воєводи сподіваються на покору жителів міста. Але кияни не поспішають впускати воєводу. Вони зачитують грамоту про непорушність князівства і готові негайно дати рішучу відсіч ворогові. Лише посиленням загонам польсько-литовських феодалів вдалось захопити місто. Ліквідувавши князівство, магнати утворили Київське воєводство.

У спільних походах руських князівств Півдня проти іноземних завойовників, внаслідок взаємодопомоги зброєю і продовольством, поширення торгівлі між цими князівствами зміцнювалась єдність населення Південно-Західної Русі, що поступово спричинялось до утворення української народності. Виникла також єдина назва для всієї цієї території — Україна. Слово «Україна» походить від слова «окраїна», або «окраїнна земля», якою вважалось Переяславське князівство. Ще автор Іпатіївського літопису, розповідаючи про смерть переяславського князя, який успішно здійснив похід на половців, у записі від 1187 р. відзначав: «І плакали за ним усі переяславці... По ньому й Україна довго тужила».

Таким чином, у XIV—XV ст. одночасно з захопленням українських земель польсько-литовськими та іншими іноземними загарбниками відбулося утворення української народності.

Подаючи матеріал про закріпачення селян польськими, литовськими та українськими феодалами, учитель звертає увагу учнів на те, що на захоплених іноземними поневолювачами землях відразу ж установлювався жорстокий кріпосницький гніт. Ось що пишеться в одному сучасних документів про повинності селян перед паном: «А ті люди мені давали вісім відер меду київської мірки і п'ятдесят грошів рішми, а з тих людей податі [йшло]: обвістки йде кадь (близько 12 удів.—*М. Л.*) меду, а ловчому — куниця і корчага меду, а бобровникові — куниця і корчага меду, а на господаря — полюддя і дані куниця, а на слуги — десять грошів...»¹².

В іншому документі читаємо про те, яким був робочий день селян-кріпаків та яких покарань вони зазнавали в разі невиходу на оботу. Робочий день кріпака тоді тривав близько 16—17 годин. «А до оботи приступати підданам, як сонце сходить, а зійти [з роботи], як аходить...». Якщо селянин не виходив на роботу, «то за перший

¹² «Хрестоматія з історії Української РСР», т. I, К., 1959, стор. 122.

день прогулу заплатить гріш, а за другий — барана, а якщо і третій раз прогуляє... , то бичем на лаві скарати, а дні пропущені відробити... »¹³. Використовуючи ці уривки із дарчого відписання та Устави на волоки, учитель може переконливо показати учням, який жорстокий режим установили іноземні й місцеві, українські феодалі в той час на Україні. Становище селян невинно погіршувалося і внаслідок того, що поступово вони позбавлялись права переходу від одного пана до іншого, обкладались все новими повинностями.

На визиск і знущання феодалів селяни відповідали повстаннями. Так, у 1490 р. в Галичині повстали селяни на чолі з Мухою. Розповідаючи про цю історичну подію, учитель може використати названу вище картину І. Іжакевича, яка опублікована в багатьох виданнях з історії України.

Слід підвести учнів до висновку про те, що у відповідь на наступ феодалів українські селяни розгорнули тривалу антикріпосницьку боротьбу.

Переходячи до висвітлення третього питання плану, учитель відзначає, що в XIV—XV ст. на Україні почали широко розвиватись цехове ремесло і торгівля, яка сприяла встановленню і зміцненню зв'язків трудящих України з російським народом. Проте цьому процесові перешкоджали своїми гоніннями польсько-литовські та українські феодалі. Вони переслідували українське міське населення, особливо ті його верстви, що захищали надане в свій час містам магдебурзьке право та не бажали переходити у католицьку віру. Звичайно на чолі цехів і міського самоврядування стояла заможна верхівка, яка не завжди послідовно захищала інтереси міста, а часто навіть зраджувала народ, вірнопідданно вислужуючись перед польсько-литовськими феодалами.

Яскраво показав життя київських цехів, переслідування, яких знавали кияни від місцевого воеводи, а також сміливу боротьбу простих людей Києва проти нього і його поплічників український письменник І. Кочерга в п'єсі «Свіччине весілля». У п'єсі показано, як кияни, борючись за право вночі світити вогонь у своїх хатах, засвітили вогні під час весілля ремісника Свічки. Автор розкриває благородний образ молодого ремісника-зброяря Свічки, який згуртовує навколо себе всіх ремісників міста і навіть частину дружини воеводи на боротьбу проти самодурства і знущань воеводи. Ось короткий уривок з цього художнього твору, який можна зачитати учням:

Свічка.

І ось
В той самий час, коли там на горі
Пани вельможні гучно бенкетують
При громі сурм та полум'ї свічок,
Ми в темряві примушені тощитись
Без світла, в темних хатах, як кроти...

Чин

Якби ще так. А то працєю на нього,
Коли він там гуляє на горі.
Ти чув, яку сьогодні воевода
На всі цехи роботу урядив?
До покрови зробити і те, і те,
І кожухи, і чоботи, і свити;

¹³ «Хрестоматія з історії Української РСР», т. I, стор. 123—124.

Сокири, бочки, діжки, казани!
 А світла, як і перше, не дає!
 Коли ж тобі робити, будь він проклят!
 Та доки ж це терпіти!

Коляндра

Та хоч би
 Насправді був такий закон про світло.
 А то ж свавілля, примха воеводи,
 Щоб гроші брать...

Драматург розкриває радість киян, коли вони здобули певні успіхи у боротьбі з феодалами і запалили палац воеводи.

Городянин (тріумфуючи)
 — Ага! Горить! Горить кубло катівське!
 — Тремтіть тепер, гвалтівники прокляті!
 — Не до смаку! Ага — не до вподоби!
 — А ну бо ше! Ще раз! А ну іше!
 — Згадаєте ви Свіччине весілля!¹⁴

Конкретизуючи матеріал про боротьбу міського населення України проти феодального гніту з допомогою уривків художньої літератури, учитель підведе учнів до висновку про те, що український народ ніколи не мирився з поневоленням, вів невтомну боротьбу проти загарбників, прагнучи до свого соціального, національного визволення та возз'єднання з російським народом.

Під час закріплення пройденого матеріалу доцільно звернутись до учнів з такими запитаннями: 1. Чому українські землі були загарбані польсько-литовськими феодалами в XIV—XV ст.? 2. Як польсько-литовські та українські феодали гнобили селян України? 3. Як у той час селяни і ремісники боролись проти панування феодалів?

Крім того, слід перевірити, наскільки вільно орієнтуються учні по карті, відновлюючи в пам'яті щойно викладений учителем матеріал.

Домашнє завдання учні виконують за підручником для VII—VIII класів восьмирічної школи В. Дядиченка, Ф. Лося, В. Спицького «Історія Української РСР» (за редакцією проф. Ф. Лося, К., «Радянська школа», 1961) — параграф 3, стор. 14—17.

Під час підготовки до даного уроку рекомендуємо вчителю використати таку літературу:

1. «В. І. Ленін про Україну», К., 1957.
2. «Історія Української РСР», т. I, Редакційна колегія: О. К. Касименко (головний редактор), В. А. Дядиченко, Ф. Є. Лось, Ф. П. Шевченко, Ф. О. Ястребов, К., 1955.
3. О. К. Касименко, Історія Української РСР, К., 1960.
4. «Хрестоматія з історії Української РСР», т. I, упорядкували: О. А. Бевзо, М. М. Лисенко, Д. І. Мишко, Г. І. Підлуцький. За ред. члена-кореспондента АН УРСР І. О. Гуржія, К., 1959.
5. «Літературна хрестоматія з історії СРСР», ч. I, Упорядкували: В. Н. Мирний і М. М. Дрібний, К., 1960.
6. Д. І. Мишко, Українсько-російські зв'язки в XIV—XVI ст., К., 1959.

Вивчаючи з учнями тему «Українські землі в XIV—XV ст.», учитель досягне найбільшого навчально-виховного ефекту, якщо уміло використає твори класиків марксизму-ленінізму, історичні документи, твори художньої літератури, краєзнавчий матеріал, вправно застосує різні засоби унаочнення та методичні прийоми.

¹⁴ «Літературна хрестоматія з історії СРСР», частина I, К., 1960, стор. 108—110.

П. П. КИЯШКО

ШКІЛЬНИЙ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ

У підготовці нашого підростаючого покоління до трудової діяльності важливе значення має ознайомлення учнів з близькими, живими і переконливими фактами з історії рідного краю. Наша молодь повинна знати, якою ціною була завойована Радянська влада, яких успіхів досяг і які труднощі переборвав народ у період будівництва соціалізму, в роки Великої Вітчизняної війни, як переможно йдуть радянські люди до світлих вершин комунізму. Добре організована краєзнавча робота в школі допомагає учням бачити, оцінювати, узагальнювати і популяризувати яскраві факти сучасності, що характеризують здійснення величній програмі будівництва комунізму в нашій країні. Краєзнавство стає важливим засобом наближення школи до життя.

Вчителі Менської середньої школи ім. В. І. Леніна постійно використовують місцевий матеріал у процесі навчально-виховної роботи. Отже, саме життя спонукає систематично вдосконалювати форми краєзнавчої роботи.

У нашій школі гуртківці-історики ще з 1947 р. почали приділяти велику увагу краєзнавству. Але в рамках історичного гуртка важко було широко розгорнути роботу по вивченню минулого рідного краю. Тому з ініціативи вчителів школи Г. В. Олійника, К. П. Ілляша та Д. С. Клязніки в січні 1952 р. було створено окремий краєзнавчий гурток, що складався з редакційної, екскурсійної, картографічної та бібліотечної секцій. Члени редакційної секції випускали бюлетені і газети, широко використовуючи місцеві матеріали. Екскурсійна секція збирала місцеві матеріали та речові пам'ятки, картографічна — готувала історичну карту району, а бібліотечна — формувала бібліотеку гуртка. Гуртківці виготовили і обладнали в історичному кабінеті дві невеликі вітрини, де зберігались зібрані ними монети, старі видання та різні побутові речі. З допомогою вчителя В. Ф. Покотила, колишнього наукового співробітника Лубенського краєзнавчого музею, зібрані членами краєзнавчого гуртка матеріали були певною мірою систематизовані. В процесі роботи гуртка виникла потреба у створенні нових секцій: історичної, природничої та фольклорної. Члени кожної секції одержали конкретні завдання по збору матеріалів, яких дедалі ставало більше. В 1954 р. для шкільного краєзнавчого музею була виділена невелика кімната. Значно поповнилась експозиція музею внаслідок екскурсій і туристських походів по рідному краю протягом 1955—1956 рр. Учениця 9 класу Л. Кириченко збрала для музею понад 30 речей. Багато матеріалів принесли у музей В. Єкіменко, В. Тимофеева (10 клас), В. Ющенко, В. Ілляш (6 клас) та ін. Активну участь у створенні шкільного краєзнавчого музею взяли вчителі, зокрема учитель літератури Д. П. Калібаба та вчитель історії Д. С. Клязніко.

Велику допомогу музею подала громадськість, насамперед працівники відділу пропаганди і агітації Менського райкому КП України. Чимало матеріалів передали музею колишній командир партизанського загону, нині голова Менської селищної Ради С. З. Пушко, вчителі-пенсіонери О. І. Подорванова, І. І. Қияниця, В. К. Скепський та ін.

У 1957 р. під час зимових канікул краєзнавці дізнались, що в с. Полісся, Сосницького району, проживає бандурист С. С. Власко. Члени секції фольклору організували лижний похід у це село, відвідали бандуриста, записали від нього кілька пісень і одержали в подарунок

бандуру, з якою він в роки Великої Вітчизняної війни пройшов аж до Берліна.

Останнім часом краєзнавці перейшли до планомірного виявлення й збирання експонатів серед населення. Представники старшого покоління, які охоче відвідують наш музей, подають юним дослідникам рідного краю велику допомогу. Старожил с. Волосківців К. М. Щербя передав музею два документи: делегатське посвідчення комнезамівця та рідкісну листівку із зображенням відомого бандуриста Т. Пархоменка — уродженця його села. Після цього до Волосківців виїхало 15 учнів-краєзнавців для збору матеріалів серед населення. Вони узнали багато нового про бандуриста Пархоменка, про його зв'язки з композиторами М. В. Лисенком, М. М. Аркасом та участь у самодіяльному колективі, який було створено в селі у 1904 р. Фотографію цього колективу передав краєзнавцям дідусь С. М. Сафон. Учні збрали чимало предметів етнографічного характеру: дерев'яні миски, солом'яник-зерновсипище, дідик для мотання пряжі, ківш, шевський стілець та інші речі, що відображають селянський побут XVIII — початку XX ст.

Краєзнавча робота захоплювала дедалі більше учнів нашої школи. У грудні 1957 р. гурток переріс в учнівське товариство «Юний краєзнавець». Виникла потреба оформити його організаційно. Керівник гуртка В. Ф. Покотило опрацював положення і статут товариства, які визначають особливості його роботи. Кожному члену товариства було видано членський квиток, для членів секції охорони природи та інструкторів з туризму встановлено наукавні знаки. Товариство має червоний прапор, з яким юні краєзнавці щорічно йдуть у туристські походи, беруть участь у загальноміських святкових демонстраціях.

Рік у рік наш краєзнавчий музей розширюється. У 1957 р. він займав дві невеликі кімнати. Влітку 1959 р. почалося упорядкування експозиції музею. Вирішили розмістити експонати за розділами. Але для цього не вистачало місця. В 1960 р. для музею було відведено окреме приміщення з чотирьох кімнат площею в 182 кв. м. Нині музей налічує близько 2500 експонатів. Члени товариства ведуть чіткий облік матеріалів, що надходять до музею, експонатів, які демонструються в ньому, різноманітного обладнання (шафи, вітрини, стільці і т. д.). У музеї зберігаються журнали обліку роботи товариства «Юний краєзнавець», екскурсоводів по музею, книга обліку праць учителів про наш край. При музеї є бібліотека методичної та науково-популярної літератури з історії, географії, фольклору, природознавства, літератури, а також старих видань. Щоб полегшити роботу вчителів та учнів по вивченню рідного краю, створено картотеку краєзнавчої літератури.

У музеї зберігаються фольклорний збірник, календар погоди, журнал фенологічних спостережень, щоденники учасників походів, їх описи, нариси з історії населених пунктів, фізико-географічний опис району, економгеографічна характеристика колгоспу «Червоний ударник», опис ґрунтів району, історія краєзнавчого музею, тематичні альбоми про рідну природу краю та ін.

Наш музей має такі відділи: краєзнавство і туризм; історія нашої краю; економіка району; природні умови рідного краю; етнографія.

Відділ «Історія нашого краю» поділяється на такі розділи: наш край у далекому минулому; первісно-общинний лад; східні слов'яни в давнині; Київська Русь (VI—XI ст.); епоха феодалізму (XII — перша половина XIX ст.); зростання капіталістичних відносин в Росії; імперіалізм; буржуазно-демократичні революції; Велика Жовтнева соціалістична революція, громадянська війна; будівництво соціалізму;

Велика Вітчизняна війна Радянського Союзу; від соціалізму до комунізму.

Краєзнавча робота в школі завжди поживається в дні підготовки й відзначення знаменних дат. Так, готуючись у 1961 р. до відзначення 100-річчя з дня смерті Т. Г. Шевченка, учні-краєзнавці відвідали с. Борківки, де зібрали матеріали про перебування великого поета в маєтку поміщика Дуніна-Борковського.

Краєзнавчі матеріали, що зберігаються в нашому музеї, широко використовуються вчителями у навчально-виховній роботі. Особливо важливу роль відіграє місцевий матеріал під час вивчення курсу історії СРСР. Наприклад, розповідаючи про первісно-общинний лад на території нашої країни, учитель, використовуючи експозицію музею, говорить: «Ось кам'яна сокира доби неоліту, знайдена учнями Борківської школи біля свого села; там же був знайдений і цей кістяний наконечник списа... Такими знаряддями праці здобували собі засоби до існування наші далекі предки». І далеке минуле стає ясным, зрозумілим школярам, вони уявляють наших далеких предків, їх примітивні знаряддя праці і тяжку боротьбу за існування.

Або вчитель розповідає: «Були биті шведські інтервенти у 1709 р. й на території нашого району. Загонові шведів не вдалося з'єднатися з військом зрадника Мазепи біля с. Макошино. Менський сотник Василь Сахновський при підтримці російських військ завдав рішучого удару загарбникам». Учні з захопленням розглядають гарматні ядра, копію грамоти, якою Петро I відзначив Сахновського. Застосування краєзнавчого матеріалу допомагає вчителеві яскравіше висвітлити тему «Північна війна та її міжнародне значення», викликати інтерес учнів до неї. У їх відповідях на уроці відчувається патріотична гордість за відважних воїнів, які захищали наш край.

Ефективно проходять у музеї повторювально-узагальнюючі уроки з історії. Вивчивши той чи інший розділ, учителі проводять узагальнюючі уроки безпосередньо в музеї. У нашому музеї можна проводити такі уроки з усіх розділів курсу історії СРСР. До повторювально-узагальнюючого уроку на тему «Велика Жовтнева соціалістична революція» учням завчасно були дані такі питання: *1. Обстанова в країні після Лютневої революції. Антинародна політика Тимчасового уряду; 2. Більшовизація Рад. Боротьба селян за землю. Зростання революційного руху в армії; 3. Ленінський план збройного повстання. Повстання в Петрограді; 4. Другий з'їзд Рад та його декрети; 5. Створення радянського державного апарату. Перші заходи Радянської влади в галузі будівництва соціалістичної економіки і культури; 6. Встановлення Радянської влади на Україні.* Урок проводився в музеї. 10 хвилин було відведено для того, щоб учні оглянули експозицію й ознайомились з експонатами та документами, які стосуються даної теми.

Повторювально-узагальнюючий урок з теми «Іноземна воєнна інтервенція і громадянська війна (1918—1920 рр.)» проводився інакше. Після вивчення теми питання для повторення були розподілені між учнями. Над кожним питанням працювало п'ять учнів. Свої відповіді вони готували самостійно, в позаурочний час, використовуючи місцевий матеріал. Така форма повторення виробляє в учнів навик самостійної роботи.

Робота в краєзнавчому музеї сприяє не тільки піднесенню успішності учнів, а й комуністичному вихованню їх. У процесі краєзнавчої роботи учні виявляють ініціативу, вчать самостійно доводити до кінця доручену справу, робити певні висновки. Водночас кожний з них відчуває себе членом колективу, перед яким стоїть важлива мета. Бачачи чере-

конливі зразки самовідданої боротьби і праці своїх земляків, учні запалюються бажанням стати активними будівниками нашого суспільства.

Цікаво проходять у музеї зустрічі учасників громадянської війни, старих комуністів і комсомольців, передовиків праці з учнями нашої школи. Активний учасник партизанського руху С. З. Пушко розповів школярам про боротьбу з німецько-фашистськими загарбниками, про піонерів-партизанів, які вже стали дорослими і працюють у різних кінцях нашої країни, але й досі листуються з ним.

Матеріали, вміщені у музеї, зокрема розповіді старожилів про безчинства «святих отців» з Максаківського монастиря, який діяв на території нашого району, переконливо розкривають реакційну суть релігії.

В музеї любовно зберігаються листи зарубіжних друзів. 86 учнів листуються з дітьми семи країн. Це сприяє вихованню наших учнів у дусі пролетарського інтернаціоналізму.

Юні краєзнавці-туристи розкріплені за піонерськими загонами. Вони допомагають учням вивчати ступені юного піонера з питань туризму. Наші краєзнавці завжди активно ставляться до суспільнокорисної праці в школі, вони добре фізично загартовані.

Краєзнавчий музей має велике значення не лише для нашого шкільного колективу, його відвідують учні інших шкіл, батьки, громадськість району. 92 учні нашої школи добровільно працюють екскурсводами в музеї. В приміщенні музею часто відбуваються районні семінари пропагандистів, працівників культосвітніх установ, комсомольського та піонерського активу, членів учнівських виробничих бригад району. Колективно та індивідуально музей відвідують робітники наших підприємств, колгоспники, інтелігенція. Допмагаючи навчати та виховувати підростаюче покоління, готувати його до життя, до активної участі в будівництві комунізму, наш краєзнавчий музей, безумовно, приносить велику користь.

ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ

ЛІТОПИС СЕМИРІЧКИ

Найзаповітніша мета — побудова комунізму, — про яку мріяли, за яку боролись і віддали своє життя тисячі кращих людей багатьох поколінь, практично здійснюється в нашій країні. Грандіозна програма нового піднесення економіки, культури і матеріального добробуту радянських людей, мудро, по-ленінськи накреслена ХХІ з'їздом КПРС, викликала могутню хвилю патріотичної ініціативи трудящих. Вона обумовила народження нового величного руху сучасності — руху колективів і ударників комуністичної праці, які поставили своєю метою вчитися, працювати і жити по-комуністичному.

Робітничий клас виступає ініціатором і носієм усього нового, комуністичного, що виникає в житті радянського суспільства. Десятки тисяч робітників вступили до лав народних дружин. На промислових підприємствах створено товариські суди, покликани виховувати трудящих у дусі колективізму, додержання правил соціалістичного співжиття, непримиренності до будь-яких порушень виробничої дисципліни і радянських законів. Передові робітники виконують обов'язки громадських інспекторів по охороні праці, беруть активну участь у здійсненні контролю за розподілом житлової площі, поліпшенням торгового обслуговування трудящих тощо.

Робітничий клас України зустрічає ХХІІ з'їзд КПРС величними перемогами у боротьбі за дострокове виконання семирічного плану. Грандіозного розмаху набрав рух за комуністичну працю. Вже на початок третього року семирічки кількість учасників змагання за звання колективів і ударників комуністичної праці становила на Україні 2 628 320 чоловік¹. Високо оцінюючи значення руху за комуністичну працю, товариш М. С. Хрущов, звертаючись до учасників Всесоюзної наради передовиків змагання бригад і ударників комуністичної праці, говорить: «Ви є передовими людьми нашого суспільства. Своєю працею, своїм прикладом у житті ви відкриваєте нову сторінку в розумінні високого покликання радянської людини — будівника комуністичного суспільства... Натхненно працюю своєю, дорогі товариші, ви наближаєте перемогу комунізму, благородним прикладом ведете мільйони і мільйони радянських людей до нашої великої мети»².

В наші дні цілком здійснюються геніальні передбачення В. І. Леніна, який ще в 1920 р. відзначав, що ми прийдемо до повної перемоги комуністичної праці³. Назавжди увійдуть в історію нашої великої соціалістичної Батьківщини імена героїв боротьби за побудову комунізму в СРСР М. Мамая, О. Кольчика, В. Гурґаля, В. Селінського, К. Кислякова, Ю. Куцого, І. Білоусова, В. Пильтя та багатьох інших керівників бригад та ударників комуністичної праці. Нарощуючи виробничі успіхи, робітничий клас України виконає історичні рішення ХХІІ з'їзду КПРС, внесе свій великий творчий вклад у справу повної перемоги комунізму в нашій країні.

В «Літописі семирічки», що тут друкується, відображено найбільш визначні події, які сталися за перші два з половиною роки виконання семирічки Радянської України в галузі промисловості. Літопис складено групою хроністів відділу допоміжних історичних дисциплін Інституту історії АН УРСР у складі старшого наукового співробітника кандидата історичних наук В. П. Сидоренко, молодших наукових співробітників К. А. Прилипка, О. О. Івашиної, В. Д. Калити.

¹ Газ. «Радянська Україна» від 28 квітня 1961 р.

² Н. С. Хрущев, Созидательным трудом крепить дело мира, обеспечить победу в экономическом соревновании с капитализмом. «Всесоюзное совещание передовиков соревнования бригад и ударников коммунистического труда 27—30 мая 1960 г.», М., 1960, стор. 182.

³ Див. В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 100.

1959 рік — ПЕРШИЙ РІК СЕМИРІЧКИ

Січень

1. — На Придніпровській державній районній електростанції дав промисловий струм у систему «Дніпроенерго» новий турбогенератор потужністю в 150 тис. квт. Цей агрегат відзначається великою економічністю. Вперше його випущено в Радянському Союзі Харківським турбінним заводом. Газ. «Молодь України» від 1 січня 1959 р.

5—6. — У Києві проходить пленум ЦК КП України, який розглянув питання «Завдання Комуністичної партії України по здійсненню рішень грудневого пленуму ЦК КПРС «Підсумки розвитку сільського господарства за останні п'ять років і завдання дальшого збільшення виробництва сільськогосподарських продуктів». Газ. «Радянська Україна» від 6—7 січня 1959 р.

16—17. — У Києві відбувся XX з'їзд Комуністичної партії України, який обговорив питання «Теми доповіді товариша М. С. Хрушова на XXI з'їзді КПРС «Контрольні цифри розвитку народного господарства СРСР на 1959—1965 роки» і завдання Комуністичної партії України». Газ. «Радянська Україна» від 17—18 січня 1959 р.

23. — На честь XXI з'їзду КПРС колектив Миколаївського заводу ім. Носенка на два місяці раніше наміченого строку спустив на воду китобійну базу «Радянська Україна» водотонажністю 44 тис. т. Газ. «Молодь України» від 23 січня 1959 р.

27 січня — 5 лютого. — У Москві проходив позачерговий XXI з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу. Він обговорив питання: «Контрольні цифри розвитку народного господарства СРСР на 1959—1965 роки». Газ. «Радянська Україна» від 27 січня — 6 лютого 1959 р.

Лютий

8. — Повідомлено, що старий кадровий робітник, вибійник ірмінської шахти ім. Сталіна Герой Соціалістичної Праці І. Єрш ко в звернувся до трудівників Кадіївки із закликом скласти особисті плани дострокового виконання семирічки. Знатний шахтар зобов'язався виконати семирічку за 5 років. Ініціативу І. Єршкова підхопили багато промислових підприємств України. Газ. «Луганская правда» від 8 лютого 1959 р.

11. — Повідомлено, що бригада М. М а м а я зобов'язалась виконати семирічку за п'ять років. Газ. «Луганская правда» від 11 лютого 1959 р.

— Повідомлено про патріотичний почин колективу рудника «Більшовик» (Кривбас), який взявся протягом перших трьох років семирічки підвищити продуктивність праці одного робітника з 7,53 т до 20 т за зміну. Газ. «Зоря» від 11 лютого 1959 р.

12. — Сталевар печі № 18 мартенівського цеху № 3 Дніпродзержинського металургійного заводу ім. Дзержинського І. Олі й н и к зварив плавку на 1,5 години раніше графіка і з кожного квадратного метра поду печі зняв по 11,2 т сталі — майже на 4 т більше, ніж передбачено завданням. Сталевар цієї ж печі І. З а к а б л у к зняв по 11,4 т металу. Це — перші мартенівські плавки на природному газі. Газ. «Зоря» від 14 лютого 1959 р.

Березень

1. — Повідомлено, що слюсар інструментального цеху Харківського заводу ім. Малишева І. К. Д м и т р е н к о розробив особистий план на 1959—1965 рр. і зобов'язався виконати семирічку за три з половиною роки. Він шозміни дає по 2,5—3 норми. Газ. «Соціалістична Харківщина» від 1 березня 1959 р.

В березні. — Бригада заслуженого шахтаря УРСР О. Р о з б о р с ь к о г о на Нововолинській шахті № 5 Львівсько-Волинського вугільного басейну пройшла 410,2 погонного метра штреку, встановивши тим самим всесоюзний рекорд проходки гірничих горизонтальних виробок. Газ. «Вільна Україна» від 22 квітня 1959 р.

Квітень

6. — Бригадир електролізників електролізного цеху Дніпровського алюмінійового заводу ім. С. М. Кірова комуніст М. І. Р и ж к о в за прикладом В. Гаганової перейшов у відстаючу бригаду. Газ. «Запорізька правда» від 7 квітня 1959 р.

7. — Бригада комуністичної праці сталевара заводу «Запоріжсталь» І. К а й о л и видала швидкісну плавку за 7 годин 50 хвилин, майже на 3 години швидше норми. Газ. «Запорізька правда» від 8 квітня 1959 р.

10. — Повідомлено, що вугільники Луганської області за 100 днів семирічки дали Затьківщині 175 тис. т вугілля понад план 29 бригадам за цей час присвоєно звання колективів комуністичної праці. Газ. «Луганская правда» від 10 квітня 1959 р.

12. — Повідомлено, що у сталеплавильному цеху № 3 запорізького заводу «Дніпро-спецсталь» здана в експлуатацію нова потужна електропіч. Її змонтовано за 21 день замість 60 за планом. *Газ. «Запорізька правда» від 12 квітня 1959 р.*

Травень

16. — Центральний Комітет КП України і Рада Міністрів Української РСР прийняли постанову про переведення на семигодинний робочий день, підвищення і впорядкування заробітної плати працівників підприємств машинобудівної і металообробної промисловості. *«Збірник постанов і розпоряджень уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки», № 45 за 1959 р.*

Червень

1. — Гірники Луганського економічного району — ініціатори всесоюзного змагання шахтарів — достроково виконали свої річні зобов'язання. На-гора було видано 300 тис. т надпланового вугілля. *Газ. «Радянська Україна» від 2 червня 1959 р.*

14. — Сталевари мартенівської печі № 10 «Запоріжсталі» І. Мартинів, І. Нестеренко і С. Шабалін під керівництвом майстрів В. Косякова, Героя Соціалістичної Праці Г. Пометуна і М. Степаненка за добу зварили 5 швидкісних плавок, видавши 460 т понадпланового металу. *Газ. «Запорізька правда» від 16 червня 1959 р.*

19. — Повідомлено: Луганський обком КП України обговорив і схвалив ініціативу робітника тепловозскладального цеху заводу ім. Жовтневої революції тов. К л а д о в а і начальників дільниць шахт м. Кадіївки, Луганської області, тт. Антипова, Якушева, Чертова і Шильштута, які вирішили перейти на відстаючі дільниці вивести їх у число передових. *Газ. «Прапор перемоги» від 19 червня 1959 р.*

24. — Повідомлено, що на шахті № 1 тресту «Ленінвугілля», Луганської області, почав діяти перший у Радянському Союзі диспетчерський пункт телемеханічного управління стаціонарними установками. Його впровадження дозволяє вивільнити для іншої роботи понад 70 чоловік. Лише по фонду зарплати це дасть близько мільйона карбованців економії на рік. *Газ. «Прапор перемоги» від 24 червня 1959 р.*

— Бригада П. Польщикова (шахта № 2 «Північна», Луганської області) видала 52 т вугілля понад завдання. П. Польщиков того дня нарубував 22 т при нормі 8,4 т. *Газ. «Луганская правда» від 27 червня 1959 р.*

25. — Вступила в дію гідрошахта № 4 тресту «Ленінвугілля», Луганської області. Це — перше підприємство, яке повністю переобладнано під гідровидобуток. *Газ. «Луганская правда» від 26 червня 1959 р.*

30. — На заводі ім. Дзержинського відбувся багатолюдний мітинг будівельників і металургів, присвячений пуску мартенівської печі і прокатного стану «120». Мартен був збудований за шість місяців замість 11 за нормою, а вартість будівельно-монтажних робіт знижена майже на мільйон карбованців. *Газ. «Зоря» від 1 липня 1959 р.*

Липень

2. — На три місяці раніше встановленого строку став до ладу перший прядильний агрегат Дарницького комбінату штучного волокна. *Газ. «Київська правда» від 3 липня 1959 р.*

4. — Повідомлено, що в комсомольській копилці харківського заводу «Серп і молот» є 1 241 714 крб. Лише раціоналізатори другого механічного цеху внесли в копилку 231 264 крб. *Газ. «Соціалістична Харківщина» від 4 липня 1959 р.*

28. — Знатний гірник Герой Соціалістичної Праці М. Я. М а м а й перейшов у відстаючу бригаду. *Газ. «Луганская правда» від 29 липня 1959 р.*

Серпень

1. — 3 ініціативи партійної організації на шахті «Більшовик» тресту «Ленінруда» вперше у Кривбасі відмінено нічне видобування і транспортування руди. Добовий план виконується за дві зміни. *Газ. «Зоря» від 8 серпня 1959 р.*

— Донецький шахтар-новатор О. К о л ь ч и к очолив відстаючу бригаду. *Газ. «Радянська Україна» від 2 серпня 1959 р.*

2. — Повідомлено, що при ЦК КП України відбулася нарада з питань нових форм партійного контролю на виробництві. В її роботі взяли участь секретарі первинних парторганізацій і голови комісій по здійсненню партійного контролю ряду підприємств, секретарі деяких міськкомів і райкомів партії. *Газ. «Радянська Україна» від 2 серпня 1959 р.*

20. — На металургійному заводі ім. Петровського стала до ладу доменна піч «Дніпропетровська-Комсомольська», оснащена найновішим вітчизняним устаткуванням і апаратурою. Її споруджено на 41 день раніше встановленого строку. *Газ. «Зоря» від 21 серпня 1959 р.*

Вересень

26. — Повідомлено, що на підприємствах Луганського раднаргоспу тільки за перше півріччя винахідники і раціоналізатори внесли близько 19 тис. раціоналізаторських пропозицій. Впровадження половини з них у виробництво дало можливість зекономити 75,6 млн. крб. *Газ. «Прапор перемоги» від 26 вересня 1959 р.*

Жовтень

9. — Повідомлено, що на Харківському заводі транспортного машинобудування ім. Малішева тільки за перше півріччя на відповідальні ділянки роботи висунуто 58 молодих спеціалістів на інженерно-технічні посади, 15 інженерів — на керівні пости. *Газ. «Соціалістична Харківщина» від 9 жовтня 1959 р.*

13. — Повідомлено: на підприємствах м. Кадіївки, Луганської області, понад 100 інженерно-технічних робітників перейшли працювати на відстаючі дільниці. В результаті цього до вересня вже було 86 дільниць, які виконували план, замість 69 у травні. *Газ. «Прапор перемоги» від 13 жовтня 1959 р.*

Листопад

13. — На два місяці раніше строку став до ладу найбільший у Радянському Союзі і в Європі Ново-Криворізький гірничо-збагачувальний комбінат ім. Ленінського комсомолу. Комбінат спорудила молодь України за 25 місяців. *Газ. «Радянська Україна» від 14 листопада 1959 р.*

17. — Краснянське шахтоуправління тресту «Краснодонвугілля», Луганської області, завершило виконання плану першого року семирічки. Видано 25 тис. т надпланового вугілля, зекономлено 1145 тис. крб. *Газ. «Прапор перемоги» від 18 листопада 1959 р.*

Грудень

8. — Колектив найбільш механізованої в Криворізькому басейні шахти «Більшовик» виконав річний план по всьому гірничо-рудному циклу. Руди видобуто на 96 тис. т більше, ніж у минулому році, продуктивність праці зросла відповідно з 7,4 т на робітника майже до 13 т. За рахунок зниження собівартості продукції колектив зекономив більше мільйона карбованців. *Газ. «Зоря» від 9 грудня 1959 р.*

14. — Київський завод «Червоний екскаватор» почав працювати в рахунок другого року семирічки. *«Робітнича газета» від 5 січня 1960 р.*

15. — Повідомлено, що молодь Харківщини за рахунок економії сировини, матеріалів, електроенергії в 1959 р. внесла в комсомольську копилку 140 млн. крб. Завдяки активній участі юнаків і дівчат Харкова виготовлено і передано в колгоспи області 220 пересувних електростанцій, 6500 кліток для кролів, понад тисячу комплектів різного інструменту. *Газ. «Соціалістична Харківщина» від 15 грудня 1959 р.*

20. — Промисловість Української РСР достроково виконала річний план першого року семирічки по випуску валової продукції. *Газ. «Радянська Україна» від 22 грудня 1959 р.*

21. — На рік раніше строку стала до ладу найбільша у Донбасі шахта ім. XXI з'їзду КПРС (Сталінської області) з проектною потужністю 4 тис. т коксівного вугілля на добу. *Газ. «Радянська Україна» від 22 грудня 1959 р.*

22. — На Львівському машинобудівному заводі бригада комуністичної праці токаря В. Гу р г а л я виконала третій річний план. *Газ. «Радянська Україна» від 5 січня 1960 р.*

В грудні. — Прохідницька бригада комуніста Д. З. Т и м о щ у к а на експлуатаційній шахті «Великомостівська» № 3 Львівсько-Волинського вугільного басейну комбайном «ШБМ-2» пройшла 441 погонний метр штреку при нормі 250 м. Бригада встановила новий всесоюзний рекорд проходки штреків і перевищила попередній всесоюзний рекорд проходки штреків таким комбайном, який було встановлено в березні 1959 р. бригадою заслуженого шахтаря УРСР О. Р о з б о р с ь к о г о. *Газ. «Радянська Україна» від 4 січня 1960 р.*

1960 рік — ДРУГИЙ РІК СЕМИРІЧКИ

Січень

3 2 по 31 — Прохідницька бригада Героя Соціалістичної Праці А. Денисенка з рудника ім. К. Лібкнехта (Криворіжжя) пройшла 403,4 погонного метра квершлягу з шахти «Нова» до шахти «Північна-вентиляційна». Таких високих показників у гірничорудній промисловості СРСР досягнуто вперше. Газ. «Радянська Україна» від 2 лютого 1960 р.

3. — Підведено підсумки змагання сталеварів третього блоку мартенівських печей заводу «Запоріжсталь». Світового рекорду добились сталевари П. Залож, І. Мойсеєнко, М. Губар і С. Шестаков, які у 1959 р. виплавили на своїй печі 237 512 т сталі. Цей показник на десятки тисяч тонн перевищує продуктивність 185-тонних мартенівських печей країн Західної Європи і США. Газ. «Известия» від 4 січня 1960 р.

4. — Бригада комуністичної праці мартенівського цеху заводу ім. Петровського, яку очолює Герой Соціалістичної Праці П. Махота, виступила з ініціативою створення фонду надпланового металу для потреб сільського господарства. Ініціатива була схвалена ЦК КП України. Газ. «Радянська Україна» від 8 січня 1960 р.

6. — Повідомлено, що металурги заводів ім. Комінтерну та ім. Дзержинського підтримали ініціативу П. Махоти і вступили у змагання за випуск надпланового металу для сільського господарства. Газ. «Зоря» від 6 січня 1960 р.

16. — Опубліковано привітання ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР прохідницькій бригаді Д. З. Тимощука з шахти № 3 «Великомостівська» тресту «Новолинськвугілля» в зв'язку з визначними успіхами, досягнутими при проходженні гірничих виробок. «Робітнича газета» від 16 січня 1960 р.

23. — Повідомлено, що у Волинській області 275 чоловік комуністів і безпартійного активу за почином В. Гаганови перейшли працювати у відстаючі колгоспи і підприємства. Газ. «Радянська Україна» від 23 січня 1960 р.

27. — Повідомлено, що токар Львівського паровозоагоноремонтного заводу Т. Левкут за 1959 р. виконав 3,5 річної норми. Газ. «Вільна Україна» від 27 січня 1960 р.

Лютий

10. — Нова сталеплавильна піч заводу «Дніпроспецсталь» дала першу плавку. Цю піч було споруджено на 20 днів раніше строку. «Робітнича газета» від 11 лютого 1960 р.

12. — Повідомлено, що токар інструментального цеху Харківського заводу «Серп і молот» Бєзородов за 1959 р. виконав п'ять річних норм і дав слово в 1960 р. завершити особисту семирічку. Газ. «Соціалістична Харківщина» від 12 лютого 1960 р.

13. — Повідомлено, що Харківський міськком КП України схвалив ініціативу ударника комуністичної праці розточника цеху пристроїв ХТЗ комуніста І. Куцина, який запропонував відкрити рахунок ініціативних справ по виявленню і використанню резервів підвищення продуктивності праці і зниження собівартості продукції на кожному робочому місці. Газ. «Соціалістична Харківщина» від 13 лютого 1960 р.

16. — Суднобудівники Миколаївського заводу ім. Носенка на два тижні раніше строку підготували виробничий подарунок ХХІ з'їзду КП України — новий океанський траулер «Мамин-Сибиряк». «Робітнича газета» від 18 лютого 1960 р.

— В день відкриття ХХІ з'їзду КП України гірники Луганщини за добу підняли на-гора 23 603 т палива додатково до завдання. Всі шахти 11 трестів значно перевиконали план. Газ. «Луганская правда» від 18 лютого 1960 р.

16—19. — У Києві відбувся ХХІ з'їзд КП України. З'їзд розглянув такі питання: 1) Звіт ЦК КП України ХХІ з'їздові КП України; 2) Звіт Ревізійної комісії КП України; 3) Вибори: а) ЦК КП України, б) Ревізійної комісії КП України. Газ. «Радянська Україна» від 17—20 лютого 1960 р.

19. — На печі № 18 металургійного заводу ім. Дзержинського бригада сталевара Г. Соломахи досягла рекордного виробітку — видала плавку на 1 годину 10 хвилин раніше графіка і зняла з кожного квадратного метра поду печі 1,7 т надпланової сталі. Газ. «Зоря» від 21 лютого 1960 р.

— Повідомлено, що у 1959 р. в раціоналізаторській роботі в Запорізькому економічному районі брали участь 21 185 чоловік. Вони внесли 35 304 пропозиції. Від впровадження 18 385 з цих пропозицій була одержана умовна економія в сумі 130,7 млн. хрб. Газ. «Запорізька правда» від 19 лютого 1960 р.

— Повідомлено, що плавильники чавуноливарного цеху Харківського заводу транспортного машинобудування ім. Малішева добились видатної виробничої пере-

ти — перекрили проектну потужність електропечі, передбачену на кінець семирічки. *Газ. «Соціалістична Харківщина» від 19 лютого 1960 р.*

29. — Сімферопольській швейній фабриці № 1 першій у Криму присвоєно звання підприємства комуністичної праці. *«Робітнича газета» від 1 березня 1960 р.*

Березень

4. — Повідомлено, що бригада сталеварів електропечі № 5 ХТЗ, яку очолює тов. Амелін, зобов'язавшись видавати щодня понад норму 14 т рідкої сталі, видавала у 1959 р. в середньому по 16,7 т, знизила собівартість тонни сталі на 18 крб. і завоювала звання колективу комуністичної праці. *Газ. «Соціалістична Харківщина» від 4 березня 1960 р.*

8. — Повідомлено, що близько 200 трудівниць Харківської області за прикладом В. Гаганової перейшли на роботу у відстаючі бригади і вивели їх у передові. *Газ. «Соціалістична Харківщина» від 8 березня 1960 р.*

12. — Бригада сталеплавильників майстра І. Н. Хілька бесемерівського цеху заводу ім. Дзержинського виконала річне зобов'язання по видачі надплатного металу. *«Робітнича газета» від 13 березня 1960 р.*

13. — Колектив цеху слябінга заводу «Запоріжсталь» прокатав за день понад план 1452 т. Такої продуктивності не було ще в історії цеху. *Газ. «Запорізька правда» від 15 березня 1960 р.*

18. — Повідомлено, що на підприємствах Запоріжжя створені і активно працюють 468 комісій по здійсненню парторганізаціями права контролю за діяльністю адміністрації. *Газ. «Запорізька правда» від 18 березня 1960 р.*

20. — Повідомлено, що в Харківській області створено 1824 постійно діючі виробничі наради, до складу їх входить 66 тис. робітників та інженерно-технічних працівників. *Газ. «Соціалістична Харківщина» від 20 березня 1960 р.*

20. — Повідомлено, що раціоналізатори і винахідники заводу ім. Дзержинського, готуючи подарунки до 90-річчя з дня народження В. І. Леніна, за два місяці 1960 року впровадили у виробництво 354 пропозиції з економичним ефектом понад 2200 тис. крб. *Газ. «Зоря» від 20 березня 1960 р.*

22. — Повідомлено, що в раціоналізаторський фонд семирічки харків'яни уже внесли 180,6 млн. крб. *Газ. «Соціалістична Харківщина» від 22 березня 1960 р.*

24. — Повідомлено, що кожний десятий робітник УРСР має авторське свідоцтво раціоналізатора або винахідника. У 1959 р. 340 тис. новаторів України зекономили понад 2 млрд. крб. *Газ. «Радянська Україна» від 24 березня 1960 р.*

31. — 3 цехів Київського заводу «Точелектроприлад» вийшла перша в світі напівавтоматична установка для магнітних вимірювань електротехнічних сталей, створена інженерами і конструкторами заводу. *Газ. «Радянська Україна» від 1 квітня 1960 р.*

В березні. — Бригада прохідників шахти «Черкаська-Північна» № 2 (Луганська область), яку очолює Г. Агеєв, вперше в історії Донбасу пройшла 501 м двоколіїного відкатного штреку. *Газ. «Радянська Україна» від 1 квітня 1960 р.*

Квітень

1—2. — У Києві відбулась республіканська нарада представників бригад і ударників комуністичної праці. Нарада розглянула питання про роль і завдання бригад і ударників комуністичної праці в боротьбі за дострокове виконання семирічного плану. Учасники наради звернулися до всіх робітників, колгоспників та інженерно-технічних працівників УРСР із закликком ще ширше розгорнути рух за впровадження комуністичних форм праці та дострокове виконання рішень XXI з'їзду КПРС і XXI з'їзду КПУ України. *Газ. «Радянська Україна» від 2—3 квітня 1960 р.*

2. — Повідомлено, що на Україні за почесне звання колективів комуністичної праці загалом 63 345 бригад, змін, цехів, підприємств, колгоспів, ферм, ланок, в яких налічувалось близько мільйона робітників і колгоспників. За звання ударника комуністичної праці боролись 211 145 чоловік. У республіці налічувалось близько 12 тис. послідовників Героя Соціалістичної Праці В. Гаганової. На заводах, шахтах, будовах, у колгоспах і радгоспах республіки понад 9 тис. колективів удостоїлись високого звання колективів комуністичної праці і 30 384 робітникам та колгоспникам присвоєно звання ударника комуністичної праці. *Газ. «Радянська Україна» від 2 квітня 1960 р.*

27. — Дніпродзержинському коксохімічному заводу присвоєно звання підприємства комуністичної праці. *Газ. «Радянська Україна» від 28 квітня 1960 р.*

Травень

5—7. — В Москві відбулась V сесія Верховної Ради СРСР п'ятого скликання. Сесія розглянула такі питання: 1) Про скасування податків з робітників і службовців; 2) Про заходи по завершенню переведення у 1960 р. всіх робітників і службовців на скорочений робочий день. *Газ. «Радянська Україна» від 6—8 травня 1960 р.*

7. — Колектив доменного цеху Дніпродзержинського металургійного заводу ім. Дзержинського на честь сесії Верховної Ради СРСР достроково виконав своє річне зобов'язання — додатково до плану виплавлено 15 тис. т чавуну. *Газ. «Радянська Україна» від 9 травня 1960 р.*

27—30. — У Москві відбулася Всесоюзна нарада передовиків змагання за звання бригад і ударників комуністичної праці, яка обговорила питання про дальший розвиток змагання. На нараді виступив Перший секретар ЦК КПРС, Голова Ради Міністрів СРСР М. С. Хрущов. Нарада звернулася до всіх трудящих СРСР із закликом зробити рух за комуністичну працю справді вснародним, підняти на вищий ступінь змагання за неухильне зростання продуктивності праці, за дострокове виконання плану 1960 р. *Газ. «Радянська Україна» від 28—31 травня 1960 р.*

27. — Повідомлено, що токар Харківського турбінного заводу К. Кисляков за 1959 р. виконав 3,5 річної норми і навчив трьох молодих робітників передових методів праці. *Газ. «Ленінська зміна» від 27 травня 1960 р.*

Червень

2. — Повідомлено, що токар-карусельник Л. Сівак (Дніпровський механічний завод) виконав денне завдання на 475%. *Газ. «Запорізька правда» від 2 червня 1960 р.*

18. — На три місяці раніше встановленого строку бригада комуністичної праці, яку очолює І. Галінський, завершила проходку шахти ім. Леніна (Кривий Ріг). *Газ. «Зоря» від 19 червня 1960 р.*

25 і 27. — Промисловість УРСР достроково — 25 червня — виконала піврічний план по випуску валової продукції і 27 червня — по виробництву більшості найголовніших виробів. Порівняно з відповідним періодом 1959 р. у республіці видобуто вугілля на 2 млн. т більше, газу — більш як на 1,3 млрд. кубометрів, виробництво чавуну зросло на 1,2 млн. т, сталі — на 1 млн., прокату — на 800 тис. т, електроенергії — на 2 млрд. квт-год., випущено тканин більш як на 10 млн. кв. м, взуття — більш як 3,5 млн. пар. Промисловість УРСР перевиконала план по зростанню продуктивності праці і зниженню собівартості продукції. *Газ. «Радянська Україна» від 28 червня 1960 р.*

26. — Повідомлено, що ректифікатники Запорізького коксохімічного заводу по виробництву чистих хімічних продуктів у червні досягли рівня, запланованого на 1965 р. *Газ. «Запорізька правда» від 26 червня 1960 р.*

За червень. — Бригада прохідників шахти «Замківська» № 2 тресту «Кадіїввугілля» М. Станкевічуса пройшла 562 м відкатного штреку. Таких темпів просування горизонтальних виробок історія Донбасу не знала. Це — подарунок липневому пленуму ЦК КПРС. *Газ. «Радянська Україна» від 6 липня 1960 р.*

Липень

2. — Надрукована постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про економічне стимулювання підприємств і про підвищення матеріальної зацікавленості працівників у створенні та впровадженні нової техніки і технології і в комплексній механізації та автоматизації виробництва». *Газ. «Радянська Україна» від 2 липня 1960 р.*

10. — Повідомлено, що ударник комуністичної праці слюсар механічного цеху № 1 Мелітопольського моторного заводу, Запорізької області, А. І. Новиков працює в шахунок 1962 р. і семирічку зобов'язав виконати за 4 роки. *Газ. «Запорізька правда» від 10 липня 1960 р.*

11. — На Сталінському металургійному заводі стала до ладу найбільша в світі установка для безперервного розливання сталі. *Газ. «Радянська Україна» від 12 липня 1960 р.*

13. — Повідомлено, що бригада комуністичної праці слюсарів Львівського авіабусного заводу, яку очолює Л. Єдварчук, виконала семирічку по продуктивності праці за рік і 5 місяців. *Газ. «Вільна Україна» від 13 липня 1960 р.*

13—16. — В Москві відбувся пленум ЦК КПРС, який обговорив питання хід виконання рішень XXI з'їзду КПРС про розвиток промисловості, транспорту і впровадження у виробництво найновіших досягнень науки і техніки. *Газ. «Радянська Україна» від 14—17 липня 1960 р.*

15. — Повідомлено, що вперше у світовій практиці на Запорізькому заводі в

живних виробів освоєно процес плавок електрокорунда на бокситному агломераті безперервним способом. Газ. «Запорізька правда» від 15 липня 1960 р.

30. — Повідомлено, що на металургійних заводах Запоріжжя налічується 11 500 раціоналізаторів і винахідників. За перше півріччя 1960 р. вони внесли понад 8 тис. пропозицій, більше половини з яких впроваджено у виробництво. Економічний ефект за рік від цього становить 60 млн. крб. Газ. «Запорізька правда» від 30 липня 1960 р.

За липень. — Бригада прохідників В. К а н ц у р и з рудника ім. XX партз'їзду досягла рекордної швидкості, просунувши квершлаг на 441 погонний метр. Таких показників вперше досягнуто в гірничорудній промисловості України. Газ. «Зоря» від 1 серпня 1960 р.

Серпень

7. — Колективу вагонного депо ст. Сімферополь, Сталінської залізниці, присвоєно звання підприємства комуністичної праці. «Робітнича газета» від 7 серпня 1960 р.

9. — Повідомлено, що на Київському заводі верстатів-автоматів ім. Горького у першому півріччі 1960 р. від впровадження нововведень одержано понад мільйон карбованців, збережено 150 т чорних і кольорових металів, 92 тис. квт.-год. електроенергії та ін. Газ. «Київська правда» від 9 серпня 1960 р.

12. — Повідомлено, що на підприємствах України налічується близько чотирьох тисяч комісії сприяння технічному прогресу. «Робітнича газета» від 12 серпня 1960 р.

17. — Повідомлено, що при безпосередній участі комсомольців і молоді на підприємствах Харківської області після XXI з'їзду КПРС впроваджено 23 автоматичні і напівавтоматичні лінії для механічної обробки деталей, 150 конвейєрних і потокових ліній, 800 автоматів, напівавтоматів, спеціальних та агрегатних верстатів, модернізовано понад дві тисячі одиниць устаткування.

В 1959—1960 рр. близько 150 тис. молодих робітників підприємств області здобули нову спеціальність, підвищили свою кваліфікацію, 5 тис. юнаків і дівчат вступили у вечірні школи. Газ. «Ленінська зміна» від 17 серпня 1960 р.

17. — Бригада комуністичної праці Героя Соціалістичної Праці М. Я. Мамаєва звернулася до всіх вибітників із закликом відмовитись від відбійних молотків і освоювати на пластах крутого падіння вугільний комбайн. Газ. «Радянська Україна» від 18 серпня 1960 р.

Вересень

6. — Колективу сталеварів П. Науменку, І. Діхтяренку, А. Доброву, А. Стокову з мартенівської печі Дніпродзержинського металургійного заводу ім. Дзержинського присвоєно звання комуністичної праці. Це — 21 агрегат комуністичної праці на заводі. Газ. «Радянська Україна» від 7 вересня 1960 р.

12. — Дніпровський механічний завод (Запорізька область) для будівників Красноярьської ГЕС достроково виготовив перший у країні автоматизований бетоноукладач для спорудження бетонних гребель гідроелектростанцій. Газ. «Радянська Україна» від 13 вересня 1960 р.

21. — Повідомлено, що на Дніпровському механічному заводі виготовлено електричний баштовий кран-гігант. Він може піднімати вантаж вагою 75 т на висоту 80 м і переміщувати його в радіусі 52 м. Новий підйомний механізм виготовлено за 45 днів замість 4 місяців за планом. Газ. «Київська правда» від 21 вересня 1960 р.

26. — Достроково введено в дію потужну комсомольську доменну піч на Луганському металургійному заводі ім. Ворошилова. Газ. «Прапор перемоги» від 27 вересня 1960 р.

30. — Повідомлено, що на шахті «Більшовик» (Криворіжжя) кожний гірник у 1960 р. за зміну видобував по 12,8 т руди. Це — шахта найвищої продуктивності праці в світі. Газ. «Зоря» від 30 вересня 1960 р.

Жовтень

6. — На Дніпродзержинському металургійному заводі ім. Дзержинського бригади комуністичної праці доменщиків М. Абрамова, О. Литвинова та М. Кобзєва досягли продуктивності, запланованої на кінець семирічки. Вони видали понад план 311 т металу. Газ. «Радянська Україна» від 8 жовтня 1960 р.

7. — Повідомлено, що новатори виробництва промислових підприємств України розгорнули змагання за створення 20-мільярдного фонду семирічки шляхом економії від впровадження технічних новин. Тільки за шість місяців 1960 р. вже одержано 1265 млн. крб. економії. Газ. «Запорізька правда» від 7 жовтня 1960 р.

9. — Повідомлено, що підприємство комуністичної праці — Львівська взуттєва фабрика № 3 — за обсягом виробництва і рівнем продуктивності праці вийшла на рубіж четвертого року семиріччя. 99,8% всього взуття випускалось першим сортом. *Газ. «Радянська Україна» від 9 жовтня 1960 р.*

20. — На Єнакіївському металургійному заводі за 70 днів до строку введено в експлуатацію потужну доменну піч. *Газ. «Радянська Україна» від 21 жовтня 1960 р.*

Листопад

4. — Повідомлено, що в Києві відбувся міський зліт ударників і бригад комуністичної праці. За дев'ять місяців комсомольці і молодь Києва внесли у всесоюзну комсомольську копилку 130 млн. крб., подали 14 500 раціоналізаторських пропозицій з економічним ефектом 48 млн. крб. Звання бригад комуністичної праці вже присвоєно 1500 колективам. *Газ. «Київська правда» від 4 листопада 1960 р.*

5. — Повідомлено, що колективу сталеплавильного цеху № 1 заводу «Дніпро-спецсталь» присвоєно почесне звання цеху комуністичної праці. *Газ. «Запорізька правда» від 5 листопада 1960 р.*

6. — Повідомлено, що колектив Запорізького коксохімічного заводу шляхом удосконалення техніки і технології, механізації та автоматизації виробничих процесів досяг запланованого на 1965 р. рівня виробництва смоли, мінеральних добрив. *Газ. «Запорізька правда» від 6 листопада 1960 р.*

23. — Повідомлено, що у 1960 р. в Кривбасі 17 320 молодих робітників здобули виробничі професії, 19 950 чоловік підвищили свою кваліфікацію, 11 650 — оволоділи суміжними професіями. *Газ. «Молодий лєнінець» від 23 листопада 1960 р.*

27. — Повідомлено, що комсомольці і молодь Дніпропетровська за 10 місяців внесли в комсомольську копилку понад 70 млн. крб. Молоді машинобудівники міста з початку року випустили надпланової продукції більше, ніж на 30 млн. крб. *Газ. «Молодий лєнінець» від 27 листопада 1960 р.*

30. — Повідомлено, що колектив Харківського електротехнічного заводу із зеконмлених матеріалів виготовив близько двох тисяч електродвигунів для механізації трудовітських робіт на тваринницьких фермах, токах, у майстернях. *Газ. «Запорізька правда» від 30 листопада 1960 р.*

Грудень

2. — На Криворізькому металургійному заводі ім. Леніна залуто найпотужнішу в світі домну-гігант — «Криворізьку-комсомольську». *Газ. «Правда України» від 4 грудня 1960 р.*

4. — Повідомлено, що кожний десятий виробничник підприємств Київського економічного району бере активну участь у розвитку технічного прогресу. В 1960 р. винахідники і раціоналізатори розробили близько 40 тис. пропозицій з економічним ефектом 156 млн. крб. *Газ. «Київська правда» від 4 грудня 1960 р.*

9. — Нафтовики України достроково виконали річне зобов'язання і видали додатково до завдання понад 61 тис. т рідкого палива. *Газ. «Радянська Україна» від 10 грудня 1960 р.*

10. — Колектив Запорізького заводу феросплавів достроково виконав річний план. *Газ. «Запорізька правда» від 11 грудня 1960 р.*

11. — Колектив Дніпровської гідроелектростанції достроково завершив річну програму по виробництву електроенергії. *Газ. «Запорізька правда» від 15 грудня 1960 р.*

14. — Повідомлено, що шахта комуністичної праці № 5-біс «Трудівська» тресту «Сталінвугілля» відправила 33-й ешелон надпланового вугілля. Колектив шахти видобував щодня на 420 т вугілля більше, ніж намічалось на 1965 р., продуктивність праці вища на 9% проти запланованої на останній рік семиріччя, а собівартість тонни вугілля на 4 крб. дешевша. *Газ. «Радянська Україна» від 14 грудня 1960 р.*

22. — Промисловість Ровенської області достроково виконала річний план по випуску валової продукції і більшості найголовніших виробів. Порівняно з відповідним періодом 1959 р. продуктивність праці зросла на 6,9%.

Став до ладу перший на Україні потужний цех деревостружкових плит на Костопільському домобудівному комбінаті, видав першу продукцію найбільший в області Дубнівський цукровий завод. На Ровенщині збудовано і введено в експлуатацію ряд високовольних ліній і підстанцій, що дало можливість одержати струм Добротворської ДРЕС і прискорити механізацію й автоматизацію виробничих процесів. *Газ. «Червоний прапор» від 24 грудня 1960 р.*

24. — На Харківському турбінному заводі ім. Кірова на рік раніше строку завер-

шено виготовлення однієї з найбільших у світі парової турбіни потужністю 300 тис. квт. Газ. «Соціалістична Харківщина» від 25 грудня 1960 р.

24. — У Москві відбулося засідання Ради Міністрів СРСР, на якому було розглянуто питання про хід виконання завдань семирічного плану розвитку народного господарства СРСР за перші два роки. На засіданні було відзначено, що всенародний рух за дострокове виконання семирічного плану, високі темпи технічного прогресу в народному господарстві на основі використання найновіших досягнень науки, включення у виробництво нововідкритих природних багатств, здійснення заходів по спеціалізації, комплексній механізації та автоматизації, дальше зростання продуктивності праці забезпечили успішне виконання і перевиконання завдань в найважливіших галузях народного господарства, встановлених контрольними цифрами. Газ. «Радянська Україна» від 27 грудня 1960 р.

25. — Завершено будівництво і введено в експлуатацію першу чергу найбільшого безперервного тонколистового прокатного стана «1700» на Ждановському металургійному заводі ім. Ілліча. У січні 1961 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР, ЦК КП України і Рада Міністрів УРСР надіслали поздоровлення колективам «Ждановметалургбуду» і Ново-Краматорського машинобудівного заводу з великою трудовою перемогою — закінченням будівництва. Газ. «Радянська Україна» від 6 січня 1961 р.

27. — Промисловість УРСР достроково виконала річний план по випуску валової продукції і більшості найважливіших видів виробів і кооперованих поставках. Понад план вироблено 100 тис. т чавуну, 150 тис. т сталі, понад 200 тис. т прокату, 30 тис. т сталевих труб, більше 1 млн. т залізної руди, понад 2 млн. т вугілля, 60 тис. т нафти та ін. Газ. «Радянська Україна» від 30 грудня 1960 р.

31. — На Криворіжжі введено в дію чотири нових крупних об'єкти: Південний гірничозбагачувальний комбінат № 2, першу чергу мартенівського цеху на металургійному заводі ім. Леніна, одну з найпотужніших у басейні залізородну шахту ім. Фрунзе і канал Дніпро—Кривий Ріг. «Робітнича газета» від 1 січня 1961 р.

— Сталевари мартенівської печі № 2 заводу «Запоріжсталь» О. Яковлев, В. Зінов'єв, В. Кобилко і М. Герценюк видали за рік 250 222 т сталі при зобов'язанні 241 тис. т. Цим перекрито попередній світовий рекорд — 237 512 т, встановлений у 1959 р. сталеварами печі № 8 цього ж цеху. «Робітнича газета» від 1 січня 1961 р.

За 1960 р. — Промисловість УРСР освоїла виробництво 70 марок нових сільськогосподарських машин. За перший квартал 1960 р. підприємства УРСР виготовили понад 22 тис. тракторів, 20 тис. сівалок, близько 18 тис. тракторних плугів. «Робітнича газета» від 17 травня 1961 р.

— Спеціалісти підприємств Сталінської області розробили 16 тис. високоякісних проектів удосконалення виробництва. Тільки часткова їх реалізація дала 10 млн. крб. економії. Газ. «Радянська Україна» від 18 травня 1961 р.

— На підприємствах УРСР впроваджено 700 механічних, конвейєрних і автоматичних ліній, створено близько 800 машин, приладів. За два роки семирічки впровадження технічних новин дало понад 260 млн. крб. економії. Газ. «Правда України» від 11 травня 1961 р.

1961 рік — ТРЕТІЙ РІК СЕМИРІЧКИ

Січень

5. — Повідомлено, що почав давати продукцію Кам'янець-Подільський цукровий завод, споруджений у рекордно короткі строки. Перший камінь в його фундамент було закладено у серпні 1959 р. Завод обладнано новою технікою, він щодоби перероблятиме 25 тис. ц сировини. «Робітнича газета» від 5 січня 1961 р.

— Повідомлено, що у Селидівському районі, Сталінської області, стала до ладу найбільша в Донському басейні вугільна шахта «Росія». Виробнича потужність нової шахти — 1800 тис. т вугілля на рік. «Робітнича газета» від 5 січня 1961 р.

6. — Колектив нової шахти ім. XXI з'їзду КПРС тресту «Красноармійськвугілля», Сталінської області, за рік видав на-гора понад план 100 тис. т вугілля і освоїв проектну потужність шахти — 4 тис. т палива на добу, що передбачено планом лише на кінець семирічки. Газ. «Радянська Україна» від 6 січня 1961 р.

— Повідомлено, що металурги трубопрокатного цеху № 2 Нікопольського Південнотрубового заводу взяли на себе зобов'язання в 1961 р. досягти рівня виробництва, запланованого на 1965 р. «Робітнича газета» від 6 січня 1961 р.

7. — На Криворізькому металургійному заводі ім. Леніна видала першу плавку нова надпотужна мартенівська піч. «Робітнича газета» від 8 січня 1961 р.

11. — Оpubліковано лист бригади комуністичної праці екскаваторників Криворізь-

кого спеціалізованого управління тресту «Укрескавація» Міністерства будівництва Української РСР (бригадир *И. П. Галенко*) товаришеві *М. С. Хрущову* про успіхи, досягнуті бригадою на будівництві, і зобов'язання виконати семірічку не за чотири, а за три роки. Бригада перевиконала взяті на себе зобов'язання і в 1960 р. по розробці ґрунту перевершила затверджені норми більш як у два рази і тепер працює в рахунок 1963 р. Товариш *М. С. Хрущов* надіслав бригаді листа-відповідь, в якому сердечно поздоровив з досягнутими успіхами і побажав дальших перемог у виконанні взятих зобов'язань. «Робітнича газета» від 11 січня 1961 р.

13. — Повідомлено про присудження колективу Ново-Краматорського машинобудівного заводу першого місця у всесоюзному конкурсі раціоналізаторів машинобудівних підприємств. За 1960 р. новатори заводу внесли у фонд семирічки 42 млн. крб. (у старих цінах). «Робітнича газета» від 13 січня 1961 р.

20. — Опубліковано звернення колективу ордена Леніна металургійного заводу «Запоріжсталь» ім. С. Орджонікідзе до всіх робітників, інженерно-технічних працівників і службовців підприємств чорної металургії України про виплавку надпланового металу для прискорення технічного оснащення сільського господарства. «Робітнича газета» від 20 січня 1961 р.

26—28. — У Києві відбувся пленум Центрального Комітету КП України, який розглянув питання про підсумки січневого пленуму ЦК КПРС 1961 р. і заходи по дальшому розвитку сільського господарства Української РСР. Газ. «Радянська Україна» від 27—29 січня 1961 р.

Л ю т и й

3. — Повідомлено, що в Донбасі вступила в дію «Ясиновка-Глибока» — одна з найбільш механізованих шахт країни. Її річна продуктивність — понад мільйон тонн коксівного вугілля. Газ. «Правда України» від 3 лютого 1961 р.

9. — Повідомлено, що вступила в дію нова вугільна шахта № 4 «Великомостівська», Львівського економічного району. Шахта даватиме країні щороку 750 тис. т палива. Газ. «Радянська Україна» від 9 лютого 1961 р.

— Повідомлено про успіх прохідників бригади комуністичної праці *Д. Берегового* на шахті № 15—20 тресту «Первомайськвугілля», Попаснянського району, Луганської області. За січень бригада пройшла 709 м відкаточного штреку, тоді як найвищі середньомісячні темпи на Луганщині становлять 182,2 м. «Робітнича газета» від 9 лютого 1961 р.

17. — Бригади комуністичної праці доменщиків металургійного заводу ім. Держинського, що їх очолюють майстри *В. Долгов*, *О. Кудін* і *П. Куш*, працювали на рівні, запланованому на 1965 р. Кожну восьму тунну металу вони видали додатково до плану. До дня відкриття XXII з'їзду партії доменщики заводу дали слово завершити своє річне зобов'язання — виплавити понад план 10 тис. т чавуну. «Робітнича газета» від 18 лютого 1961 р.

Б е р е з е н ь

2. — Повідомлено, що на Дніпродзержинському металургійному заводі ім. Держинського бригада комуністичної праці, яку очолює Герой Соціалістичної Праці *В. Пильтій*, виступила з ініціативою — кожному металургу — підготовку інженера або техника по професії. Газ. «Правда України» від 2 березня 1961 р.

20. — У листопрокатному цеху Дніпропетровського заводу ім. Леніна оператор *І. Серик* щогодини видавав до 22 т листової сталі для електротехнічної промисловості. Такого рекордного показника в цеху досягнуто вперше. Готуючи гідну зустріч XXII з'їздові КПРС, металурги заводу вирішили до 17 жовтня виконати річне зобов'язання. Газ. «Радянська Україна» від 21 березня 1961 р.

22. — Повідомлено, що бригада комуністичної праці з тресту «Донмашбуду» (Краматорськ), яку очолює Герой Соціалістичної Праці *М. Догадкін*, за два роки семирічки виконала п'ятирічну норму. Газ. «Радянська Україна» від 22 березня 1961 р.

— Повідомлено про чудові трудові подарунки на честь XXII з'їзду КПРС, які готує колектив заводу «Запоріжсталь». Тут сталеварні 7-го маргена тт. *Гетьман*, *Шатайло*, *Швецов* і *Косяков* довели зйом сталі з квадратного метра поду печі до 13,27 т при плані 11,79 т. У березні на свій рахунок вони занесли 1300 т надпланового металу, 1100 т чавуну понад план у цьому місяці видали бригади комуністичної праці тт. *Цимбала*, *Вовка*, *Тарасова* і *Комара*. «Робітнича газета» від 22 березня 1961 р.

— Опубліковано лист-звернення знатних бригадирів бригад комуністичної праці *М. Мамай*, *К. Кислякова*, *І. Галенка*, *І. Додукала*, *М. Ненюк*, *Л. Лукашевського*, *О. Гетьман*, *Ю. Пітри* і *Г. Ладані*, в якому вони

закликали: хай до з'їзду партії поруч з кожним ударником комуністичної праці стане товариш по верстату, ланці, професії, хай поруч з кожною бригадою комуністичної праці буде хоча б ще одна на сусідній дільниці або в іншій зміні. У змаганні кожна комуністична бригада вважає для себе великою честю допомогти іншій бригаді завоювати це почесне звання. Газ. «Радянська Україна» від 22 березня 1961 р.

28. — Повідомлено, що ударник комуністичної праці токар Харківського турбінного заводу В. Дрокин уже виконав своє семирічне завдання і зобов'язався зустріти XXII з'їзд КПРС новими виробничими досягненнями. «Робітнича газета» від 28 березня 1961 р.

— Сталевар мартенівського цеху № 1—2 Дніпродзержинського металургійного заводу ім. Дзержинського І. Мироненко великовагову плавку зварив за чотири години і зняв з кожного квадратного метра поду печі по 15—17 т сталі — майже в 1,5 раза більше, ніж передбачено на останній рік семиріччя. «Робітнича газета» від 29 березня 1961 р.

Квітень

7. — Металурги, які обслуговують найбільшу в світі доменну піч Криворізького металургійного заводу ім. Леніна, зобов'язалися до дня відкриття XXII з'їзду КПРС виплавити 4 тис. т чавуну. На ділі вони перевиконали своє зобов'язання, виплавивши 5 тис. т надпланового металу. Газ. «Радянська Україна» від 8 квітня 1961 р.

9. — Металурги доменної печі № 3 Дніпропетровського заводу ім. Петровського достроково виконали взяті на честь XXII з'їзду КПРС зобов'язання—виплавили понад план 3 тис. т чавуну. Газ. «Правда України» від 11 квітня 1961 р.

22. — Домснщики металургійного заводу ім. Дзержинського ознаменували 91-у річницю з дня народження В. І. Леніна виконанням свого зобов'язання. Вони видали понад план 11 тис. т чавуну. «Робітнича газета» від 25 квітня 1961 р.

28. — Повідомлено, що для підвищення кваліфікації робітників заводський комітет Харківського електро-механічного заводу створив Інститут комуністичної праці, в якому псбажали вчитись 400 чоловік. «Робітнича газета» від 28 квітня 1961 р.

30. — Повідомлено, що колектив комуністичної праці першого сталеплавильного цеху заводу «Дніпроспецсталь» по добовому виробництву сталі на одного робітника Машинобудівники додатково виготовили 3 тис. тукорозкидачів. «Робітнича газета» від 30 квітня 1961 р.

Травень

6. — В УРСР за звання колективів комуністичної праці борються 90 526 колективів. 23 272 колективам уже присвоєно це почесне звання. «Робітнича газета» від 6 травня 1961 р.

10. — Повідомлено, що Ждановському коксохімічному заводу присвоєно звання підприємства комуністичної праці. Газ. «Радянська Україна» від 10 травня 1961 р.

11. — Повідомлено, що передові харківські підприємства ХТЗ і «Електротяжмаш» взяли шефство над відстаючими заводами — пускових двигунів і «Поліграфмаш» і зобов'язались допомогти вийти цим підприємствам у передові. Газ. «Правда України» від 11 травня 1961 р.

15. — Кіровоградський машинобудівний завод «Червона зірка» завершив виконання завдання по випуску для сільського господарства 24 тис. кукурудзяних сівалок. Машинобудівники додатково виготовили 3 тис. тукорозкидачів. «Робітнича газета» від 19 травня 1961 р.

16. — Повідомлено, що на підприємстві комуністичної праці — Запорізькому коксохімічному заводі — 80% робітників оволоділи іншими професіями, 694 робітники вчать-ся у гуртках по підвищенню кваліфікації, 325 — у вечірніх і заочних школах, технікумах та інститутах. Газ. «Радянська Україна» від 16 травня 1961 р.

— Бригада комуністичної праці майстра В. Садова Дніпродзержинського металургійного заводу ім. Дзержинського достроково виконала зобов'язання, взяті на честь XXII з'їзду КПРС. Додатково до плану видано тисячу тонн проката. Бригада працює на рівні 1965 р. «Робітнича газета» від 17 травня 1961 р.

17. — Повідомлено, що шахтарі тресту «Свердловвугілля», Луганської області, досягли рівня продуктивності праці, запланованого на кінець семиріччя. Газ. «Правда України» від 17 травня 1961 р.

— Повідомлено про перевиконання рудником ім. Орджонікідзе (Кривий Ріг) зобов'язань, взятих на честь XXII з'їзду КПРС. Гірники відправили металургійним заводам 21 тис. т надпланової залізної руди. На руднику широко розгорнулось змагання між дільницями, змінами і бригадами. Газ. «Радянська Україна» від 17 травня 1961 р.

18. — Повідомлено, що гірники Луганського економічного району достроково виконали своє річне зобов'язання — видали на-гора понад 200 тис. т коксівного вугілля понад план. Це — подарунок ХХІІ з'їзду КПРС. Газ. «Радянська Україна» від 18 травня 1961 р.

22. — На Дніпропетровському металургійному заводі ім. Дзержинського сталевар І. Пригула встановив світовий рекорд використання потужності великовантажного мартена. Під керівництвом старшого майстра О. Євдокимова він зварив великовагову плавку за 5 годин 45 хвилин при нормі 12 годин 30 хвилин. З кожного квадратного метра поду печі одержано по 19,5 т сталі, проектну потужність агрегату перевищено вдвоє. Газ. «Комсомольское знамя» від 24 травня 1961 р.

27. — Повідомлено, що бригада комуністичної праці старшого вальцювальника заслуженого металурга УРСР І. Погорелова (Дніпродзержинськ) достроково виконала передз'їздовські зобов'язання — з початку року вона видала додатково понад план 1200 т прокату і зекономила 110 т металу при зобов'язанні видати додатково понад план 950 т прокату і зекономити 55 т металу. Газ. «Правда Украины» від 27 травня 1961 р.

27. — З шахти «Холодна Балка» тресту «Макіїввугілля» відправлено тридцять перший ешелон вугілля, добутий передовим колективом в цьому році понад план. Гірники достроково виконали зобов'язання на честь ХХІІ з'їзду КПРС. Лише в цьому році від надпланового зниження собівартості колектив зекономив 25 тисяч карбованців. Газ. «Правда Украины» від 29 травня 1961 р.

29. — У Києві відбувся XIV пленум ЦК ЛКСМУ, який обговорив хід виконання соціалістичних зобов'язань комсомольцями і молоддю республіки на честь ХХІІ з'їзду КПРС. За почином харків'ян 120 тис. молодих робітників України виконують змінні норми за шість годин. У Львові 10 тис. юнаків і дівчат працюють на рівні 1962—1963 рр. Велику роботу в напрямі підвищення продуктивності праці за особистими і бригадними планами проводять комсомольські організації Луганської і Запорізької областей. Газ. «Радянська Україна» від 30—31 травня 1961 р.

31 травня — 1 червня. — В Києві відбулась друга республіканська конференція винахідників і раціоналізаторів. За перших два роки і перший квартал третього року семірічки передові робітники республіки у співдружності з інженерно-технічними працівниками й ученими внесли та впровадили у виробництво понад 861 тис. пропозицій. В результаті зекономлено близько 550 млн. крб. У рядах раціоналізаторів і винахідників налічується 407 тис. чоловік. Газ. «Радянська Україна» від 31 травня і 2 червня 1961 р.

В травні. — Доменщики «Запоріжсталі» досягли в середньому коефіцієнта використання корисного об'єму печей, запланованого на 1965 р. Найкращих показників добила бригада доменної печі, де майстрами М. Кущий, П. Ткаченко, Г. Костюченко. Газ. «Радянська Україна» від 19 травня 1961 р.

Червень

4. — Підприємства Харкова підвели підсумки шефської роботи над селом. За чотири місяці 1961 р. вони виготовили для потреб сільського господарства 113 підвісних і вузькоколіїних доріг, 685 автомобільних і тракторних причепів, електрифікували 48 тваринницьких приміщень, змонтували 9 електростанцій. Газ. «Радянська Україна» від 6 червня 1961 р.

7. — На околиці м. Вінниці розпочалось спорудження ретрансляційної телевізійної станції. Її щогла буде найвищою не тільки в Радянському Союзі, а й у Європі — 350 м. Телевізійний передавач станції своєю потужністю дорівнюватиме майбутньому Московському і в п'ять разів перевищить потужність Київського телецентра. Спорудження Вінницької ретрансляційної телевізійної станції буде завершено в кінці 1961 р. «Робітнича газета» від 7 червня 1961 р.

10. — В Луганському Палаці культури ім. Леніна відбулась обласна нарада передовиків виробництва, бригад та ударників комуністичної праці, в якій взяло участь більше тисячі чоловік. Учасники наради обговорили питання про хід виконання соціалістичних зобов'язань на честь ХХІІ з'їзду КПРС. Завдяки впровадженню нової техніки луганські шахтарі вже виконали свої зобов'язання — вони дали країні більше 200 тис. т коксівного вугілля понад план. Газ. «Радянська Україна» від 11 червня 1961 р.

13. — Криворізькі гірники шахти «Гігант» видали на-гора останні тонни залізної руди в рахунок свого нового, підвищеного зобов'язання, взятого на честь ХХІІ з'їзду КПРС. Видобуто 100 тис. т надпланової високоякісної сировини. «Робітнича газета» від 14 червня 1961 р.

14. — Шахтарі тресту «Червоноградвугілля», Львівської області, борючись за гідну зустріч ХХІІ з'їзду КПРС і ХХІІ з'їзду КП України, достроково виконали річні зобов'язання, видали понад план 26 тис. т вугілля. «Робітнича газета» від 16 червня 1961 р.

15. — Повідомлено про перевиконання доменщиками цеху комуністичної праці заводу «Запоріжсталь» своїх зобов'язань, взятих на честь ХХІ з'їзду КПРС. В червні запорізькі металурги досягли рекордного за всю історію роботи заводу і крашого на Україні коефіцієнта використання корисного об'єму печі — 0,687. Газ. «Правда України» від 15 червня 1961 р.

21. — Повідомлено, що колектив Великомоствеської шахти № 3, Львівсько-Волинського вугільного басейну, на рік раніше строку освоїв проектну потужність шахти. До відкриття з'їзду колектив шахти зобов'язався дати 20 ешелонів надпланового вугілля. Однак уже в кінці травня він відвантажив 23 ешелони. «Робітнича газета» від 21 червня 1961 р.

30. — Будівельники Грушівського рудника, Дніпропетровської області, здали в експлуатацію велику шахту № 3. Це — шоста шахта, споруджена на освоюваному Грушівсько-Басанському родовищі, де зосереджена третина всіх запасів марганцевої руди найбільшого в світі Нікополь-Марганцевого басейну. Газ. «Радянська Україна» від 1 липня 1961 р.

З ІСТОРІЇ РУХУ БРИГАД І УДАРНИКІВ КОМУНІСТИЧНОЇ ПРАЦІ НА УКРАЇНІ

Славний патріотичний рух бригад і ударників комуністичної праці зародився в нашій країні напередодні ХХІ з'їзду КПРС, коли радянські люди обговорювали тези доповіді товариша М. С. Хрущова «Про контрольні цифри розвитку народного господарства СРСР на 1959—1965 рр.». Глибока закономірність цього руху полягає в тому, що він виник і бурхливо розвивається в умовах, коли наша Батьківщина вступила в період розгорнутого будівництва комуністичного суспільства. Він був підготовлений усім розвитком соціалістичного будівництва, величезними успіхами економіки, піднесенням добробуту, культури і свідомості радянського народу.

Тепер армія людей, які вирішили жити і працювати по-комуністичному, налічує мільйони. Лише на Україні на початку 1961 р. змагалось за звання комуністичних 90 526 колективів, які об'єднували 2 628 320 чоловік¹. З кожним днем рух трудящих за комуністичну працю стає дедалі більш масовим. Цілі колективи підприємств, будов, колгоспів і навіть міст борються за звання комуністичних. Десятки підприємств України вже завоювали право називатись комуністичними. Серед них Дніпродзержинський та Запорізький коксохімічні заводи, шахти № 5-біс «Трудівська» і «Комуніст-Нова» в Донбасі, Львівська взуттєва фабрика № 3 та ін. Такого величезного розмаху рух набрав завдяки повсякденній увазі і мудрому керівництву Комуністичної партії.

Іскра нового руху спалахнула в депо Москва-Сортувальна, там, де в 1919 р. відбувся перший комуністичний суботник, який В. І. Ленін назвав «великим почином». За московськими залізничниками трудящі Донбасу і Криворіжжя, Києва і Харкова та багатьох інших міст і сіл республіки розгорнули могутній рух за завоювання звання бригад комуністичної праці. Ініціаторами цього змагання трудящих на Україні були комсомольсько-молодіжні колективи робітників очисного забою шахти № 5—6 ім. Димитрова, тресту «Червоноармійськвугілля», Сталінської області (бригадир К. Северинов), бригади формувальників Харківського заводу транспортного машинобудування ім. Малишева (бригадири І. Сич та О. Топчій), бригади слюсарів Київського заводу «Червоний екскаватор» (бригадир Ю. Куцій), металурги доменної печі № 12 Дніпродзержинського заводу ім. Держинського, Дніпропетровської області (бригадири П. Лигун, В. Пильтяй). Ці колективи, готуючи гідну зустріч ХХІ з'їзду КПРС, взяли на себе зобов'язання систематично підвищувати продуктивність праці, перевиконувати змінні завдання, економити матеріали, оволодівати новою технікою, постійно підвищувати загальноосвітній та технічний рівень, брати активну участь у громадському житті, добуватись, щоб кожний член бригади жив і працював по-комуністичному.

Партійні і комсомольські організації України очолили рух колективів за комуністичну працю, спрямувавши його на розв'язання завдань комуністичного будівництва і виховання людини майбутнього (див. док. № 1 і 2).

Протягом короткого часу рух за звання колективів комуністичної праці набрав широкого розмаху. Напередодні ХХІ з'їзду КПРС за це почесне звання на Україні змагалось 10 тис. колективів². Проте цей рух не охоплював тих робітників, які не входили до складу бригад і працювали за індивідуальним завданням. Тому дальшим твор-

¹ Газ. «Радянська Україна» від 28 квітня 1961 р.

² Газ. «Правда» від 27 травня 1960 р.

чим розвитком змагання за комуністичну працю була пропозиція молодих робітників Сталінського машинобудівного заводу ім. 15-річчя ЛКСМУ, підтримана робітниками інших промислових підприємств республіки, організувати серед виробничників індивідуальне змагання за право називатись «ударником комуністичної праці» (див. док. № 3). ЦК ЛКСМУ схвалив почин молодих робітників і вказав, що він має величезне значення, знаменуючи творчий розвиток славного почину молоді по створенню бригад комуністичної праці і сприятиме дальшому залученню всієї молоді до активної участі у комуністичному будівництві (див. док. № 4).

Велике значення для дальшого розвитку руху бригад і ударників комуністичної праці на Україні мав почин бригадира прядильної фабрики Вишневолоцького бавовняного комбінату, Калінінської області, В. Гагинової, яка перейшла працювати з передової бригади у відстаючу з тим, щоб за короткий час допомогти їй стати передовою. Приклад В. Гагинової наслідували передовики виробництва та інженерно-технічні працівники багатьох промислових підприємств України, серед них — відомий шахтар країни Герой Соціалістичної Праці М. Мамай та керівник однієї з перших у Донбасі бригад комуністичної праці І. Білоусов. Бюро Луганського обкому КП України схвалило патріотичну ініціативу бригад М. Мамаєв та І. Білоусова і накреслило конкретні заходи по поширенню цього почину (див. док. № 5).

У другому році семиріччя рух бригад і ударників комуністичної праці вступив у нову фазу свого розвитку: в ряди тих, хто змагається за комуністичну працю, стають не тільки окремі виробничники і бригади, а й цілі підприємства (див. док. № 6). 28 травня 1960 р. в період роботи Всесоюзної наради передовиків змагання бригад і ударників комуністичної праці, молодь міста-героя Севастополя і моряки Чорноморського флоту звернулися до молоді Москви, міст-героїв, до всіх юнаків та дівчат країни з закликом розгорнути всенародне змагання за перетворення міст і сіл нашої Батьківщини в міста і села високопродуктивної праці, зразкового громадського порядку й високої культури. Кримський обком партії підтримав цю патріотичну ініціативу і зобов'язав партійні, комсомольські і профспілкові організації роз'яснити серед трудящих області важливість цього почину (див. док. № 7). Крайчим доказом успішної боротьби севастопольців за комуністичну працю і побут є широкий розвиток у місті руху бригад і ударників комуністичної праці. На початку травня 1961 р. в місті було 216 бригад, дільниць і змін комуністичної праці¹.

Нове піднесення творчої активності трудящих викликало рішення січневого (1961 р.) пленуму ЦК КПРС про скликання XXII з'їзду КПРС. Важливу роль у розгортанні передз'їздовського змагання мала ініціатива групи керівників колективів та ударників комуністичної праці М. Мамаєв, К. Кислякова, Й. Галенка, І. Додукаєв, М. Ненюк, Л. Лукашевського, О. Гетьман, Ю. Пітри і Г. Ладані. Вони звернулися до всіх учасників змагання за комуністичну працю із закликом добитися розгортання цього патріотичного руху і взяли зобов'язання до XXII з'їзду партії допомогти завоювати почесне звання комуністичних товаришам, що працюють поруч². ЦК КП України схвалив ініціативу відомих новаторів промисловості і сільського господарства (див. док. № 8). Цей заклик було підхоплено по всій республіці.

Документи, які тут друкуються, свідчать про те, що рух бригад і ударників комуністичної праці на Україні є складовою і невід'ємною частиною комуністичного змагання трудящих нашої країни. Вони свідчать також про те, що партійні і комсомольські організації України дбайливо підтримують колективи і ударників комуністичної праці, проводять велику роботу по поширенню передових методів їх праці, по мобілізації трудящих на боротьбу за успішне виконання величезних завдань комуністичного будівництва.

За характером ці документи становлять собою постанови ЦК КП України, обласних партійних організацій, ЦК ЛКСМ України, листи учасників змагання. Постанови ЦК ЛКСМ України у викладі вже друкувалися у пресі, але у повному вигляді публікуються вперше. Більшість документів, що друкуються, зберігаються у поточних архівах ЦК КП України і ЦК ЛКСМ України.

Документи до друку підготували старший науковий співробітник Інституту історії партії ЦК КП України кандидат історичних наук З. М. Громова і доцент кафедри марксизму-ленінізму Київського інституту фізкультури кандидат історичних наук М. Л. Берельзов.

¹ Газ. «Радянська Україна» від 5 травня 1961 р.

² Газ. «Радянська Україна» від 22 березня 1961 р.

№ 1

Постанова бюро Дніпродзержинського міськкому КП України про ініціативу комсомольсько-молодіжної бригади старшого горнового П. Лигуна по створенню бригад комуністичної праці

19 листопада 1958 р.

Рішення Центрального Комітету КПРС про контрольні цифри розвитку народного господарства на 1959—1965 рр. викликало нову хвилю соціалістичного змагання серед металургів міста. Комсомольсько-молодіжна бригада старшого горнового доменного цеху заводу ім. Дзержинського депутата Верховної Ради СРСР тов. Лигуна П. виступила з ініціативою працювати всією бригадою по-комуністичному: давати більше металу вищої якості, бути прикладом у культурі виробництва, підвищувати політичну і ділову кваліфікацію, бути прикладом у сім'ї і суспільстві.

Заводський партійний комітет схвалив ініціативу комсомольсько-молодіжної бригади тов. Лигуна П., розробив положення про утворення цих бригад і запропонував керівництву цеху і заводу узагальнити досвід роботи цієї бригади і поширити на інші агрегати.

Бюро МК КП України постановляє:

1. Схвалити ініціативу комсомольсько-молодіжної бригади тов. Лигуна П., майстра тов. Пильтяя В. по створенню бригад комуністичної праці як нової, вищої форми соціалістичного змагання, що сприяє виконанню рішень партії по створенню матеріально-технічної бази комунізму.

2. Зобов'язати секретарів районних комітетів партії і комсомолу, господарських керівників, секретарів первинних партійних організацій, голів профспілкових комітетів підприємств підтримати і поширити ініціативу комсомольсько-молодіжної бригади Лигуна П., майстра Пильтяя В. на агрегатах підприємств і будов міста.

3. Запропонувати редактору газети «Дзержинець» тов. Івашину і редакторам багатотиражних газет широко популяризувати досвід бригади комуністичної праці, систематично висвітлюючи на сторінках преси результати роботи цієї бригади та її членів.

Партархів Дніпропетровського обкому КП України, ф. 33, оп. 22, од. зб. 31, арк. 9—10.

№ 2

Постанова ЦК ЛКСМ України «Про цінну ініціативу ряду молодіжних колективів промислових підприємств республіки по організації бригад комуністичної праці»

21 листопада 1958 р.

В дні, коли весь радянський народ готується гідно зустріти XXI з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу, комсомольсько-молодіжні колективи доменної печі № 12 заводу ім. Дзержинського м. Дніпродзержинська, Дніпропетровської області (майстер печі тов. Пильтяй), гірничої бригади дільниці № 13 шахти № 5—6 ім. Дмитрова, Сталінської області (бригадир тов. Северинов), бригади формувальників заводу транспортного машинобудування ім. Малишева м. Харкова (бригадири тт. Топчій, Сич), бригади слюсарів механічного цеху Київського заводу «Червоної екскаватор» (бригадир тов. Куций), обговоривши тези доповіді товариша М. С. Хрущова на XXI з'їзді КПРС «Про контрольні цифри розвитку народного господарства СРСР на 1959—1965 рр.», запропонували організувати широке змагання за створення бригад комуністичної праці. Комсомольці і молодь цеху карбаміду Лисичанського хімкомбінату оголосили свій цех цехом комуністичної праці.

Вказані колективи, йдучи назустріч XXI з'їзду КПРС, взяли на себе зобов'язання систематично підвищувати продуктивність праці, добиватися перевиконання змінних завдань, економити матеріали, боротись за автоматизацію і механізацію виробництва, культуру на виробництві, постійно підвищувати загальноосвітній та технічний рівень, брати активну участь у громадському житті, добиватись, щоб кожний член бригади, цеху жив і працював по-комуністичному.

ЦК ЛКСМ України вважає, що боротьба комсомольсько-молодіжних колективів за створення бригад комуністичної праці — це нова важлива форма розвитку всенародного змагання. Цей масовий рух комсомольсько-молодіжних бригад має виняти

ково велике значення в справі виховання молоді в дусі комуністичного ставлення до праці, залучення комсомольців і молоді до активної участі в будівництві комуністичного суспільства.

ЦК ЛКСМ України постановляє:

1. Схвалити ініціативу комсомольсько-молодіжних колективів доменної печі № 12 заводу ім. Дзержинського, дільниці № 13 шахти №№ 5—6 ім. Димитрова та заводу транспортного машинобудування ім. Малишева, бригади слюсарів механічного цеху Київського заводу «Червоний екскаватор», колективу цеху карбаміду Лисичанського хімкомбінату по організації бригад та цехів комуністичної праці.

2. Зобов'язати обкоми, міськкоми, райкоми ЛКСМУ та первинні комсомольські організації провести серед усієї молоді підприємств, колгоспів, РТС, транспорту і будов широке обговорення цих починань, організувати дійове змагання комсомольців і молоді на честь наступного XXI з'їзду КПРС.

Рекомендувати комсомольським організаціям організувати змагання серед колективів виробничої молоді за право носити назву бригад, цехів, дільниць комуністичної праці.

3. Доручити редакціям газет «Молодь України», «Сталинское племя», редакціям обласних молодіжних газет організувати широке висвітлення матеріалів про організацію бригад, цехів, дільниць комуністичної праці.

4. За проявлену ініціативу по організації бригад комуністичної праці, яка має винятково важливе державне і політичне значення, членів бригад доменної печі № 12 заводу ім. Дзержинського, шахти № 5—6 ім. Димитрова, заводу транспортного машинобудування ім. Малишева, механічного цеху Київського заводу «Червоний екскаватор» та комсомольську організацію цеху карбаміду Лисичанського хімкомбінату занести до Книги Пошани республіканської комсомольської організації.

Поточний архів ЦК ЛКСМ України за 1958 р.

№ 3

Лист токаря-розточника машинобудівного заводу ім. 15-річчя ЛКСМУ м. Сталіно І. Гапченка до ЦК ЛКСМ України з пропозицією організувати соціалістичне змагання ударників комуністичної праці

Січень 1959 р.

Комсомольці завжди йшли і йдуть у перших рядах будівників комунізму. Зараз, коли вже працює молодь у бригадах, що борються за звання бригад комуністичної праці, виникає питання, як же бути нам, розточникам, адже в бригади ми об'єднатися не можемо, бо в нас робота не залежить від змінника. Ми працюємо так: кожний отримує завдання і сам його виконує. В ці дні, коли весь радянський народ став на трудову вахту на честь позачергового XXI з'їзду КПРС, хочеться й нам, беручи на себе зобов'язання, працювати й жити по-комуністичному. На мій погляд, було б непогано називатися ударником комуністичної праці. Я хочу бути ним і беру на себе зобов'язання:

1. Виробничі завдання виконувати не менше як на 160%.

2. Здавати продукцію тільки відмінної якості.

3. Боротися за скорочення допоміжного часу і зниження собівартості продукції.

4. Тримати робоче місце в зразковому порядку.

5. Економити різальний і вимірювальний інструмент.

6. Підготуватися і вступити до інституту.

7. Боротися з пияцтвом, хуліганством, лихослів'ям.

8. Брати активну участь у житті цеху, заводу.

Я звертаюсь до ЦК Комсомолу України [з пропозицією] розглянути питання про організацію змагання за право називатися ударником комуністичної праці.

Розточник механічного цеху № 3 заводу ім. 15-річчя ЛКСМУ

Гапченко

Поточний архів ЦК ЛКСМ України за 1959 р.

№ 4

Постанова ЦК ЛКСМ України «Про новий патріотичний почин молоді промислових підприємств республіки по організації змагання за право називатися ударником комуністичної праці»

21 лютого 1959 р.

1. Історичні рішення XXI з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу викликали серед юнаків і дівчат республіки нове політичне й трудове піднесення. Сповнені бажання внести свій гідний вклад у справу дострокового виконання грандіозних завдань семирічного плану, комсомольці і молодь показують нові приклади творчої активності та ініціативи.

Під час обговорення матеріалів з'їзду молоді робітники промислових підприємств Донбасу і Придніпров'я, Києва, Харкова і, зокрема, заводу ім. 15-річчя ЛКСМУ м. Сталіно, Дніпропетровського заводу пресів, Київського заводу «Трансигнал», Харківського заводу ім. Малишева, Луганського тепловозобудівного заводу ім. Жовтневої революції виступили з новим творчим почином, запропонувавши організувати серед виробничників індивідуальне змагання за право називатися ударником комуністичної праці.

Молоді робітники взяли на себе високі зобов'язання по підвищенню продуктивності праці, використанню внутрішніх резервів виробництва, економії сировини і матеріалів. Вони зобов'язались постійно підвищувати свій загальноосвітній і культурний рівень, суворо дотримуватись норм і правил соціалістичного співжиття, приймати активну участь у громадській роботі, вчитись жити і працювати по-комуністичному. Цей патріотичний рух широко підхопили молоді робітники підприємств Запоріжжя, Львова, Миколаєва і Одеси.

Вказаний почин знайшов гарячу підтримку і серед сільської молоді Вінницької, Хмельницької, Закарпатської та інших областей республіки. Молоді трудівники колгоспів, радгоспів і РТС борються за підвищення продуктивності праці, зниження собівартості сільськогосподарської продукції, дальший розвиток громадського тваринництва, підвищення врожайності всіх сільськогосподарських культур, за дальшу механізацію трудомістких процесів та піднесення культури на селі.

ЦК ЛКСМУ вважає, що цей почин молодих робітників має величезне значення. Він знаменує собою творчий розвиток славного почину молоді по створенню бригад комуністичної праці, сприятиме дальшому залученню всієї молоді до активної участі в комуністичному будівництві.

Почин молоді являє собою новий етап в розгортанні індивідуального змагання мільйонів юнаків і дівчат за виконання грандіозних накреслень Комуністичної партії по будівництву комунізму в нашій країні.

2. Центральний Комітет ЛКСМУ схвалює новий патріотичний почин молодих робітників промислових підприємств по організації індивідуального змагання за право називатися ударником комуністичної праці.

Зобов'язати обкоми, міськкоми, райкоми ЛКСМУ, первинні комсомольські організації широко поширити цей почин серед комсомольців і молоді промислових підприємств, транспорту, будов, колгоспів, радгоспів, ремонтних та машинно-тракторних станцій і інших організацій, залучити до змагання за виконання й перевиконання завдань семирічного плану, зокрема плану 1959 р., всю робітничу і сільську молодь.

При розгортанні змагання за право називатися ударником комуністичної праці слід всебічно використовувати досвід роботи по створенню бригад комуністичної праці, надавати при цьому молодим робітникам і колгоспникам необхідну допомогу в справі поліпшення їх праці, навчання та побуту.

Рекомендувати комітетам комсомолу присвоювати молодим виробничникам звання ударника комуністичної праці на загальних зборах молоді цехів, змін та інших колективів при виконанні ними взятих зобов'язань.

3. Запропонувати редакціям республіканських та обласних молодіжних газет широко висвітлювати досягнення та досвід молодих робітників, які включилися в змагання за право одержати звання ударника комуністичної праці. На їх прикладі слід краще пробуджувати у всіх юнаків і дівчат бажання вчитися, жити і працювати по-комуністичному.

ЦК ЛКСМУ висловлює тверду впевненість у тому, що молоді робітники, інженерно-технічні працівники і колгоспники України активно включаться в змагання за право називатися ударником комуністичної праці і внесуть свій гідний вклад у справу побудови комунізму в нашій країні.

№ 5

Постанова бюро Луганського обкому КП України про нові соціалістичні зобов'язання на 1960 р. бригад М. Мамає, шахта № 2 «Північна» тресту «Краснодонвугілля» та І. Білоусова шахта № 1—2 ім. Свердлова тресту «Свердловвугілля», в які вони перейшли працювати за прикладом Валентини Гаганової

18 грудня 1959 р.

На початку 1959 р. бригади комуністичної праці Миколи Мамає та Івана Білоусова виступили ініціаторами змагання шахтарів України за дострокове виконання планів семирічки.

Наслідуючи патріотичний почин Героя Соціалістичної Праці Валентини Гаганової, бригадир забійників шахти № 2 «Північна» тресту «Краснодонвугілля» тов. Мамає М. Я. та бригадир комплексної комбайнової бригади очисного забою шахти № 1—2 ім. Свердлова тресту «Свердловвугілля» тов. Білоусов І. Ф. одними з перших в області в серпні цього року перейшли з передових бригад у відстаючі.

Очоливши відстаючі бригади, тт. Мамає та Білоусов, переборюючи труднощі організаційного і технічного характеру, передаючи їм свій багатий досвід у роботі, зуміли об'єднати їх у дружні працездатні колективи. Це дозволило бригаді тов. Мамає з місяця в місяць перевиконувати державний план видобутку вугілля і видати за 4 місяці більше ніж 500 т понадпланового топлива. Добре працює і бригада тов. Білоусова, яка за короткий строк не тільки ліквідувала борг, що створився з початку року, в кількості 2064 т, а й видала понад план більш як 1000 т вугілля.

Бригади тт. Мамає і Білоусова, обговоривши наслідки роботи за 1959 р., вирішили продовжити соціалістичне змагання і в другому році семирічки, ознаменувавши його новими трудовими успіхами.

Вивчивши свої можливості і резерви, бригада тов. Мамає взяла зобов'язання знімати за зміну по всій довжині лави один пласт вугілля, збільшивши ширину його на 10 см, що дозволить підвищити продуктивність праці на 12%. Крім цього, бригада зобов'язується знизити собівартість 1 т вугілля на 1 крб. і до кінця року видати понад план 5000 т вугілля.

Бригада тов. Білоусова, використовуючи комбайн ЛГД—1, зобов'язалась працювати на багатощабельному режимі і забезпечувати один цикл по лаві за зміну, підвищити продуктивність праці на 15%, знизити собівартість тонни вугілля на 1 крб. і видобути понад план у другому році семирічки 7000 т антрацитів.

Беручи нові зобов'язання, колективи бригад Миколи Мамає та Івана Білоусова звернулись до всіх шахтарів Луганської області [із закликком] підтримати їх починання, ще ширше розгорнути соціалістичне змагання за успішне виконання плану другого року семирічки.

Надаючи великого значення патріотичній ініціативі бригад тт. Мамає та Білоусова в успішному вирішенні нових завдань семирічки, бюро обкому КП України постановляє:

1. Схвалити патріотичну ініціативу колективів бригад тов. Мамає та тов. Білоусова, що взяли нові зобов'язання, спрямовані на дострокове виконання другого року семирічки.

2. Зобов'язати господарських керівників комбінатів, трестів і шахт, підприємств і будов розробити організаційно-технічні заходи, які забезпечили б впровадження нових прогресивних методів праці, а також вжити заходів по створенню необхідних умов для виконання кожною дільницею, цехом, зміною, бригадою своїх соціалістичних зобов'язань у 1960 р.

3. Зобов'язати міськкоми і райкоми КП України, облпрофраду, обком комсомолу, міськкоми і райкоми профспілок, первинні партійні, профспілкові та комсомольські організації до 28 грудня 1959 р. провести партійні, комсомольські та робітничі збори, на яких обговорити звернення бригад тт. Мамає та Білоусова і взяти конкретні зобов'язання по достроковому виконанню [плану] другого року семирічки.

4. Зобов'язати міськкоми і райкоми КП України, первинні партійні організації забезпечити поширення почину бригад Миколи Мамає та Івана Білоусова на всіх шахтах, підприємствах і будовах області, систематично контролювати й подавати практичну допомогу у виконанні взятих соціалістичних зобов'язань кожним колективом.

5. Зобов'язати міськкоми і райкоми КП України, господарських керівників комбінатів, трестів про виконання цієї постанови та про роботу по поширенню почину бригад тт. Мамає і Білоусова доповісти обкому КП України до 15 квітня 1960 р.

6. Зобов'язати редакції обласних, районних та багатотиражних газет систематично висвітлювати на сторінках преси значення почину бригад Миколи Мамає та Івана

Білоусова і хід виконання узятих соціалістичних зобов'язань. Обласному комітету радіомовлення і телебачення організувати виступ передовиків виробництва, які підтримали почин бригад Миколи Мамає та Івана Білоусова й успішно виконують соціалістичні зобов'язання.

7. Контроль за виконанням цієї постанови покласти на галузеві відділи обкому КП України.

Поточний архів ЦК КП України за 1959 р.

№ 6

Постанова Ради народного господарства Дніпропетровського економічного району і обласної ради професійних спілок про присвоєння колективу Дніпродзержинського коксохімічного заводу звання колективу комуністичної праці

27 квітня 1960 р.

Колектив Дніпродзержинського коксохімічного заводу (директор тов. Бубликов, секретар заводського партійного комітету тов. Бабенко, голова заводського комітету профспілки тов. Василенко, секретар заводського комітету комсомолу тов. Мельник) на основі широко розгорнутого соціалістичного змагання серед трудящих протягом ряду років працював ритмічно, перевиконуючи виробничий план по всіх показниках.

Іарячий відгук серед трудящих заводу знайшов патріотичний рух жити і працювати по-комуністичному. На заводі з новою силою розгорнулось змагання за звання колективів і ударників комуністичної праці.

Колективи бригад, дільниць, змін, цехів заводу взяли підвищені зобов'язання по виконанню виробничих планів, широкому залученню робітників і службовців до навчання без відриву від виробництва, піднесенню культурно-технічного рівня трудящих.

В результаті виконання цих зобов'язань колективів заводу протягом п'яти кварталів підряд виходив переможцем у соціалістичному змаганні серед підприємств республіки з одержанням перехідного Червоного прапора Ради Міністрів УРСР і Укрпрофради. За досягнуті високі показники у соціалістичному змаганні колективів заводу нагороджено Президією ВЦРПС Почесною грамотою.

На сьогодні на заводі присвоєно звання колективів комуністичної праці 7 цехам, змінам, 14 бригадам...

В ході змагання найкращих показників добилися тов. Шрам — апаратник, т. Прийдає і Любильов — дозувальники, тов. Самбур — моторист, тов. Шевченко — машиніст вагоноперекидача, тов. Ващенко — люковий і багато інших. Понад 60% трудящих навчаються у вечірніх інститутах, технікумах, школах робітничої молоді, сітці політосвіти, на різних курсах по підвищенню кваліфікації.

В результаті зростання свідомості переважної більшості трудящих на заводі ліквідовано аварії, різко знизилась випадки порушення трудової і виробничої дисципліни за I квартал 1960 р. було 2 порушення трудової дисципліни). Робочі місця, територія цехів і заводу утримуються зразково. Завод по праву називається заводом-садом. На заводській території висаджено понад 3500 декоративних і фруктових дерев, 25 тис. ущів, а в літній час щороку висаджується близько 500 тис. квітів.

Рада народного господарства і облпрофрада постановляють:

1. За досягнення високих виробничих показників, зразкову трудову дисципліну, підвищення технічного і культурного рівня трудящих присвоїти колективу Дніпродзержинського коксохімічного заводу звання колективу комуністичної праці.

2. Зобов'язати обкоми профспілок і ФЗМК, начальників управлінь і комбінату (ривбасбуд), керівників підприємств і будов провести широку роз'яснювальну роботу серед трудящих про досягнення колективу Дніпродзержинського коксохімічного заводу, зміцнити керівництво змаганням за звання бригад і ударників комуністичної праці, мобілізувати робітників і службовців на боротьбу за дострокове виконання плану 1960 р., газкову виробничу і трудову дисципліну, підвищення технічного і загальноосвітнього вня, за одержання звання колективів комуністичної праці.

Поточний архів Дніпропетровського раднарспу за 1960 р.

№ 7

Постанова бюро Кримського обкому КП України про ініціативу молоді м. Севастополя та моряків Чорноморського флоту, які виступили ініціаторами змагання за перетворення міст і сіл нашої країни в міста й села високопродуктивної праці, зразкового громадського порядку та високої культури

3 червня 1960 р.

У привітанні Центрального Комітету КПРС учасникам Всесоюзної наради передовиків змагання за звання бригад і ударників комуністичної праці та у виступі Першого секретаря ЦК КПРС товариша М. С. Хрушова на цій нараді викладено програму діяльності нашої партії по комуністичному вихованню трудящих. ЦК КПРС схвалив заклик учасників Всесоюзної наради зробити рух за комуністичну працю й побут справді всенародним.

У зв'язку з цим важливе значення має ініціатива молодих комсомольців та моряків Чорноморського флоту, які в дні роботи Всесоюзної наради, 28 травня ц. р., на загальносоюзному мітингу звернулись із закликом до молоді столиці нашої Батьківщини — Москви, міст-героїв, до всіх юнаків і дівчат країни із закликом: розгорнути всенародне змагання за перетворення наших міст і сіл у міста й села високопродуктивної праці, зразкового громадського порядку та високої культури.

Цінність ініціативи молоді м. Севастополя та моряків Чорноморського флоту полягає у тому, що вона означає перехід до нового у комуністичному змаганні, коли до лав тих, що змагаються за комуністичну працю й побут, стають не лише окремі трудящі, бригади та підприємства, а й цілі міста й села.

Бюро обкому КП України постановляє:

1. Схвалити цінний почин молоді м. Севастополя та моряків Чорноморського флоту, які виступили ініціаторами змагання за перетворення міст і сіл нашої країни у міста й села високопродуктивної праці, зразкового громадського порядку і високої культури.

2. Зобов'язати міськкоми і райкоми КП України, обком ЛКСМУ (тов. Махура) та обласну Радупрофспілок (тов. Тишін) організувати широку роботу серед трудящих області по роз'ясненню важливості почину молодих севастопольців.

До 1 червня ц. р. провести міські та районні збори молоді, а також збори трудящих усіх підприємств, колгоспів, радгоспів, установ та учбових закладів, на яких обговорити звернення молоді м. Севастополя та моряків Чорноморського флоту і ухвалити конкретні заходи по перетворенню міст і сіл нашої області у міста й села високопродуктивної праці, зразкового громадського порядку та високої культури.

3. Зобов'язати редакції «Кримської правди» (тов. Клязника), «Курортної газети» (тов. Мироньєць), «Кримського комсомольця» (тов. Бобашинський) публікувати на сторінках газет матеріали про організаційну роботу, яку проводять партійні, комсомольські та профспілкові організації по перетворенню міст і сіл Криму у міста й села високопродуктивної праці, зразкового громадського порядку та високої культури.

Поточний архів ЦК КП України за 1960 р.

№ 8

Повідомлення газети «Радянська Україна» про постанову ЦК КП України з приводу ініціативи групи керівників колективів та ударників комуністичної праці, спрямованої на дальшє зростання рядів учасників комуністичного змагання

26 березня 1961 р.*

ЦК КП України прийняв постанову про ініціативу групи керівників колективів і ударників комуністичної праці, спрямовану на дальшє зростання рядів учасників комуністичного змагання.

Готуючи гідну зустріч ХХІІ з'їзду КПРС, керівники колективів та ударники комуністичної праці — бригадир бригади комуністичної праці шахти № 2 «Північна» тресту «Краснодоявугілля» М. Мамай, ударник комуністичної праці Харківського турбінного заводу ім. Кірова К. Кисляков, бригадир екіпажу комуністичної праці Криворізького управління «Укрескавація» Й. Галенко, бригадир будівників найпотужнішої

* Дата опублікування.

домни «Криворіжсталі» ім. В. І. Леніна І. Додукало, доярка колгоспу «Зоря комунізму», Народицького району, Житомирської області, М. Ненюк, свинар колгоспу ім. Леніна, Олександрійського району, Кіровоградської області, Л. Лукашевський, бригадир цехів птахівництва птахорадгоспу «Південний», Сімферопольського району, Кримської області, О. Гетьман, ланковий колгоспу «За нове життя», Іршавського району, Закарпатської області, Ю. Пітра, ланкова колгоспу ім. Леніна, Мукачівського району, Закарпатської області, Г. Ладані через газету «Радянська Україна» звернулись з закликом до всіх учасників змагання за комуністичну працю добитись дальшого розгортання цього патріотичного руху.

Ініціатори славного почину взяли на себе зобов'язання до дня відкриття XXII з'їзду партії допомогти завоювати почесне звання бригад і ударників комуністичної праці сусіднім бригадам, товаришам по верстату, ланці, професії.

Цінна ініціатива групи керівників колективів та ударників комуністичної праці відіграє важливу роль у дальшому розгортанні передз'їздівського змагання, у поширенні і впровадженні досвіду новаторів виробництва в усі галузі промисловості і сільськогосподарства, сприятиме підтягуванню всіх учасників змагання до рівня передовиків, успішній боротьбі трудящих республіки за виконання і перевиконання соціалістичних зобов'язань.

ЦК КП України схвалив ініціативу групи керівників колективів і ударників комуністичної праці, спрямовану на дальший розвиток комуністичного змагання, на гідну зустріч XXII з'їзду КПРС, висловив упевненість у тому, що патріотичний почин групи керівників колективів та ударників комуністичної праці знайде гарячу підтримку робітничого класу, колгоспного селянства і трудової інтелігенції республіки, які помножать ряди учасників комуністичного змагання і зустрінуть XXII з'їзд рідної Комуністичної партії новими перемогами на всіх ділянках комуністичного будівництва.

Обкоми, міськкоми, райкоми партії і первинні партійні організації зобов'язано широко обговорити на загальних зборах трудящих звернення групи керівників колективів і ударників комуністичної праці, опубліковане в газеті «Радянська Україна» за 22 березня 1961 року, всемірно сприяти дальшому зростанню рядів учасників комуністичного змагання, подавати їм повсякденну допомогу в роботі.

Редакціям газет, республіканському та обласним комітетам по радіомовленню і телебаченню рекомендовано систематично висвітлювати боротьбу трудящих республіки за дальший розвиток комуністичного змагання.

Газ. «Радянська Україна» від 26 березня 1961 р.

ВИВЧЕННЯ НА УКРАЇНІ ПІСЛЯ ХХІ З'ЇЗДУ КПРС ІСТОРІЇ РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

За своїми епохальними рішеннями кожний з'їзд КПРС становить історичну віху на шляху соціалістичного і комуністичного будівництва в нашій країні. Поряд з питаннями господарського, державного і культурного будівництва на всіх з'їздах КПРС незмінно стояли питання ідеологічної роботи, виховання трудящих у комуністичному дусі. Рішення з'їздів і постанови ЦК партії з ідеологічних питань постійно допомагали і допомагають історикам глибше оволодівати ленінською ідейною спадщиною, вести боротьбу проти ворожих буржуазних і дрібнобуржуазних «шкіл» та концепцій.

Незважаючи на те, що в перші післявоєнні роки увага істориків була спрямована на створення фундаментальних праць, кількість монографій з історії Української РСР епохи соціалізму в той період була незначною. Розробка проблем цього періоду йшла, головним чином, по лінії створення науково-популярних нарисів та написання дисертацій. Для багатьох праць був притаманний догматизм у висвітленні подій, широкого розповсюдження набрав метод цитатництва, слабо висвітлювалася роль народних мас, союзу робітників і селян, Рад тощо. Таке становище склалося внаслідок провітанія культу особи. Все це негативно відбилося на вивченні історії взагалі, і історії радянського періоду, зокрема.

Історичний ХХ з'їзд партії дав приклад творчого застосування марксистсько-ленінського вчення в нових історичних умовах — в епоху краху імперіалізму і становлення світової системи соціалізму. Він поставив перед радянськими істориками підвищені вимоги, зобов'язавши їх створити капітальні праці з історії нашої Батьківщини, зокрема з історії радянського суспільства. Рішення з'їзду та ряд інших важливих партійних документів, серед яких особливе місце займає Декларація Нарادي представників комуністичних і робітничих партій соціалістичних країн 1957 р., озброїли радянських істориків глибоким марксистсько-ленінським аналізом історичних рис і загальних закономірностей соціалістичної революції в СРСР, допомогли їм зосередити свою увагу на найбільш актуальних проблемах історії соціалістичного будівництва.

Вдумливе вивчення багатющої ленінської спадщини, рішень з'їздів КПРС і пленумів ЦК партії, широке залучення архівного матеріалу допомогло історикам визволитися з полону цитатництва та ілюстративного методу дослідження, значно розширити проблематику досліджень і більш глибоко висвітлювати її. За цей час значно розширено мережу наукових установ у складі АН УРСР, зміцнено історичні кафедри університетів та педагогічних інститутів, створено сприятливі умови для якісного і кількісного зростання кадрів істориків. Піднесення історичної науки на Україні після ХХ з'їзду КПРС знайшло свій вираз у створенні книги синтетичного характеру — «Історія Української РСР» (т. II, 1957), монографій, публікацій і наукових статей з історії українського народу за радянський період.

Ще більш підвищені вимоги перед працівниками суспільних наук, у тому числі і перед істориками поставлено позачерговим ХХІ з'їздом КПРС, який знаменував собою вступ Радянського Союзу в нову смугу історичного розвитку. Розгорнуте будівництво комуністичного суспільства і нове співвідношення сил між соціалізмом і капіталізмом на світовій арені висунули перед працівниками ідеологічного фронту ряд важливих теоретичних питань. У доповіді товариша М. С. Хрущова на з'їзді вказувалось, що «для переходу до комунізму потрібна не тільки розвинена матеріально-технічна база, але і високий рівень свідомості всіх громадян суспільства. Чим вища свідомість мільйонних мас, тим успішніше виконуватимуться плани комуністичного будівництва»¹. У зв'язку з цим ХХІ з'їзд КПРС визнав за необхідне провести в життя систему заходів, спрямо-

¹ М. С. Хрущов, Про контрольні цифри розвитку народного господарства СРСР за 1959—1965 рр., К., 1959, стор. 57.

ваних на зміцнення найтіснішого зв'язку школи з виробництвом і підготовку всебічно розвинених, свідомих громадян-будівників комунізму.

Прийнятий з'їздом семирічний план створення матеріально-технічної бази комунізму забезпечує ще більш швидкий розвиток усіх галузей радянської науки. Вчені мають усі необхідні умови для здійснення важливих теоретичних досліджень і нових величезних відкриттів. Яскравим прикладом цього є успішне освоєння космосу і політ людини на космічному кораблі навколо нашої планети.

Вияткове значення для посилення всієї ідеологічної роботи і розвитку суспільної науки має постанова ЦК КПРС від 9 січня 1960 р. «Про завдання партійної пропаганди в сучасних умовах», в якій визначено зміст, форми і методи ідейно-виховної роботи в масах у період розгорнутого будівництва комуністичного суспільства. «Головне завдання партійної пропаганди,— говориться у постанові,— полягає в тому, щоб глибоко і всебічно роз'яснювати ідеї марксизму-ленізму, показувати їх успішне перетворення в життя в ході боротьби партії за перемогу соціалізму і комунізму в нашій країні, вчити використовувати в практичній діяльності і творчо розвивати теоретичне багатство, нагромаджене партією, піднімати трудящих на боротьбу за перетворення політики партії в життя, виховувати активних і стійких борців за комунізм»².

Ця постанова поставила перед істориками завдання ще більш активізувати боротьбу проти антимарксистської історіографії, рішуче викривати всілякі ідеалістичні концепції, в яких заперечується закономірність суспільного розвитку і перекручуються конкретні історичні факти. Водночас у постанові справедливо вказувалося, що багато радянських дослідників не подолали елементів догматизму, не виявляють сміливого і творчого підходу до життя, до досвіду боротьби мас, недостатньо розробляють актуальні теоретичні і практичні питання, часто знаходяться у полоні застарілої і безплідної проблематики. В постанові з усією чіткістю і ясністю вказані шляхи подолання цих недоліків, підкреслено важливість встановлення найтісніших зв'язків історичної науки з життям, з практикою комуністичного будівництва.

Всесвітньо-історичне значення мають документи Народи представників комуністичних і робітничих партій, яка відбулася в листопаді 1960 р. в Москві. Вони ще раз наочно демонструють могутню силу і міць марксистсько-ленінської суспільної науки. Узагальнюючи багатий політичний досвід комуністичних і робітничих партій, Народа дала глибокий науковий аналіз особливостей, головних факторів і тенденцій суспільного розвитку в сучасну історичну епоху. Величезне мобілізуюче значення документів московської Народи полягає в тому, що в них розкрито найважливіші форми революційної боротьби проти сучасного імперіалізму, накреслено шляхи створення єдиного народного антиімперіалістичного фронту на чолі з робітничим класом та його партіями.

У розпорядженні радянських істориків у післяз'їздовський період були такі важливі документи партії і уряду, як матеріали історичної місії миру товариша М. С. Хрущова в США, рішення грудневого (1959 р.) пленуму ЦК КПРС, промова товариша М. С. Хрущова на XV сесії Генеральної Асамблеї ООН, рішення січневого (1961 р.) пленуму ЦК КПРС про розвиток сільського господарства в період розгорнутого комуністичного будівництва в нашій країні, виступи товариша М. С. Хрущова на зональних нарадах передовиків сільськогосподарського виробництва тощо. Всі ці документи дають історикам можливість відтворити історичний шлях, яким пройшла наша країна до всесвітньо-історичної перемоги соціалізму і вступу в період розгорнутого будівництва комунізму. Історики мають можливість яскраво і переконливо показати фальсифікаторську суть і ідейне убозтво антикомуністичних «концепцій» буржуазних писак, що маскують ся за ширмою науковості і об'єктивності.

Нині розробкою історичної науки на Україні займається велика армія дослідників, сконцентрованих в Інституті історії АН УРСР та Інституті історії партії ЦК КП України, на історичних кафедрах державних університетів та на кафедрах історії КПРС і суспільних наук вузів, а також в архівах і музеях республіки. З метою посилення розробки історичних проблем сучасності, створення марксистських праць з історії робітничого класу, колгоспного селянства, Вітчизняної війни та проблем, зв'язаних з періодом розгорнутого будівництва комуністичного суспільства, при Інституті історії АН УРСР створено відділ історії соціалістичного і комуністичного будівництва. В результаті наполегливої роботи істориків республіки вийшло з друку кілька монографій, документальних збірників, наукових статей та ін.

Тільки за останні два роки дослідниками історії Комуністичної партії України написано ряд монографічних праць та збірників статей, присвячених висвітленню керівної ролі окремих парторганізацій у боротьбі за владу Рад, за здійснення ленінського плану побудови соціалізму і комунізму в республіці³.

² «Про завдання партійної пропаганди в сучасних умовах, Постанова Центрального Комітету КПРС», К., 1960, стор. 11—12.

³ І. Д. Ремезовський, Ульянови на Україні (1902—1921 рр.), К., 1960, 223 с.; А. А. Неботов, Боевые годы, Пролетарский Донбасс в борьбе за Советскую власть (1919—1920 гг.), Сталино, 1959, 128 с.; Н. В. Черненко, Борьба Коммунистической партии за восстановление промышленности и консолидацию рабочего класса Украины

Великий авторський колектив Інституту історії партії ЦК КП України завершує роботу над створенням синтетичної праці «Нариси історії КП України». У ній показано довгий і славетний шлях, який пройшла КП України, висвітлено боротьбу партії за чистоту своїх лав, проти буржуазної ідеології, за торжество марксизму-ленінізму. В книзі йдеться про невтомну роботу Комуністичної партії України під керівництвом лєнінського ЦК КПРС за виховання радянського народу в дусі високих принципів патріотизму, морально-політичної єдності, дружби народів, пролетарського інтернаціоналізму, які становлять невичерпне джерело сили і могутності будівників комунізму.

Боротьба партії за чистоту марксистсько-лєнінської теорії величезною мірою сприяла піднесенню наукової роботи радянських істориків, зосередженню їх уваги на актуальних проблемах історії радянського суспільства, підвищенню якості досліджень. Знайомство з монографіями, публікаціями і статтями, які вийшли з друку після XXI з'їзду КПРС, свідчить про те, що автори їх глибоко вивчають лєнінську спадщину, широко залучають архівний матеріал, відкинули геть цитатно-ілюстративний метод дослідження. В результаті їм вдалося створити фундаментальні праці з центральних прблем радянської історичної науки: з історії Жовтневої революції на Україні та героїчної боротьби трудящих за владу Рад в роки громадянської війни і іноземної воєнної інтервенції, з історії робітничого класу й колгоспного селянства, виникнення і розквіту української соціалістичної нації тощо.

Історії громадянської війни на Україні присвятили свої монографічні праці Ю. Я. Белан, Л. І. Волошинів, О. Т. Мовчанів, Є. М. Склярєнко, В. Є. Тичина, Г. М. Шевчук⁴. Незабаром вийде в світ фундаментальна праця «Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918—1919 рр.)», Збірник документів і матеріалів», т. 1.

Незважаючи на ряд неточностей фактичного порядку, а також інші недоліки, ці праці становлять собою наукову цінність. В них відтворено величну картину героїчної боротьби радянського народу проти внутрішньої контрреволюції і зовнішньої інтервенції імперіалізму, показано керівну роль у цій війні Комуністичної партії на чолі з В. І. Лєніним і всенародний, вітчизняний характер громадянської війни. Позитивним у цих працях є й те, що в них, поряд з висвітленням діяльності народних мас, розкривається і роль героїв громадянської війни, називаються безпідставно забуті імена полководців, керівників більшовицького підпілля і партизанських загонів.

Однією з центральних проблем радянської історичної науки є проблема вивчення історії трудящих мас, без активної політичної діяльності яких неможливий розвиток суспільства, здійснення соціальних революцій, знищення експлуататорських класів і побудова соціалізму та комунізму. З цього приводу В. І. Лєнін у своїй статті «Залякани крахом старого і борці за нове» писав: «Перемога буде на боці експлуатованих, бо за них життя, за них сила числа, сила маси, сила невичерпних джерел усього самовідданого, ідейного, чесного, всього, що рветься вперед, прокидається до будівництва нового, всього гігантського запасу енергії і талантів так званого «простонароддя», робітників і селян. За ними перемога»⁵. В. І. Лєнін не раз підкреслював героїзм робітничого класу. Його витримку, «наполегливість, готовність, рішучість і вміння сотні раз випробувати, сотні раз виправити і що б не стало добитися мети»⁶.

Спираючись на такі джерела, як праці В. І. Лєніна, виступи інших керівних діячів Комуністичної партії і Радянської держави, документи з'їздів і конференцій КПРС.

в 1921—1925 гг., К., 1959, 219 с.; Л. Я. Скобцов, Партийная организация Донбасса в борьбе за осуществление ленинского плана индустриализации страны (1926—1929 гг.), Сталино, 1959, 157 с.; Ф. Ю. Шерстюк, Партийное строительство на Украине в 1926—1929 гг., К., 1960, 283 с.; Ф. Д. Піджарий, Комуністична партія України в боротьбі за перемогу колгоспного ладу, К., 1960, 67 с.; М. А. Бессарабов і В. М. Чуприна, Комуністична партія України в боротьбі за розвиток колгоспного виробництва в 1938—1941 рр., Львів, 1959 р., 161 с.; «Під прапором марксизму-лєнінізму, Збірник статей, присвячених сорокаріччю утворення Комуністичної партії України», К., 1959, 646 с.

⁴ Л. Волошинів, Октябрь в Крыму и Северной Таврии, Симферополь, 1960, 135 с.; Є. М. Склярєнко, Боротьба трудящих України проти німецько-австрійських окупантів і гетьманщини в 1918 р., К., 1960, 284 с.; Ю. Я. Белан, Отечественная война украинского народа против немецких оккупантов в 1918 г., К., 1960, 330 с.; Г. М. Шевчук, Розгром іноземних інтервенцій на півдні України і в Криму (листопад 1918—квітень 1919 р.), К., 1959, 174 с.; І. В. Дубинський і Г. М. Шевчук, Червоне козацтво (Історичний нарис), К., 1961, 161 с.; В. Є. Тичина, Боротьба проти німецьких окупантів на Чернігівщині в 1918 р., Харків, 1959, 104 с.; О. П. Мовчанів, Олеко Дундич (історико-біографічний нарис про героя громадянської війни), К., 1959, 110 с.; «Поділля в роки громадянської війни (лютий 1918— грудень 1920 р.), Документи і матеріали», 1959, 487 с.

⁵ В. І. Лєнін, Твори, т. 26, стор. 360.

⁶ В. І. Лєнін, Твори, т. 30, стор. 470.

пенोगрамі сесій Верховних Рад СРСР і УРСР, широко використовуючи архівні фонди, історики по-справжньому взялися за планомірне, всебічне й детальне вивчення спорів трудящих класів — робітників і колгоспного селянства. Вже вийшло у світ кілька монографій і публікацій, присвячених цим проблемам. Кілька праць перебуває ще у виробництві.

Однією з фундаментальних праць з історії робітничого класу є монографія К. Шияна «Боротьба робітничого класу України за відбудову промисловості (1921—1925 рр.)», К., 1959, 303 с. (Див. огляд на неї в «Українському історичному журналі», 1960, № 3). На основі величезного фактичного матеріалу автор з позицій марксистсько-ленінської методології висвітлює історію робітничого класу, керованого Комуністичною партією у складній для Радянської країни час. У книзі показано трудовий патуїзм і героїзм, проявлений робітничим класом України в боротьбі за відбудову промисловості, зародження винахідництва й новаторства, велику братню допомогу з боку трудящих Російської Федерації, ЦК КПРС і уряду Радянського Союзу.

Широке полотно колгоспного будівництва на Україні від перших об'єднань у сільському господарстві до завершення суцільної колективізації змальоване в монографіях І. Х. Ганжи «Перші колективні господарства на Україні» (К., 1960, 152 с.), І. Ф. Чмиги «Очерки по истории колхозного движения на Украине (1921—1925 гг.)» (М., 1959, 224 с.) та І. І. Слин'юка «Соціалістична перебудова і технічна реконструкція сільського господарства України (1927—1932 рр.)» (К., 1961, 325 с.). У своїх книгах ці автори використали нові матеріали центральних і місцевих державних архівів, енографічні звіти з'їздів колгоспів, матеріали місцевої періодичної преси, а також спогади ветеранів колгоспного руху. На конкретних прикладах у книгах висвітлюється рух трудового селянства за революційну перебудову сільського господарства на різних етапах соціалістичного будівництва в республіці. Автори показали динаміку зростання колгоспів у республіці за період з 1918 по 1932 р.

Важливе значення для вивчення історії соціалістичного будівництва на Україні мають праці З. П. Шульги, П. С. Загорського і П. К. Стояна, В. Л. Варецького, П. І. Бакуменка та ін.⁷

Героїчній боротьбі радянського народу проти німецько-фашистських загарбників у період Великої Вітчизняної війни (1941—1945 рр.) присвячено ряд монографій і публікацій. Усі вони написані на основі документів і здебільшого самими учасниками подій. Серед них — монографічні праці К. М. Шамко «Партизанське движение в Крыму в 1941—1944 гг.» (Симферополь, 1959, 159 с.), Л. Є. Кизі «Народні месники (З історії партизанського руху на Ровенщині)» (Львів, 1960, 171 с.), В. С. Левченка «Сражение в Карпатах, Наступление первой гвардейской армии (сентябрь—октябрь 1944 г.)» (М., 1960, 150 с.)⁸. Боротьбі слов'янських народів проти німецьких загарбників присвятив свою працю В. І. Клоков «Борьба народов славянских стран против фашистских поработителей (1939—1945 гг.)» (К., 1961, 430 с.). Для вивчення історії Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу корисними є збірники документів, матеріалів і спогадів, що вийшли за останні два роки⁹.

До послуг дослідників проблем культурного будівництва на Україні — двохтомний збірник документів «Культурне будівництво в Українській РСР, Важливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду (1917—1957 рр.)», т. I, К., 1959, 883 с. У ньому зібрані документи за період 1917—1941 рр.

Першим дослідженням з історії культури на Україні є праця І. Д. Золотоверхого «Ставлення української радянської культури» (К., 1961, 426 с.). В ній показано ту одчайдушну боротьбу проти чорносотенно-поміщицької і буржуазно-націоналістичної ідеології, яку прийшлося вести пролетаріату в період зародження

⁷ З. П. Шульга, Підготовка суцільної колективізації сільського господарства на Україні, К., 1960, 151 с.; П. С. Загорський і П. К. Стоян, Нарис історії комітетів незаможних селян України, К., 1960, 163 с.; В. Л. Варецький, Соціалістичний перетворення в західних областях України (в довоєнний період), К., 1959, 298 с.; П. І. Бакуменко, Українська РСР в період відбудови народного господарства (1921—1925 рр.), К., 1960, 107 с.; «Боротьба трудящих Харківщини за побудову фундаменту соціалістичної економіки (1926—1932 рр.)», Збірник документів і матеріалів», Харків, 1959, 703 с.; «История Харьковского тракторного завода им. Г. К. Орджоникидзе (Сборник документов и материалов)», Харьков, 1960, 431 с.

⁸ Огляд спогадів про Велику Вітчизняну війну див. П. П. Бистренко, Мемуари про партизанський рух на Україні (1941—1944 рр.), «Український історичний журнал», 1961, № 3.

⁹ «Трудящиеся Харьковской области в Великой Отечественной войне», Харьков, 1960, 204 с.; «Запорожская область в годы Великой Отечественной войны (1941—1943)», Сборник документов», Запорожье, 1959, 363 с.; «Молода гвардія, Збірник документів і спогадів про героїчну боротьбу підпільників Краснодару у дні тимчасової фашистської окупації (липень 1942—лютий 1943)», Харків, 1960, 278 с.; «Бойова співдружність, Збірник спогадів радянських і чехословацьких партизанів», К., 1960, 335 с.

й становлення своєї соціалістичної за змістом і національної за формою культури. Про розвиток народної освіти за перші роки Радянської влади написав працю С. К. Гутянський — «Здійснення ленінських принципів народної освіти на Україні» (К., 1960, 108 с.).

До загальних праць, присвячених історії українського народу, належить книга О. К. Касименка «Історія Української РСР» (популярний нарис) (К., 1960 385 с.). В ній викладено багатовікову славу історію українського народу, показано його боротьбу за возз'єднання з великим єдинокровним російським народом. Дружбі і братерству українського і російського народів у радянський період відведено близько половини книги. Про соціалістичні перетворення в столиці України — Києві розповідається у фундаментальній праці «Історія Києва» (т. II, К., 1960).

Крім розглянутих нами монографій і документальних збірників, істориками України створено велику кількість брошур, журнальних і газетних статей, присвячених окремим питанням історії УРСР, критичі буржуазно-націоналістичних вигадок і наклепів на радянську дійсність.

Цей далеко неповний історіографічний огляд свідчить про значні досягнення, здобуті українськими радянськими істориками за період між ХХІ і ХХІІ з'їздами Комуністичної партії Радянського Союзу в справі розробки проблем історії соціалістичного суспільства і підвищення якості науково-дослідницької роботи істориків.

Успіхи безсумнівні, але є ще й значні недоробки. Вони полягають, насамперед, у недостатній розробці таких проблем: робітничий клас і колгоспне селянство у період розгорнутого комуністичного будівництва, роль соціалістичної інтелігенції, наука і культура на сучасному етапі, розквіт української соціалістичної нації тощо. Постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР про заходи по поліпшенню координації науково-дослідних робіт в країні¹⁰, яка недавно була прийнята, а також Всесоюзна нарада наукових працівників (червень 1961 р.) та Всесоюзна нарада працівників вищої школи (липень 1961 р.) сприятимуть дальшій посиленій розробці важливих проблем.

Безумовно, науковці нашої республіки, озброївшись рішеннями історичного ХХІІ з'їзду КПРС, який дасть народу науково обгрунтовану програму боротьби за комунізм, ще вище, відповідно до рівня нових історичних завдань, піднесуть ідейно-теоретичний зміст своїх праць.

М. К. КОВАЛЬ

¹⁰ Газ. «Правда» від 12 квітня 1961 р

РЕЦЕНЗІЇ

СЛОВ'ЯНСЬКІ НАРОДИ В БОРОТБІ ПРОТИ НІМЕЦЬКОГО ФАШИЗМУ

В. Клоков, Борьба народов славянских стран против фашистских поработителей (1939—1945 гг.), Изд-во АН УССР, К., 1961, 430 с.

У людиноненавистницьких планах німецького фашизму одним з найголовніших завдань стояло поневолення й фізичне винищення слов'янських народів. Проголосивши лозунг завоювання «життєвого простору» для німецької «раси панів», гітлерівці мали на увазі насамперед завоювання слов'янських земель і ліквідацію їх населення.

Методично винищувалося населення загарбані і розчленовані Чехословаччини, безперервно лилася кров народу багаторої Польщі, вкрилася шибеницями Югославія. Особливо лютували гітлерівці після нападу на Радянський Союз. Знищення радянських людей у таборах військовогolonених, масові розстріли у містах і селах, приречення населення великих міст на вмирання від голоду, вивезення мільйонів невольників на фашистську каторгу і смерть — такий далеко не повний перелік страхітливих злочинів німецько-фашистського імперіалізму проти народів Радянського Союзу. Гітлерівці вкрили Європу «фабриками смерті», маючи намір знищити в газових камерах цілі народи.

До перемоги радянських військ під Сталінградом німецькі фашисти, незважаючи на провал їхніх планів «блискавичної війни» проти СРСР, все ще розраховували на перемогу і приступили до розробки далекосяжних планів оніччення слов'янських земель. На початку 1942 р. плановий відділ імперського комісаріату у справах оніччення, керований «професором» Мейер-Хетлінгом, розробив загальний план поступового (протягом 30 років) оніччення всіх слов'янських країн Східної Європи. У травні 1942 р. цей документ під назвою «генеральний план Ост» був представлений Гімmlеру і одержав цілковите його схвалення. План передбачав оніччення Чехословаччини, Польщі та всієї Європейської частини СРСР. Місцеве населення — від 65 до 95% — підлягало знищенню або вигнанню. Ті, що лишилися, мали стати рабами німецьких переселенців.

Особливий страх і найлютішу ненависть викликав у німецьких фашистів Радянський Союз, більшу частину якого становили слов'янські народи. Могутня соціалістична держава стала на перешкоді гітлерівським задумам завоювання світового панування. Тому німецький фашизм прагнув будь-що зруйнувати квітучу Радянську країну і піддати фізичному знищенню її народи, особливо російський народ як головну силу нашої багатонаціональної держави. І в тій всесвітньо-історичній перемозі, яку здобули волелюбні народи антигітлерівської коаліції над агресивним блоком фашистських держав, головну роль відіграли саме слов'янські народи, перш за все, великий російський народ. Цієї історичної заслуги слов'янських народів, їх героїзму і жертв людство ніколи не забуде.

Нині у Західній Німеччині гітлерівські недобитки з благословення реакційних правлячих кіл США виношують нові плани агресії проти слов'янських народів, відкрито проголошуючи претензії щодо польських, чеських, радянських та інших земель. За цих умов особливого значення набуває вивчення та показ героїчної і переможної боротьби слов'янських народів проти німецького фашизму у другій світовій війні. Саме тому надзвичайно своєчасним є вихід у світ монографії В. Клокова, присвяченої цій важливій проблемі.

Головною темою книги є рух Опору всіх слов'янських народів, що підпали під п'яту німецько-фашистських окупантів. Проте автор не замикається лише в цій темі. Він досліджує боротьбу поневолених народів на фоні головних подій всесвітньої війни, природно, приділяючи серед них основну увагу ходові і розитковій воєнних дій на радянсько-німецькому фронті, що був головним і вирішальним театром другої світової війни. Методологічно єдино правильний, цей засіб дає авторові змогу докладно прослідкувати безпосередній і всебічний вплив, який справляла титанічна боротьба

радянських збройних сил проти фашистського блоку на рух Опору в окупованих країнах, правильно визначити головні етапи його розвитку, докладно показати тісний взаємозв'язок подій у різних країнах водночас з уважним висвітленням всього того специфічного і особливого, що було внесено кожним слов'янським народом у спільну справу визвольної війни проти кривавого гітлеризму.

Заслугою автора є й те, що він не обмежується показом розвитку руху Опору в самих лише слов'янських країнах. Багато сторінок книги присвячено Франції, Італії, Румунії, Угорщині, Греції, Норвегії та іншим країнам. Це дозволяє читачеві відтворити широку картину антифашистської боротьби народів усієї окупованої Європи.

Рух Опору у загарбаних Гітлером слов'янських країнах виник з перших днів окупації. Спочатку це були поодинокі антифашистські виступи нечисленних ще підпільних організацій, окремі акти саботажу. З часом кількість їх зростала, множилися форми боротьби. Характерною рисою руху у першому періоді його розвитку — до початку Вітчизняної війни Радянського Союзу — була відсутність збройної партизанської боротьби проти окупантів.

Початок Великої Вітчизняної війни радянського народу створив нові умови для руху Опору і відкрив другий період його розвитку. Героїчна боротьба радянського народу зміцнила волю народів до опору, показала ясну перспективу перемоги над ненависним ворогом. Змінилося становище в окупованих країнах. Кинувши основну масу військ проти Радянського Союзу, Гітлер змушений був значною мірою оголити свій європейський тил. Кількість окупаційних військ різко зменшилася. Все це сприяло майже негайному піднесенню руху Опору, переходові його до найбільш рішучих форм. Про це особливо наочно свідчали події в Югославії, де відразу після вступу у війну Радянського Союзу спалахнула партизанська війна проти окупантів. Партизанський рух виник у всіх окупованих країнах.

Нове могутнє піднесення антифашистської боротьби поневолених народів викликала Сталінградська перемога Радянської Армії. Партизанський рух у цьому — третьому — періоді став масовим в ряді країн. Він зробився важливим воєнним і політичним фактором світової війни.

Автор книги докладно прослідковує розвиток і форми антифашистської боротьби слов'янських народів на всіх етапах. Він показує її причини і рушійні сили, успіхи й труднощі, участь у ній різних класів і соціальних груп, організацій та партій. На весь зріст постає в книзі історична роль робітничого класу — головної сили визвольної антифашистської боротьби, неocenenna заслуга комуністичних партій — її організаторів та керівників.

Однією з найпоширеніших фальсифікаторських легенд буржуазної історіографії другої світової війни є твердження про те,

що до початку радянсько-німецької війни комуністи поневолених фашистською Німеччиною країн нібито не вели боротьби проти загарбників, а розгорнули її «за наказом Москви» лише після 22 червня 1941 р.

В. Клоков переконливо спростовує цю брехливу вигадку. Численні факти, наведені в його книзі, свідчать про те, що комуністичні партії розгорнули боротьбу проти гітлерівських загарбників з першого дня окупації. Піднімаючи народи на боротьбу за волю, комуністи переборювали опір реакційних кіл і наполегливо здійснювали політику об'єднання всіх патріотичних сил у кожній країні в єдиному національному антифашистському фронті.

Комуністичні партії принесли найбільші жертви у боротьбі за визволення народів від фашистського поневолення. Вони всюди показали себе найбільш патріотичними організаціями і саме це сприяло величезному зростанню їхнього авторитету і впливу на народні маси. На кінець війни комуністичні партії закономірно стали головною політичною силою в ряді країн.

Показуючи вирішальну, мобілізуючу й організуючу роль комуністів у русі Опору, В. Клоков водночас приділяє велику увагу предметному викриттю ганебної ролі буржуазії, що йшла на національну зраду, на співробітництво з окупантами.

Ми вже говорили про те неocenenne значення, яке мала героїчна боротьба радянських збройних сил для руху Опору в загарбаних Німеччиною країнах Європи. Проте роль Радянського Союзу цим не обмежувалася. Широка партизанська війна, що розгорнулася на тимчасово окупованих радянських територіях, була прикладом для інших народів. Автор книги показує й багатогранну безпосередню допомогу Радянського Союзу європейському рухові Опору, участь у ньому багатьох радянських людей, що своїм героїзмом запалювали інші народи на боротьбу проти спільного ворога.

Важливе місце в праці В. Клокова відведено історії сформування та бойовим діям польських і чеських національних військових з'єднань, які пліч-о-пліч з радянськими військами боролися за визволення своїх країн.

Широта охоплення предмета, вірний підхід до наукового розв'язання проблем, ретельне вивчення великої кількості різноманітних джерел — документів радянських і зарубіжних архівів, різномовних документальних видань і спеціальної літератури, преси і періодики — все це дозволяє дати високу оцінку монографії В. Клокова, що є першою зведеною працею про боротьбу слов'янських народів проти німецько-фашистських загарбників у роки другої світової війни.

Праця В. Клокова не вільна і від деяких недоліків. Авторкові, на наш погляд, слід було значно докладніше показати німецько-фашистський окупаційний режим в різних країнах, форми і методи окупаційної політики, її повороти в залежності від

мін загальної військово-політичної ситуації і ході війни. Недостатньо аналізується в книжці політичне й економічне становище, є однакове в усіх окупованих і підкорених гітлером країнах.

У книзі слід було також докладніше характеризувати політику США і Англії щодо руху Опору в країнах Європи. Цьому рухові правлячі кола західних держав, особливо Сполучених Штатів Америки, приляли величезну увагу. Їхньою метою було панувати цей демократичний рух, щоб спрямувати його у вигідне для себе русло. Цікаві впливи у ньому комуністичних партій. Відомо, наприклад, що реакційне підпілля, створене в Польщі лондонським емігрантським «урядом», який готував його для боротьби проти Радянської Армії (про це говориться в книзі), значною мірою фінансувалося американським урядом¹.

Пишучи про переговори між Радянським урядом та представниками польського емігрантського уряду в Москві у перші 1944 р., автор випускає з уваги питання про радянсько-польський кордон, яке було головним предметом цих переговорів.

Згадуючи про змову 20 липня 1944 р. в Німеччині, автор трактує її як спробу

частини правлячої фашистської верхівки врятувати реакційний режим і своє панування в країні. Це вірно, але не можна випускати з уваги зрадицькі дії американської розвідки, яка інспірувала змову для укладення антирадянського сепаратного миру між західними державами і Німеччиною. Саме такий мир розглядався як єдино можливий шлях для врятування німецького імперіалізму від розгрому під ударами радянських збройних сил.

До основного тексту монографії слід було додати історіографічний нарис і обов'язково — предметний покажчик, особливо необхідний для праці з таким широким охопленням країн і подій. Слід було також навести більше схем поширення партизанського руху і цифрових даних про кількість учасників руху Опору в різних країнах.

Зазначені окремі недоліки не знижують наукової цінності праці В. Клокова. В книзі розв'язуються і теоретично узагальнюються головні питання історії руху Опору в слов'янських країнах в роки другої світової війни, розкривається вирішальне значення народних мас у справі розгрому гітлерівського фашизму. Це робить рецензовану монографію значним вкладом у радянську історіографію другої світової війни.

В. С. КОВАЛЬ

РАДЯНСЬКИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ПЛАКАТ

Б. С. Бутник-Сиверський, Советский плакат эпохи гражданской войны, 1918—1921, Изд-во Всесоюзной книжной палаты, М., 1960, 695 с.

«Коли люди будуть вивчати епоху Вітчизняної війни, вони не пройдуть повз «Окна РОСТА» при вивченні Жовтневої революції¹, — говорив М. І. Калінін. І справді, історія радянського плаката невіддільна від історії Радянської держави. Радянський політичний плакат завдяки своїй здібності відгукуватися на кожне політичне, воєнне або господарське явище в житті країни став художнім літописом, історичним документом героїчних років революції і громадянської війни.

Можна висловити лише жаль, що історики досі не звернули уваги на це важливе історичне джерело. Однією з причин того, що історики не використовують плакат як один з важливих засобів пізнання минулого, є те, що він дуже мало вивчений. Цю рогаину значною мірою заповнює праця Б. С. Бутник-Сиверського, яка є першим

ґрунтовним дослідженням, присвяченим спеціально виникненню, становленню і першому етапу розвитку радянського політичного плаката. Монографія починається коротким оглядом літератури з питань історії радянського плаката.

В літературі ще існують помилкові твердження, нібито плакат є лише породженням Жовтневої революції і коріння його треба шукати тільки в радянській дійсності або ж, що перші радянські плакати є безпосереднім продовженням буржуазного рекламного плаката. Ці погляди викликають найрішучіші заперечення, бо вони відривають радянське плакатне мистецтво від кращих досягнень нашого народу в минулому. Автор обирає правильну позицію, доводячи, що радянський плакат є спадкоємцем кращих зразків російського графічного мистецтва і, перш за все, політичної сатири. У цікавому розділі «Російський до-революційний плакат» автор детально розглядає питання про самостійні шляхи розвитку плаката в Росії, про складання прогресивних традицій у його мистецтві.

¹ М. І. К а л і н і н, Об искусстве и литературе, М., 1957, стор. 187.

Висвітлюючи організацію плакатно-видавничої справи, автор підкреслює керівну роль Комуністичної партії в цьому питанні. Газета «Правда» сповіщала про вихід кожного плаката, а в журналі ЦК партії «Вестник агитации и пропаганды» на них постійно вміщувалися огляди та рецензії. Плакати широко репродукувались на сторінках газети «Беднота». Автор наводить факти, що свідчать про глибокий інтерес до мистецтва плаката з боку особисто В. І. Леніна, який надавав йому великого значення як одному із засобів пропаганди ідей комунізму.

В книзі плакати розглядаються за їх тематикою (політичний, військовий, господарський, культурно-освітній і т. д.). Найбільше уваги приділяється характеристиці політичного плаката, присвяченого викриттю імперіалістичної агресії держав Антанти проти країни Рад, мобілізації сил трудящих на розгром інтервентів і внутрішньої контрреволюції, роз'ясненню рішень Комуністичної партії і декретів Радянського уряду, вихованню почуття дружби народів, радянського патріотизму, пролетарського інтернаціоналізму і т. п. Злободенність, політична заостреність, ясність малюнку, лаконічність і образність тексту є характерними рисами різноманітного за темами і формами плаката років громадянської війни. На конкретних прикладах і фактах автор показав, як змінювались плакати в межах певного жанру по роках у залежності від воєнних подій (наприклад, плакати 1919—1920 рр. відзначаються надзвичайною динамічністю, а плакати 1921 р. — більш спокійні, зрівноважені, монументальні), як змінювалось співвідношення плакатних жанрів на різних етапах війни, як плакат, «відгукуючись на десятки й сотні явищ і фактів з життя радянської країни, не тільки відображав це багатогранне життя, а й впливав на нього» (стор. 26). Та до якого б жанру не належав той чи інший плакат, він завжди вирішував конкретне завдання через призму воєнних подій. Автор спиняється на виникненні у той період окремих творчих прийомів, які були широко використані радянськими плакатистами пізніше, особливо в роки Великої Вітчизняної війни. Наприклад, цікавим є композиційне рішення, завдяки якому створюється враження безперервного руху, у плакаті «Победа починається в мастерских, катится по рельсам і кончається на фронті ударом штыка», або знайдений В. Дені прийом органічного злиття тексту з рисунком у плакаті «III Интернационал». У тогочасному плакаті раніш, ніж в інших видах образотворчого мистецтва, було створено образ радянської людини. Найкращим героїчним українським плакатом того періоду, сповненим динаміки і емоційної схвилюваності, оув плакат «Вступайте до Червоної кінноті!»

Відзначаючи, що російський плакат служив зразком для художників національних республік під час створення ними своїх

плакатів, автор підкреслює яскраве відбиття в них національної специфіки, зокре правдиве відображення типажу, прир України в українському плакаті («Пай бурлаки, або куди ближче — чи до Киє чи до Варшави» М. Липського, «Выбирете в советы бедноту и середняков. Гони в шею кулаков» та ін.).

Аналізуючи велику кількість плакатів автор показує, як реалістичне мистецтво плаката розвивалось в умовах жорстокої боротьби проти ворожих антинародних фемалістичних течій, як за роки громадянської війни радянський плакат пройшов складний шлях від наївних, схематичних перевантажених символіко-алегоричних образами до політично гострих, ідейно висичених і високохудожніх творів.

Надзвичайно цікавими в книзі є розділи про літературні джерела плакатних текстів і про художні джерела плакатного рисунка. Основними джерелами тексту для художника-плакатиста на той час були газета, політичний журнал, твори класичного марксизму-ленінізму, особливо В. І. Леніна його геніальні вказівки з найважливіших завдань моменту, нищівна критика світового імперіалізму, загартбницьких планів Антанти і т. п. Поряд з цим дуже широко і текстах плакатів періоду громадянської війни використовувались народні казки, прислів'я та приказки, революційні пісні, а також класична художня література. Названі у покажчику понад сто імен авторів тексту свідчать про наявність у ті роки цілого загону письменників і поетів, зокрема В. Маяковського та Д. Бедного, які працювали над плакатами спільно з художниками. Ця прекрасна традиція творчого співробітництва, що склалась в роки громадянської війни, коли влучне, гостре, образне слово поета не тільки підказувало художникові сюжет, а й допомагало знайти емоційне, кольорове вирішення, графічні засоби розкриття теми, була підхоплена художниками і поетами в роки Великої Вітчизняної війни. Розділ, присвячений розгляду плакатних текстів, становить особливий інтерес для істориків літератури, бо без вивчення плакатних текстів неможливо уявити собі повну і правильну картину становлення радянської літератури.

Окремий розділ у книзі присвячено тій оригінальній різновидності плаката, як «Вікна сатири». Бурхливість подій громадянської війни і нагальна потреба у блискавичній відповіді на ці події при відсутності поліграфічної бази викликали появу і широке розповсюдження зовсім нової форми плаката, який виконувався від руки і розмножувався за допомогою трафарету. За прикладом «Окон сатиры РОСТА» у Москві, на Україні виникають «вікна» «ЮгРОСТА» і «ЮгРОСТА». «Вікна РОСТА-фантастична річ, — писав В. Маяковський. — Це обслуговування жменькою художників, вручну, величезного стоп'ятдесятимільйонного народу. Це телеграфні всті, моментально перероблені на плакат. І

декрети, зразу ж розпубліковані частушкою... Це нова форма, введена безпосередньо життям... Це ті плакати, які перед боєм дивилися червоноармійці, ішовши в атаку, ішовши не з молитвою, а наспівуючи частушки»¹. І далі: «Це протокольний запис найтяжчого триріччя революційної боротьби, переданий плямами фарб і дзвоном лозунгів...»².

«Вікна» були настільки оперативними, що вони не лише не відставали від газет, а й часто випереджали їх. З переходом до мирного будівництва, коли плакат агітаційний було замінено пропагандистським, «вікна» зникають, щоб відродитися у вигляді «Окон ТАСС» і агітвікон в роки Великої Вітчизняної війни та у вигляді агітплаката в останні роки.

Автор наводить ряд прикладів, що свідчать про те, яку велику роль відіграв радянський плакат у розвитку політичного плаката країн Заходу і Сходу. Так, у 1920 р. Київ став батьківщиною польського комуністичного плаката, одеський плакат 1920 р. «Робочий люде! Іди! Дивись в сліпу пітьму!» ввійшов складовою частиною в плакат, виданий Комуністичною спілкою молоді Швеції в 1926 р., тощо.

Традиції, які склалися на першому етапі розвитку радянського плаката, не були забуті. В роки Великої Вітчизняної війни гострий плакат став бойовою зброєю. Деякі плакати 1918—1920 рр., як, наприклад, «Грудью на захист Петрограда» П. Апсіта, «Ты записался добровольцем?» і «Добей его без пощады» Д. Моора, «Каждый удар молота — удар по врагу» В. Дені були без змін передруковані в роки Вітчизняної війни. Кращі традиції плакатів громадянської війни взяті на озброєння й сьогодні, в роки героїчної боротьби радянського народу за здійснення велетенських накреслень ХХІ з'їзду партії. Завдяки глибокій соціальній основі, високій партійності багато плакатів періоду громадянської війни не втрачають своєї актуальності і в наш час, вони набувають нового звучання і нової політичної загостреності. Хіба не викривають імперіалістичних загарбників і колоніалістів-душителів свободи Конго та інших поневолених народів Африки та Азії такі плакати того періоду, як «Смерть мировому імперіалізму!» Д. Моора, «Капитал», «Антанта под маской мира», «Англо-франко-американский капитал», «Товарищ Ленин очищает землю от нечисти» В. Дені та інші.

Надзвичайно важлива і цінна друга частина монографії — опис плакатів. Треба відзначити, перш за все, колосальну роботу автора по збиранню самих плакатів, розкиданих по багатьох сховищах Радянського Союзу. Розпочавши цю роботу ще в 1931 р., автор зібрав і описав *de visu* 3694 плакати. На багатьох з них не було вказано прізвища художників або авторів тексту, місце видання, видавництво, тираж. Шляхом глибокого і копіткого вивчення архівних, музейних і бібліотечних фондів автору в багатьох випадках вдалося заповнити ці прогалини, уточнити й доповнити опис. Так, вивчаючи казанські плакати 1920 р., автор виділяє групу безіменних плакатів і за характером їх рисунка, кольоровим рішенням, характером персонажів встановлює належність їх художнику В. Дені. Така ж робота була проведена і по встановленню першоджерела текстів плакатів та зв'язків плакатних рисунків з газетною карикатурою, журнальним рисунком, лубком. Цінною є й анотація до кожного з описаних плакатів, в якій розкрито сюжет (якщо він неясний) і вказані джерела, в яких зареєстровано факт виходу плаката з друку, репродукція з нього та рецензія на нього. Закінчується опис кожного плаката переліком тих установ, де на сьогодні зберігається даний плакат.

Книга не позбавлена окремих недоліків: багато ілюстрацій дано в репродукціях малого розміру і по кілька на одну сторінку, що утруднює сприйняття кожного твору зокрема. Зовсім відсутні кольорові репродукції, а тимчасом саме вони дали б можливість відчутти ту надзвичайно сувору кольорову гаму, побудовану на сполученнях двох-трьох фарб, без тонових переходів, якою відзначалися плакати того періоду. Бажано було б також мати в книзі алфавітний покажчик плакатів за їх назвами, що значно полегшило б розшук потрібного читачеві плаката.

Присвячена питанням становлення і розвитку бойового, яскравого, полум'яного мистецтва плаката громадянської війни монографія Б. С. Бутник-Сіверського є цінним вкладом в історію радянської культури. Слід сказати, що розвиток історичної науки значною мірою залежить від стану розробки багатьох проблем в інших галузях суспільних наук. Постійне ознайомлення істориків з цими проблемами, безумовно, принесе велику користь для науки.

С. К. ГУТЯНСЬКИЙ,
З. В. ЛАШКУЛ

¹ В. Маяковський, Вибрані твори, т. 3, К., 1953, стор. 327—328.

² Там же, стор. 363.

ЦІННІ ВИДАННЯ ДЛЯ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ

«Книга для читання з історії Української РСР», Вид-во «Радянська школа», ч. I, К., 1960, 372 с.; ч. II, К., 1961, 415 с.

Науково-популярна література з історії України поповнилася новими цінними працями. Останнім часом вийшли дві частини «Книги для читання з історії Української РСР», підготовлені до друку великим колективом авторів за редакцією члена-кореспондента АН УРСР І. О. Гуржії. За задумом авторів книга має бути «посібником для позакласного читання учнів середньої школи», але, вона, безумовно, знайде більш широке коло читачів. «Книга для читання» упорядкована з багатьох науково-популярних нарисів, в яких відображено найяскравіші події з історії українського народу, життя і діяльність найвизначніших історичних діячів, представників науки та культури.

Перша книга охоплює історію українського народу з найдавніших часів до 50-х років XIX ст. Перші її нариси знайомлять читача з найважливішими подіями стародавньої історії України, з даними про племена східних слов'ян, які створили свою могутню державу—Київську Русь, з боротьбою киян проти гнобителів-феодалів та монголо-татарських загарбників. Належну увагу приділено показові боротьби народних мас України проти феодалного гніту та польсько-шляхетських і татаро-турецьких загарбників у XVI—першій половині XVII ст., історичному значенню Переяславської ради.

Змальовуючи історичні події другої половини XVII ст., автори «Книги для читання» спинили свою увагу на повстанні під проводом Мартина Пушкаря, Чорній Раді 1663 р. Нариси про селянсько-козацьке повстання на Слобідській Україні в 1670 р., про Івана Сірка, чигиринські походи 1677—1678 рр. та азовсько-дніпровські походи розповідають про спільну боротьбу українського і російського народів проти соціального гніту та татаро-турецьких загарбників у другій половині XVII ст.

У книжці широко відображено зростання антикріпосницької боротьби на Україні у XVIII та в першій половині XIX ст. Простотою і глибиною викладу, цікавим фактичним матеріалом відзначаються нариси «Семен Палій», «Виступ запорозької сірими у 1768 р.», «Турбаївське повстання», «Устим Кармалюк» та ін. Окремі нариси присвячено показові діяльності декаористів, суспільно-політичному рухові 30—40-х років XIX ст. на Україні. Велику увагу приділено висвітленню боротьби народних мас проти феодално-кріпосницького і національного гніту на Правобережжі та в західноукраїнських землях у XVIII—першій половині XIX ст. (нариси «Лук'ян Кобилиця», «Колівщина», «Рух опришків» та ін.). Автори нарисів «Полтавська битва» та «Участь українського народу у вітчизняній війні

1812 р.» яскраво показали непохитну вірність українського народу братній дружбі з великим російським народом у роки набуваючих випробувань. Історія культури українського народу представлена нарисами про першодрукаря І. Федорова, філософа і поета Г. Сковороду, геніального поета-революціонера Т. Шевченка, про Харківський і Київський університети та ін.

У другій частині «Книги для читання» висвітлюються основні питання історії України з кінця 50-х років XIX ст. до лютого 1917 р. У перших нарисах відображено селянський рух та діяльність революційних демократів на Україні після скасування кріпацтва. Значну увагу тут приділено економічним питанням пореформеного періоду, а саме: початкові розробки залізних руд Криворізького басейну, робітничим ринкам, будівництву першої залізниці на Україні, розвитку міста-порту Одеси тощо. На прикладі «Чигиринської справи» та діяльності Андрія Желябова висвітлюється історія революційного народництва 70—80-х років XIX ст. В ряді нарисів розповідається про перші кроки революційної боротьби українського пролетаріату: страйк на заводі Юза та виникнення першої робітничої організації, появу на Україні соціал-демократичних гуртків і груп та діяльність одного з їх організаторів Ю. Мельникова.

У книзі підкреслено величезне значення для робітничого руху на Україні революційної діяльності В. І. Леніна і створеного ним «Союзу боротьби за визволення робітничого класу», під впливом якого виникли Київський і Катеринославський «Союзи боротьби». Окремі нариси присвячені висвітленню революційного руху на Україні на початку XX ст. (Харківська майовка, страйк 1903 р. та ін.).

Широке відображення в книзі знайшли найвизначніші події першої російської революції. Початку революції присвячено нарис «Січнево-лютевій страйки в Києві». Один з нарисів розповідає про важливі факти спільного виступу селян Севського і Глухівського повітів у лютому 1905 р. про повстання на броненосці «Потемкин» та повстання саперів у Києві. В описі революційних подій у Катеринославі підкреслено велике історичне значення Рад робітничих депутатів, створених трудящими в ході революції. Повстання робітників Донбасу в грудні 1905 р. представлено як кульмінаційна подія революції 1905—1907 рр. на Україні.

Окремі нариси присвячені селянським виступам 1907—1910 рр. проти поміщиків та куркулів у роки реакції, робітничому рухові 1912—1914 рр., подіям Лютневої революції на Україні, показові великого значення діяльності В. І. Леніна в героїчній

боротьбі українського народу проти царизму, поміщиків і капіталістів, за владу Рад, висвітленню тяжкого становища трудящих західноукраїнських земель та їх революційної боротьби.

Чимало місця в книзі займає опис найвизначніших фактів розвитку української культури та науки, відображення діяльності її найвидатніших представників. Тут можна знайти цікаві дані про відкриття Одеського університету і Київського політехнічного інституту, про життя і діяльність відомих учених І. Мечникова і П. Тутковського, революційно-демократичних письменників І. Франка, М. Коцюбинського і Л. Українки, визначних діячів українського театру М. Кропивницького, М. Заньковецьку та братів Тобілевичів, геніального українського композитора М. Лисенка, народного митця Остапа Вересая, талановитих художників М. Пимоненка і С. Васильківського.

На жаль, рецензована книга (обидві її частини) не позбавлена недоліків. Окремі її нариси потребують деяких доповнень та уточнень. Не можна повністю погодитися з думкою автора нарису «Братства на Україні», що до братств, крім козаків, міщан та нижчого і середнього духівництва, входили і магнати, бо їх участь у братствах становила виняток. Не зовсім відповідає дійсності опис озброєння селянсько-козацького війська напередодні Жовтоводської битви, за яким козаки, нібито, були озброєні «самопалами», селяни — косами і дубовими дрючками. Козаки ще до визвольної війни мали різні види вогнестрільної і холодної зброї — не «самопали», а кременні рушниці і пістолети, а також шаблі, списи, луки зі стрілами, кинджали і навіть різні види артилерійської зброї. В книжці називаються різні дати виникнення Запорізької січі: «перші десятиріччя XVI ст.» (стор. 58) і «з середини XVI ст.» (стор. 81). У нарисі про повстання на Закарпатті в 1703—1711 рр. не пояснюється, чому угорська шляхта на чолі з Ракоці стала «попутником повстання». Розповідаючи про значення Коліївщини, треба було підкреслити, що вона послабила владу польсько-шляхетської держави на Правобережній Україні.

Недоліки й прогалини є в окремих нарисах і другої частини «Книги для читання». У нарисі про робітничі ринки названо ряд губерній, з яких здебільшого виходили селяни на заробітки. Бажано було б пояснити, чому саме названі губернії стали основними поставщиками робочої сили. Навряд чи потрібно було розділяти на дві окремі статті матеріал про тяжкі умови

життя робітників Донбасу та їх перші кроки боротьби наприкінці минулого століття. В розповіді про дитячі й шкільні роки В. І. Леніна є цікаві факти, але оскільки книга розрахована на учнів старших класів, доцільніше було б дати нарис про початковий етап революційної діяльності великого вождя.

В нарисі «Як відзначали жіночий день на Україні у 1913—1917 рр.», крім цікавих фактів про відзначення жіночого дня, варто було б вмістити більше матеріалів про становище жінок на Україні та про їх участь у революційній боротьбі.

Нечітко подано типи шкіл дореволюційної Росії та їх характеристику (нарис «У старій школі») — земські школи дещо ідеалізовані, про гімназії зовсім нічого не сказано, а учням старших класів, на яких розрахована книга, цікаво знати, що це був за навчальний заклад і хто в ньому вчився. Нами помічені неточності в написанні прізвищ. Так, потрібно писати театр Соловцова, а не Соловцева, художники Різниченко, а не Резниченко, Сажин, а не Сатій і т. д.

Не все гаразд з ілюстраціями. Передусім, їх кількість потрібно було б збільшити. Нариси, в яких описана діяльність В. Каразіна, М. Максимовича, П. Тутковського, необхідно ілюструвати їх портретами. Текст листа запорожців турецькому султану, наведений у нарисі про І. Сірка, не можна собі уявити без відомої картини І. Рєпіна на цю тему. Не можна погодитися з тим, коли в нарисі, присвяченому становищу шахтарів дореволюційного Донбасу, замість ілюстрацій з прекрасних полотен художника Касаткіна на цю тему передається їх зміст словами. Нариси про українських художників С. Васильківського та М. Пимоненка не ілюстровані ні їхніми портретами, ні картинами. На одній з ілюстрацій замість будинку Ульянових у Києві зображено колишній будинок Ю. Мельникова.

Названі недоліки і прогалини легко можна буде усунути у новому виданні книги, а воно потрібне, бо тираж її занадто малий і аж ніяк не відповідає попиту. Широке охоплення основних тем дореволюційного періоду історії України, науково-популярний виклад матеріалу, насиченість цінним фактичним матеріалом — ось ті важливі риси, завдяки яким «Книга для читання з історії Української РСР» знайде широке коло читачів. Вона принесе велику користь в ознайомленні учнів і широких кіл трудящих з історичним минулим нашої батьківщини, в справі виховання радянського патріотизму.

В. І. САМОЙЛЕНКО

ПОСІБНИК З МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ

Г. І. Підлуцький, Вивчення селянських повстань на уроках історії середніх віків, Вид-во «Радянська школа», К., 1959, 88 с.

Питанню вивчення селянських повстань у школі присвячено методичний посібник Г. І. Підлуцького «Вивчення селянських повстань на уроках історії середніх віків», що вийшов у видавництві «Радянська школа». Автор узагальнює досвід багатьох викладачів історії і розповідає про труднощі, з якими вони зустрічаються, аналізуючи попередумови, хід та історичні наслідки селянських повстань. Відмінність цілей і форм боротьби селян у різні періоди середніх віків учням дуже важко засвоювати, і вони часто плутають привід і причини повстання. В посібнику даються поради, як переборювати ці та інші труднощі у процесі викладання.

У розпорядженні вчителя, пише автор, надзвичайно мало дидактично опрацьованого ілюстративного матеріалу для того, щоб поживати викладання історії середніх віків. Тому часто уроки проходять нудно, сухо, не викликають в учнів інтересу. Рецензований посібник дещо заповнює цю прогалину. Так, до теми «Китай в VII—X ст.» автор подає конкретний матеріал про гноблення китайських селян, про повстання під проводом Хуан Чао, про загони «чорних кружків». Проте, на нашу думку, перший урок з даної теми не слід називати «Повстання під керівництвом Хуан Чао», як рекомендує автор, оскільки на ньому розглядається не лише це питання, а й матеріал, що характеризує імперію Тан, феодальний лад у Китаї.

У посібнику даються поради, як на конкретному матеріалі підвести учнів до розуміння того, що основною причиною селянських повстань було зростання феодального гноблення, зокрема збільшення грошових поборів, розкриваються форми боротьби селян проти феодалів. Автор цілком обґрунтовано пропонує відвести окремий урок на вивчення селянської війни у Франції — Жакерії. Серед наведеного в посібнику цікавого й корисного матеріалу з цього питання слід відзначити емоціональну розповідь про розправу феодалів над ватажком селянського повстання Гільюмом Калем. Цей епізод вивчуватиме в учнів почуття ненавсті до експлуататорів.

Вивчаючи повстання селян на чолі з Уотом Тайлером, доцільно використати як живий, яскравий і доступний для учнів матеріал наведені в посібнику уривки з розповіді Робіна Гуда про себе, проповіді Джона Болла. Цілком слушними є поради автора зачитати учням уривки з повісті З. Шишової «Джек-Соломинка» про зрадницьке вбивство Уота Тайлера. Проте, на жаль, подаючи уривок з ордонансу короля 1349 р. (стор. 24—25), автор не радить, як саме використати на уроці цей уривок.

Очевидно, найкраще переказати його своїми словами у значно скороченому вигляді. Обмеженість часу не дозволяє відвести на вивчення повстання Уота Тайлера дві години, як рекомендує автор.

Вивчаючи тему «Боротьба з німецьким засиллям і селянська війна в Чехії», слід радить автор, довести до свідомості учнів, що і селянські війни в Англії та Франції, і гуситський рух у Чехії були наслідком посилення феодальної експлуатації селян, що ця славна епопея стала джерелом революційних традицій чеського народу в його боротьбі за соціальне і національне визволення. Метод порівняльної характеристики якісно однорідних подій в різних країнах допомагає учням краще засвоїти загальні закономірності селянських повстань. У посібнику підібрано цікавий матеріал про становище й боротьбу чеських селян, зокрема уривок з поеми Т. Г. Швеченка «Єретик», чітко з'ясовується питання про два напрями у визвольній боротьбі чеського народу — поміркованих і таборитів. Досить широко розповідається в книзі про походи гуситів, про допомогу чехам з боку інших слов'янських народів. Автор дає корисні поради, як організувати позакласне читання, зокрема пропонує рекомендувати учням історичний роман С. Цесаревича «За Вітчизну». Загалом матеріали до даної теми підібрані вдало і з успіхом можуть бути використані на уроках історії. Проте з деякими зауваженнями автора не можна погодитись. Недоцільно складати під час розповіді учителя таблицю про гуситський рух (стор. 46), як пропонує автор, бо це займе багато часу. Краще використати на уроці заздалегідь виготовлену текстову таблицю. Це зауваження стосується й інших наведених у посібнику таблиць (наприклад, на стор. 65).

Автор приділяє значну увагу вивченню з учнями реформації і селянської війни в Німеччині. Виходячи з вікових особливостей учнів, автор не рекомендує читати учням пересипані релігійними термінами історичні документи середньовіччя (у даному випадку «Дванадцять статей»), а пропонує вчителю переказувати їх своїми словами. Він наводить приклад того, як можна сформулювати в доступній для учнів формі вимоги селян, записані в «Дванадцяти статтях». У посібнику є вказівки про те, як розповісти на уроці про озброєння і зовнішній вигляд селян-повстанців, використавши для цього вміщені у підручнику малюнки: «Селяни часів селянської війни» і «Напад селян на рицаря». Аналізуючи причини поразок селян, автор наголошує на стихійності, неорганізованості селянських повстань.

Як позитивне слід відзначити те, що у

посібнику наводяться плани уроків. Автор дає багато порад, як використати на уроках різноманітні засоби уяочнення, зокрема епідіаскоп. Цінною є порада, як проводити повторювально-узагальнюючий урок на тему «Селянські повстання XIV—XVI ст.» Шкода лише, що не подається його докладна розробка. Значним упущенням автора є й те, що в посібнику недо-

статньо аналізується рівень засвоєння учнями навчального матеріалу про селянські повстання.

Посібник озброює викладача необхідним конкретним матеріалом з історії селянських повстань у середні віки та відповідними методичними порадами. В цьому його незаперечна цінність.

П. І. БИЦЕНКО

ЦІКАВА КНИГА ПОЛЬСЬКОГО ІСТОРИКА ПРО УКРАЇНУ

Zbigniew Wójcik, *Dzikie pola w ogniu*, Warszawa, 1960, 284 с.

З кожним роком розвивається і міцніє творча співдружність українських і польських істориків. Важливе місце в тематиці досліджень радянських та польських учених займають спільні проблеми історії України і Польщі, історичні зв'язки цих двох братніх країн. Так, у 1959 і 1960 рр. вийшли дві праці польського історика Збігнева Вуйшика: «Андрусівський трактат і його генезис»¹ та «Дикі поля у вогні».

У науково-популярній книзі «Дикі поля у вогні» автор, розповідаючи історію українського козацтва, не обмежується викладом лише фактичної сторони подій. Він робить широкі узагальнення і теоретичні висновки.

Висвітлюючи ряд складних і важливих проблем, він вступає у полеміку з буржуазно-націоналістичними авторами, які історичні події цього періоду показували у перекрученому вигляді. Це надає книзі бойового, актуального характеру. Автор прагне розкрити історичні коріння шляхетського і буржуазного польського націоналізму. Цитуючи публіцистичні твори XVII ст., він переконливо показує, як перекликаються з авторами цих творів — польськими магнатами та шляхтою — їх духовні нащадки — дворянські та буржуазні націоналісти XIX—XX ст.

Правдиво висвітлює автор історію Українського феодального періоду, в тому числі і середини XVII ст. У рецензованій праці розвінчано хибні, перекручені, невірні уявлення та упередження, які могли скластись у польського читача про цей період української історії завдяки таким творам, як «Вогнем і мечем» Генрика Сенкевича.

Історичний роман «Вогнем і мечем» має надзвичайну художню привабливість. Що ж до висвітлення історичних подій, то він не витримує ніякої критики. Українські народні маси, які самовіддано боролись за свою свободу, представлені Сенковичем як «хамі, що збунтувались», а польські шляхтичі — героями й переможцями. Ореолом

рицаря і великого полководця оточив письменник жорстокого ката — Ієремію Вишневецького. У Польщі ще до Збігнева Вуйшика нині покійним професором Ольгердом Туркою була зроблена спроба критично переглянути роман Генрика Сенкевича і спростувати його антиісторичні постулати. Пророблена ним у цьому напрямі робота відома більш серед вузького кола спеціалістів-істориків. Збігнев Вуйшик наприкінці книги «Дикі поля у вогні» вміщує спеціальний невеликий розділ («Кілька слів про «Вогнем і мечем» Сенкевича»), в якому спростовує основну ідею роману.

У книзі Збігнева Вуйшика вперше у польській історіографії історія козацтва висвітлюється на основі марксистсько-ленінської методології. Серед проблем, що розглядаються у книзі, за історичною важливістю і науковим значенням першорядною є питання про утворення козацтва. Автор дає історіографічний огляд питання, показуючи при цьому докорінну відмінність його оцінки радянською та буржуазною історіографією. Остання ігнорувала соціально-економічні причини утворення козацтва. Збігнев Вуйшик підкреслює, що дослідження радянських істориків допомагають краще зрозуміти історичний процес розвитку козацтва.

У його книжці чітко визначено географічні кордони території, яка була колективною козацтва. У зв'язку з цим автор пояснює такі поняття, як «Низ, Запоріжжя, Дике поле», і показує еволюцію терміну «Україна». Цей термін з часом став об'єднуючою загальною назвою для земель етнічно-українських, чого навіть у XIX—XX ст. не хотіли визнавати польські націоналісти та російські шовіністи.

Докладно висвітлює автор економічне становище і розвиток козацтва, приділяючи багато уваги показу соціального розшарування його. У книжці підкреслено, що уряд Речі Посполитої підтримував багату верхівку козацтва і створив привілейовану групу — реєстрове козацьке військо. Водночас польська шляхта вела наступ на основну масу козацтва, яка була «елементом хлопським і плебейським» і вдалась до репресивних заходів відносно неї (стор. 33).

¹ Zbigniew Wójcik, *Andruszowski traktat i jego geneza*, Warszawa, 1959.

Збігнев Вуйцик висловив думку про те, що загарбання Речю Посполитою українських земель посилало експансію польської шляхти щодо України, у тому числі і наступ її на козацтво. Автор детально розглядає етапи цього наступу і те, як він відбувся у польсько-шляхетському законодавстві. При цьому в книзі відзначається і безсилля сеймових конституцій, спрямованих проти козацтва.

Що ж до характеристики внутрішнього устрою козацтва, то доводиться зробити закид автору, який припускається тут ряду неправильних тверджень. Зокрема, він твердить, що творцями першої організації козацтва були польські старости, хоч насправді організація козацтва була результатом його внутрішнього розвитку. Безпідставно приписує автор козакам безоглядний анархізм і негативне ставлення до будь-якої влади. Перебільшуючи і утрируючи значення розбійницьких елементів у середовищі козацтва, Збігнев Вуйцик називає його «агресивною організацією», «рицарсько-піратським братством» тощо.

Велике місце у своїй книзі автор відводить показу героїчної боротьби українського козацтва спільно з селянством проти гніту шляхетської Польщі. Читач знайомиться з усіма великими повстаннями кінця XVI — першої половини XVII ст. У книзі підкреслюється соціальний, класовий характер селянсько-козацьких виступів, а також висувається теза про те, що тільки міцний союз, погодженість дій українських козаків і селян могли забезпечити успіх боротьби проти польської шляхти, що добре усвідомив згодом Богдан Хмельницький (стор. 135).

Показавши, що з найранніших етапів існування козацтва у нього проявлялось тяжіння до Росії, Збігнев Вуйцик підкреслює цю тенденцію в усіх повстаннях, які він висвітлює. «Краї тої (Росія. — О. А.), — робить узагальнюючий висновок автор, — викликав дедалі більшу симпатію козацької черні, яка поклала на нього постійно зростаючі надії» (стор. 160). Не забуває Збігнев Вуйцик сказати і про участь донських козаків у селянсько-козацьких повстаннях на Україні.

Однак деякі його твердження щодо селянсько-козацьких повстань викликають зауваження. Збігнев Вуйцик не погоджується, наприклад, з думкою, що утвердилася в українській літературі, і заявляє, що у повстанні 1630 р. знаменита «Тарасова ніч» не була перемогою повстанців. Свою тезу він буде в припущеннях та апіорних міркуваннях. Автору слід було б аргументувати свою думку ґрунтовніше. Тим більше, що він сам заявляє про надзвичайну суперечливість, лаконічність і неповноту відомостей, що є у джерелах.

Необхідно відзначити, що історію розвитку козацтва Збігнев Вуйцик розкриває на широкому міжнародному фоні. Автор проявляє велику ерудицію, характеризуючи взаємовідносини між європейськими держа-

вами у зв'язку з Україною на різних етапах історичного процесу. Особливо підкреслено у книзі міжнародне значення морських і сухопутних походів запорізьких козаків проти султанської Туреччини і Кримського ханства. Вже сама назва розділу, в якому розповідається про ці походи, — «Героїчна епоха» — визначає ставлення до них автора. На жаль, автор ігнорує один з найважливіших результатів походів — масове визволення козаками полонених з тяжкої турецько-татарської неволі.

Досить ґрунтовно і всебічно розглядає автор питання боротьби українського населення проти національно-релігійного гніту. Як центральну ідею він висуває марксистську тезу про те, що у цій боротьбі релігійні та національні моменти тісно переплітались з суспільними і економічними, які були вирішальними.

Приділивши головну увагу оцінці Брестської церковної унії, автор підкреслює на сильницький характер її введення на Україні і показує, що проти унії виступили все населення країни. Добре розкриті і книжці мета уряду Речі Посполитої і Ватикану, яку вони переслідували під час введення унії. Користуючись широкою теоретичною і фактичною аргументацією, автор розвінчує ідеалізованого українською буржуазно-націоналістичною історіографією магната Острозького та його православнотшляхетське оточення. Він показує, що їх виступи проти унії мали тимчасовий, поміркований і обмежений характер. Проте деякі положення цього розділу викликають сумнів, наприклад, твердження автора, нібито патріарх Феофан, який здійснював відновлення православної ієрархії на Україні, був агентом турецького султана, за завданням якого він проводив підірвану диверсійну діяльність проти Речі Посполитої. Міркування автора, не підкріплені фактичними даними, не переконують читача.

Суттєве місце у книзі посідає характеристика соціально-економічних відносин. Один з розділів книги становить нарис соціально-економічного становища України напередодні визвольної війни 1648—1654 рр., коли кріпосницька експлуатація народних мас і хижачья експлуатація природних багатств краю досягли свого апогею. Починаючи розділ з визначення феодального способу виробництва, автор показує, як з розвитком фільваркового господарства посилювався феодально-кріпосницький гніт. Він висвітлює історію створення «орднаниці» 1638 р. і визначає, що головною метою її було взяття польською шляхтою українських козаків у залізні лещата та беззастрешне підкорення козацтва властям Речі Посполитої. Автор також показує тяжке становище міст України, де магдебурзьке право мало дуже обмежений характер.

В кінці розділу автор підводить читача до висновку про неминучість повстань народних мас України проти гнобителів — польської шляхти в умовах напруженої обстановки, що створилася в той час. Цьому

висновку автора суперечить його ж думка, яку він кілька разів висловлює в різних місцях своєї книги, про те, нібито nobілізація козаків могла вирішити «козацьку проблему» і забезпечити мирне існування України у складі шляхетської Польщі. Невідомо зауважити, що nobілізація козацтва, яка, власне, була і неможлива з точки зору польської шляхти, не могла ліквідувати соціально-економічні суперечності і загасити боротьбу селянства проти феодального гніту та іноземного гноблення. У даному випадку автор повністю ігнорує масове покочання селянства.

Майже половину книги займає розповідь про визвольну війну українського народу проти іга шляхетської Польщі за воз'єднання України з Росією в 1648—1654 рр. Це — найбільш яскраві і захоплюючі розділи праці. Весь комплекс складних і різноманітних питань, пов'язаних з даною проблемою, знайшов у книзі наукове і водночас яскраве, образне висвітлення. На основі нових архівних матеріалів автор вносить фактичні уточнення, обґрунтовує ряд важливих теоретичних положень, спростовуючи при цьому націоналістичні вигадки.

До найбільших творчих удач автора можна віднести характеристику Богдана Хмельницького. Він зображує керівника визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. як одного з найвидатніших людей епохи, як непримиренного і послідовного борця проти польської шляхти. Богдан Хмельницький, підкреслює автор, мав ясну програму боротьби за визволення свого народу від гніту шляхетської Польщі і вже на самому початку війни звертав свої погляди до Росії.

У книзі «Дикі поля у вогні» знаходимо також соціальну характеристику Богдана Хмельницького. Автор підкреслює, що козацький гетьман з старшиною зовсім не прагнули ліквідувати феодальний лад. Боротьба ж українських народних мас у війні 1648—1654 рр., головною і основною силою якої було селянство, відзначалась антифеодальним характером і мала великий вплив на розвиток антифеодального руху у самій Польщі.

Значну увагу приділяє автор спростуванню твердження, нібито Богдан Хмельницький прийняв турецький васалітет. Як видатний політик, заявляє автор, український гетьман дуже добре розбирався у міжнародній обстановці. У складних і важких умовах боротьби проти шляхетської Польщі Богдан Хмельницький свідомо не хотів загострювати відносини з Туреччиною, тим більше, що він користувався воєнною допомогою її васала — Кримського хана, якому султан міг заборонити чи, навпаки, дозволити допомагати Україні. Обмінюючись посольствами, приймаючи по-

дарунки від султана, який навіть надіслав грамоту про те, що бере гетьмана під свою опіку, Богдан Хмельницький проте ніколи не думав вступати в турецьке підданство. Якими б не були наміри Туреччини, доводить Збігнев Вуйцик, незалежним залишається той факт, що Україна тоді не потрапила навіть у найменшу залежність від Туреччини.

Проаналізувавши також взаємовідносини козацької старшини з Кримським ханством, автор переконливо спростовує безпідставні твердження ряду істориків і доводить, що Богдан Хмельницький, починаючи з першої перемоги, проявляв самостійну ініціативу і майже повну незалежність від своїх татарських союзників. Так, під Корсунем Богдан Хмельницький не чекав головних татарських сил. Козацькі війська самі, лише з незначною кількістю татар дали бій польському коронному війську і розгромили його. Збігнев Вуйцик підкреслює також той факт, що український гетьман завжди рішуче й енергійно давав відсіч домаганням кримського хана виступити разом проти Російської держави.

Коротко, але надзвичайно виразно, в книзі характеризується Ієремія Вишневецький — «кресовий олігарх», заклятий ворог українського народу. Кривавий марш цього розлютованого магната по Правобережжю аж ніяк не свідчив про його талант полководця. Вишневецький був виразником найбільш агресивної частини шляхти і магнатів, які хотіли будь-якою ціною повернутись до своїх маєтків, так «несподівано» втрачених, і помститись «бунтівникам і хаммам». Саме ця найреакційніша частина феодального класу Польщі піднімала на щит Вишневецького.

Слід відзначити високий рівень літературного оформлення, композиційної побудови і викладу матеріалу в книзі. З великою майстерністю вводить автор у свою книгу історичні джерела, архівні і опубліковані документи, свідчення та мемуари сучасників подій, говорить про всіх авторів XVI—XVII ст., які тією чи іншою мірою подавали відомості про козаків. Дуже вдало вмонтовані у текст цитати з документів. У підрядкових примітках дається пояснення малозрозумілих, неживаних тепер слів (ясир, ординці, улус, чауш, капудан-паша, калга та ін.).

Закінчує свою книгу Збігнев Вуйцик бібліографічним покажчиком, у якому перелічуються основні праці з історії козацтва. Шкода лише, що автор рекомендує польському читачеві без будь-яких коментарів книги українських буржуазних націоналістів М. Грушевського та Д. Драгоманова. Вважаємо, що книга «Дикі поля у вогні» становить інтерес і для радянського читача.

О. М. АПАНОВИЧ

НОТАТКИ ПРО КНИГИ

БОРотьБА ТРУДЯЩИХ ЗАПОРІЖЖЯ ПРОТИ
НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ

Показати безприкладну картину героїчної боротьби радянського народу в роки Великої Вітчизняної війни на фронті і в тилу проти сильного і жорстокого ворога — актуальне завдання радянських істориків. Ось чому слід вітати вихід у світ збірника, підготовленого партійним архівом Запорізького обкому КП України, який висвітлює героїчну боротьбу радянських людей проти німецько-фашистських загарбників¹.

Значна частина матеріалів збірника складається з архівних документів, почерпнутих з фондів архіву Інституту історії партії ЦК КП України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, партархіву Запорізького обкому КП України та Запорізького обласного державного архіву. У збірнику вміщено також матеріали, опубліковані раніше в центральній і місцевій пресі, окремі повідомлення Радянського Інформбюро. Всього до збірника включено 245 документів, що широко відтворюють загальну картину життя і героїчної боротьби трудящих міста і області за період з червня 1941 по травень 1945 рр.

Збірник складається з трьох розділів. У першому розділі вміщено документи, які характеризують бурхливий розвиток соціалістичної промисловості, колективного сільського господарства, освіти, культури, піднесення матеріального добробуту трудящих Запорізької області у довоєнні роки.

Звітку про віроломний напад фашистської Німеччини на радянську землю трудящі Запорізької області, як і всі народи нашої країни, сприйняли як заклик до захисту соціалістичної Вітчизни. Матеріали збірника показують, як проходила перебування усеї роботи на військовий лад. Лише в Запоріжжі до загонів народного ополчення записалось понад 44 тис. чоловік.

У другому розділі збірника вміщено документи і матеріали, які висвітлюють період тимчасової окупації області і боротьби радянських патріотів проти гітлерівських загарбників. З перших днів свого хазяйнування гітлерівці розпочали грабежі і вбивства мирного населення. У Запоріжжі фашистські кати розстріляли й замучили понад 43 тис. чоловік, у Мелітополі — 14 тис. Гітлерівські бандити знищили в Запоріжжі 27 заводів, 141 фабрику, трамвайний парк,

3 вокзали, 2 порти, 3 інститути, 48 шкіл, 5 технікумів, 30 лікарень та ряд інших підприємств, культурно-освітніх і торговельних закладів.

Проте, незважаючи на масові вбивства, грабежі і залякування, фашистським катам не вдалося зламати опір радянських людей. Трудящі Запоріжжя і області стійко, не шкодуючи ні сил, ні життя, боролися проти загарбників. Комуністи міста і області внесли гідний вклад у всенародну боротьбу з окупантами. Вони були організаторами і керівниками цієї боротьби. Про це розповідають вміщені у збірнику документи, які висвітлюють славу боротьбу патріотів Запоріжжя, Мелітополя, Великого Токмака, Кам'янсько-Дніпровського, Васильківського, Оріхівського та інших районів області. В області діяли десятки партизанських загонів і підпільних груп, що об'єднували робітників і колгоспників, спеціалістів промисловості і сільського господарства, радянську інтелігенцію, юнаків і дівчат. Партизанські загони і підпільні групи на території Запорізької області становили грізну силу в тилу ворога. Народні месники знищили не одну тисячу фашистських окупантів і пустили під укіс десятки фашистських ешелонів. Вони подали значну допомогу радянським військам у звільненні Запоріжжя. Комуністи і комсомольці показували приклад стійкості і відваги, вели за собою маси на героїчні подвиги. Назавжди в пам'яті радянських людей залишаться імена організаторів і керівників підпільної організації Запоріжжя — Л. Л. Ачкасова (Карпенко), Б. І. Мирова (Михайчук), В. А. Дружкова та багатьох інших.

Про участь трудящих Запорізької області у відбудові зруйнованого господарства розповідають документи, вміщені у третьому розділі збірника. Внаслідок героїчних зусиль робітничого класу, колгоспного селянства та інтелігенції в області вже на кінець 1945 р. працювало 90% підприємств союзного значення і всі республіканські підприємства.

Вміщені у збірнику матеріали, особливо ті, що публікуються вперше, становлять безсумнівний інтерес і є цінним вкладом у наукову розробку історії боротьби українського народу проти німецько-фашистських загарбників. Збірник вдало ілюстрований.

Необхідно відзначити і деякі упущення у порядників збірника. В деяких документах (документи № 53, 56, 57, 60 та ін.) прізвища командирів партизанських загонів назви сіл подаються нерозшифрованими. Збірник виграє би, коли б до окремих документів і матеріалів були подані коментарі, примітки, коли б у збірнику містилися

¹ «Запорожская область в годы Великой Отечественной войны (1941—1945 гг.), Сборник документов», Запорожское книжно-газетное издательство, 1959, 363 с. Редакционная коллегия и составители: И. Ф. Воробьев (редактор), П. К. Чебаненко, И. П. Щербак; П. Т. Кривчик, Т. А. Царанова.

хроніка подій. У збірнику відсутні матеріали про діяльність первинних партійних організацій і партійних груп. Немає також матеріалів, які відтворювали б картину ева-

куації в глибокий тил радянських людей, заводів, фабрик, цінного майна колгоспів, радгоспів.

П. У. ШАТОВ

БІЛЬШОВИКИ ЛУГАНЩИНИ В БОЯХ ЗА ЖОВТЕНЬ

За останній час на Україні вийшло багато праць, в яких висвітлюється героїчна боротьба трудящих мас за перемогу Радянської влади. Помітне місце серед цієї літератури займає невелика розміром праця В. Ваткевича про діяльність луганських більшовиків у Жовтневій революції¹. Використавши широке коло джерел (центральної і місцеві архіви, пресу того часу, особливо партійну, та ін.), автор зумів показати багатогранну діяльність луганських комуністів по мобілізації мас у період підготовки і проведення Жовтневої революції та встановлення Радянської влади.

Праця має два розділи. В першому висвітлюється становище Луганської партійної організації після Лютневої революції, викривається зрадницьке обличчя угодвських партій.

Значне місце в праці відведено відображенню боротьби більшовиків за здійснення історичних рішень VII (Квітневої) Всесоюської партійної конференції. На фактичному матеріалі автор показує організаційне та ідейне зміцнення місцевої організації РСДРП(б), зростання політичної активності трудящих Луганська, ту велику роботу, яку проводили луганські більшовики в сусідніх населених пунктах — Алчевську, Лисичанську, Криндачівці, Алмазній, Білянському руднику та ін. Важливою подією, що яскраво свідчила про великий авторитет луганських більшовиків серед робітників, про зростання їх політичної свідомості, був виступ проти червеного наступу на фронті, проти імперіалістичної політики Тимчасового уряду. Автор детально розповідає про організацію і проведення 25 червня 1917 р. більш ніж десятитисячної демонстрації під більшовицькими лозунгами, про встановлення зв'язку луганської більшовицької організації з солдатами діючих частин.

Позитивним не тільки першого розділу, а й усієї праці в цілому, є широке висвітлення діяльності вихованців луганського пролетаріату — К. Ворошилова, О. Пархоменка, А. Камєнського, І. Ніколаєнка, М. Афоніна, І. Шмирова та ін. У тому, що в період жовтневих подій луганська партійна організація була однією з політично зрілих і організаційно зміцнених, велика заслуга К. Є. Ворошилова.

У другому розділі, який є основним, автор відтворює картину боротьби луганських

більшовиків за здійснення ленінського плану соціалістичної революції, аналізує форми і методи діяльності міської партійної організації в період підготовки і проведення Жовтневої революції. Велику увагу він приділяє роботі більшовиків Луганська після липневих днів по викриттю зрадницької політики угодвців серед трудящих мас. Поступово звільняючись від дрібнобуржуазних ілюзій меншовиків та есерів, робітники й солдати, шахтарі і селяни навколишніх селищ ставали могутньою опорою більшовицької партії. В розділі розповідається про значну роботу більшовиків міста у профспілкових, фабричнозаводських комітетах і шахткомах, підкреслюється роль газети Луганського комітету партії «Донецкий пролетарий» у згуртуванні робітників, солдатів і селян значної частини Донбасу навколо більшовиків. Показуючи боротьбу луганських більшовиків за здійснення рішень VI з'їзду партії і успіхи у завоюванні мас, автор водночас викриває помилкову й шкідливу лінію деяких членів міської організації РСДРП(б), спрямовану на послаблення партійного керівництва.

Цікаво розповідає автор про боротьбу луганського пролетаріату на чолі з більшовиками проти контрреволюції, висвітлює діяльність міського партійного комітету порятунку революції на чолі з К. Є. Ворошиловим (стор. 60—67). Завдяки напруженій і енергійній діяльності луганської партійної організації вже 18 вересня 1917 р. Рада стала більшовицькою. Більшовики одержали 95% депутатських місць (стор. 69).

У праці показано, як зміцнювалась і підвищувала свою боездатність створена луганськими більшовиками Червона гвардія, в якій пролетарі та найбільше селянство Донбасу вбачали надійного захисника і могутню силу в наступній вирішальній битві з буржуазією. Велика організаторська і політична робота луганської організації РСДРП(б) сприяла тому, що луганський пролетаріат одним з перших слідом за петроградськими трудящими взяв владу в свої руки.

В кінці праці автор розповідає про перші кроки в роботі луганської партійної організації після перемоги Жовтня, висвітлює її керівну роль в організації боротьби з калєдінщиною і Центральною радою, наводить цікаві факти про проведення в житті ленінських декретів про робітничий контроль і про землю.

В цілому непогана праця не позбавлена окремих недоліків. Автор майже випустив

¹ В. Ваткевич, Луганські більшовики в Жовтневій революції, К., 1960, 96 с.

з поля зору питання про зміни в соціальному складі робітників Луганська напередодні Лютневої революції, а це не дає можливості з'ясувати причини впливу в перші дні на деяких робітників з боку меншовиків, есерів, українських соціал-демократів. Майже зовсім не показано діяльність Луганської партійної організації по ідейному вихованню своїх членів у період підготовки і проведення Жовтневої революції, недостатня увага приділяється газеті «До-

нецький пролетарій», яка була однією з найвпливовіших більшовицьких газет на Україні і мала великий авторитет серед трудящих Донбасу. Автор лише констатує наявність фабрично-заводських комітетів, але не аналізує роботу луганських більшовиків по керівництву ними. При Луганському комітеті РСДРП(б) існувала досить міцна військова організація. На жаль, про неї автор розповідає дуже мало.

Ж. І. ІСАЄНКО

РИМСЬКА МОНЕТА НА УКРАЇНІ

Римські монети, знахідки яких відомі в багатьох пунктах Східної Європи, давно привертала увагу дослідників. В останні роки інтерес до цієї категорії пам'яток значно зріс у зв'язку з необхідністю вирішення цілого ряду питань стародавньої історії східних слов'ян. Велике значення ці знахідки мають для з'ясування торговельних зв'язків, що існували між східними слов'янами, причорноморськими містами та Римською імперією в перших століттях н. е., а також для з'ясування питань соціально-економічного розвитку східнослов'янського суспільства.

Монографія М. Ю. Брайчевського¹ в радянській історичній літературі є першою великою працею про римську монету. Перша частина книги складається з восьми розділів історико-нумізматичного характеру. В них досліджуються римські монети, знайдені на території України, з'ясовується їх територіальний ареал, хронологія та питання культурно-етнічної приналежності. На основі вивчення нумізматичного матеріалу і синхронізації його з пам'ятками черняхівської культури автор розв'язує питання про роль римської монети у суспільному житті стародавніх східних слов'ян. Друга частина монографії присвячена опису римських монет, знайдених на території України та Молдавії. Тут приведено і описано понад 1100 знахідок, виявлених як у вигляді скарбів, так і окремих монет, вміщено цінні ілюстрації і карти.

Автор правильно показує нерівномірність розташування знахідок римських монет на території УРСР. Він підкреслює, що переважна більшість їх припадає на територію Правобережного лісостепу, і переконливо доводить, що основна маса римських монет потрапила на нашу землю в II ст. н. е. З III ст. н. е. проникнення римської монети на територію східних слов'ян в основному припиняється. Причину цього автор вбачає у соціально-економічній кризі, що її переживала в III ст. н. е. Римська імперія. Він робить правильний висновок, що римська монета поширювалася у сере-

довищі тієї групи племен, яка була носієм черняхівської культури.

Дуже важливим для історії древніх слов'ян, як і інших народів Європи, є питання про роль римських монет на позаримських землях у першій половині I тисячоліття н. е. Автор переконливо доводить, що основна маса монет стосувалася, перш за все, сфери економіки, сфери грошового обігу. Використовуючи основні положення, висунуті Ф. Енгельсом у праці «До історії стародавніх германців», М. Ю. Брайчевський підкреслює, що в середовищі германських і слов'янських племен епохи переселення народів відбувалося відокремлення ремесла від основної галузі господарства. Це на ті часи створювало умови для широким торговельних зв'язків. Автор правильно простежує основні закономірності щодо наявності розвитку товарно-грошових відносин у слов'янських племен першої половини I тис. н. е.

В заключних розділах дослідження розглядається процес утворення скарбів і дається характеристика монет, виготовлених за римським зразком. Появу монет, виготовлених за римським зразком, він пов'язує з припиненням масового припливу римської монети на територію східних слов'ян. Автор вивчив і систематизував велику кількість нумізматичного матеріалу, поєднав його з масовими археологічними даними епохи полів поховань і зробив на основі всього цього вдалу спробу історичного узагальнення.

Книжка не позбавлена і деяких недоліків. Автор дещо перебільшує роль римської монети у внутрішній торгівлі східнослов'янських племен. Вказуючи на значення римської монети в з'ясуванні питань соціально-економічного розвитку стародавніх східних слов'ян, він не помічає, що про широке масове товарне виробництво і грошовий обіг у повному політико-економічному значенні цих термінів для часів I-V вв. н. е. на території Східної Європи, мабуть, не можна говорити. В першій половині I тис. н. е. населення Подніпров'я, як і інших районів Східної Європи, переживає період розкладу первісно-общинного ладу і поступового переходу до феодалізму. Мі-

¹ М. Ю. Брайчевський, Римська монета на території України, К., 1959, 244 с.

та — осередки ремесла і торгівлі — тут ще не були відомі. Питання про місцеве монетне карбування за римськими зразками потребує дальшого обґрунтування новими фактичними даними. Можливо, що римські монети потрапили на територію сучасної України не тільки завдяки торговельним зв'язкам, хоч останнім і належить у цьому велика роль. Були й інші шляхи, якими

римське срібло потрапляло на землі слов'ян: військова здобич, контрибуція і т. п.

В цілому книжка М. Ю. Брайчевського становить значний науковий інтерес. Вона служить серйозним посібником у вивченні ранньослов'янської історії першої половини і середини I тисячоліття н. е.

І. С. ВІНОКУР

СЛОВ'ЯНСЬКІ КОМІТЕТИ В ЦАРСЬКІЙ РОСІЇ

Ще в роки другої світової війни гітлерівська пропаганда намагалася зобразити зовнішню політику Радянського Союзу як продовження політики царської Росії, продовження панславистської політики. У післявоєнні роки геббельсівську естафету брехні з приводу цих питань підхопила західнонімецька і американська реакційна література. Так, у 1956 р. в США з'явилася праця М. Петровича під назвою «Виникнення російського панславизму». Її автор замовчує якісну різницю між ставленням царського уряду до слов'ян, пригноблених Австро-Угорщиною і Туреччиною, і позицією Радянського Союзу щодо слов'янських країн народної демократії, які входять до соціалістичного табору.

Монографію доктора історичних наук професора С. О. Нікітіна¹ і присвячено висвітленню питання про Слов'янські комітети в Росії в третій чверті XIX ст. «Настирливість, з якою закордонні історики і публіцисти повертаються до даної теми, і тенденційність її трактування, — пише С. О. Нікітін, — спонукали нас вивчити питання на основі різнобічного архівного матеріалу, що дає можливість з'ясувати і такі сторони справи, відносно яких немає згадок в опублікованих джерелах. Раніше видані документи у світлі нових даних нерідко набирали іншого значення» (стор. 7). Рецензована праця охоплює майже двадцятирічний період існування Слов'янських комітетів, починаючи з часу їх виникнення і кінчаючи апогеєм їх діяльності у період російсько-турецької війни.

Перша глава монографії — «Слов'янські комітети 1858—1874 рр.» знайомить читача з умовами і причинами виникнення Московського, Петербурзького, Київського, Одеського і Казанського слов'янських комітетів та їх діяльністю. Соціальний склад комітетів був переважно дворянським, а в їх керівництві панівне становище посідали слов'янофільсько-панславистські елементи. Російські засновники комітетів вбачали в них один із засобів поширення освіти серед слов'ян, подання допомоги православної церкві в Болгарії і взагалі на Балканах, знаряддя протидії католицькій пропаганді.

В свою чергу, російський уряд розглядав комітети як зручне знаряддя для проведення зовнішньої політики Росії на Балканах.

Спираючись на широке коло архівних джерел і публікацій, автор переконливо доводить, що створення Слов'янських комітетів є не лише фактом російської історії. Воно диктувалося також політичним становищем, яке існувало тоді на Балканах. В умовах, які склалися після Кримської війни 1853—1855 рр., представники болгарської буржуазії були зацікавлені у створенні російських слов'янських комітетів. Вони сподівались таким чином забезпечити болгарський національно-визвольний рух підтримкою з боку Росії. Отже, створення взимку 1857—1858 рр. Московського слов'янського комітету, який став родоначальником цілою рядом інших аналогічних організацій, було «результатом збігу спільних інтересів і прагнень болгарських буржуазних кіл, російського уряду і деякої частини російської громадськості» (стор. 35).

У другій главі монографії — «Слов'янські з'їзди 60-х років» — автор розповідає про характер слов'янських з'їздів 60-х років XIX ст., показує ставлення різних груп російської громадськості та представників буржуазії слов'янських країн до цих з'їздів. Він відзначає, що «при явній політичній невдачі з'їзди були все ж поштовхом до зближення слов'ян і до зміцнення міжслов'янських суспільних зв'язків» (стор. 246).

В останній, третій главі автор торкається діяльності Слов'янських комітетів напередодні російсько-турецької війни 1877—1878 рр. В той час вона набрала форми збору пожертвувань і добровольчого руху серед населення, що свідчило про «братерську готовність російського народу допомогти справі визволення південних слов'ян» (стор. 324). Під впливом загострення національно-визвольної боротьби південних слов'ян посилювався інтерес широких кіл російського суспільства до слов'ян і готовність підтримати їх боротьбу. На основі безлічі фактів автор рецензованої праці доводить, що найбільшу кількість пожертвувань у Росії внесли не буржуазія і дворянство, а широкі маси народу — селяни, робітники, службовці (стор. 311).

Під час російсько-турецької війни Слов'янські комітети перетворилися на прямих виконавців розпоряджень органів влади, на

¹ С. А. Нікітін, Славянские комитеты в России в 1858—1876 годах, Изд-во Московского университета, 1960, 362 с.

допоміжний орган міністерства внутрішніх справ. Відтоді діяльність комітетів стала більш обмеженою, змінився і її напрям. С. О. Нікітін переконливо показує, що зв'язки комітетів з південними слов'янами були дуже слабкими, що в дійсності комітети були відгороджені від слов'ян царською дипломатичною агентурою, яка була «посередником» між слов'янами і комітетами. Хоч інколи комітети деякою мірою протиставляли себе урядові, їх керівники розуміли, що «вони нічого значного без участі уряду зробити не можуть», — пише автор (стор. 350).

Цікава праця С. О. Нікітіна, на наш погляд, не позбавлена й окремих недоліків. В ній мають місце повторення, інколи порушується хронологічна послідовність у висвітленні подій. Потрібно було б дати більш повну характеристику причини зближення купецтва з дворянством у 60-х роках XIX ст., і, зокрема, причини повороту купецтва до Слов'янського комітету в Москві (стор. 67). Але взагалі монографія С. О. Нікітіна — значний вклад у вивчення історії Слов'янських комітетів в Росії у третій чверті XIX ст.

І. М. КУЛІНИЧ

АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ СХІДНОЇ ВОЛИНИ

З друку вийшла збірка «Старожитності Східної Волині», якою починається видання археологічної серії праць комплексної експедиції Чернівецького державного університету¹. Культурі полів поховань Східної Волині присвячена праця Л. В. Вакуленка та Є. П. Городецького. У ній висвітлюються результати археологічного дослідження останніх років на Східній Волині — одного з найважливіших районів вивчення ранньої історії східних слов'ян.

Значна частина праці І. С. Винокура присвячена археологічним пам'яткам, в тому числі здобутим самим автором. Він також розглядає дуже важливі питання, пов'язані з історією Східної Волині в першій половині I тисячоліття н. е. Ця територія була місцем стику двох ранньослов'янських культур; корчакської, що охоплювала північну частину Житомирщини, та черняхівської, поширеної в її південно-східній та південно-західній частинах. Автор розглядає окремо черняхівську групу пам'яток (по рр. Гнилоп'яті, Гуйві, і Роставиці), волинську (верхів'я Тетерева, Случа та Горині) і корчакську (верхів'я Тетерева, Случа та Ужа), вводить у науковий обіг нові інтересні й важливі матеріали, і в цьому плані його праця становить певний науковий інтерес. Цінним є також те, що він робить територіальне співставлення кожної з указаних груп пам'яток, характеризує їх господарський та суспільний устрій. І. С. Винокур в основному врахував досягнення археологічної нау-

ки щодо вивчення ранньослов'янських пам'яток.

Г. Г. Богун розповідає про свої багаторічні розвідки по р. Гнилоп'яті (південна притока р. Тетерева). Ним відкрито понад 80 пунктів ранньослов'янських пам'яток черняхівської культури, періоду Київської Русі, скіфського часу і періоду бронзи та трипільської культури.

В цілому збірка є позитивним явищем і принесє певну користь для науковців і широкого кола краєзнавців.

Варто висловити деякі зауваження та побажання, які могли б, як нам здається, зробити наступні видання ще більш корисними. Враховуючи те, що збірка йде в серії праць комплексної експедиції і мусить, у першу чергу, ставити наукові, а не науково-популяризаторські завдання, у майбутньому краще документувати матеріал. Варто було б поповнити фактологічну частину, включивши всі відомі пам'ятки.

Не зовсім добре враження справляє те, що, розглядаючи спірні питання, автори часто не аргументують своєї точки зору, а лише декларують. Це, зокрема, стосується такого важливого питання, як виділення волинського варіанта черняхівської культури в самостійну культуру. Вперто підкреслюється пріоритет робіт, що провадилися на окраїнах поширення черняхівської культури (в Молдавії, на Нижньому Дніпрі), хоч перші ґрунтовні відомості, на підставі яких складено конкретне уявлення про цю культуру, були здобуті Інститутом археології АН УРСР на Середньому Подніпров'ї. Слід також більше уваги приділити літературній редакції.

Є. В. МАХНО

¹ «Старожитності Східної Волині, Збірник праць комплексної експедиції Чернівецького державного університету», т. VIII, серія археологічна, вип. I, 1960.

ЛИСТИ ТА ЗАМІТКИ

А. К. ЧУМАК—БОРЕЦЬ ЗА ДРУЖБУ НАРОДІВ І ПРОЛЕТАРСЬКИЙ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМ

Ім'я Андрія Кіндратовича Чумака стоїть в ряду імен славних синів українського народу, які віддали своє життя за визволення трудового народу від капіталістичного і поміщицького гніту. А. К. Чумак — стійкий більшовик — пройшов славний життєвий шлях від чорнороба до полум'яного пропагандиста, організатора мас. Він народився в 1877 р. у с. Сорочинцях на Полтавщині. Рано почалося його трудове життя. На початку ХХ ст. А. К. Чумак переїжджає в Гянджу (Єлизаветполь, тепер — Кіровабад) і влаштовується на роботу машиністом паровозу. Тут, у багатонаціональному Закавказзі, розпочинається його революційна діяльність. У 1903 р. Чумак вступив до лав РСДРП(б). Діяльність більшовиків Закавказзя була тісно зв'язана з революційними подіями в Росії. В. І. Ленін, який стояв біля колиски зародження партійних організацій краю, не раз підкреслював чудові інтернаціональні традиції більшовицьких організацій Закавказзя, ставив їх за приклад іншим організаціям нашої партії.

У період першої російської революції в Закавказзі під керівництвом видатних діячів революційного руху Й. В. Сталіна, М. І. Калініна, С. Г. Шаумяна, М. Г. Цхакая, С. С. Спандар'яна, М. А. Азібекова, Б. Кнунянца, П. А. Джапарідзе та ін. розгорнув активну діяльність і більшовик-ленінець А. К. Чумак. З перших днів революції 1905—1907 рр. він разом з іншими товаришами очолив революційний рух на гянджинському залізничному вузлі і в місті. У той період до Гянджі за завданням Кавказького союзного і Бакінського комітетів РСДРП часто приїжджали видатні діячі нашої партії П. А. Джапарідзе, С. С. Спандар'ян, пролетарський поет А. Аюпян та ін. Вони спрямовували роботу більшовиків міста, давали їм цінні поради по посиленню революційної боротьби проти царського самодержавства та місцевих експлуататорів.

За завданням Кавказького союзного комітету А. К. Чумак розгорнув широку агітаційну роботу, часто виступав перед залізничниками і солдатами місцевого гарнізону, закликаючи їх до повалення царизму, керував разом з іншими більшовиками жовтневим страйком. Велику увагу більшовики Гянджі приділяли пропагуванню ідей дружби народів та пролетарського інтернаціоналізму.

У грудні 1905 р. повсталі залізничники Гянджинського вузла приєдналися до залізничників Закавказької магістралі і всеросійського повстання залізничників. Повстання очолив А. К. Чумак. Повстанці захопили дорогу, запровадили робочий контроль на лінії Акстафа—Євлах, перервали сполучення, що перешкодило царському уряду перекинути військові частини для придушення селянських виступів у Грузії. Пролетаріат Азербайджану запалював робітників і трудящих усього Кавказу на боротьбу проти царизму.

Між Кавказьким союзним комітетом РСДРП і Гянджинською соціал-демократичною організацією існував тісний зв'язок. Політичну лінію закавказьких більшовиків проводив «Кавказський робочий листок», а після його закриття царською цензурою у 1905 р. — «Єлизаветпольський вестник», який нещадно викривав дії царського уряду та його кавказького намісника, буржуазії і поміщиків. Газета бичувала також меншовиків, які виступали проти збройного повстання. А. К. Чумак брав активну участь у роботі газети. Але незабаром поліція закрила «Єлизаветпольський вестник». Тифліська судова палата відзначала, що «у номерах... «Єлизаветпольського вестника», які надійшли в продаж 13—14 грудня 1905 р., вміщено статті, що закликають до збройної боротьби за заміну встановленого державного ладу соціал-демократичною республікою»¹.

Після жорстокого придушення царським урядом грудневого збройного повстання А. К. Чумак та ряд інших більшовиків були заарештовані і ув'язнені у Метехському

¹ Центральний державний історичний архів Грузинської РСР, ф. 23, спр. 158, арк. 8.

замку в Тифлісі, а в квітні 1907 р. були засуджені до 2 років ув'язнення. Гянджинська соціал-демократична організація добилася звільнення А. К. Чумака та його товаришів під грошовий заклад у розмірі 5000 золотих карбованців.

Репресії царизму змусили людей, які брали активну участь у революції 1905—1907 рр., емігрувати з Росії в Європу та Америку. Емігрував у Америку і А. К. Чумак з сім'єю. Там він працював на виробництві і водночас проводив революційну діяльність серед робітників різних національностей у центральній частині США — в містах Кенноша, Мілуокі, Гарі, Саут-Бенді, Спрінгфілді, Чікаго. Він розвінчував американських та інших імперіалістів, а також їх лакеїв, виступав проти імперіалістичної війни та її організаторів, брав активну участь у роботі зарубіжної більшовицької преси. У більшости газеті «Новый мир», що виходила у Нью-Йорку, друкувались статті А. К. Чумака, в яких висвітлювались найлободенніші питання робітничого і революційного руху.

Учасник революційного руху колишній редактор газети «Новый мир» М. Н. Накоряков у своїх спогадах пише: «Тільки об'єднання, тільки єднання і зв'язок з американськими робітничими організаціями могли полегшити тяжкі умови життя російської еміграції». Як робітник-більшовик А. К. Чумак відразу усвідомив це і вже в першому місці його перебування у США—Кенноші — організував «Общество русских рабочих», яке згодом перетворилось на російський відділ Американської соціалістичної партії. Тоді ж у ряді інших міст діяли робітнички-більшовики А. Менсон, С. Восєков (у Нью-Йорку), М. Янишев (у Бостоні), С. Минков та В. Володарський (у Філадельфії), Д. Тимошенко (у Детройті), М. Столяр (у Чікаго), В. Шварц (у Сан-Франціско). Разом з Чумаком вони ще в 1911 р. розпочали цілу кампанію по створенню російських відділів Американської соціалістичної партії в багатьох містах США. Ця кампанія мала великий успіх. До 1911 р. у східних штатах існувало близько 20 таких відділів (з центром у Нью-Йорку), а в західних — близько 15 (з центром у Чікаго). Відділи здобули можливість відкритої діяльності в рамках законно існуючої Американської соціалістичної партії². Велику роботу розгорнуло російське відділення в Чікаго, яке в 1916—1917 рр. очолював А. К. Чумак. Своєю принципіальною боротьбою проти війни воно впливало на керівництво Американської соціалістичної партії в Чікаго.

В 1915—1916 рр. О. М. Коллонтай за завданням В. І. Леніна їздила в Америку для встановлення зв'язків з російськими більшовицькими організаціями. Вона відвідала десять міст США і Канади, всюди виступаючи проти першої світової війни. В. І. Ленін регулярно листувався з нею і давав цінні вказівки з найважливіших питань революційного руху і тактики партії, надсилав партійну літературу для місцевих соціал-демократичних організацій³. О. М. Коллонтай їздила по різних містах Центральної частини США в супроводі А. К. Чумака, який збагатився новим досвідом класової боротьби, озброївся ленінською теорією соціалістичної революції.

Чумак був не лише активним учасником створення соціал-демократичних організацій, а й їхніх друкованих органів. У 1916 р. в Чікаго А. К. Чумак заснував газету російського відділу соціалістичної партії під назвою «Робочий листок».

А. К. Чумак не раз зазнавав репресій та арештів з боку американської поліції, але ніщо не могло зламати його залізну волю. Після Лютневої революції у Чікаго під керівництвом А. К. Чумака було скликано конференцію 23 революційних організацій для вирішення питання про повернення російських політичних емігрантів на батьківщину та їх участь у дальшому ході революції. А. К. Чумака було обрано секретарем комітету по організації від'їзду. У червні 1917 р. А. Чумак разом з сім'єю та з групою емігрантів залишив США і через Японію, Корею прибув до Владивостока, а звідти — у Харбін.

Після Великої Жовтневої революції А. К. Чумак брав активну участь у героїчній боротьбі проти білогвардійців та японських інтервентів. Він був тісно зв'язаний з робітниками, керував військовими частинами, налагоджував роботу залізничної магістралі, зривав заходи ворогів Радянської влади, боровся за зміцнення радянського ладу.

Японсько-білогвардійським бандитам вдалося схопити Чумака, а 26 березня 1919 р. військово-польовий суд засудив його і ще 15 більшовиків до страти.

На прикладі революційної діяльності Чумака та інших видатних борців великої ленінської партії більшовиків — росіян, українців, азербайджанців, вірмен, грузин та представників інших національностей — ми бачимо яскравий прояв ленінського принципу пролетарського інтернаціоналізму.

А. А. ГАЛУСТЯН,

А. Х. АЛІЄВ

² Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, ф. 2, оп. 1, од. зб. 11, 903, арк. 1.

³ Див. В. І. Ленін, Твори, т. 35, стор. 154—165.

МАТЕРІАЛИ З ІСТОРІЇ ГАЛИЧИНИ В АРХІВАХ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ

У даному повідомленні дається огляд найважливіших документів канцелярії префектури земського управління в Чехії, що стосуються Галичини.

Як і інші земські уряди, чеське земське управління поряд з адміністративною діяльністю і втручанням в економіку займалось шпигунством у сусідніх землях, а також керувало діяльністю пражського повітового начальника, який по суті був начальником поліції всієї Чехії. Внаслідок такої «багатогранної діяльності» чеського уряду з'явилися матеріали, які стосуються Галичини. Крім того, чеське земське управління час від часу само входило у безпосередні відносини з земським управлінням у Львові.

Серед великого зібрання матеріалів є документи про закупки хліба в Галичині для Чехії у 1805 р. Неврожай 1805 р. в чеських землях і в самій Австрії викликав голод серед широких мас населення. В окремих місцях навіть відбулися «голодні бунти». Чеський земський уряд вів з Львівським земським управлінням переговори про закупки хліба для Чехії, зокрема для голодувочої Праги¹.

Торгові відносини з Галичиною не обмежувались лише закупками хліба в період голоду 1805 р. Чехія була постійним споживачем галицької солі. В архівах знаходимо ряд звітів про поїздки галицьких торговців на Лейпцігську виставку (1807)² і документи про поїздки в Галичину³ чеських склярів, торговців текстильними виробами і вином, а також про переговори львівських і пражських земських управлінь з приводу торгівлі худобою⁴.

Серед матеріалів, що стосуються Галичини, особливе значення мають документи про втечу чеських підданих з Опочни до Галичини у 1805 р., коли власті заборонили їм туди переселятися⁵. Окремі спроби виїхати в Галичину потім мали місце тільки в 1832 р.⁶ Пізніше (1836 р.) зустрічаються повідомлення про нестачу шахтарів у Галичині, через яку чеським шахтарям було надано право на виїзд в Галичину⁷⁻⁹.

Велику групу документів складають справи про видачу паспортів і про нагляд за іноземцями, які приїздили з Галичини або їхали туди. Ці документи стосуються передусім польських дворян з Галичини⁹⁻¹³. Особливу увагу приділяли власті особам, які хоч якоюсь мірою були зв'язані з визвольним рухом. Ще в 1810 р. віденський уряд надіслав пражському земському управлінню вказівку про те, що робити з особами з Галичини, які брали участь у повстанні, очолюваному Костюшком¹⁴⁻¹⁵. Подібні накази видавались і пізніше. У 1846 р. було видано розпорядження про виключення з усіх австрійських шкіл галицьких студентів, які «скомпрометували себе участю в польській революції»¹⁶. Тоді ж пражське земське управління заборонило збирання пожертвувань на користь галицьких селян¹⁷, а чеський земський уряд дав вказівку пражському повітовому начальнику суворо стежити за пасажирами, які проїжджали залізницею з Галичини до Чехії¹⁸. Пізніше (в 1877 р.) була заборонена вся література про події в Галичині 1846 р.¹⁹.

¹ Державний центральний архів, Прага, 1805, т. 8, №№ 850, 888, 939; 1822—1825, т. 3а/33, № 7443/1821.

² Там же, PS 1807—1810, т. 15 ф/з, №№ 8—10, 19, 991, 2218, 2411—2, 2573, 2581, 2590, 2595, 2652, 2657, 2692—3, 2792, 2884, 2906, 2908, 3082, 3523, 3574, 4523, 4923, 4967, 5589/1807.

³ Там же, PS 1807—1810, т. 15 а/69, № 19584, 15231/1809; т. 15/32, № 6346/1808; т. 8/40, № 17727/1809; т. 156/250, № 11990, 12326/1809; PS 1816—1820, т. 15 а/3, № 8622/1820; 1826—1830, т. 15 а/4, № 4380/1827.

⁴ Там же, PS 1821—1825, т. 1/267, 16 документів.

⁵ Там же, PS 1805, т. 1, №№ 789, 1629, 1656, 1954, 1966, 1979, 1992, 2152, 2153, 2188, 2238, 2256, 2285—6, 2296, 2302, 2306, 2319, 2393, 2521, 2684.

⁶ Там же, PS 1821—1825, т. 1/9, №№ 3021, 37639, 4992, 658/1823.

⁷⁻⁸ Там же, PS 1836—1840, т. 19/5.

⁹ Там же, PS 1807—1809, т. 15 а/316, №№ 14532, 14686/1809; PS 1816—1820, т. 3 а/23, № 3524/814; PS 1816—1820, т. 1/218, №№ 6550, 6929, 7256, 8887, 9582, 1817.

¹⁰ Там же, PS 1821—1825, т. 22/11, №№ 995, 1737, 7773/1824, 4047, 5056, 1823.

¹¹ Там же, PS 1807—1810, т. 1/322, №№ 4027, 5020/1810.

¹² Там же, PS 1846—1849, т. 3 а/13, № 6997—ще 20 документів.

¹³ Там же, PS 1855—1859, №№ 4110, 8732, 8850/1855, 8501/1857, 2397/1858, 3833/1859.

¹⁴⁻¹⁵ Там же, PS 1807—1810, т. 15 а/7, № 9234/1810.

¹⁶ Там же, PS 1846—1849, т. 22/34, № 10121/1846.

¹⁷ Там же, PS 1846—1859, т. 13/29, № 2211/1846.

¹⁸ Там же, PS 1849—1859, т. 15 б/35, № 1844—1846.

¹⁹ Там же, PS 1846—1849, т. 16/10, № 7702/1847.

Окрема група документів стосується зосередження армійського корпусу Шварценберга в Галичині у 1811—1812 рр. перед походом Наполеона в Росію. Ці документи стосуються насамперед надзвичайних воєнних податків і повинностей, що були введені у зв'язку з формуванням корпусу в Чехії²⁰. Сюди також належать документи про закупки коней, відправку чеських полків у Галичину, про масове дезертирство з корпусу Шварценберга та ін.²¹

Останню групу матеріалів становлять окремі згадки про культурно-наукові зв'язки Чехії з Галичиною²².

Короткий огляд матеріалів фонду президії земського управління в Чехії про Галичину першої половини XIX ст. свідчить, що тут можна знайти цікаві документи про чесько-українські відносини.

Багатий матеріал з історії України дослідники можуть знайти в Находському сховищі Державного архіву в Замбрську (Чехія), де зберігається листування Октавіона Пікколоміні та інші документи того часу про визвольну війну українського народу 1648—1654 рр., про Богдана Хмельницького і його сім'ю та возз'єднання України з Росією²³. Важливим завданням істориків є не тільки вивчення і впорядкування чехословацьких архівів, а й складання огляду матеріалів, що стосуються історії Української РСР. Здійснення цього завдання значно сприятиме більш тісному співробітництву українських і чехословацьких істориків при вивченні історії взаємовідносин народів Чехословаччини і Української РСР.

МІЛАН ШВАНКМАЙЄР

²⁰ Державний центральний архів, Прага, PS 1811—1815, т. 1/356—24 документи, т. 1/397, № 5807/1802.

²¹ Там же, PS 1811—1815, т. 6/50, 53, 6 с/23 — близько 100 документів; № 11260/1811; т. 6/л, № 2814/1812; т. 15 6/56, № 2788/1812.

²² Там же, PS 1816—1820, т. 205/52, № 6582/1819; т. 5/40, №№ 5192, 6084, 1820; PS 1855—1859, №№ 11356/1855, 2648/1856, 792/1857. 7049, 7463, 7845/1855.

²³ Державний архів Замбрська, сховище замок Наход, сімейний архів Пікколоміні.

НАШ КАЛЕНДАР

ГЕРОЇЧНА СТОРІНКА ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

(ДО 20-РІЧЧЯ ОБОРОНИ ЛЕНІНГРАДА)

Починаючи загарбницьку війну проти Радянського Союзу, німецько-фашистські імперіалісти намагались перші удари завдати найважливішим політичним центрам і економічним районам країни. Важливе місце в планах гітлерівського командування займав Ленінград — місто, що було колискою Великого Жовтня. Розраховуючи захопити Ленінград через півтора — два місяці, фашисти кинули на нього німецьку і фінську армії загальною кількістю 600 тис. чоловік, більше 1000 танків, близько 6000 гармат, до 1000 літаків і багато іншої бойової техніки.

На Ленінградському напрямку, як і на всіх фронтах, Радянська Армія чинила героїчний опір. Разом з армією на захист свого рідного міста стали ленінградці. Під керівництвом Ленінградської партійної організації в місті було створено народне ополчення. За короткий час з ленінградців-добровольців було сформовано 8 дивізій, 15 артилерійсько-кулеметних батальйонів, 6 винищувальних полків і близько 200 партизанських загонів. У перші місяці війни на фронт пішло більше половини комуністів і 75% комсомольців Ленінграда. Крім цього, 500 тис. ленінградців у тяжких умовах, часто під вогнем противника, збудували навколо міста оборонні рубежі. Ленінградці здійснили титанічну роботу по евакуації з міста дітей, значної частини заводського і фабричного устаткування, культурних цінностей.

В тяжких оборонних боях на далеких і близьких підступах до Ленінграда, що точились з 10 липня по 25 вересня 1941 р., радянські війська і частини народного ополчення зірвали план гітлерівського командування захопити місто. Проте ціною величезних втрат німецько-фашистським військам вдалося оточити і блокувати Ленінград. 498 тяжких днів місто перебувало у ворожому кільці. Фашисти поставили завдання знищити Ленінград. У вересні—листопаді 1941 р. вони скинули на нього 100 тис. запальовальних і більше 3,5 тис. фугасних бомб.

Але ні варварські бомбардування і артилерійські обстріли, ні холод, голод і хвороби не зламали бойового духу героїчних захисників міста Жовтня і його жителів. На заводах і фабриках, в установах жінки, пенсіонери, підлітки замінили тих, хто пішов на фронт. Ленінград був перетворений на неприступну фортецю. Оборона його являє собою в історії людства приклад чудового героїзму радянських людей, вихованих і керованих великою партією Леніна.

Разом з ленінградцями і військами Ленінградського фронту Ленінград захищала вся країна. Росіяни і українці, грузини і білоруси, узбеки і казахи, представники всіх національностей Радянської країни пліч-о-пліч бились за місто Леніна, за місто Великого Жовтня. З любов'ю шанують ленінградці пам'ять сина українського народу М. Красношанки, якому в Ленінграді поставлено пам'ятник.

Через прокладену по льоду Ладозького озера дорогу — «Дорогу життя» — країна постачала Ленінграду і його захисникам зброю і продукти харчування. Героїчна боротьба Радянської Армії на всіх фронтах допомогла військам Ленінградського фронту і ленінградцям відстояти місто.

12—18 січня 1943 р. війська Ленінградського і Волховського фронтів при підтримці моряків Балтійського флоту прорвали блокаду Ленінграда. 27 січня 1944 р. Москва салютувала військам Ленінградського фронту, які розгромили німецько-фашистських загарбників під Ленінградом і повністю визволили місто від ворожої блокади.

В честь оборони Ленінграда і славних захисників міста-героя Президія Верховної Ради СРСР заснувала медаль «За оборону Ленінграда». 26 січня 1945 р. Ленінград було нагороджено орденом Леніна. Вручаючи ленінградцям найвищу урядову нагороду, М. І. Калінін говорив: «Пройдуть століття, але справа, яку зробили ленінградці — чоловіки і жінки, старики і діти цього міста, — ніколи не зітреється у пам'яті найвіддаленіших поколінь»¹.

І. Х. ГАНЖА

¹ Цит. за «Ленінград дважды орденоносный», Л., 1945, стор. 61.

ХАРКІВСЬКОМУ ТРАКТОРНОМУ ЗАВОДУ — 30 РОКІВ.

1 жовтня 1961 р. минає тридцять років з дня вступу до ладу Харківського тракторного заводу ім. Серго Орджонікідзе. Споруджувався ХТЗ в роки першої п'ятирічки, коли радянський народ, втілюючи в життя ідеї великого Леніна, вперше в історії людства закладав фундамент соціалістичної економіки. Тоді в Радянському Союзі були створені нові галузі промисловості, у тому числі і тракторобудування, якому належить велика роль у соціалістичній перебудові сільського господарства.

Рішення уряду і партії про будівництво ХТЗ було прийнято 15 жовтня 1929 р. Громадськість Харківщини, як і всієї України, зустріла його з величезним піднесенням. Харківський окружний комітет КП(б) України, очолюваний тоді П. П. Постишевим, оголосив ХТЗ всенародною будовою. Окружні, міські і районні партійні та комсомольські організації провели мобілізацію на будівництво. XVI з'їзд ВКП(б) визначив точні строки будівництва. ХТЗ було оголошено ударною будовою першої п'ятирічки.

Перед будівниками стояли великі труднощі. Передусім, неvistачало досвідчених кадрів, підготовці яких і було приділено значну увагу. На Тракторобуді відкрився навчальний комбінат, який за короткий час підготував понад 2 тис. робітників. Велику допомогу харківським тракторобудівникам подали робітники Ленінграда і Сталінграда, які вже мали досвід тракторобудування. 14 травня 1930 р. на Тракторобуді було створено партійний комітет, до складу якого входили П. І. Свистун, М. Я. Потапенко, В. Г. Мельников та ін. Партійний комітет став безпосереднім організатором і керівником будівництва ХТЗ. Майже все доросле населення Харкова якоюсь мірою брало участь у будівництві. Систематичну практичну допомогу будові подавала підшефна 30-а дивізія.

Завдяки героїчним зусиллям славного колективу тракторобудівників ХТЗ було побудовано і змонтовано за 15 місяців. Таких темпів будівництва тоді ще не знав світ. Це були більшовицькі темпи, породжені новим, комуністичним ставленням радянської людини до праці. На будові висунулись тисячі героїв праці. Ще й досі на заводі добре пам'ятають імена будівельників-героїв: бригадира бетонників Г. В. Марусіна, мулярів А. А. Мікуніса та М. Т. Лося, тесляра М. І. Мирошина, слюсаря-монтажника Ф. Я. Корекеша і багатьох інших. Рекордні темпи у будівництві ХТЗ були забезпечені також завдяки вперше введеної тоді в СРСР одночасній організації всіх будівельних і монтажних робіт.

На занедбаному пустирі с. Лосева виріс новий промисловий гігант — краса і гордість першої п'ятирічки, разом з ним виникло і нове місто з добре обладнаними квартирами для тракторобудівників. 26 вересня 1931 р. колектив Тракторобуду рапортував ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У, союзному і українському урядам про готовність заводу до пуску, а 1 жовтня в Харкові відбулося свято з приводу вступу до ладу ХТЗ. На свято приїхали робітники і колгоспники Харківщини та інших міст і областей України й СРСР, а також зарубіжні гості. Тисячі вітальних телеграм одержав колектив заводу. На урочистому мітингу виступили Г. І. Петровський, С. В. Косіор, П. П. Постишев, передові робітники. З літаків розкидали листівки, написані на честь ХТЗ Дем'яном Бедним і Олександром Безименським, які теж приїхали до Харкова з нагоди пуску заводу-гіганта. Перший трактор, що був знятий у той день з конвейєра, вела Маруся Бугайова, а поруч з нею сидів Г. І. Петровський.

Гігант тракторобудування став до ладу. Протягом тридцяти років з його конвейєра зійшло понад мільйон тракторів. В усіх куточках нашої неосянної країни можна зустріти трактор з маркою ХТЗ. Машина з цією маркою користується широкою популярністю у Китаї, Індії, ОАР та в інших країнах світу. ХТЗ — кузня кадрів, в його цехах виростає ціла плеяда прекрасних майстрів своєї справи. Багато з них стали керівниками великих підприємств. За успішну роботу завод нагороджено двома орденами — орденом Леніна і орденом Трудового Червоного Прапора. Ідучи назустріч XXII з'їзду КПРС, колектив харківських тракторобудівників бореться за високе звання підприємства комуністичної праці.

В. Г. ЛИСЕНКО

ВИДАТНИЙ ДІЯЧ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ І РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

(ДО 75-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Г. К. ОРДЖОНІКІДЗЕ)

Григорій Костянтинович (Серго) Орджонікідзе народився у жовтні 1886 р. в с. Го-реша, Шарпанського повіту, Кутаїської губернії. У 1898 р. він закінчив двокласне Харагоульське училище, а восени 1901 р. вступив до тифліської фельдшерської школи при Михайлівській міській лікарні. У період навчання в Тифлісі Г. К. Орджонікідзе

брав участь у роботі учнівського соціал-демократичного гуртка. Великий вплив на формування його світогляду і політичних поглядів мала марксистська газета «Брздола».

Вступивши у 1903 р. до лав РСДРП, симнациятирічний Г. К. Орджонікідзе завжди зв'язав своє життя з більшовицькою партією.

У 1905 р., після закінчення фельдшерської школи, Серго Орджонікідзе проводив революційну пропаганду у Шарапанському повіті, в Батумі. Восени він переїхав у с. Гудаути, влаштувався на роботу в лікарню і очолив місцеву більшовицьку організацію. За підготовку збройного повстання і організацію збройних загонів Г. К. Орджонікідзе був заарештований і ув'язнений. Після п'ятимісячного перебування у Сухумській в'язниці він виїхав за кордон, у Берлін, а на початку 1907 р. знову повернувся до Тифлісу. З березня 1907 р. Серго Орджонікідзе займався партійною роботою в Баку. Як член Бакінського більшовицького комітету, він керував страйком робітників нафтопромислів 4 листопада 1907 р. За належність до Бакінської організації РСДРП царська охранка заарештувала Г. К. Орджонікідзе і позбавила всіх громадянських прав, а тифліська судова палата засудила його на довічне заслання у Єнісейську губернію.

Проте ні в'язниці, ні заслання не зламали революціонера-професіонала. У серпні 1909 р. він втік із заслання і повернувся у Баку, а звітні поїхав до Персії, де подавав допомогу місцевим революціонерам, організував відправку нелегальної літератури в Росію, систематично листувався з В. І. Леніним. Наприкінці 1910 р. Григорій Костянтинович виїхав до Парижа, де тоді працювала група більшовиків-ленінців. У Парижі Г. К. Орджонікідзе вперше зустрівся з Володимиром Іллічем. На долю Серго Орджонікідзе випало щастя вчитися у відомій ленінській школі в Лонжюмо поблизу Парижа.

У період підготовки VI Всеросійської партійної конференції Г. К. Орджонікідзе за дорученням В. І. Леніна об'їхав великі промислові центри Росії, зокрема Україну, з метою створення Російської організаційної комісії (РОК) по скликанню конференції. В Києві він скликав конспіративне засідання Київського комітету РСДРП, який підтримав ідею створення РОК. VI (Празька) конференція РСДРП(б) 1912 р. відзначила важливе значення діяльності РОК по згуртуванню всіх партійних більшовицьких сил. Як член ЦК і Російського бюро ЦК РКП(б) Серго Орджонікідзе виступав у Петербурзі, Москві, Києві, Баку, Тифлісі з доповідями про Празьку конференцію.

У червні 1917 р. Г. К. Орджонікідзе з заслання повернувся до Петрограда і включився в політичну роботу Петроградського Комітету РСДРП(б) та виконкому Петроградської Ради. Від імені ЦК РСДРП(б) він двічі відвідав В. І. Леніна на ст. Разлів, інформував вождя про становище у партії і одержував директиви Володимира Ілліча. Г. К. Орджонікідзе виступав на VI з'їзді РСДРП(б) і рішуче висловлювався проти явки В. І. Леніна на контрреволюційний суд Тимчасового уряду. Після з'їзду, у серпні 1917 р., Григорій Костянтинович майже щодня виступав на мітингах і зборах робітників Пітера. У жовтневі дні керовані ним червоногвардійські загони здобули перемогу під Пулковом над військами Керенського і Краснова.

20 грудня 1917 р. рішенням ЦК РСДРП(б) і Раднаркому Г. К. Орджонікідзе було призначено Тимчасовим надзвичайним комісаром району України. На цьому посту він доклав багато зусиль для забезпечення республіки хлібом і створення місцевих органів Радянської влади, загонів Червоної Армії. У квітні 1918 р. Г. К. Орджонікідзе — надзвичайний комісар Південного району, а в 1919 р. він спрямовує свій організаторський талант на розгром Денікіна, визволення Лівобережної України від білогвардійських банд. 21 грудня 1919 р. Серго виступив з вітальною промовою на урочистому засіданні Харківського ревкому в зв'язку з визволенням Харкова. Видатна роль належить Г. К. Орджонікідзе у вигнанні з Північного Кавказу і Закавказзя інтервентів, мусавістів, дашнаків і меншовиків. У травні 1921 р. за видатні бойові заслуги у громадянській війні Серго Орджонікідзе було нагороджено орденом Червоного Прапора.

У 1921—1926 рр. Г. К. Орджонікідзе працював Головою Кавказького бюро ЦК, а потім Першим секретарем Закавказького крайового комітету партії, невтомно втілюючи в життя ленінську генеральну лінію партії. З вересня 1926 р. Серго Орджонікідзе очолював Північно-Кавказький крайком ВКП(б), в листопаді 1926 р. Об'єднаний пленум ЦК і ЦКК ВКП(б) обрав його Головою Центральної Контрольної Комісії, а з 5 листопада 1926 р. — він Нарком РСІ, заступник Голови Раднаркому СРСР і Заступник Голови Ради Праці і Оборони. Під керівництвом Г. К. Орджонікідзе органи ЦКК—РСІ нещадно боролись проти троцькістсько-зінов'євської опозиції, правих ухильників, буржуазних націоналістів, за єдність партійних рядів. Багато сил і енергії доклав він по очищенню державного апарату від класово ворожих елементів, викорінення бюрократизму в роботі радянських установ.

10 листопада 1930 р. Президія ЦВК СРСР затвердила Г. К. Орджонікідзе Головою Вищої Ради Народного Господарства, а в січні 1932 р. його призначено Народним комісаром важкої промисловості. На цих відповідальних посадах Серго Орджонікідзе безпосередньо займався питаннями соціалістичної індустріалізації країни, проявляючи талант організатора важкої промисловості в роки першої і другої п'ятирічок. Відзначаючи великі заслуги Г. К. Орджонікідзе як керівника соціалістичної індустріалізації, Радянський уряд нагородив його в березні 1935 р. орденом Леніна, а в січні 1936 р. — орденом Трудового Червоного Прапора.

Серго Орджонікідзе був членом ЦВК СРСР всіх скликань. В березні 1921 р. він був обраний до складу Центрального Комітету партії, в липні 1926 р. — кандидатом у члени Політбюро ЦК ВКП(б), а в грудні 1930 р. — членом Політбюро ЦК ВКП(б).

Григорій Костянтинович був видатним діячем Комуністичної партії, безстрашним лєнінцем, організатором перемог соціалістичної індустрії і водночас скромною, чуйною людиною.

В. П. ЛУКІН

ВИЗНАЧНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ДРАМАТУРГ

(ДО 80-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ І. А. КОЧЕРГИ)

Історична наука має свою специфіку, свої методи дослідження явищ і подій, але має вона її спільні завдання з іншими галузями суспільних наук і культури. Це викликано тим, що об'єктом їх вивчення та висвітлення є людське суспільство в усіх його діях та різноманітних проявах.

Історична тематика займала і займає значне місце в радянській художній літературі. Цим самим письменники вносять і свій вклад у справу пізнання історичного минулого. Радянські письменники роблять велику справу, бо вони художніми засобами несуть в маси історичні знання. Як ніколи раніше, історія зараз переконає мільйони людей у перевагах безкласового суспільства. Велику роль відіграють драматурги, які в співдружності з театром наочно доносять до багатьох тисяч глядачів правду про те, як жили, боролись, до чого прагнули народні маси і видатні діячі в минулому.

Серед українських драматургів, які в своїх творах розкривали історичне минуле нашого народу, видатне місце займає Іван Антонович Кочерга, 80-річчя з дня народження якого минає 8 жовтня 1961 р. (Помер у 1952 р.).

Основні твори І. Кочерги написано на історичну тему. Одним з перших творів драматурга, що визначив його творчу лінію, була п'єса «Алмазне жорно» (1927 р.). В ній зображено події, що відбувались на Україні під час великого селянського повстання Коліївщини. Матеріал героїчної боротьби народних мас проти соціального і національного гніту дали можливість авторові п'єси створити світлі образи борців, які вірили в краще майбутнє для трудящих. Засуджений шляхтою до страти, головний герой п'єси ватажок повстання Василь Хмарний залишається незламним, він говорить суддям: «Ніколи не буде спільного між паном і хлопом... І хоч не швидко мелють наші млини, та завзято, і прийде день, коли жорна, тверді, як алмаз, розтрощать і царські корони, і вашу могутність, і силу, і живі будуть хлопці на власній українській землі».

І. Кочерга належав до числа тих письменників, які не замикались рамками якогось одного періоду. Його драматична поема «Свічине весілля» (1930 р.) присвячена життю й боротьбі київських ремісників проти гніту та сваволі литовських феодалів. Зброяр Іван Свічка, його наречена Меланка та інші герої п'єси втілюють героїзм і прагнення народних мас. В правдивому відтворенні епохи І. Кочерга зробив у багатьох відношеннях те, чого ще не зробили історики.

Творчим досягненням драматурга було те, що в зображенні подій і явищ він піднімався до філософських узагальнень. Це знайшло свій прояв у п'єсі «Майстри часу» (1933 р.). В ній показано, як у різні епохи представники різних класів по-різному розуміли фактор часу в подіях. Будівники соціалістичного суспільства виступають у цій п'єсі справжніми «майстрами часу», які підкорюють час, заповнюють його новим змістом, небачено прискорили хід історії вперед. Загалом п'єса є одним із свідчень того, що драматург піднімав проблеми, які хвилювали радянський народ — будівника соціалізму.

Видатним досягненням української драматургії є трагедія І. Кочерги «Ярослав Мудрий» (1944 р.). Давнім часам присвячено цю драматичну віршовану поему, але завдяки майстерності її автора епоха і люди немовби ожили, знайшли шлях до радянського читача та глядача. Драматург зобразив Ярослава Мудрого в усій його різноманітній діяльності та інтересах, в складній суперечності його пристрастей і прагнень. І в цьому творі, як і в попередніх, І. Кочерга проявив глибоке знання епохи.

Радянська історична наука, розвиваючись, дає можливість глибше зрозуміти події і явища минулого. Нові досягнення науки спираються на те, що вже було зроблено істориками раніше. Безумовно, ряд положень у п'єсах І. Кочерги певною мірою застаріли, є окремі неточності в оцінці подій та явищ. Проте все це зумовлено не стільки художнім характером творів, скільки тодішнім станом історичної науки. Безперечним є те, що І. Кочерга вніс визначний вклад у справу розвитку української історичної драми.

Від початку 80-річчя з дня народження І. Кочерги, слід також ще раз нагадати про необхідність тісного творчого контакту істориків з письменниками. Вони роблять важливу спільну справу. Саме ця справа вимагає глибшого і постійного співробітництва.

Ф. Ш.

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

НАУКОВІ СЕСІЇ ТА КОНФЕРЕНЦІЇ, ПРИСВЯЧЕНІ 20-РІЧЧЮ ПОЧАТКУ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ

КИЇВ

Початок Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу проти фашистської Німеччини змінив хід другої світової війни. Він став вирішальним фактором у перетворенні імперіалістичної війни на визвольну війну народів проти фашизму. В цій війні Радянський Союз став провідною силою антифашистської коаліції, що являла собою, з одного боку, союз народів, об'єднаних спільним прагненням ліквідувати загрозу фашистського поневолення, а з другого боку, — союз держав з різним суспільно-економічним ладом.

Велика Вітчизняна війна була суворим випробуванням для першої в світі соціалістичної держави і увійшла в історію як героїчний період у житті Радянського народу, до ціною величезних втрат врятував людство від фашистського поневолення і продемонстрував переваги соціалістичної системи над капіталістичною. Героїчна боротьба народів Радянського Союзу є прекрасним вочувальним прикладом боротьби за свободу і незалежність народів, а також грізним попередженням агресивним колам капіталістичних країн, які заохочують німецьких авантюристів до війни, виношують божевільні плани всесвітнього панування. Ось чому щедалі більше зростає інтерес до подій Великої Вітчизняної війни, до її історії.

20 червня 1961 р. у приміщенні актового залу Вищої партійної школи при ЦК КП України відбулася наукова сесія, присвячена двадцятим роковинам з дня початку Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу проти фашистської Німеччини. Сесія була скликана Інститутом історії партії ЦК КП України — філіалом Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. Вищою партійною школою при ЦК КП України та Відділом суспільних наук АН УРСР.

Відкрив сесію вступним словом секретар ЦК КП України А. Д. Скаба.

Учасники сесії — наукові працівники науково-дослідних закладів, викладачі київських вузів, партійний та радянський актив, військово-службовці, учасники Великої Вітчизняної війни, колишні партизани, під-

пільники, офіцери й генерали Радянської Армії — вставанням вшанували пам'ять тих, хто віддав своє життя за честь і незалежність Батьківщини.

Учасники сесії з великою увагою заслухали доповідь ректора Вищої партійної школи при ЦК КП України кандидата історичних наук А. Т. Чекалюка «Всесвітньо-історичне значення перемоги Радянського Союзу у Великій Вітчизняній війні». Доповідач докладно розповів, як героїчна боротьба радянського народу проти фашизму сприяла зміцненню могутності суспільного й державного ладу нашої Батьківщини. Соціалістична ідеологія рівноправності і дружби народів здобула перемогу над фашистською, імперіалістичною ідеологією шовінізму й расової ненависті. В результаті всесвітньо-історичної перемоги Радянського Союзу значно скоротилась сфера капіталістичного панування, а соціалізм вийшов за рамки однієї країни: створилась світова система соціалістичних країн. На новій ступінь піднявся робітничий і комуністичний рух, вирости й зміцніли комуністичні та робітничі партії, які очолюють прогресивні сили капіталістичних країн в їх боротьбі за мир, демократію і соціалізм. Народи колоніальних і залежних країн одержали можливість успішно вести боротьбу за своє визволення. Всесвітньо-історична перемога у Великій Вітчизняній війні проти фашистської Німеччини сприяла зміцненню міжнародного авторитету Радянської держави.

Завідуючий сектором Інституту історії партії ЦК КП України кандидат історичних наук Г. М. Мультих виступив із змістовною доповіддю «Комуністична партія — організатор боротьби українського народу проти німецько-фашистських загарбників». Комуністична партія Радянського Союзу була організатором і натхненником великих перемог Вітчизняної війни. Під всепермагаючим прапором ленінізму КПРС зуміла створити всі необхідні внутрішні та міжнародні умови для розгрому фашизму, об'єднати весь радянський народ і привести його до остаточної перемоги. 60% складу КПРС

на кінець війни було в рядах Радянської Армії. Доповідач детально розповів про діяльність бойового загону КПРС — Комуністичної партії України — в період Вітчизняної війни. КП України провела велику роботу по перебудові всього народного господарства на військовий лад, евакуації матеріальних та культурних цінностей у східні області країни, організації підпілля та партизанського руху на тимчасово окупованій фашистськими загарбниками території. Велику допомогу партійні організації України подали Радянській Армії в період визволення республіки від фашистських загарбників.

З доповіддю «Радянська армія в боротьбі за визволення Української РСР від німецько-фашистських окупантів» виступив заступник командуючого Київським військовим округом генерал-полковник П. Н. Лашенко, який докладно охарактеризував грандіозні битви Збройних Сил Радянського Союзу за визволення території Української РСР, висвітлив героїзм і відвагу бійців і командирів. На прикладах бойових операцій військових частин і підрозділів доповідач показав переваги передової радянської воєнної науки над реакційною воєнною доктриною німецького імперіалізму.

З повідомленням «Героїчна оборона Києва (липень — вересень 1941 р.)» виступив голова Київської міської Ради депутатів трудящих, учасник оборони Києва, колишній секретар райкому партії О. Й. Давидов. Особливу увагу він звернув на те значення, яке мала героїчна оборона Києва у зриві планів гітлерівського командування «блискавичної» війни. Доповідач розповів про велику політичну й організаційську роботу в період оборони Києва члена Політбюро ЦК ВКП(б), першого секретаря ЦК КП(б)У, члена Військової Ради Південно-Західного напрямку товариша М. С. Хрушова.

Цікаві повідомлення про оборону міст-героїв Одеси і Севастополя зробили секретарі Одеського і Севастопольського міськомів партії О. Ф. Стамников і Т. М. Чемодуров.

Радянські історики багато своїх праць присвятили історії Великої Вітчизняної війни. В Інституті марксизму-ленінізму при ЦК КПРС працює група науковців над створенням шеститомного видання «История Великой Отечественной войны Советского Союза». Повідомлення про 2-й том, який вийшов напередодні 20-х роковин початку Вітчизняної війни, зробив старший науковий співробітник Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС А. П. Емельянов.

Перед учасниками сесії з цікавими спогадами виступили учасники Великої Вітчизняної війни. Колишній командир бригади підводних човнів контр-адмірал С. Е. Чурсін розповів про бойові подвиги моряків Чорноморського флоту, які у тяжких умовах проривались до заблокованого ворогом Севастополя і доставляли в місто пальне, боєприпаси та продовольство.

Колішній командуючий 40-ю армією генерал-полковник Ф. Ф. Жмаченко розповів про проявлений героїзм і стійкість воїнів Радянської Армії в запеклих боях за Дніпро і Київ у листопаді 1943 р.

Про те, як ЦК КП(б)У і особисто товариш М. С. Хрушов з перших днів Великої Вітчизняної війни піднімали трудящих України на священну боротьбу проти німецько-фашистських загарбників, розповів колишній начальник Українського Штабу партизанського руху Т. А. Строкач і колишній секретар підпілля Чернігівського та Волинського обкомів КП України командир партизанського з'єднання О. Ф. Федоров.

Для учасників сесії була влаштована виставка літератури, присвячена Великій Вітчизняній війні.

Е. М. САВЧЕНКО

* * *

З величезною радістю зустрів український народ повідомлення про те, що за проявлений героїзм трудящих Києва в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками при обороні столиці Радянської України в липні—вересні 1941 р. Президія Верховної Ради Союзу Радянських Соціалістичних Республік Указом від 21 червня 1961 р. нагородила місто-герой Київ орденом Леніна та встановила для нагородження учасників оборони міста-героя медаль «За оборону Києва».

26 червня 1961 р. відбулась наукова конференція, присвячена героїчній обороні і визволенню столиці Радянської України — Києва від фашистських загарбників, організована Київським ордена Леніна державним університетом ім. Т. Г. Шевченка та Політуправлінням Київського військового округу.

В роботі конференції взяли участь співробітники науково-дослідних інститутів, викладачі вузів, робітники і службовці київських підприємств, представники партійних, радянських і громадських організацій захисники і визволителі міста-героя, колишні підпільники й партизани, офіцери Радянської Армії.

Вступним словом конференцію відкрив секретар Київського обкому КП України Г. Г. Шевель.

Учасники конференції заслухали доповідь завідуючого кафедрою історії КПРС Київського університету професора О. А. Бордіна «Комуністична партія — організатор героїчної оборони і визволення Києва від гітлерівських загарбників». Доповідач детально розповів, як на заклик Комуністичної партії і Уряду разом з усім радянським народом на Велику Вітчизняну війну піднявся український народ. На конкретних фактах було показано величезну політичну, організаційську й військову роботу в період оборони Києва, яку проводив Центральний Комітет Комуністичної партії Ук-

раїни, очолюваний Першим секретарем Центрального Комітету, Київського обкому і міськкому КП України членом Військової Ради військ Південно-Західного напрямку товаришем М. С. Хрущовим.

Представник штабу Київського військового округу полковник Д. Ф. Григорович у доповіді про бойові дії радянських військ під час оборони міста-героя розповів, яке місце в авантюристичних планах «блискавичної» війни німецько-фашистське командування надавало швидкому захопленню Києва і як цей план зірвали мужні захисники столиці України. 83-денна героїчна оборона Києва мала великий вплив на хід військових операцій. Тривала оборона Києва відтягнула на себе великі сили фашистських армій, що наступали на Москву. Під Києвом гітлерівці були зупинені на тривалій період, чим була створена можливість евакуювати на схід сотні тисяч трудящих промислових підприємств, культурні цінності Києва та інших міст України. Доповідач показав велике воєнно-стратегічне і політичне значення визволення військами 1-го Українського фронту під командуванням генерала М. Ф. Ватутіна і члена Військової Ради товариша М. С. Хрущова Києва 6 листопада 1943 р.

З доповіддю «Київська партійна організація в дні оборони столиці Радянської України Києва від фашистських загарбників» виступив відповідальний редактор журналу «Комуніст України» кандидат історичних наук учасник оборони Києва Я. Ю. Пашко. Доповідач розповів, як київська партійна організація, очолювана товаришем М. С. Хрущовим, швидко перебудувала свою роботу відповідно до вимог воєнного часу, забезпечила успішне проведення мобілізації до лав Радянської Армії. З 37 тисяч комуністів Києва в армію пішло близько 16,5 тис.

Колішній член штабу оборони Києва заступник Міністра соціального забезпечення УРСР К. Ф. Москалец у своєму виступі розповів про діяльність міської партійної організації по мобілізації трудящих столиці на будівництво оборонних споруд Київського укріпленого району. Колішній секретар Московського райкому партії і комісар лівого сектора оборони Києва нині доцент кафедри історії КПРС Київського університету Ф. П. Остапенко розповів про роль народного ополчення та винищувальних батальйонів в обороні Києва. Протягом двох тижнів у Києві було створено 13 винищувальних батальйонів і 19 загонів народного ополчення, які налічували 32 800 бійців.

Кандидат військово-морських наук колішній начальник розвідвідділу штабу Пінської флотилії І. І. Локтіонов розповів про роль в обороні Києва Пінської військової флотилії.

Учасник оборони Києва колішній командир бронепоезда ополчення нині завідувач кафедри марксизму-ленінізму Київського інституту фізкультури А. С. Тихохід у

своїх спогадах розповів про бойові дії команди бронепоезда під час оборони Києва. Колішній секретар Сталінського райкому партії Києва нині декан історико-філософського факультету Київського університету кандидат історичних наук П. М. Овчаренко розповів про діяльність партійно-комсомольського підпілля Києва з період тимчасової німецько-фашистської окупації.

На конференції також виступили завідувач кафедри політекономії КДУ професор Л. І. Кухаренко, кандидат історичних наук В. С. Костенко, колішній комісар партизанського з'єднання ім. М. С. Хрущова нині начальник Київського обласного управління культури І. Ф. Чепурний, аспірант кафедри історії КПРС університету Герой Радянського Союзу О. В. Мойсєєв.

Є. В. САФОНОВА

ОДЕСА

23 червня 1961 р. в Одеському державному університеті ім. І. І. Мечникова відбулася наукова конференція, присвячена двадцятій річниці початку Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу 1941—1945 рр. Конференція була підготовлена Одеським міськкомом КП України і Інститутом історії партії ЦК КП України — філіалом Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. В ній взяли участь викладачі кафедр суспільних наук, пропагандисти, учасники Великої Вітчизняної війни.

Конференцію відкрив вступним словом перший секретар Одеського міськкому партії Ф. О. Стамиков.

З доповіддю «Двадцять річниця початку Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу» виступив член Військової Ради і начальник Політичного Управління Одеського військового округу генерал-майор М. І. Крюков. Доповідач спинився на характері і уроках другої світової війни, вказав на зрадницьку роль правлячих кіл США, Англії і Франції, які проводили політику потурання агресорам і змови з ними. Значна частина доповіді була присвячена розкриттю героїзму радянських людей, які під керівництвом великої партії комуністів піднялися на справедливу визвольну війну. Вже до кінця 1941 р. в рядах Збройних Сил було 1 млн. 300 тис. комуністів, або понад 42% кількісного складу партії. Спеціальний розділ доповіді було присвячено показу того, як героїчні традиції Вітчизняної війни живуть і розвиваються у наших військах, як виховуються на них нові покоління радянських воїнів.

З великою увагою присутні заслухали доповідь завідуючого сектором Інституту історії партії ЦК КП України кандидата історичних наук Г. М. Мультиха «КПРС — натхненник і організатор боротьби українського народу проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни». Комуністична партія України,

визначив доповідач, до складу якої входило на початку Великої Вітчизняної війни 35 659 первинних партійних організацій, була вірним бойовим загonom КППС, однією з найбільших її організацій.

З початку Вітчизняної війни Центральний Комітет КП(б)У на чолі з видатним діячем партії членом Політбюро ЦК ВКП(б) товаришем М. С. Хрущовим провів велику роботу, спрямовану на подання всебічної допомоги Червоній Армії, поновлення її рядів і постачання фронту всього необхідно, перебудову всіх організацій, установ і підприємств на воєнний лад, евакуацію у глибокий тил підприємств та цінного майна, створення партійного підпілля і розгортання всенародної боротьби в тилу ворога.

Захоплюючою була розповідь доповідача про славу 83-денну оборону Києва — видатну операцію радянських військ, що мала величезний вплив на хід воєнних дій влітку і восени 1941 р. Г. М. Мултих навіть ряд нових цікавих фактів про захисників Одеси і Севастополя. Значна частина доповіді стосувалася діяльності партійних організацій України по розгортанню партизанського руху і комуністичного підпілля.

Діяльності Одеської партійної організації в дні героїчної оборони міста від німецько-фашистських загарбників присвятив свою доповідь кандидат історичних наук доцент С. А. Вольський. Він розповів про організаційну і партійно-політичну роботу, яку провела Одеська партійна організація в складній воєнній обстановці, назвав ряд нових імен комуністів-героїв, ввів у науковий обіг нові факти. Свій виступ С. А. Вольський закінчив розділом про евакуацію Одеси, яка була проведена в зразковому порядку.

На конференції були також заслухані повідомлення колишнього командира дивізіону артилерійського полку 25-ї Чапаєвської дивізії В. А. Одінця «Радянські воїни — героїчні захисники Одеси»; колишнього начальника Одеського порту П. М. Макаренка «Моряки Чорноморського пароплавства в обороні Одеси»; колишнього секретаря підпільного Примського РК КП України С. Ф. Лазарева «Одеські партизани у боротьбі проти окупантів»; старшого викладача університету Л. В. Гладкої «Комсомольці і молодь Одеси у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників». Із спогадами виступили кандидат історичних наук учасник боїв за Одесу З. Я. Березняк та активний учасник партизанського руху в Одесі А. Ф. Горбель.

Я. М. ШТЕРНШТЕЙН

СЕВАСТОПОЛЬ

19 травня 1961 р. у Севастопольському Будинку офіцерів флоту закінчила свою роботу конференція, присвячена героїчній обороні Севастополя у 1941—1942 рр. Конференція була скликана з ініціативи історич-

ного наукового товариства та адміралів, генералів і офіцерів запасу та у відставці і тривала п'ять днів. У роботі конференції взяли участь командуючий Чорноморським флотом адмірал В. О. Касатонов, член Військової Ради начальник Політуправління віце-адмірал М. А. Торик, заступник командуючого Чорноморським флотом віце-адмірал С. Є. Чурсін, колишній командуючий Чорноморським флотом і Севастопольським оборонним районом Герой Радянського Союзу адмірал П. С. Октябрський, колишні члени Військової Ради флоту Н. М. Кураков та І. І. Азоров, секретарі Севастопольського міськкому КП України В. І. Пашков і Т. М. Чемодуров та ін.

Усього на конференції було присутніх близько 900 чоловік. Серед запрошених — гості з Москви, Ленінграда, Києва, Одеси, Сталінграда, Риги, Сімферополя та інших міст, представники Севастопольського гарнізону, активні учасники партизанського руху в Криму, наукові співробітники Державного музею героїчної оборони і визволення Севастополя, музею Чорноморського флоту, представники партійних і радянських організацій міста й області та військово-наукових товариств Москви, Риги, Одеси, журналісти. Конференцію відкрив С. Є. Чурсін. З великою увагою учасники конференції заслухали доповідь адмірала П. С. Октябрського «Оборона Севастополя в 1941—1942 рр.». Доповідач показав ту грандіозну роботу, яку здійснив флот по підготовці до захисту Севастополя як головної бази флоту від німецько-фашистських загарбників. Протягом 250 днів героїчної оборони військові моряки флоту спільно з воїнами Приморської армії та авіації при підтримці усього населення міста самовіддано відбивали шалені атаки переважаючих сил ворога, показуючи зразки мужності, доблесті і героїства.

За час оборони кораблями і транспортними судами флоту в Севастопольський оборонний район було доставлено 125 067 чоловік особового складу армії і флоту, 27 350 т боєприпасів і фуражу. За той же час з Севастополя було евакуйовано понад 45 тис. поранених і більш як 75 тис. чоловік цивільного населення. Героїчна восьми-місячна оборона Севастополя ввійшла в історію Великої Вітчизняної війни як героїчний приклад тривалої оборони радянських міст, приклад виняткового масового героїзму солдатів і матросів. За період оборони міста 1941—1942 рр. ворог втратив близько 300 тис. чоловік убитими і пораненими, а також значну кількість бойової техніки. 11-а німецька армія була обезкровлена і до вересня 1942 р. не змогла взяти участі в наступі на південному крилі радянсько-німецького фронту. Доповідь була добре ілюстрована картами, оперативно-тактичними схемами, таблицями тощо.

Про досвід партійно-політичної роботи в з'єднаннях і частинах, на кораблях флоту і Приморської армії розповіли М. М. Ку-

раков, Л. П. Бочаров та колишній начальник політвідділу ескадри флоту В. І. Семін.

Із спогадами про бойові дії з'єднань, кораблів, частин, про інженерне, медичне та бойове забезпечення військ Приморської армії і флоту під час оборони Севастополя виступили 36 чоловік, у тому числі колишній начальник оперативного відділу штабу Приморської армії А. Г. Ковтун-Станкевич, Т. К. Коломієць, колишній начальник інженерної служби армії А. Ф. Хрєнов, Є. І. Жиділов, В. Л. Вільшанський, колишній командир бригади підводних човнів М. Г. Соловйов, колишній командир надводних кораблів О. І. Зубков, В. М. Єрошенко та ін.

На основі всебічного дослідження архівних матеріалів і спогадів про бойові дії своїх частин, кораблів, з'єднань флоту, армії та авіації, а також про досвід партійно-політичної роботи: доповідачі зуміли правдиво, об'єктивно і всебічно висвітлити оборону Севастополя у 1941—1942 рр., що сприятиме вихованню молодих військових кадрів у дусі бойової співдружності і підвищенню їх військової майстерності. Уча-

сники конференції познайомились з фотовиставкою, організованою Музеєм Чорноморського флоту, і бойовими реліквіями героїчної оборони Севастополя, а також з організованою бібліотекою Чорноморського флоту виставкою літератури, виданої за 20 років, що минули з часу героїчної оборони міста.

На заключення конференції адмірал П. С. Октябрський і віце-адмірал С. Є. Чурсін відзначили, що конференція провела корисну роботу по уточненню окремих епізодів і дат оборони Севастополя у 1941—1942 рр., що, безперечно, допоможе написати правдиву історію цієї безприкладної за своїм героїзмом боротьби з переважаючими силами ворога. Військово-наукове товариство при Севастопольському Будинку офіцерів флоту має намір детально вивчити і узагальнити матеріали конференції і найближчим часом з допомогою учасників оборони, спільно з письменниками створити книгу про героїчну оборону Севастополя 1941—1942 рр., в якій відобразити бойові подвиги армії, флоту та авіації.

В. О. ШУБІН

МІЖРЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ СЕМІНАР З ПИТАНЬ ДРУЖБИ НАРОДІВ

У травні 1961 р. у м. Львові Всесоюзним, Українським, Білоруським та Молдавським товариствами для поширення політичних і наукових знань було організовано п'ятиденний міжреспубліканський семінар, присвячений питанню дружби народів і соціалістичного інтернаціоналізму. В роботі семінару взяли участь представники громадських організацій, вчені і журналісти Москви, Української, Білоруської, Молдавської, Киргизької, Литовської, Латвійської, Естонської та інших братніх радянських республік.

Відкрив семінар перший секретар Львівського обкому КП України І. С. Грушецький, який розповів про бурхливий розвиток економіки і культури нашої Батьківщини. На семінарі були розглянуті важливі питання марксистсько-ленінської теорії, виховання трудящих у дусі дружби народів і соціалістичного інтернаціоналізму.

Перед учасниками семінару з лекцією на тему «Розквіт соціалістичних націй та їх зближення в період переходу від соціалізму до комунізму» виступив член-кореспондент Академії наук СРСР М. Д. Камарі. Він дав глибокий аналіз економічних основ зближення націй, показав закономірність вирівнювання їх життєвого рівня при комунізмі, спинився на питанні про майбутнє націй. Лекція викликала багато запитань, на які було дано вичерпні відповіді.

Старший науковий співробітник Інституту історії Академії наук СРСР М. І. Михайлов виступив з лекцією на тему «Комуністичні партії в боротьбі за торжество принципів пролетарського інтернаціоналізму». Великий інтерес в учасників семінару викликала лекція члена-кореспондента АН СРСР О. А. Губєра на тему «Ліквідація колоніалізму і шляхи дальшого розвитку країн, що визволилися» і кандидата історичних наук Я. А. Тамко (Москва) — «Братерське співробітництво і взаємодопомога народів соціалістичних країн у будівництві соціалізму і комунізму».

Проблемам економічного розвитку України, Білорусії і Молдавії в братній сім'ї народів Радянського Союзу були присвячені виступи міністра фінансів Української РСР А. М. Барановського, заступника голови Держплану Білоруської РСР Б. Л. Паремського і заступника голови Держплану Молдавської РСР Є. М. Атаманенка. Про розквіт соціалістичної культури у братніх республіках розповіли міністр культури Української РСР Р. В. Бабічук, заступник міністра культури Молдавської РСР Л. М. Чемортан, заступник міністра культури Білоруської РСР М. О. Минкович. Протягом 5 днів було прочитано 15 лекцій.

На семінарі відбувся широкий обмін досвідом пропагандистської роботи. Лектори зробили кілька виїздів у Дрогобицький,

Самбірський, Сокальський, Червоноградський і Стрийський райони, ознайомилися з постановкою пропаганди ідей дружби народів і соціалістичного інтернаціоналізму. Особливий інтерес викликали створені у колгоспах і на підприємствах області лекторії «Два світи — дві системи, два снособи життя», які відвідує близько тисячі слухачів. Завідуючі відділами пропаганди республіканських та обласних газет обмінялися досвідом висвітлення питань пропаганди у періодичній пресі.

В пам'ять про цю знаменну зустріч представники братніх республік посадили в Дрогобицькому парку культури і відпочинку ім. Леніна алею дружби. Учасники семінару взяли участь у мітингу, присвяченому 45-річчю з дня смерті великого українського письменника-революціонера Івана Франка, і поклали вінок на його могилу, а також вмогили воїнів Радянської Армії, що загинули в боротьбі за визволення нашої Батьківщини від німецько-фашистських загарбників. У будинку політичної освіти обкому і міському партії, де проходив семінар, було влаштовано велику документальну виставку матеріалів з архівів і музеїв Львова, які розповідають про віковичну дружбу і братерське співробітництво народів Росії, України, Білорусії та Молдавії.

Учасники семінару взяли участь в орга-

нізованому Львівським Будинком дружби народів вечорі на тему «В дружбі народів — наша сила». З доповіддю «Соціалістичні перетворення в західних областях України — торжество ленінської національної політики КПРС» виступив перший секретар Львівського обкому КП України І. С. Гуршецький. Доповідач спинився на великих перетвореннях в галузі економіки, культури, науки, які відбулися в західних областях за роки Радянської влади. На вечорі виступили генерал-майор запасу Ф. І. Качеєв, Герой Соціалістичної Праці знатний токарь Львівського машинобудівного заводу В. Й. Гургалъ. Про велику, дедалі міцніючу дружбу народів Радянського Союзу розповів слюсар Львівського заводу автотранспорту В. Аніховський. На вечорі виступили також поети братніх республік, які прочитали свої вірші, присвячені дружбі народів. Потім відбувся великий концерт, організований колективами художньої самодіяльності м. Львова.

Міжреспубліканський семінар — цікавий і потрібний захід, присвячений дружбі народів. Це добре починання слід усіляко підтримувати й поширювати.

З. Г. НЕВИДОМА,
Ю. М. ПРОЦЕНКО

НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ ІСТОРИКІВ-АРХІВІСТІВ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

14—17 червня 1961 р. у Києві відбулася скликана Архівним управлінням при Раді Міністрів УРСР наукова конференція істориків-архівістів республіки. У конференції взяли участь працівники Інституту історії партії ЦК КП України, Інституту історії АН УРСР, Інституту суспільних наук УРСР (м. Львів), Київського і Львівського державних університетів та інших наукових і учбових закладів.

На пленарному засіданні з доповіддю «Завдання істориків-архівістів у розробці теоретичних питань архівознавства і допоміжних історичних дисциплін» виступив начальник Архівного управління при Раді Міністрів УРСР С. Д. Пилькевич. Інформацію «Про підготовку державних архівів УРСР до 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції» зробив начальник науково-видавничого відділу І. Л. Бутич.

15—16 червня робота проходила у двох секціях — архівознавства і допоміжних історичних дисциплін. На засіданнях секції архівознавства було заслухано і обговорено 18 доповідей. З питань комплектування та експертизи документальних матеріалів доповіді зробили начальник відділу Чернівецького обласного державного архіву В. А. Молчанова, начальник відділу Полтавського обласного державного архіву А. А. Ткаченко і старший науковий пра-

цівник Архівного відділу Волинського обласвиконкому Я. Б. Синельников, начальник Сталінського обласного державного архіву Ф. П. Єсенков і начальник Архівного відділу Луганського обласвиконкому Ф. А. Желобков, начальник Центрального державного архіву кіно-фото-фонодокументів УРСР Г. С. Пшеничний, начальник архівних відділів обласвиконкомів: Черкаського — П. І. Романій, Дніпропетровського — О. І. Голод, заступник начальника Хмельницького обласного державного архіву І. В. Гарнага.

З питань каталогізації документальних матеріалів та складання класифікатора виступили з доповідями старший науковий працівник Вінницького обласного державного архіву А. А. Міняйло, старший науковий працівник Кримського обласного державного архіву В. О. Широко, старший науковий працівник Архівного управління С. К. Кукреш, методист-консультант Центрального державного архіву Жовтневої соціалістичної революції УРСР А. Ф. Сергеева, старший науковий працівник Львівського обласного державного архіву Н. І. Мірошніченко.

Про заходи по удосконаленню ведення діловодства були заслухані доповіді старшого наукового працівника Архівного управління М. Г. Савченка, старшого на-

укового працівника Архівного відділу Кримського облвиконкому Я. В. Суботіної, начальників Архівних відділів облвиконкомів: Сталінського — В. Д. Смальяченка, Київського — Г. П. Неклеси.

На засіданнях секції допоміжних історичних дисциплін було заслухано і обговорено 15 доповідей. З питань джерелознавства було заслухано три доповіді: «Ленінський принцип партійності в аналізі і використанні буржуазних письмових джерел» доцента Київського державного університету В. І. Стрельського, «Допоміжні історичні дисципліни в науковій роботі архівів» академіка АН УРСР І. П. Крип'якевича і «Актові книги, як джерело для розроблення допоміжних історичних дисциплін» начальника відділу Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Києві Л. А. Попової.

Велика увага на секції була приділена археографії. З цього питання було заслухано і обговорено шість доповідей. Всі вони, крім однієї, були присвячені одному з головних питань археографії — передачі тексту документальних матеріалів. Про основні питання передачі тексту документальних матеріалів радянського періоду зробила доповідь начальник відділу Центрального державного архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР Є. П. Шаталіна; про основні питання передачі тексту документальних матеріалів давнього періоду — науковий працівник Інституту історії АН УРСР О. А. Бевзо і старший науковий працівник центрального державного історичного архіву УРСР у м. Львові І. І. Дмитерко. Про особливості археографічного опрацювання іноземних документів зробив доповідь старший науковий працівник Закарпатського обласного державного архіву А. І. Гайдош. Питання про скорочену публікацію документів порушив начальник Закарпатського обласного державного архіву В. П. Місіюра. Доповідь кандидата історичних наук Я. Д. Ісаєвича (Інститут суспільних наук АН УРСР) була присвячена історії археографії — «Українська археографія в XVII—XVIII ст.»

З хронології було заслухано дві цікаві доповіді: «Про складання хронології УРСР радянського періоду» наукового працівника Інституту історії АН УРСР кандидата історичних наук В. П. Сидоренко і «Хронологія письмових пам'яток західноукраїнських земель XVI—XVIII ст.» доцен-

та Львівського університету Я. П. Кіся. У своєму виступі В. П. Сидоренко поділилась досвідом роботи над складанням хронології періоду розгорнутого будівництва комунізму і висловила ряд методичних міркувань щодо організації цієї роботи.

Цікаву доповідь «Документальні матеріали Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Львові як джерело вивчення сфрагістики» прочитав старший науковий працівник ЦДА УРСР у м. Львові О. В. Маркевич. Він на великому фактичному матеріалі показав, яке велике значення мають печатки у вивченні соціально-економічних і політичних явищ суспільства. О. В. Маркевич продемонстрував велику унікальну колекцію фотокопій і муляжів печаток, в тому числі колекцію печаток ревкомів.

На секції була також заслухана цікава доповідь з палеографії начальника відділу Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Львові П. І. Захарчишиної «Палеографічні особливості Львівського письма XVI—XVIII ст.»

Останнім на секції розглядалось питання краєзнавства, йому було присвячено дві доповіді: «Організація і методична робота в архіві по вивченню історії краю» начальника Миколаївського обласного державного архіву М. С. Людковського і «Роль архівів у розгортанні краєзнавчої роботи на селі» кандидата історичних наук (Інститут суспільних наук АН УРСР) В. В. Грабовецького.

На заключному пленарному засіданні конференції виступив секретар ЦК КП України А. Д. Скаба. Він звернув увагу на головні завдання істориків-архівістів республіки по комплектуванню і науковому використанню документальних матеріалів, зокрема, підкреслив необхідність підготовки документальних збірок з історії робітничого класу і колгоспного селянства, з історії нашої радянської інтелігенції, а також багатогомного довідника про міста і села Української РСР, в якому стисло, але конкретно були б відображені соціалістичні перетворення, що сталися за роки Радянської влади.

У роботі наукової конференції істориків-архівістів також взяли участь заступник голови Ради Міністрів УРСР П. Т. Тронько і начальник Головного архівного управління при Раді Міністрів СРСР Г. О. Белов.

В. С. СКОРИНА

НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ ВЧИТЕЛІВ ІСТОРІЇ В ОДЕСІ

19—21 червня в м. Одесі відбулася науково-практична конференція вчителів з питань виховання комуністичної переконаності учнів у процесі вивчення історії. В роботі конференції взяло участь 600 чоло-

вік. З змістовною доповіддю про викладання історії та якості знань учнів в світлі постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про деякі зміни у викладанні історії в школах» виступив секретар Оде-

ського обкому КП України К. С. Коваленко. Директор середньої школи № 21 м. Одеси С. Я. Козленко поділився власним досвідом вивчення деяких питань програми Комуністичної партії в курсі історії СРСР. Формуванню комуністичних рис характеру учнів на революційних і бойових традиціях комсомолу Одещини був присвячений виступ учителя І. С. Столярського (Одеська восьмирічна школа № 5).

Учителька середньої школи № 119 м. Одеси Н. А. Ширяєва розповіла про те, як юні історики створили шкільний музей В. І. Леніна, основна тема якого — «Ленін і Одеса». Г. А. Азірова (середня школа № 1 м. Білгорода-Дністровського) переконливо показала у своєму виступі, що вивчення краєзнавчого матеріалу на уроках історії є важливим засобом зв'язку навчання з життям. Про організацію роботи клубу юного атеїста доповів конференції учитель Одеської середньої школи № 103 М. І. Лехтман.

З інтересом вислухали присутні повідомлення вчительки Є. М. Боярської (середня школа № 10 м. Одеси) про перший досвід викладання курсу основ політичних знань у 10 класі. Вивчення цього курсу дає широкі можливості учням глибше, ніж раніше, зрозуміти теоретичний і практичний сенс заходів Комуністичної партії, спрямованих на побудову комунізму. Є. М. Боярська розповіла про нові форми і методи роботи з учнями (підготовку ними рефератів, проведення спостережень на підприємствах, організацію семінарських занять і т. д.).

Значке місце в роботі конференції зайняли питання прищеплення учням комуністичного ставлення до праці, підготовки їх до трудової самостійної діяльності.

Переконливо прозвучав на конференції цікавий виступ голови колгоспу ім. ХХІ з'їзду КПРС, Березівського району, двічі Героя Соціалістичної праці М. О. Посмітного про виховання у молоді поваги до трудових традицій і любові до рідного колгоспу й свого села. Керівництво колгоспу приділяє значну увагу школі. Учні досягли добрих показників на своїй діяльності. Більшість випускників школи залишається працювати в рідному колгоспі.

Схвильовано говорила учениця Березинської середньої школи, Тарутинського району, Валя Костромницька про те, як члени очолюваної нею шкільної виробничої бригади, успішно використовуючи знання основ наук, добиваються високої продуктивності праці, як вивчають досвід вирощення високих урожаїв кукурудзи передовиками сільського господарства.

Шляхам і методам виховання комуністичного ставлення до праці на уроках історії присвятив свою доповідь старший

науковий співробітник Інституту загальної і політехнічного навчання АПН РРФСР кандидат педагогічних наук П. С. Лейбенгруб.

Вчителі В. С. Високогляд (Балтська середня школа № 6), І. С. Мостовий (ШРМ № 12 м. Одеси), Ф. Ф. Смаглюк (середня школа № 29 м. Одеси) та ін. на конкретному матеріалі з досвіду роботи показали, як вивчення трудових подвигів, знайомство з життям та діяльністю героїв праці допомагає виховувати у школярів почуття робітничої честі.

У ряді виступів учасників конференції розглядалися питання виховання учнів у дусі пролетарського інтернаціоналізму. Про вивчення документів Народи представників комуністичних і робітничих партій, яка відбулась у Москві в листопаді 1960 р., зробив доповідь старший науковий співробітник Інституту історії АН УРСР кандидат історичних наук А. В. Санцевич. Учителька Б. І. Лужецька (Рейнська школа № 4) поділилася досвідом формування в учнів переконаності в неминучості загибелі капіталізму, краху колоніалізму. О. О. Большой (учитель Одеської середньої школи № 118) розповів про діяльність створеного учнями клубу миру і дружби народів. Члени клубу встановили тісні зв'язки з школярами Болгарії, обмінюються з ними листами, подарунками, проводять тематичні вечори, розучують вірші та пісні болгарською мовою.

З доповіддю про перші підсумки перебудови викладання історії в школі, якість знань учнів та про завдання на наступний навчальний рік виступила інспектор-методист управління шкіл Міністерства освіти УРСР П. Л. Уховська.

На конференції піднімалось питання про вивчення у восьмирічній школі елементарного курсу історії СРСР і УРСР. Старший науковий співробітник НДІП УРСР кандидат історичних наук Г. І. Підлуцький розповів присутнім, як висвітлюватиметься матеріал з історії Української РСР у цьому курсі.

Особливостям викладання історії в школах робітничої і сільської молоді були присвячені виступи наукового співробітника НДІП УРСР кандидата педагогічних наук Г. О. Цвікальської й ряду вчителів.

Підсумки науково-практичної конференції підвела завідувача Одеським ОблВНО П. П. Діхтенко, подякувавши всім її учасникам. Конференція продемонструвала зростання ідейно-теоретичного рівня і методичної майстерності вчителів області напередодні ХХІІ з'їзду КПРС. Творчий обмін досвідом на конференції сприятиме дальшому підвищенню якості навчання виховання і учнівської молоді.

Л. К. МАЛЬОВАНИЙ

ЗАХИСТ ДОКТОРСЬКОЇ ДИСЕРТАЦІЇ

21 червня 1961 р. на засіданні Вченої ради Відділу суспільних наук Академії наук Української РСР відбувся прилюдний захист дисертації на вчений ступінь доктора історичних наук старшим науковим співробітником Інституту історії АН УРСР І. М. Мельниковою на тему: «Класова боротьба в Чехословаччині в період тимчасової, часткової стабілізації капіталізму (1924—1929 рр.)».

Як офіційні опоненти на захисті виступили завідуючий кафедрою нової історії Московського університету доктор історичних наук професор І. С. Галкін, завідуючий сектором історії феодалізму і капіталізму Інституту слов'янознавства АН СРСР доктор історичних наук професор С. О. Нікітін і завідуючий кафедрою нової історії і міжнародних відносин Київського університету доктор історичних наук професор В. Я. Тарасенко. Крім того, в обговоренні дисертації взяли участь кандидати історичних наук В. І. Клоков та І. А. Петерс.

І. М. Мельникова, як цілком правильно відзначалось на захисті, є відомим і в нашій країні, і в Чехословацькій Соціалістичній Республіці дослідником, що займається вивченням історії братніх чеського і словацького народів у новітній час. Вона є одним з авторів і редакторів три томної «Истории Чехословакии», підготовленої Інститутом слов'янознавства Академії наук Союзу РСР.

На основі великого кола різноманітних джерел, зокрема архівних (документи й матеріали Інституту історії Компартії Чехословаччини в Празі, Інституту історії Компартії Словаччини в Братиславі, Архіву Національних зборів Чехословацької республіки, Архіву канцелярії президента Чехословаччини, Центрального державного архіву Міністерства внутрішніх справ у Празі, а також Державного архіву Закарпатської області Української РСР), в дисертації дається аналіз економічного розвитку країни в 1924—1929 рр., розкривається тимчасовий, відносний і нестійкий характер капіталістичної стабілізації, яка здійснювалась, передусім, за рахунок посилення експлуатації трудящих мас країни і пограбування їх монополістичним капіталом, докладно характеризуються класові бої чехословацького пролетаріату.

Як указували офіційні й неофіційні

опоненти, дисертація І. М. Мельникової є першим як у радянській, так і в чехословацькій історичній літературі дослідженням, в якому з марксистських позицій розкривається ще не вивчена тема, глибоко простежуються прояви класової боротьби в усіх галузях економічного і суспільного життя буржуазної чехословацької держави.

Сильною стороною дисертації є й те, що в ній добре показано видатну роль Комуністичної партії Чехословаччини в розгортанні класової боротьби в країні, ґрунтовно зображено процес більшовізації КПЧ, боротьбу революційного ядра партії на чолі з К. Готвальдом проти політики опортуністичних елементів, за розширення і зміцнення зв'язків компартії з масами.

На думку всіх виступавших товаришів, а також тих, що надіслали свої відгуки на працю в цілому та на її автореферат (в тому числі й завідуючого кафедрою історії університету ім. Коменського в Братиславі члена-кореспондента Чехословацької Академії наук Мілоша Госіоровського), докторська дисертація І. М. Мельникової—це глибоко наукова, фундаментальна праця. В ній з цілого ряду питань економічного становища Чехословаччини, класових боїв і робітничого руху зроблено нові узагальнення і висновки, які дають можливість правильно зрозуміти розвиток класової боротьби як в період тимчасової, часткової стабілізації капіталізму, так і в наступні періоди існування буржуазної Чехословаччини.

Праця І. М. Мельникової допомагає викриттю всіляких псевдотеорій апологетів капіталізму, вона показує, що навіть у відносно сприятливій для капіталістичного світу періоду, яким був період часткової стабілізації, продовжують діяти основні закономірності капіталізму. Ця праця сприяє вивченню міжнародного історичного досвіду класової боротьби робітничого класу, стратегії і тактики комуністичних і робітничих партій на різних етапах революційного руху.

Вчена рада Відділу суспільних наук АН УРСР одностайно присудила І. М. Мельникової вчений ступінь доктора історичних наук.

П. К.

КОНФЕРЕНЦІЯ ЧИТАЧІВ ЖУРНАЛУ «НОВАЯ И НОВЕЙШАЯ ИСТОРИЯ»

7 червня 1961 р. в Інституті історії АН УРСР відбулася конференція читачів журналу «Новая и новейшая история». Конференцію відкрив вступним словом директор Інституту історії АН УРСР доктор іс-

торичних наук О. К. Касименко. З доповіддю про роботу та завдання журналу виступив відповідальний редактор журналу «Новая и новейшая история» член-кореспондент АН СРСР О. А. Губер. До-

повідач підкреслив важливість контакту працівників редакції з читачами журналу, ознайомив присутніх з тематикою статей журналу на друге півріччя 1961 р., відзначив як відрядне явище публікацію в журналі праць прогресивних зарубіжних учених, наших друзів-істориків з країн соціалістичного табору. Після доповіді відбулося обговорення.

К. О. Джемджула (Київський державний університет) говорив про популярність журналу і висловив ряд критичних зауважень щодо необхідності приділення більше уваги післявоєнному періоду, питанням історіографії, інформації про історичну літературу, яка виходить за рубежом. В. І. Клоков (Інститут історії АН УРСР) у своєму виступі спинився на стані розробки історії руху Опору в роки другої світової війни, вказав на ряд недоліків у висвітленні цієї проблеми в літературі. П. М. Калениченко (Інститут історії АН УРСР), відзначаючи різноманітність журналу, висловив побажання щодо розширення та поліпшення тематики з питань історії країн народної демократії. Він говорив про недостатнє висвітлення історії післявоєнного періоду, а також висловив думку про доцільність видання журналу іноземними мовами.

Г. Л. Нікольников (Вища партійна школа при ЦК КП України) радив приділяти більшу увагу питанням національно-визвольного руху в усьому світі, а не тільки в Латинській Америці. Надаючи особливого значення дискусії, що відбувалась на сторінках журналу з приводу створення підручника з нової та новітньої історії для середніх шкіл, виступаючий запропонував залучити до цієї справи досвідчених методистів та вчителів середніх шкіл. А. М. Шлепаков (Інститут історії АН УРСР) відзначив досягнення журналу і водночас зауважив, що історія Австралії, Нової Зеландії, Канади та інших країн не знайшла свого відображення на сторінках журналу. На його думку, слід було б у журналі друкувати більше статей узагальнюючого характеру з питань національно-визвольного руху.

В. С. Коваль (Інститут історії АН УРСР) говорив про те, що у журналі недостатньо приділяється уваги тематиці другої світової війни і висловив думку про необхідність ширше подавати бібліографію про нову літературу, рецензії на зарубіжні видання.

К. В. Гербов (Вища партійна школа при ЦК КП України) підкреслив, що більшість статей, вміщених у журналі, читається з великим інтересом, побажав редакції розсилати тематичний план журналу читачам. Він підтримав думку попередніх виступаючих щодо недостатньої інформації про велику кількість літератури, яка виходить з друку, а також зауважив, що у журналі дуже мало висвітлюється історія Комінтерну, який відіграв велику роль у розвитку світового революційного руху.

Ф. П. Шевченко (Інститут історії АН УРСР) порадив частіше подавати огляди про стан історичної науки в країнах соціалістичного табору. Потрібно більше публікувати статей про вклад нашої країни в світову історію. Слід також друкувати огляди архівних матеріалів, які зберігаються в архівах Радянського Союзу та інших країн. В. А. Жебокрицький (Київський державний університет) приєднався до позитивної оцінки журналу і висловив побажання, щоб у журналі ширше висвітлювались проблеми революційних перетворень у країнах народної демократії. На його думку, необхідно збільшити кількість анотацій про нову літературу, класифікувати цю літературу за проблемами або по країнах. Журнал повинен більше приділяти уваги питанням періодизації нової та новітньої історії.

А. В. Сандєвич (Інститут історії АН УРСР) підкреслив, що в журналі друкуються цікаві документи, які можна використати в боротьбі проти фальсификаторів історії; дуже корисними є матеріали розділу «На допомогу викладачам нової і новітньої історії». Слід більше публікувати проблемних статей.

В. Д. Лисоченко (Вища партійна школа при ЦК КП України) відзначив, що в журналі слід публікувати більше статей узагальнюючого характеру про соціалістичні революції, структуру робітничого класу, робітничий рух у капіталістичних країнах на новому етапі та ін.

В заключному слові О. А. Губер висловив подяку учасникам читачької конференції і запевнив, що зроблені зауваження будуть враховані і допоможуть редакції виправити недоліки, що мають місце в роботі журналу «Новая и новейшая история».

А. М. ВЕЧОРЕК,
Л. Г. ЛЯШЕНКО

КОНФЕРЕНЦІЯ ЧИТАЧІВ «УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ЖУРНАЛУ»

28 червня 1961 р. у Львові відбулася конференція читачів «Українського історичного журналу». В ній взяла участь викладачі історії шкіл області, співробітники Інституту суспільних наук АН УРСР, викладачі Львівського університе-

ту ім. Ів. Франка та інших вузів Львова, працівники Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові та Львівського обласного державного архіву. Готуючись до конференції, понад 120 викладачів, які перебували на курсах, склика-

них Обласним інститутом удосконалення кваліфікації вчителів, протягом місяця докладно познайомилися з матеріалами журналу за 1959—1961 рр., передусім з тими, що друкувалися в розділі «На допомогу викладачу історії». Кожен з учителів написав рецензію на опрацьовані матеріали¹.

Конференцію відкрив вступним словом завідуючий кабінетом історії Львівського обласного інституту удосконалення кваліфікації вчителів І. І. Літвіх. Заступник відповідального редактора журналу П. М. Калениченко розповів про роботу редакції, докладно спинився на питаннях, які будуть висвітлюватись на сторінках журналу.

Далі почалося жваве обговорення журналу. В ньому взяли участь вчителі: Л. В. Кузьменко (м. Стрий), Я. М. Кулаков (м. Львів), Ф. А. Коваль (Стрийський р-н), М. М. Калинович (Сколівський р-н), О. І. Кокоць (Хирівський р-н), В. О. Гриценко (м. Дрогобич), О. І. Ніколаєнко (Глинянський р-н), М. А. Рак (Буський р-н), М. Т. Ємсенко (Перемишлянський р-н), М. М. Болцаль (Рудківський р-н), М. Н. Булеца (Турківський р-н) і Г. А. Альберг (м. Борислав).

Виступаючі говорили про те, що «Український історичний журнал» розповідає про актуальні питання історичної науки в республіці, знайомить з історичною літературою, що виходить на Україні, і тим самим сприяє розширенню кругозору вчителів. Крім того, — і це особливо важливо для вчителів, — журнал допомагає їм у перебудові викладання історії в світлі настанов Комуністичної партії і Радянського уряду, друкє статті на різні методичні теми. На конференції були позитивно відзначені статті М. М. Лисенка («Використання краєзнавчого матеріалу на уроках історії» — № 1, 1959 р.), А. В. Сансевича («Атеїстичне виховання на уроках новітньої історії» — № 4, 1959 р.), І. М. Скрипкина («Виховання в учнів комуністичного ставлення до праці на уроках історії» — № 3, 1959 р.), Ю. Я. Сімєнтова («Шкільні історичні вечори» — № 5, 1960 р.), М. І. Кругляка («Активізація учнів на уроках» — № 4, 1960 р.) та ін., які безпосе-

редньо допомагають учителям в їх практичній роботі.

Разом з тим вчителі висловили цілий ряд критичних зауважень з приводу матеріалів розділу «На допомогу викладачу історії». Зокрема, вказувалось на те, що слід більше друкувати статей, в яких би містився досвід перебудови викладання історії в школі. Всі виступаючі одноставно висловлювали побажання, щоб журнал публікував методичні розробки окремих тем. Це тим більш необхідно робити, що з нового навчального року вводиться курс «Історія Української РСР», але й досі вчителі та учні не мають підручника з цього важливого курсу. Слід також друкувати методичні розробки з окремих тем стародавньої історії, оскільки вони, як правило, важко засвоюються учнями V—VI класів. Присутні на читальській конференції говорили також про те, що варто регулярно вміщувати матеріали, які можна було б використати в антирелігійному вихованні. Червоною ниткою проходила у виступах думка про те, що журнал має приділяти більше уваги краєзнавчій роботі в школі, зокрема, друкувати методичні поради вчителям-історикам.

Останньому питанню був присвячений виступ кандидата історичних наук В. В. Грабовецького (Інститут суспільних наук АН УРСР). Зараз на Львівщині, сказав він, налічується 200 самодіяльних музеїв — в десять разів більше, ніж їх було два роки тому. Журнал повинен узагальнити і поширити перший досвід їхньої роботи.

Доцент Львівського університету Я. П. Кісь висловив думку, що за останній час журнал дещо звужив коло тематики, мало друкується в ньому статей з періоду феодалізму і капіталізму. Він також звернув увагу на те, що варто частіше вміщувати рецензії на праці, які виходять за рубежом, передусім в країнах народної демократії, і які стосуються героїчного минулого нашого народу.

Конференція читачів пройшла на високому рівні. Вона показала, що журнал користується авторитетом серед істориків, а також, що редакція журналу зробила цілком правильно, ввівши на його сторінках спеціальний розділ «На допомогу викладачу історії».

О. О. МОРОЗ,
В. Б. НАПОЛОВ

РОЗКОПКИ НОВОГО НЕОЛІТИЧНОГО НЕКРОПОЛЯ НА УКРАЇНІ

Більше 30 років тому в степовому Приазов'ї був відкритий перший на території УРСР Маріупольський неолітичний могильник. За останні 10—15 років кілька таких пам'яток розкопано в степовій частині Подніпров'я, зокрема в Надпоріжжі. Наші

роботи минулого, 1960 р. увінчались відкриттям нового великого некрополя.

Досліджений могильник розміщений на правому березі Дніпра, за 25 км на південь від м. Кременчука, біля с. Дерсівки, Онуфріївського району, Кіровоградської

області. Розкопками тут виявлено 102 поховання, які містилися переважно в спільних ямах різних розмірів. В одній з них, наприклад, знайдено 51 скелет. Це була колективна усипальниця, що являла собою яму прямокутної форми, довжиною понад 6 м і шириною 3,5 м. Могила належала, очевидно, одній родо-племінній групі древнього населення. Дуже можливо, що звернувши увагу на це, ми бачимо, що зверху вона була чимось прикрита і нагадувала своєрідний «будиночок мертвих». Сюди, в родову могилу, протягом кількох десятиліть приносили стародавні мешканці одного за одним своїм небіжцям. Кожного з них вони клали поруч з уже похованими раніше. Покійників за звичаєм того часу засипали порошком червоної охри. Так на дні ями виник один, потім другий ряд скелетів, над якими в той же спосіб створювався другий і частково третій «ярус». Дуже часто, проте, траплялись випадки, коли під час нових поховань попередні захоронення руйнувалися або трохи відносились вбік. Саме тому з 51 скелета в ямі збереглися повністю або частково лише 38. Решта поховань зруйнована ще самими стародавніми мешканцями. Крім описаної ями, найбільшої на Дерев'яському могильнику, виявлено також колективні ями менших розмірів, а також індивідуальні могили. Серед останніх особливо цікавою була могила № 41, в якій розчищено рештки сидячого поховання.

При похованнях виявлені різні прикраси і знаряддя праці. Серед прикрас могильника — підвіски із зубів оленя, виготовлені із черепашки намисто, орнаментовані пластинки з ікла кабана, що нашивались на одяг, тощо. Із знарядь праці тут знайдено двозубий гарпун і жерлиця, виготовлені з кістки, а також крем'яне вістря до списа. Після похорону на могильнику в окремих випадках, очевидно, справлялась тризна. Про це свідчить виявлена поруч з поховальною ямою купа кісток бика, а також наявність у засипці ям глиняного неолітичного посуду, в якому сюди приносились їжа.

Посуд, що за формою нагадує сучасні

горшки, досить багато орнаментовані відтисками гребінцевого штампку і невеличкими підтрикутними ямками — наколами, нанесеними кутом зламаної ножовидної пластини. Узор орнаменту вкриває зовнішню поверхню горшків від вінця до самого дна. Горшки, виявлені на могильнику, є типовими для кераміки місцевих неолітичних стоянок.

За обрядом поховання і речами, знайденими при покійниках, досліджений могильник повністю аналогічний неолітичним некрополям Надпоріжжя (Вовніги, Василівка, Микольське) і Приазов'я (Маріуполь).

Вивчення матеріалів Дерев'яського могильника, що є першим пам'ятником цього типу, виявленим у лісостепових племен епохи неоліту, розкриває перед нами нову сторінку з історії і культури цього населення. Він проливає світло на обряд поховання, вказує на досить широке коло культурних зв'язків лісостепових племен і т. п. Тотожність основних рис поховального обряду і знахідок, близькість антропологічного типу людей Дерев'яського і Надпорізьких могильників свідчать про те, що в пізньонеолітичний час уся долина Дніпра була заселена спорідненим населенням з єдиною культурою, яка дістала умовну назву дніпро-донецької.

Важливе значення матеріалів могильника полягає в тому, що вони дозволяють нам датувати виявлені раніше в долині Дніпра численні неолітичні стоянки. Останнє витікає з таких зіставлень: Дерев'яський могильник і названі стоянки — синхронні, бо на них виявлено єдиний тип кераміки; цей некрополь, в свою чергу, існував тоді ж, як і Микольський могильник у Надпоріжжі, що датується на основі знахідки там посуду трипільської культури серединою III тисячоліття до н. е. Отже, люди дніпро-донецької культури Лісостепу України, яким належать численні стоянки і Дерев'яський могильник, жили тут також у середині III тисячоліття до н. е.

Д. Я ТЕЛЕГІН

ОЛЕКСІЙ ІВАНОВИЧ БАРАНОВИЧ

3 травня 1961 р. після тривалої і тяжкої хвороби на 69-му році життя помер визначний радянський історик старший науковий співробітник Інституту історії АН СРСР доктор історичних наук Олексій Іванович Баранович.

В особі Олексія Івановича радянська історична наука втратила одного з талановитих дослідників історії України, великого знавця історичних джерел і літератури. Наукова діяльність покійного розпочалася понад сорок років тому. За час своєї роботи науковим співробітником Академії наук УРСР у Києві та Інституту історії АН СРСР у Москві Олексій Іванович глибоко вивчив соціально-економічні питання історії України епохи феодалізму. Ним опубліковано кілька десятків важливих наукових праць, які є значним вкладом у розвиток радянської історичної науки. Найбільш визначними дослідженнями О. І. Барановича є «Магнатское хозяйство на юге Волыни в XVIII в.» (1955 р.) та «Украина накануне освободительной войны середины XVII в.» (1959 р.) У цих працях автор дає глибокий аналіз соціально-економічного розвитку України тих часів, висвітлює боротьбу українського народу за своє соціальне й національне визво-

лення. Багато часу Олексій Іванович присвятив дослідженню проблеми, зв'язаної з демографією України. На підставі великого фактичного матеріалу він спростував хибне твердження буржуазних істориків про так зване «запустіння України в середні віки» і науково обґрунтував безпідставність таких міркувань.

Протягом багатьох років О. І. Баранович невтомно працював над підготовкою багатотомного видання «Очерки истории СССР, Период феодализма», написав до нього ряд розділів з історії України. Він глибоко дослідив архівні документи та матеріали і ввів нові фактичні дані в історичну науку. Ним опубліковано багато цінних архівних документів. В останні роки Олексій Іванович продовжував досліджувати питання соціально-економічного розвитку України XVII—XVIII ст. Смерть обірвала творчу роботу.

Олексій Іванович був прекрасним товаришем, завжди допомагав науковцям порадами, всіляко дбав про підготовку молодих кадрів, про розвиток історичної науки. Світлу пам'ять про Олексія Івановича Барановича збережемо назавжди.

ГРУПА ТОВАРИШІВ

СТАТТІ

ДО XXII З'ЇЗДУ КПРС І XXII З'ЇЗДУ КП УКРАЇНИ

І. В. Ш ульга, В. І. Ю рчук — Партиїні організації України в боротьбі за здійснення рішень XXI з'їзду КПРС	11
І. А. Новіков (<i>Сімферополь</i>) — Виховання трудящих в дусі дружби народів і соціалістичного інтернаціоналізму на сучасному етапі	21
Г. А. Корв'яков — Розвиток організаційних форм управління промисловістю та будівництвом на Україні	29
Є. П. Талан — Заходи Комуністичної партії по дальшому розвитку сільського господарства України (1958—1961 рр.)	39
І. І. Островерхий (<i>Запоріжжя</i>) — Партиїне керівництво робітсько-сільськогосподарським рухом на Україні (1953—1961 рр.)	49

ПОВІДОМЛЕННЯ

А. Д. Рудой (<i>Жданов</i>) — З історії організації заводів-втузів на Україні	69
М. І. Горлач — Розвиток творчої ініціативи робітничого класу України в період наступу соціалізму по всьому фронту	65
О. І. Коновалюк (<i>Ростов-на-Дону</i>) — Початковий етап колгоспного будівництва на Кубані (1920 — перша половина 1921 р.)	78
І. Ф. Євсєєв — Важлива форма співробітництва народів України і Польщі	87

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ ІСТОРІЇ

Ю. І. Патлажан (<i>Станіслав</i>) — Про патріотичне виховання учнів на уроках історії в V класі	97
М. М. Лисенко — Вивчення теми «Українські землі в XIV—XV ст.» в елементарному курсі історії СРСР і УРСР в VII класі восьмирічної школи	101
П. П. Княшко (<i>м. Мена, Чернігівської області</i>) — Шкільний історико-краєзнавчий музей	106

ДОКУМЕНТИ ТА МАТЕРІАЛИ

Літопис семирічки. — Підготували В. П. Сидоренко, К. А. Прилипко, О. О. Івашина, В. Д. Калита	110
З історії руху бригад і ударників комуністичної праці на Україні. — Підготували З. М. Громова і М. Л. Бергльозов	123

ОГЛЯД ДжЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

М. К. Коваль — Вивчення на Україні після XXI з'їзду КПРС історії радянського суспільства	132
--	-----

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

В. С. Коваль — Слов'янські народи в боротьбі проти німецького фашизму	137
С. К. Гутиянський, З. В. Лашкул — Радянський політичний плакат	139
В. І. Самойленко — Цінні видання для середньої школи	142
П. І. Биценко (<i>м. Недригайлів, Сумської області</i>) — Посібник з методики викладання історії	144
О. М. Апанович — Цікава книга польського історика про Україну	145

НОТАТКИ ПРО КНИГИ

П. У. Шатов — Боротьба трудящих Запоріжжя проти німецько-фашистських загартбників	148
Ж. І. Ісаєнко — Більшовики Луганщини в боях за Жовтень	149
І. С. Винокур (<i>Чернівці</i>) — Римська монета на Україні	150
І. М. Кулініч — Слов'янські комітети в царській Росії	151
Є. В. Махно — Археологічні пам'ятки Східної Волині	152

ЛИСТИ ТА ЗАМІТКИ

А. А. Галустян (<i>Кіровоград</i>), А. Х. Алієв (<i>Баку</i>) — А. К. Чумак — борець за дружбу народів і пролетарський інтернаціоналізм	153
Мілан Шванкмайер (<i>Чехословаччина</i>) — Матеріали з історії Галичини в архівах Чехословаччини	155

ОБЗОР ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ

М. К. Коваль — Изучение на Украине после XXI съезда КПСС истории советского общества 132

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

В. С. Коваль — Славянские народы в борьбе против немецкого фашизма 137
 С. К. Гутянский, З. В. Лашкул — Советский политический плакат 139
 В. И. Самойленко — Ценные издания для средней школы 142
 Ф. И. Быценко (с. Недрыгайлов, Сумской области) — Пособие по методике преподавания истории 144
 Е. М. Апанович — Ценная книга польского историка об Украине 145

ЗАМЕТКИ О КНИГАХ

П. У. Шатов — Борьба трудящихся Запорожья против немецко-фашистских захватчиков 148
 Ж. И. Исаенко — Большевики Луганщины в боях за Октябрь 149
 И. С. Винокур (Черновцы) — Римская монета на Украине 150
 И. М. Кулинич — Славянские комитеты в царской России 151
 Е. В. Махно — Археологические памятники Восточной Волыни 152

ПИСЬМА И ЗАМЕТКИ

А. А. Галустян (Кировбад), А. Х. Алиев (Бику) — А. К. Чумак — борец за дружбу народов и пролетарский интернационализм 154
 Милан Шванкмайер (Чехословакия) — Материалы по истории Галиции в архивах Чехословакии 155

НАШ КАЛЕНДАРЬ

И. Ф. Ганжа — Славная страница Великой Отечественной войны (К 20-летию обороны Ленинграда) 157
 В. Г. Лысенко (Харьков) — Харьковскому тракторному заводу — 30 лет 158
 В. П. Луккин — Выдающийся деятель Коммунистической партии и Советского государства (К 75-летию со дня рождения Г. К. Орджоникидзе) 153
 Ф. Ш. — Видный украинский драматург (к 80-летию со дня рождения П. А. Кочерги) 160

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

Научные сессии и конференции, посвященные 20-летию начала Великой Отечественной войны

Е. М. Савченко, Е. В. Сафонова — Киев 161
 Я. М. Штернштейн (Одесса) — Одесса 163
 В. А. Шубин (Севастополь) — Севастополь 164
 З. Г. Невидома, Е. М. Проценко — Межреспубликанский семинар по вопросам дружбы народов 165
 В. С. Скорина — Научная конференция историков-архивистов Украинской ССР 166
 П. К. Малеванный (Одесса) — Научно-практическая конференция учителей истории в Одессе 167
 П. К. — Защита докторской диссертации 169
 А. Н. Вечорек, Л. Г. Ляшенко — Конференция читателей журнала «Новая и новейшая история» 169
 О. А. Мороз (Львов), В. Б. Наполов (с. Грушев, Яворовского района, Львовской области) — Конференция читателей «Українського історичного журналу» 170
 Д. Я. Телегин — Раскопки нового неолитического некрополя на Украине 171

Алексей Иванович Баранович 173

НОВІ КНИГИ

- АПАНОВИЧ О. М.— Запорізька Січ у боротьбі проти турецько-татарської агресії (50-70-і роки XVII ст.), Вид-во АН УРСР, К., 1961, 299 с.
- «Борьба за Советскую власть в Крыму, Документы и материалы, т. 2, Борьба трудящихся Крыма против иностранной военной интервенции и контрреволюции в годы гражданской войны (май 1918—ноябрь 1920 гг.)» Крымиздат, Симферополь, 1961, 364 с.
- БЯКОВ В.— Сімнадцятий з'їзд КП(б)У, Держполітвидав УРСР, К., 1961, 159 с.
- ГОЛОБУЦЬКИЙ В. О.— Запорізька Січ в останні часи свого існування, 1734—1775 рр., Вид-во АН УРСР, К., 1961, 415 с.
- ДАВИДОВ О.— Роста і квітне соціалістичний Київ, Держполітвидав УРСР, К., 1961, 134 с.
- ДОВЖЕНОК В. Й.— Землеробство древньої Русі (до середини XIII ст.), Вид-во АН УРСР, К., 1961, 265 с.
- ДУБНІСЬКИЙ І., ШЕВЧУК Г.— Червоне козацтво (Історичний нарис), Держполітвидав УРСР, К., 1961, 163 с.
- «Збірник праць дев'ятої наукової шевченківської конференції», Вид-во АН УРСР, К., 1961, 247 с.
- «Исторические связи и дружба украинского и армянского народов, Сборник материалов научной сессии», Изд-во Армянской ССР, Ереван, 1961, 264 с.
- КАРГЕР М. К.— Древний Киев, Очерки по истории материальной культуры древнерусского города, т. 2, Памятники киевского зодчества, X—XIII вв., Изд-во АН СССР, М.—Л., 1961, 661 с.
- «Книга для читання з історії Української РСР (з кінця 50-х років XIX ст. до лютого 1917 року)», Вид-во «Радянська школа», К., 1961, 418 с.
- КОЛОБОВА О. М., ГЛУСКИНА Л. М.— Нариси історії стародавньої Греції, Посібник для вчителя, Переклад з російської, Вид-во «Радянська школа», К., 1961, 347 с.
- КОЛОТОВИЧ А. Д.— Дорогие мои краснотонцы, Воспоминания учительницы, Обл. изд-во, Луганск, 1961, 231 с.
- СОБОЛЕВА М., ЗАЛЕВСЬКИЙ А.— Перша Всеукраїнська нарада КП(б)У, Держполітвидав УРСР, К., 1961, 115 с.
- СТУНГУР Г.— Герой громадянської війни Т. Черняк, Держполітвидав УРСР, К., 1961, 135 с.
- ХИЖНЯК П. К.— Особливий комуністичний (Спогади колишнього комісара Комуністичного загону особливого призначення по боротьбі проти бандитизму), Вид-во «Молодь», К., 1960, 237 с.
- УСПЕНСКАЯ В.— Симферополь, Историко-краеведческий очерк, Крымиздат, Симферополь, 1961, 127 с.
- ЩЕРБІН М. Я.— Реакційний характер сучасної буржуазної ідеології (Критичний огляд сучасних буржуазних соціологічних теорій), Товариство для поширення політичних і наукових знань Української РСР, К., 1961, 92 с.
- ЯРОШЕНКО А. Д.— Під ленінським прапором (В. І. Ленін і революційний рух Західної України), Кн.-журн. вид-во, Львів, 1961, 95 с.